

**KISGYERMEKET NEVELŐ HALLGATÓK FELSŐFOKÚ TANULMÁNYI
BERUHÁZÁSAINAK ÉS HOZAMAINAK NEVELÉSSZOCIOLÓGIAI
VIZSGÁLATA**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
neveléstudományok tudományágban

Írta: Vargáné Engler Ágnes okleveles magyar nyelv és irodalom szakos tanár, művelődési és
felnőttképzési menedzser

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok doktori iskolája
(Neveléstudományok programja) keretében

Témavezető: Dr. Pusztai Gabriella

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200...

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200...

Én, Vargáné Engler Ágnes teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2010.02.22.

.....
Vargáné Engler Ágnes

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
1. AZ INAKTÍV NŐK TANULMÁNYI DÖNTÉSHOZATALÁNAK ÉRTELMEZÉSI MODELLJE	8
1.1 A GYERMEKNEVELÉSI TÁMOGATÁSOKAT IGÉNYBE VEVŐK CSOPORTJÁNAK BEMUTATÁSA	9
1.1.1 <i>Felnőtt hallgatók vagy hallgatói státuszú felnőttek?</i>	10
1.1.2 <i>A különböző támogatási formákban részesülő hallgatók</i>	13
1.2 A KISGYERMEKET NEVELŐ HALLGATÓK TANULÁSI BERUHÁZÁSAIHOZ KAPCSOLÓDÓ FOGALMAK, ELMÉLETEK	16
1.2.1 <i>A kisgyermekes nők tanulmányi befektetéseiben és megtérüléseiben megjelenő tökefajták</i>	16
1.2.2 <i>A társadalmi háttér és a nem, mint a befektetés-megtérülés kalkulációt befolyásoló tényezők</i>	19
1.3 A KISGYERMEKET NEVELŐK FELSOROKÚ TANULMÁNYAIBA TÖRTÉNŐ BERUHÁZÁS	24
1.3.1 <i>Az egyéni befektetői oldal hozzájárulása a felsőfokú tanulmányok végzéséhez</i>	25
1.3.2 <i>A kollektív befektetői oldal hozzájárulása a felsőfokú tanulmányok végzéséhez</i>	28
1.4 A KISGYERMEKET NEVELŐK FELSOROKÚ TANULMÁNYAINAK HOZAMA	35
1.4.1 <i>A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányainak várható hozamterületei</i>	36
1.4.2 <i>A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaiból származó hozam az egyéni befektetői oldalon</i>	43
1.4.3 <i>A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaiból származó hozam a kollektív befektetői oldalon</i>	46
1.5 A FELSOROKÚ TANULMÁNYOKBA BERUHÁZÓK BEFEKTETÉSÉT ÉS HOZAMÁT FELTÁRÓ MODELL (ÖSSZEGZÉS)	49
2. AZ INTELLEKTUÁLIS KIBONTAKOZÁS HOZAMTERÜLETE	53
2.1 A NŐK OKTATÁSI BEFEKTETÉSEI NEMZETKÖZI PERSPEKTÍVÁBAN	54
2.2 A NŐK MEGJELENÉSE ÉS A „DISZCIPLINÁLIS SZEGREGÁCIÓ” KIALAKULÁSA A FELSOROKTATÁSBAN	57
2.3 FELSOROKÚ TANULMÁNYOK A LEVELEZŐ TAGOZATON	60
2.5 KISGYERMEKET NEVELŐK A TANULÁS VILÁGÁBAN	63
2.6 A FELSOROKTATÁSI EXPANZIÓ ÉS AZ OKTATÁSI BERUHÁZÁS MEGTÉRÜLÉSE	66
2.6 A FELSOROKÚ OKTATÁSBAN VALÓ RÉSZVÉTEL JELENTŐSÉGE A TANULÁSI ASPIRÁCIÓKBAN (ÖSSZEGZÉS)	73
3. A MUNKAERŐ-PIACI INTEGRÁCIÓ HOZAMTERÜLETE	75
3.1 A NŐK GAZDASÁGI AKTIVITÁSA ÉS ISKOLÁZOTTSÁGÁNAK KAPCSOLATA NEMZETKÖZI ÉS HAZAI VISZONYLATBAN	76
3.2 A MUNKAERŐPIAC NŐI OLDALÁNAK JELLEMZŐI	81
3.3 A MUNKAERŐ-PIACI RÉSZVÉTEL OKAI	86
3.4 A NŐK SZAKMAI ÉLETÚTJÁNAK FOLYTONOSSÁGA	91
3.5 REINTEGRÁCIÓS ESÉLYEK A GYERMEKGONDOZÁSI IDŐSZAK UTÁN	96
3.6 A TANULMÁNYI BEFEKTETÉSEK SZEREPE A NŐK MUNKAERŐ-PIACI RÉSZVÉTELÉBEN	102
4. A SZOCIÁLIS BEÁGYAZÓDÁS HOZAMTERÜLETE	107
4.1 A NŐK SZEREPEI A VÁLTOZÓ GAZDASÁGI-TÁRSADALMI TÉRBEN	107
4.2 A NŐK CSALÁDON BELÜLI ÉS CSALÁDON KÍVÜLI TEVÉKENYSÉGÉNEK MEGÍTÉLÉSE	110
4.2 A TANULMÁNYI BERUHÁZÁSOKHOZ KÖZVETLENÜL KÖTŐDŐ KÖZÖSSÉGI TEREK	114
4.4 TÁRSADALMI TÖKEGYARAPODÁS A FELSOROKÚ TANULMÁNYOK SORÁN	119
4.5 A SZÜKEBB ÉS TÁGABB KÖZÖSSÉGEKBEN MEGJELENŐ HOZAMOK (ÖSSZEGZÉS)	122
5. A GYERMEKNEVELÉSI TÁMOGATÁSOKBAN RÉSZESÜLŐ HALLGATÓK TANULMÁNYI BEFEKTETÉSEINEK ÉS MEGTÉRÜLÉSEINEK VIZSGÁLATA	124
5.1 KÉT FELSOROKÚ INTÉZMÉNY KISGYERMEKET NEVELŐ HALLGATÓINAK TANULMÁNYI BEFEKTETÉSEI ÉS MEGTÉRÜLÉSEI	126
5.2 A LONGITUDINÁLIS KUTATÁS MÓDSZERE	127
5.3 A KUTATÁS KÉRDÉSEI ÉS HIPOTÉZISEI	129

6. A KISGYERMEKET NEVELŐK TANULMÁNYI BEFEKTETÉSE	134
6.1 A FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOKAT FOLYTATÓ KISGYERMEKES NŐK TÁRSADALMI HÁTTERE	134
6.2 MOTIVÁCIÓS TÉNYEZŐK A KISGYERMEKET NEVELŐ HALLGATÓK TANULMÁNYAIBAN	136
6.3 A KÖRNYEZETI HATÁS ÉS A SZŰK BEFEKTETŐI KÖZÖSSÉG SZEREPE	139
6.3.1 A tanulmányok támogatása a hallgatók szülei részéről	140
6.3.2 A tanulmányok támogatása a hallgatók házastársai (élettársai) részéről	143
6.3.3 A családban felmerülő problémák a tanulmányok során	144
6.3.4 A beruházó közösség tőkefajtáinak szerepe	149
6.4 A KOLLEKTÍV BEFEKTETÉSEKBŐL FAKADÓ GYED/GYES HATÁS	151
6.4.1 A tandíjmentesség szerepe a tanulmányi befektetési döntésekben	152
6.4.2 Az otthonlétből fakadó előnyök kiaknázása	157
6.5 AZ INTRINSIC HATÁS MINT SZEMÉLYES TANULÁSI BERUHÁZÁS	159
6.5.1 Korábbi és tervezett tanulmányok az inaktív életpálya-szakaszban	161
6.5.2 A gyermekgondozási idő alatt folytatott tanulmányok megkezdésének intrinszc indítékai	162
6.5.3 A tanulmányok minősége és eredményessége	164
6.5.4 A tanulás egyéb formáiban meghúzódó belső indítékok	167
6.6 A POZÍCIÓERŐSÍTŐ ÉS POZÍCIÓSZERZŐ HATÁS VETÜLETE AZ EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI BEFEKTETÉSEKBEN	169
6.6.1 A tanulmányok megkezdésének okai a munkaerőpiachoz kötődő motívumok tükrében	171
6.6.2 Munkaerő-piaci jellemzők és reintegrációs tervek	174
6.6.3 A tanulás és a női szerepkörök változása	177
6.6.4 Az atipikus munkaforma mint alternatíva	181
6.6.5 A munkaerőpiac oldaláról feltételezett elvárások	183
6.6.6 A munkaerő-piaci integráció szakmai feltételei és nehézségei	187
6.6.7 A munkaerőpiactól való távollét alatt folytatott tanulmányok szerepe	192
6.7 A GYERMEKGONDOZÁSI IDŐSZAK ALATT FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOKBA BERUHÁZÓ NŐK JELLEMZŐI	195
7. A KISGYERMEKET NEVELŐK FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOKBA FEKTETETT BERUHÁZÁSAINAK MEGTÉRÜLÉSE	201
7.1 A FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOKAT GYERMEKGONDOZÁSI SZABADSÁG ALATT BEFEJEZŐ MUNKAVÁLLALÓ NŐK TÁRSADALMI HÁTTERE	201
7.2 A TANULMÁNYI BERUHÁZÁSOK RÖVID TÁVÚ MEGTÉRÜLÉSE	204
7.3 A TANULÁSI EGYENLŐTLENSÉGEK TOVÁBBÉLÉSE	208
7.3.1 A felsőfokú tanulmányok kezdetén és a tanulmányok alatt fennálló esélyegyenlő(tlen)ség vizsgálata	208
7.3.2 A tanulása történő beruházás megtérülése a gyermekgondozási időszakot megelőző alapképzettség szerint	213
7.4 A TANULMÁNYI BERUHÁZÁSOK MEGTÉRÜLÉSE A MUNKAERŐ-PIACI SIKERESSÉG SZERINT	218
7.4.1 A munkavállalók háttere és a munkaerő-piaci megtérülési mező	219
7.4.2 A tanulmányi eredményesség és a munkaerő-piaci megtérülési mező	221
7.5 A GYERMEKGONDOZÁSI IDŐSZAKBAN FOLYTATOTT TANULMÁNYOK HATÁSVIZSGÁLATA	225
7.5.1 A felsőfokú tanulmányok megkezdéséhez vezető motívumok	225
7.5.2 A kisgyermekes nők tanulmányainak hozamai a munkaerő-piaci integráció és a szociális beágyazottság megtérülési mezőkben	228
7.5.3 A felsőfokú tanulmányok hozama az intellektuális megtérülési mezőben	234
7.5.4 A felsőfokú tanulmányok hatása az egyes megtérülési mezőkre	239
7.6 A KISGYERMEKET NEVELŐK TANULMÁNYI BERUHÁZÁSAINAK MEGTÉRÜLÉSI OLDALA (ÖSSZEGZÉS)	240
8. A KISGYERMEKET NEVELŐK TANULÁSÁNAK TÖBB SZINTEN MEGMUTATKOZÓ HASZNOSSÁGA (ÖSSZEFOGLALÁS)	244
SUMMARY	251
HIVATKOZOTT IRODALOM	260
A SZERZŐ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI	276
ÁBRÁK JEGYZÉKE	278
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	278
MELLÉKLETEK	280

Előszó

Az egyetemeken és főiskolákon tanulmányokat folytató, gyermekgondozási szabadságukat töltő hallgatók a felsőoktatás résztvevőinek nagyságrendileg apró, de figyelemre méltó csoportját alkotják. Noha a hallgatótársadalom heterogénebbé válását sok felsőoktatás-kutató tárgyalja, kevés konkrét kutatás koncentrált a felsőoktatásba lépő sajátos helyzetű csoportokra. Ennek a rejtőzködő hallgatói körnek a vizsgálatával is igen kevesen foglalkoztak, a felsőoktatás szereplőinek máig feltáratlan területét alkotják. Dolgozatunkban ezt a „fehér foltot” kíséreljük meg feltérképezni oly módon, hogy a hallgatók speciális élethelyzetét figyelembe véve, átfogóan tanulmányozzuk a felsőfokú képzésben való részvételüket: a tanulmányok megkezdéséhez vezető indítékoktól kezdődően, a tanulmányok folytatásának eredményességének és akadályainak feltárásán át, a diploma megszerzését követő aktív foglalkoztatottságukig. A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányaival kapcsolatos kutatómunka során számos tudomány, tudományág territóriumára eljutunk, a multidiszciplináris szemléletet igénylő téma kutatása elsősorban a felsőoktatás-szociológia, az oktatásszociológia, az andragógia eredményeihez kötődik, de érinti az oktatásgazdaságtant, az oktatáspolitikát, munkaszociológiát, családszociológiát, továbbá megjelennek demográfiai, szociálpolitika és közgazdasági vonatkozások.

A szakmai karrierút megszakítása a gyermekszülés és gyermeknevelés idejére kétségtelen hátrányokkal jár, mivel az otthon töltött évek alatt megkopnak a képességek, a megszerzett tudás elavulttá válik, illetve a kompetenciák sérülése mellett a munkaerő-piaci reintegrálódás bizonytalansága jelenti a munka világának rizikófaktorát. A tudás erodálódásának elkerülését, és ezzel együtt az aktív munkavállalói létbe történő sikeres visszatérés lehetőségét biztosíthatja a gyermeknevelési ellátás idején folytatott tanulás, ennek felismerése és véghezvitele azonban nem egyöntetű minden inaktív nő számára. Az önképzés mellett döntők tanulásba történő beruházása is különféle mérlegelések alapján történik, ami számos tényező függvénye, ezért a választott oktatás, képzés tárgya, időtartalma, certifikátuma széles spektrumú. Dolgozatunkban ezt a tágas horizontot szűkítjük a felsőoktatásban részidőben (levelező tagozaton) tanuló, a gyermeknevelési támogatás valamelyik formájában részesülő női hallgatókra, akiknek tanulmányaikat két fő szempontból vizsgáljuk.

Érdeklődésünk mindenekelőtt arra irányul, milyen jellegű döntési stratégiák vezethetik el a kisgyermeket nevelő hallgatókat az egyetemek és főiskolák padjaiba, milyen megfontolásból határoznak a diploma megszerzésének szükségessége mellett az inaktív

időszakban. A másik kérdésünk a tanulmányok kimeneti szakaszára fókuszálva azt vizsgálja, milyen megtérülésre számíthatnak azok a nők a munkaerőpiacon, akik a szülést követő években felsőfokon képezték magukat, milyen módon befolyásolta az újonnan megszerzett felsőfokú végzettség a munkaerőpiaci reintegrációjukat, és az azt követő munkavégzésüket. Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ találjunk, tágabb kontextusba kell helyoznunk a vizsgált témát, ezért három nagy egység köré szervezzük az elméleti alapoató munkát. Mindenekelőtt a kisgyermeket nevelő hallgatónők bemutatására kerül sor. Ennek során megállapítjuk azt a tudományos perspektívát, ahonnan kiindulva végigvisszük vizsgálatukat, bemutatjuk azt az életpálya-szakaszt, amelyből a felsőoktatásba érkeztek. Kiemelten fontos része ennek a fejezetnek a kisgyermekes hallgatók tanulmányi befektetéseinek megtérülési mezőit, valamint a különböző tőkefajtáinak gyarapodását értelmező modell, amelynek alátámasztására a dolgozat további részeiben kerül sor. Ezt követően a tanulásba történő befektetéseket vizsgáljuk meg a társadalmi nem, az iskolázottság és a kulturális háttér különbözőségeinek figyelembe vételével.

A felsőoktatásban tanuló kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányi beruházásait tárgyaló részben felvázolunk egy befektetési-megtérülési modellt, amely nemcsak az egyén tanulmányi kiadásával és az ebből adódó hasznokkal számol, hanem figyelembe veszi az inaktív életpálya-szakaszban lévő hallgatók tanulmányi támogatásában a kollektív oldal hozzájárulását és profitálását is. A felsőfokú tanulmányokba történő beruházások hozamait három területen várjuk, ezek bemutatása a nők és az iskolázottság központba állításával történik. A szakirodalmi feldolgozás időben a rendszerváltozástól az ezredfordulót követő nyolc évet öleli fel, de számos esetben a folyamatok jobb megértését a tágabb történelmi keret szolgáltatja. A statisztikai adatokat azonban a legtöbb esetben az 1992-2008 közötti időintervallumban elemezzük, mivel 1992-től állnak rendelkezésre a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felmérésének adatai, amelyek alapján a gazdasági aktivitás olyan jellemzőkkel vizsgálható, mint az iskolázottság vagy az életkor; másrészt a választott időszaknak, hogy a kilencvenes években lezajló változások olyan társadalmi-gazdasági változásokat idéztek elő, amelyek a női hallgatók és női munkavállalók számára (is) vízváltató időszakot jelentettek. Az adatok – amennyiben más forrásmegjelölés nem alkalmazunk – a KSH lakossági munkaerő-felmérésének idősoros éves adatsoraiból származnak, s ezek szolgáltatták az alapot az ábrák és táblázatok elkészítéséhez, illetve saját számítások elvégzéséhez. A foglalkoztatással kapcsolatban felmerülő fogalmak definiálásában a KSH Módszertani melléklete nyújtott segítséget.

A kisgyermeket nevelő hallgatókkal kapcsolatban végzett kutatómunkánk központi kérdése az, hogyan befolyásolják a nők reintegrációját a gyermekvállalás miatt otthon töltött

időszakban végzett felsőfokú tanulmányok a rendszerváltást követő évtizedekben kialakult munkaerő-piaci folyamatokban. A felsőfokú intézményekben való tanulásnak, azaz a befektetési oldalnak a vizsgálatában a kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányainak megkezdésére és a tanulmányok folyamatára helyezük a hangsúlyt (*miért* tanulnak), a megtérülési oldal tanulmányozásában a diploma munkaerőpiaci hasznosításával kapcsolatos tényezőket járjuk körül (*hogyan* térül meg a tanulás). Az empirikus kutatás szintén erre a *miértre* és *hogyanra* keresi a választ annak a longitudinális vizsgálatnak a segítségével, amelyet a gyermeknevelési támogatást igénybe vevő hallgatók között végeztünk. A kutatás első hullámában (2006) a felsőfokú tanulmányaik közepette kérdeztünk meg olyan hallgatókat, akik még otthonukban gondozták kisgyermeküket, őket a tanulmányokhoz vezető indítékekről, a tanulás körülményeiről, a felmerülő nehézségekről, a munkaerőpiacra való visszatérés szándékáról faggattuk. A második hullámban (2009) olyan egykori hallgatókat kerestünk meg, akik az inaktív életszakaszban szerzett diplomájuk birtokában tértek vissza a munkaerőpiacra, tőlük a reintegráció tapasztalatairól, a tanulmányoknak az újbóli munkába állásra gyakorolt hatásáról érdeklődtünk. A felsőoktatás világában keletkezett *miért*ek és *hogyan*ok, a tanulmányi befektetések és megtérülések, az egyéni és kollektív kiadások és megtérülések keresztmetszetében végzett empirikus elemzés igyekszik megadni a választ arra a kérdésre, milyen hasznossággal bír az egyén és a társadalom szempontjából a munkától távol töltött évek felsőfokú tanulmányokra való fordítása.

A dolgozat megszületésében nyújtott fáradhatatlan segítségéért köszönet illeti Pusztai Gabriellát, a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Intézetének docensét, akinek konstruktív témavezetésével valósult meg az értekezés, valamint a dolgozat alapját szolgáló kutatás. Köszönetet mondok Kozma Tamásnak, a Debreceni Egyetemen működő Neveléstudományi Doktori Program vezető professzorának a kutatási téma támogatásáért és a doktori képzésben nyújtott szakmai segítségért. Köszönöm Fehérvári Anikónak és Szemerszki Mariannak, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet munkatársainak a kérdőívek összeállításában és az adatok közlésében való közreműködésüket. A Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola kutatásban közreműködő karainak megköszönjük az empirikus vizsgálatban nyújtott támogatását. Végül, de nem utolsó sorban köszönetet mondok a kutatás lebonyolításában résztvevő kérdezőbiztosoknak, és a kérdőíveket kitöltőknek kitartó segítségükért.

1. Az inaktív nők tanulmányi döntéshozatalának értelmezési modellje

A gyermeket vállaló nők a szülést követően egy bizonyos időre elhagyják a munkaerőpiacot, és otthonukban gondoskodnak a kisgyermekről. A hazai gyakorlatnak megfelelően rendszerint az anyák veszik igénybe azokat az állam által nyújtott lehetőségeket, amelyek a gyermek első éveiben biztosítják számukra a munkapiac elhagyását, a fizetetlen szabadságot, a bérkompenzációt, különböző támogatások folyósítását, a biztosított jogviszonyt, valamint a munkába történő visszatérést. Az anyák ezekben az években a társadalom új tagjainak gondozására és nevelésére fordítják figyelmüket, miközben ellátják az egyéb otthoni teendőiket. A munkaerőpiactól távol végzett gondozói-nevelői munka egyaránt szolgálja a gyermek, a család és a társadalom érdekeit, hiszen az elsődleges szocializációs közegben töltött első évek nagy hatással vannak a felnőtté váló állampolgár és munkavállaló életére. A gyermek gondozásával és nevelésével járó elfoglaltság, a háztartás vezetése teljes idejű (fizetetlen) munkavégzést jelent, amit a társadalom a fent említett módokon támogat. A kismamák elsődleges feladatának tekintett gyermekgondozás mellett a kollektíva nem támaszt egyéb elvárást vagy követelményt a támogatott munkaerőpiac-elhagyás idejére, sőt, lehetséges, hogy bármilyen más irányultságú tevékenységet ellenez, vagy ez alá rendel.

Az általunk vizsgált kisgyermeket nevelők mégis azt a döntést hozták, hogy a szülést követő, gazdaságilag inaktív életpálya-szakaszban különböző erőforrásokat mozgósítsanak annak érdekében, hogy egy általuk választott intézményben és szakon diplomát szerezzenek. A mérlegelés során számolniuk kellett anyagi kiadásokkal, a családi élet átszervezésével, a tanuláshoz szükséges idő biztosításával, és sok más egyéni tényezővel. A mozgósított erőforrások esetükben nemcsak anyagi jellegűek, hiszen a társadalmi konszenzus értelmében vett anyaszerep csorbul azáltal, hogy a tanulás miatt kevesebb időt és figyelmet fordít a gyermekére és otthoni teendőire, illetve a család többi tagjára.

A weberi tipizálás szerint (Weber 1987, 49) cselekedetük első tekintetre célracionálisnak tűnik, tudniillik számos előnnyel járó felsőfokú végzettséget szerezzenek, miközben a társadalmilag támogatott ideiglenes inaktív státuszukat használják fel az előrelépéshez. A tanulási döntés során ugyanis mérlegelték, hogy a munkából kiesett évek jó alkalmat kínálnak az újabb iskolai fokozat megszerzésére, amit a munkaerőpiacra visszatérve egyéni karrierútjukon hasznosíthatnak, többek között magasabb beosztás és jövedelem formájában. Ugyanakkor lehetséges, hogy a döntés mögött egyfajta értékrationális cselekedet húzódik meg, amikor képzési elkötelezettségükkel a társadalom javát szolgálják azáltal, hogy kvalifikált munkaerőként lépnek vissza a fizetett munka világába, és a tanulmányi tapasztalataikkal nemcsak a gazdaságot élinkítik, hanem a gyermek nevelésébe és oktatásába

is hatékonyabban invesztálnak. Látható, hogy a kisgyermeket nevelők tanulása számos egyéni és kollektív kérdést, problémát felvet, amelyeknek egy része már a tanulási döntés idején, más része a tanulmányok alatt (vagy után) jelentkezik.

A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulmányi beruházásának elméleti keretét az emberi tőkeberuházások és a különböző tőkefajták gyarapodásának vizsgálata alapján állítjuk fel, és kísérletet teszünk a tanulásról való döntéseket követő egyéni és kollektív beruházások és hozamok felvázolására. Ennek során a befektetési oldal modellezésére vállalkozunk, ahol a közvetlen és közvetett, anyagi és nem anyagi jellegű beruházásokat sorakoztatjuk fel, természetesen a vizsgált hallgatók speciális életpálya-szakaszának figyelembe vételével. Ezt követően egy olyan hárompólusú tanulási-megtérülési modellt alkotunk, amely az alapját képezi a dolgozat elméleti és empirikus síkjának, és hozam-mezőivel, valamint tőkefelhalmozási területeivel hozzájárul a kisgyermeket nevelő nők felsőfokú oktatásban való részvételének halmozott megtérülési kimutatásához.

1.1 A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevők csoportjának bemutatása

A felsőfokú tanulmányokat folytató kisgyermekes nők vizsgálatához kapcsolódóan mindenekelőtt tisztáznunk kell, pontosan kik alkotják kutatásunk célcsoportját, akik társadalmi szempontból felnőttek, nemi hovatartozás szerint nők, az oktatás perspektívájában egyetemi és főiskolai hallgatók, gazdasági aspektusból inaktívak, családi állapotuk szerint kisgyermeket nevelők. Nem érdektelen ugyanis, hogy a kisgyermeket nevelők felnőttiségére vagy hallgatói mivoltára összpontosítunk akkor, amikor a tanulási döntések folytán tanulásba történő befektetésekről és hozamokról beszélünk. Az egyén és kollektíva mint beruházó részéről ugyanis más értelmezési keretet biztosít a felsőoktatás, s mást a felnőttoktatás diszciplínája.

A felnőtt hallgatók vagy hallgatói státuszú felnőttek dilemmájának bemutatása után a dolgozatban sűrűn használt fogalmak – gyermekgondozási díj, gyermeknevelési támogatás stb. – tisztázása és tartalmi feltárása következik. A vizsgált célcsoportunkat olyan hallgatók alkotják, akik különböző gyermeknevelési támogatásban részesülnek. A dolgozat további részeiben a gyermeknevelési támogatások időszakának jelölésére a *gyermekgondozási időszak/szabadság*, a *gyermekgondozási ellátás évei*, a *szülési szabadság*¹, az *ideiglenes inaktivitás időszaka*, *szándékolt karriertörés évei* fogalmakat párhuzamosan használjuk a gyermekgondozási ellátásban részesülők életszakaszának közös megjelölésére, az alanyokra

¹ A jogszabályok szóhasználatától (amely a szülést követő 24 hetet érti ez alatt) eltérően, a hétköznapi szóhasználatra kiterjesztve, az otthon töltött időszak egészére alkalmazva.

pedig szinonimaként alkalmazzuk a *gyermekgondozási ellátást igénybe vevők, szülési szabadságon lévők, a kisgyermeket nevelők, a kismamák* vagy rövidítve *a gyesen, gyeden (stb.) lévők* kifejezéseket.²

1.1.1 Felnőtt hallgatók vagy hallgatói státuszú felnőttek?

A vizsgált csoport bemutatásának első és legfontosabb kérdése, hogy a részidős képzésben megjelenő nőket felnőtt tanulónak vagy tanuló felnőtteknek tekintjük, amennyiben ugyanis *felnőtt* tanulóként értelmezzük vizsgálatunk népességét, a *felnőttoktatás* kutatási területének megközelítését alkalmazzuk, még a *hallgatói* mivoltukat hangsúlyozva a *felsőoktatás-kutatási* elméletekre alapozunk. A munka mellett tanulók „felnőtségre” koncentrálnak úgy definiálhatjuk a felnőtt tanulót, aki olyan „felnőtt korú ember, aki munkája mellett vagy munkanélküliként, ritkábban nyugdíjasként vállalja tudása rendszeres továbbfejlesztését.” (Maróti et al. 2002, 154) A felnőttoktatással foglalkozók a felsőoktatásban résztvevőkre is úgy tekintenek, mint akik a felnőttoktatás formális keretein belül tanulnak (Csoma 2002). Ebből a szemszögből a felsőoktatás szűkebb értelemben a felnőttek esti és levelező tagozaton illetve távoktatás formájában történő oktatása, de tágabb értelemben a nappali tagozaton a fiatalok között tanuló felnőttek tevékenysége is ide sorolható.

Abban az esetben azonban, ha a felsőoktatásban részidős képzésben tanuló *hallgató* oldaláról közelítünk, azokra a „nem szokványos hallgatókra” (Forray-Kozma 2007) gondolunk, akik nagy tömegben a kilencvenes években jelentek meg az oktatásban. A mobilitási csatornaként is funkcionáló levelező tagozat (Ladányi 1994) megváltozott összetételű hallgatóságot produkált, akikre különösen jellemző a kredencializmus (T.Kiss és Tábori 2003). A nem teljesidejű felsőfokú képzésekben résztvevők körében kimutatható az intergenerációs és intragenerációs mobilitás, amikor a különböző okokból (alsóbb társadalmi rétegekbe tartozók nem ambicionálták a továbbtanulást, megváltozott a munkaerő-piaci helyzet, pályamódosítás lép fel, egyéni ambíció kapcsán) a korábban elhalasztott diplomaszerezésre irányuló döntés megvalósul (Nagy 2003). Az egyre több felnőttet oktató felsőoktatás kapcsán azonban felmerül a felsőoktatási intézmények megváltozott szerepének kérdése (Koltai 1994), a felnőttek oktatását mindinkább felvállaló felsőoktatásnak és a felnőttoktatásnak ugyanis hagyományosan más a céljuk és feladatuk, mivel a felsőoktatási intézmények – különösen az egyetemek – kis létszámú elit képzésére és kutatómunkára voltak

² A nemzetközi szakirodalomban használt kifejezések – maternity leave, child care, Mutterschaftsurlaub, Kinderbetreuung – az eltérő foglalkoztatási és szociális ellátási szabályok miatt nem feleltethetők meg teljesen a magyar fogalmaknak.

berendezkedve, a felnőttek oktatásának viszont olykor hátrányos helyzetű csoportoknak kell képzést nyújtaniuk. Így az újjá alakult, tömegképzésre áttért egyetemek új szerepkörrel gazdagodtak (Duke 1996).

Kutatásunk szempontjából az iskolarendszerű felnőttoktatás és a felsőoktatás mindkét alapfunkcióját (korrekciós és rehabilitáló, ld. Mayer 2000) és az új funkciókat (továbbképzés, szakképzés ld. Benő 1996) lényegesnek tartjuk, mivel a vizsgált populációban feltételezhetően lesznek olyanok, akik korábban elmulasztott vagy elhalasztott továbbtanulási döntésüket pótolják az inaktív életszakaszban, és megjelennek felsőfokon szerzett tudásukat fejlesztő korábbi hallgatók is. Mi azonban mégis a *felsőoktatás szemszögéből* közelítjük meg a vizsgálati csoportot. Ennek oka a felnőttiség és ifjúság fogalmának elmúlt évtizedekben végbemenő jelentésváltozása, átdimenzionálódása, illetve a felsőoktatás világának sajátosságából fakadó eredményességi mutatók használata kutatásunkban.

A felnőttiség fogalmának megragadása több szempontból történhet, például jogilag felnőttnek tekintjük a nagykorúságát elérő állampolgárt, biológiai szempontból a fizikai-biológiai fejlődését elérő egyént, pszichológiai nézőpontból többek között az intellektuális és szociális képességekkel, morális autonómiával rendelkező személyiséget tekintjük felnőttnek, társadalomtudományi nézőpontból az önálló döntési joggal rendelkező személyre vonatkoztatjuk a felnőttiség fogalmát (ld. pl. Vaskovics 2000). Az elmúlt ötven évben végbemenő szociális, munkaerő-piaci, családi és politikai szerepváltozások átalakulásának következménye az a jelenség, amikor az egyéni életút növekvő függetlenségének köszönhetően elválik a biológiai életciklustól, és ennek a gyengülő kapcsolatnak köszönhetően az életrajz egyre kevésbé függ a biológiai linearitástól, amit a két véglet, a születés és a halál határol be. (Rossi 2009)

Hosszú időn keresztül az életút világos, determinált, egyenes és generációról generációra ismétlődő, visszatérő szakaszokból állt, napjainkban azonban az emberi életutak elsősorban reflektáló, egyénre szabott szerkezetűek. A kiszámítható életút, az életszakaszok egymásutánisága az életvezetést megkönnyíti, mivel a mindennapokban biztonságos ciklikusságot eredményez. (Kohli 1990) A kevésbé kiszámítható, reflektív új életút-mintázatok a felnőttiségtől az ifjúság felé mutatnak, nevezhetjük „meghosszabodott fiatakorúságnak” vagy „koraérett fiatalságnak” (Rossi i.m. 469). A felnőttiség relatív, átmeneti állapotnak tekinthető, amikor akár párhuzamosan mutathatja a felnőtt és fiatal életkorszak jellegzetességeit (pl. nappali tagozatos hallgató, aki eltartja családját). Maga az ifjúsági korszak is felosztható például, a növekvő autonómiájú, de gyengébb kontrollal jellemezhető iskolai ifjúsági korszakra egyfelől, másfelől a mintakövető, a felnőttek társadalmához igazodó, erősebb kontrollú átmeneti korszakra. (Zinnecker 1993)

Makroszociológiai szempontból és az egyének mindennapi életében megjelenő tapasztalatok alapján értelmezve az ifjúság kultúrájában zajló tendenciákat, az ifjúság definiálása során nem az életkort vesszük figyelembe, hanem a kulturális meghatározottságot olyan szegmensek mentén, mint a mobilitás, a rugalmasság, a változásra való nyitottság. (Melucci 1996) Számos kutatás igazolta a felnőtté válás és a szakmai utakra alkotott lineáris modell felülírásának a szükségességét (bővebb áttekintést ad Wyn-Dwyer 2006), mivel az ezredforduló fiataljainak élettapasztalatai és jövőre vonatkozó elképzelései kiszámíthatatlanabbak és többértékűek a megváltozott társadalmi és gazdasági térben, ahol a felfelé mutató mobilitásnak már nem képezi biztos alapját az egyének előre törekvő motivációja (vö. Beck 2003). Rossi munkájában a fiatalság és felnőttég fogalmát különböző ellentétpárok alapján írja körül, mint kevésbé felelősségteljes-felelősségteljes, függőségben lévő-független, tudatlan-tudatos, lázadó-konformista. (Rossi 2009, 470)

Az általunk vizsgált csoport valószínűleg a felnőttég legtöbb kritériumainak megfelel ugyan (pl. választó és választható állampolgárok, tudatosak, felelősségteljesek, másokról gondoskodók, morális autonómiával rendelkezők stb.), ugyanakkor tanulással töltött, speciális életszakaszukban (gyermekvállalás miatt szándékolta munkaerőpiac-elhagyás idején) az ifjúságra jellemző jegyeket hordozzák. Egyrészt gazdasági értelemben léptek vissza ciklikusan az ifjúság csoportjába, mivel inaktívak, eltartottak, függőségben lévők, másrészt újabb társadalmi szerepvállalásuk is közelít az ifjúsági mintázathoz, hiszen az inaktív munkavállalói és a szociálisan meglehetősen izolált anyaszerep mellett egyetemi vagy főiskolai polgárokká váltak, hallgatói jogviszonnyal rendelkeznek, tanulmányi kötelezettségeik vannak, bizonyos kedvezményekben részesülnek (pl. diákigazolvány, utazási kedvezmény, tandíjmentesség, többletpont).

Az életút-szakaszoknak a társadalmi és gazdasági folyamatok által indukált, fent említett újragondolása minket is arra bátorít, hogy a vizsgált csoport esetében ne ragaszkodjunk mereven a felnőttoktatás formális, intézményesült módozatában tanuló felnőttek paradigmájához (vö. pl. Csoma 2002), hanem a felsőoktatás résztvevőiként definiáljuk őket. Ezt azzal indokoljuk továbbá, hogy az inaktív státuszukból kifolyólag számos hasonlóságot mutatnak a nappali tagozaton tanuló hallgatókkal és doktoranduszokkal. A felsőoktatási rendszerben megjelenő, a munkaerőpiactól távol levő, ellátásban vagy segélyben részesülő, mások kereső tevékenységétől függő, munkaidőhöz nem kötött, viszonylag rugalmas időbeosztással rendelkező, fiatal felnőtt korú hallgatók tanulási befektetéseinek és megtérüléseinek elemzése a felsőoktatás viszonyrendszerében értelmezhető, eltérően például más formális felnőttoktatásban és felnőttképzésben (pl. OKJ-s képzés, nyelvtanfolyam, át- és továbbképzés) résztvevő, gyermekgondozási ellátásban

részesülő felnőttek tanulási döntéseitől. Ezért is döntöttünk úgy, hogy empirikus kutatásunk területét leszűkítjük a felsőoktatásra, mivel úgy gondoltuk, a négy- ötéves felsőfokú tanulmányokba beruházó nők más döntési stratégiákat alkalmaztak, mint az egyéb, rövidebb, felsőfokú oklevelet nem adó képzésbe bekapcsolódó kisgyermeket nevelő nők. Ezen kívül feltételeztük, hogy a felsőfokú intézményekben folyó oktatás olyan tanulói közösséget teremt értelmiségi normaközvetítésével, nyelvezetével, hagyományaival, sajátos campus-világával, szimbolikájával (a felsőoktatás hermeneutikájáról ld. bővebben Kozma 2004), amelyek mentén (a munkaerő-piaci hozamokon kívül) újabb tanulási megtérülési mezők alakulhatnak ki.

1.1.2 A különböző támogatási formákban részesülő hallgatók

A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő hallgatók a gazdaságilag nem aktív népesség tagjai. A munkavállalási korú népesség gazdaságilag nem aktív részét alkotják azok, akik önként vagy kényszerűségből távol maradnak a munkaerőpiacról, ide tartoznak a tanulók, nyugdíjasok, passzív munkanélküliek, háztartásbeliek és a gyermekgondozási ellátásban részesülők. A rendszerváltást követő évtizedekben mindkét nem esetében növekedett az inaktívok száma, a férfi és női foglalkoztatás egyaránt az 1998-as évben élte mélypontját, amikor mintegy másfél millió férfi, és több mint 2 millió 200 ezer inaktív nőt tartottak nyilván. (ld. M1. táblázat) Ezután mindkét nem esetében lassú apadás kezdődött, az inaktív nők létszáma intenzívebb csökkenéssel érte el 2008-ra a kétmilliót, az inaktív férfiak létszáma százezer fővel lett kevesebb.³

Az egyes korosztályokat tekintve feltűnő jelenség, hogy nemcsak a várt korcsoportoknál (tanuló, nyugdíjas) magas a gazdaságilag nem aktív népességszám, hanem minden kohorszra jellemző az emelkedett inaktivitás. Az iskoláskorúak (15-24 évesek) létszáma a vizsgált intervallumban ugyan a felére csökkent a demográfiai folyamatok következményeként, de hozzá kell tenni, hogy a 20-24 éves korosztályon belül a továbbtanulók aránya növekszik. A legjobb munkavállalási korúak (25-54 évesek) inaktivitása rendkívül magas, a vizsgált időszakban folyamatosan nőtt, 2008-ban az összes inaktívok számának mintegy 80%-át teszi ki, ebből valamennyivel kevesebb, mint a fele a női inaktívok aránya. Az adatok azt mutatják, hogy a munkavállalás lehetőségeinek csökkenésével növekszik azon munkaképesek száma, akik az inaktívvá válás valamelyik módját igénybe véve végleg elhagyják a munkaerőpiacot, vagy feladják a reintegrálódási törekvéseket (passzív munkanélküliekké válnak). Különösen igaz ez a kilencvenes évek elején

³ Adatok forrása: A Központi Statisztikai Hivatal vonatkozó évkönyvei.

lezajlott folyamatokra, amikor a megszűnt munkahelyek feleslegessé vált dolgozói a munkanélküliséget kikerülendő korengedményes vagy rokkantnyugdíj révén az inaktívak számát duzzasztotta fel. A nyugdíjkorhatárhoz közeledve viszont emelkedik a nők aránya az egyes korcsoportokon belül, jelezve, hogy a nők korábban elhagyják a munkaerőpiacot, az EU átlaghoz viszonyítva 10 évvel korábban, mint más tagállamok női foglalkoztatottjai.

A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő inaktívak négy juttatási formában részesülhetnek, ezek az ellátások különböző ideig, különböző mértékben és eltérő feltételekkel vehetők igénybe. A terhességi-gyermekágyi segély (tgyás), a gyermekgondozási segély (gyes), a gyermekgondozási díj (gyed) és a gyermeknevelési támogatás (gyet) elnevezésű ellátásokat igénybe vevők köréből alapsokaságunkba kizárólag az édesanyák tartoznak.⁴ Magyarországon 2006-ban 30 451 fő igényelt tgyást, 91 678 fő részesült a gyed folyósításában, 166 922 fő volt gyesen, és 45 819 fő tartózkodott gyeten.⁵

A terhességi-gyermekágyi segély (tgyás) annak a nőnek jár, aki a gyermeke születését megelőző két esztendőben legalább 180 napon keresztül biztosított volt, és a segély a szülést követően 168 napig folyósítható. A terhességi-gyermekágyi segély összege a szülési szabadság kezdő napját megelőző naptári évben keresett jövedelem napi átlagkeresetének 70%-a. Az egészségbiztosítási szempontból biztosítottnak tekinthető szülő a gyermek két éves koráig gyermekgondozási díjban (gyed) részesülhet, közben kereső tevékenység nem folytatható. A díj a naptári napi átlagkereset 70%-a, de maximális összege, havonta a mindenkori minimálbér kétszeresének 70%-a lehet.

A gyermekgondozási segély (gyes) olyan havi rendszerességgel járó támogatás, amelyre a szülő jogosult a gyermek hároméves koráig, illetve a nagyszülő is igényelheti, feltéve, hogy a gyermek az első életévét már betöltötte és a gondozása, nevelése a szülő háztartásában történik. A gyermekgondozási segélyben részesülő személy - ide nem értve a nagyszülőt - kereső tevékenységet (a 2006-ban módosított törvény szerint) a gyermek egyéves kora után időkorlátozás nélkül folytathat. A gyes havi összege azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével, ez 1992-ben 5 050Ft, 2008-ban 28 500Ft volt. A gyermeknevelési támogatásra (gyet) az a szülő jogosult, aki saját háztartásában három vagy több kiskorút nevel, a támogatás a legfiatalabb gyermek 3. életévének betöltésétől a 8. életévének betöltéséig jár. A gyermeknevelési támogatás összege nem függ a gyermekek számától, havi összege pedig azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével; az igénylő kereső tevékenységet csak napi négy órát meg nem haladó időtartamban folytathat. (Az ellátásokról bővebben ld. a 3. sz. mellékletet)

⁴ Ezt az egyéb igénylők (apák a gyed és gyes, a nagyszülők a gyes esetében) alacsony hányadával indokoljuk, amely nem képezte volna összehasonlítás alapját.

⁵ Adatok forrása: a Szociális Statisztikai Évkönyv vonatkozó kiadványai.

A gyermekgondozási ellátás valamelyik formáját az ezredforduló óta évente mintegy 300 ezer nő veszi igénybe évente, átlagosan négy évig távol maradva a munkaerőpiactól. A munkaerőpiactól távol töltött évek száma nemcsak a transferek nagyságától és időtartamától függ, hanem a munkavállalás hasznát jelentő tényezőktől, mint a jövedelem és a munkavállalási költségek (Bálint-Köllő 2008, 8), de vélhetően befolyásolja az igénybe vevő munkaerő-piaci pozíciója, az egyén iskolázottsága és karriertervei, a család szociális körülményei, illetve az otthonlét megélésének mentális-szellemi módja. A gyermeknevelési támogatások idejének lejártával a nők egytizede munkanélküliként, több mint 40%-uk inaktívként lép ki a rendszerből. Az inaktivitásban maradó nők eltűnnek a háztartásokban vagy családi vállalkozásokban, a munkaügyi központok nyilvántartásában mindössze 2-3%-uk jelenik meg (Fazekas et al. 2007).

1. táblázat A gyermektámogatást igénybe vevők megoszlása a támogatások típusa szerint, 2000–2005

	A legkisebb gyermek					
	első életévében van		második életévében van		harmadik életévében van	
Iskolázottság	magas	alacsony	magas	alacsony	magas	alacsony
Gyed	59,8	32,7	52,7	29,5	16,6	10,4
Gyes	38,3	63,3	45,6	66,5	80,7	84,5
Gyet	1,9	4,1	1,7	4,0	2,7	5,1
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

(Forrás: Bálint-Köllő 2008, 13)

A gyermektámogatásokat igénybevevők összetételéről a KSH munkaerő-felmérései alapján készített tanulmány ad tájékoztatást, amelyből kiderül, hogy a női népességen belül csökken a kisgyermeket nevelő nők aránya, ennek ellenére növekszik a gyermeknevelési támogatásokat igénylők tábora. (1. táblázat) Az 1995-ös megszorító intézkedések előtt a magasabban iskolázottak vették igénybe a támogatások valamelyik formáját, ezután (2004-ig) az alacsonyabban iskolázott réteg duzzasztotta fel az inaktív állományt. A feltételekhez kötött (munkaviszony, biztosítás) gyermekgondozási díjat elsősorban a magasabb végzettséggel rendelkezők veszik igénybe, a gyermek első életévében az érettségizettek és diplomások 60%-a gyeden van, a második évben is magas a kihasználtsága (53%). A bizonytalanabb munkaerő-piacikötődésűek jellemzően gyesen vannak (több mint 60%), és többen veszik igénybe a gyet lehetőségét a harmadik életévtől. A támogatás formáinak igénylése a

különböző iskolázottságúak között a gyermek harmadik életévében, a gyed megszűnését követően egyenlítődik ki 80% környékén. (M2 ábra)

1.2 A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulási beruházásaihoz kapcsolódó fogalmak, elméletek

A vizsgált csoportunk bemutatását követően a kisgyermeket nevelő hallgatók tanulási befektetéseivel és hozamaival fogunk foglalkozni, amelynek során egy befektetési-megtérülési modellt állítunk fel. A modell megjelenítése előtt azonban felsorakoztatjuk azokat a fogalmakat és elméleteket, amelyekre a modellben gyakorta hivatkozni fogunk. Így bemutatásra kerül az általunk felhasznált különböző tőkefajták, tőke-beruházási elméletek, valamint a tőkeberuházások társadalmi és nemi különbségeinek feltárása is.

A családi háttér továbbtanulásra gyakorolt hatását olyan elméletek keretében tanulmányozzuk majd, amelyek az oktatási egyenlőtlenségek magyarázatát keresve meghatározónak tartják a családi háttér szerepét, különös tekintettel az egyén kulturális tőkefelhalmozására. A kulturális reprodukció elmélete különbséget tesz az egyes társadalmi osztályok és azok gyermekeinek iskolai teljesítménye között, az iskolai eredményességet a család kulturális klímájának tudja be. Felhasználjuk továbbá a racionális döntések elméletének a tanulási beruházásokra vonatkozó megállapításait, amelynek lényege, hogy a szülők a gyermekeik továbbtanulásáról szóló döntésben a hasznosság elvét követik, ami szintén meghatározza a további tanulmányok irányát. Ez a döntésmechanizmus a felnőttkori tanulásra is vonatkoztatható olyan értelemben, hogy a felnőtt saját maga hozza meg a várható haszon és a befektetett költségek mérlegelésével a tanulmányokra vonatkozó döntését.

1.2.1 A kisgyermekes nők tanulmányi befektetéseiben és megtérüléseiben megjelenő tőkefajták

A tőke a kiadás és a jövedelem állandó áramlásának forrása, az emberi tőke alkotóelemei a képességek és a produktív ismeretek (Rosen 1998, 71). Az általános emberi tőkefelfogásban az egyén képzettsége nem köthető egy adott pozícióhoz, hanem értékvesztés nélkül bárhol hasznosítható, a szervezeti tőke azonban szorosan összefügg a mindenkori alkalmazás helyével, munkakörével. (Becker 1964) A kisgyermeket nevelők más tanuló egyénekhez hasonlóan saját általános emberi tőkéjükbe ruháznak be azáltal, hogy felsőfokú tanulmányokat folytatnak. Az emberi tőkeberuházás Schultz nevéhez fűződik, aki a beruházás céljának különböző képességek és a tudás megszerzését tekintette, amelyek

előkészítik a jövőbeli szükséglet-kielégítést, és növelik a majdani jövedelem nagyságát. (1998, 47) A beruházás mennyiségi oldalát mellőzve (munkavállalók aránya, munkaórák száma) a minőségi dimenziókat vizsgálta, ide tartozik a tudás, szakértelem, képesség. Az emberi tőkébe történő beruházás során az egyén szakmailag kompetens munkaerővé válik a tudása és kompetenciája fejlesztése révén, és innovatív módon vesz részt a termelésben. Ehhez különböző tevékenységek járulnak hozzá: az iskolai oktatáson kívül ide sorolja a felnőttképzési programok, az egészségügyi szolgáltatások, vagy a munkaerő mobilitását segítő intézkedéseket.

Schultz (i.m.) számításai során az állam szemszögéből összegzi az egyének oktatására fordított tételeket, úgyismint az intézményi infrastruktúra fenntartása, az oktatásban résztvevők munkája, a tanulók elmaradt jövedelme; a másik oldalon pedig hozamként jelenik meg a nemzeti jövedelem emelkedése. A kisgyermeket nevelők tanulásának kollektív beruházójaként mi is az államot értjük akkor, amikor tandíjmentességet biztosít számukra, átvállalva ezzel a Schultz által említett intézményi kiadásokat. Az állami szerepvállalás olyan externális hozamokat eredményez, mint az alacsonyabb szociális és egészségügyi kiadások, a munkaerő alkalmazkodóképességének növekedése, a demokratikus intézmények hatékony működése, a közszolgáltatások növekedése (Varga 1998, 35). Saját vizsgálatunk során elsősorban az egyén szintjén jelentkező beruházásokkal és hozamokkal foglalkozunk ugyan, de hasonlóan fontos számunkra a makroszinten zajló beruházási folyamat, mivel célunk a kisgyermeket nevelők egyéni kiadásai és bevételei mellett a kollektív befektetések és hozamok feltárása is.

Az egyén szintjén jelentkező költségeket Rosen részletesen feltárja, ilyenek a tandíj, a tanulás közvetlen költségei, a tanulmányokra fordított idő pénzbeli értéke, a halasztott belépés a munkaerőpiacra, a jelenlegi jövedelem egy részének feladása. (Rosen 1998, 76) Varga (1995) vizsgálatában tételesen veszi számba a tanulással járó költségeket (többek között vizsgadíj, tandíj, könyvek stb.) és a jövedelemkiesésből származó kiadásokat, a másik oldalon pedig az életkereset növekedésével számol. Az anyagi jellegű költségek mellett hangsúlyozni fogjuk a kisgyermeket nevelők nem anyagi jellegű költségeit, úgyismint a tanulmányokat folytatók családban betöltött szerepének megváltozása, az időfelhasználás átalakulása, a társadalmi kapcsolatok átrajzolódása.

A majdani jövedelmeknek kompenzálniuk kell a ráfordításokat, ezért a beruházónak tisztában kell lennie a hosszútávú befektetések várható hasznával. Schultz megállapításaira építve Becker (i.m.) megalkotta a racionálisan cselekvő egyén beruházási stratégiáját, ahol a beruházás addig tart, amíg a befektetés hozadékrátája egyenlő válik a költségekkel, a hozadékráták kiegyenlítődése pedig nem független a piaci és családi erőforrásoktól. Az

emberi tőkébe való befektetés hozadéka a jobban fizetett állásban, a magasabb társadalmi státuszt biztosító munkában és a világ megismerésének élvezetében nyilvánul meg. (Coleman 1998, 37) A tanulást Boudon (1998) szintén beruházásként fogja fel, amelynek a jelenben különböző költségei jelentkeznek, de a jövőben haszonnal jár. A képzési beruházásra természetesen hatást gyakorolnak a beruházó anyagi feltételei, iskolázottsága, háttere. (A társadalmi származás és a tanulási beruházás kapcsolatáról a következő alfejezetben lesz szó.)

Az emberi tőkeberuházás-elméletek a materiális befektetéseket és hozamokat vizsgálják, Bourdieu (1998) eltávolodva a közgazdaságtan közvetlen gazdasági hasznot (és szintén pénzben kifejezhető befektetést) mérő gyakorlatától, egyéb megjelenési formákkal operál, tőkeelméletének egyik központi eleme pedig az időtényező. A tőkét három formában, a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkében határozza meg, amelyek valamilyen módon pénzzé vagy egy másik tőkeformává konvertálhatók. A három tőkefajta közül kutatásunk során mi a kulturális tőkét fogjuk használni, amelynek három alkategóriáját állítja fel. Az első az inkorporált kulturális tőke, amely testre szabott, és bensővé tételt jelez, felhalmozását pedig időbe kerülő elsajátítási folyamat előzi meg. (I.m., 160) Ez az elsajátítási folyamat a családban zajlik, amely az oktatási rendszert segíti, ha az elvárásokhoz igazodik, de hátráltatja, ha korrekcióra szorul; az első esetben időt takarít meg a család az oktatás számára, a másodikban kétszeresen veszteget el időt. A kulturális tőke második fajtája, az objektivált kulturális tőke materiális javakat takar, amelyek könnyen átruházhatóak ugyan, de a hozzájuk kapcsolódó kulturális képességek az inkorporált tőkéhez hasonlóan örökíthetők. Végül, az intézményesült kulturális tőke az iskolai végzettségek mentén szerveződik, és a munkapiacra gazdasági tőkévé konvertálódik, az egyénnek pedig „tartós és jogilag garantált konvencionális értéket kölcsönöz” (i.m. 1998, 164).

Kutatásunkban a kiemelten vizsgált inkorporált kulturális tőkefajta megszerzésénél hangsúlyozott szerepet kap a primer családi nevelés, amely nemcsak az iskolába járás idején investál a gyermek nevelésébe, hanem az inkorporált tőke észrevétlenül, öntudatlanul az egyén személyiségének részévé válik. Ideális esetben az egész szocializációs időszak felhalmozási időt jelent. Az inkorporált kulturális tőke átörökítése rejtetten történik, amelynek hatékonysága a család kulturális tőkenagyságától, illetve az átörökítésre szánt időtől függ. A kisgyermeket nevelőket vizsgálva ez akár ellentmondásként is felmerülhet, hiszen a felsőfokú tanulmányi beruházások következtében a család kulturális tőkéje növekszik, ugyanakkor a gyermekre szánt idő a tanulás miatt jelentősen csökken. A csökkent mennyiségi idő azonban megnövekedett minőségi idővé alakulhat (vö. pl. Chapman-Campbell 2003, 53), amikor az akadémiai közegben tanulmányokat folytató anya céltudatosan foglalkozik gyermekével, s a formális tanulás befejeztével ez a megváltozott minőségű figyelemráfordítás újra növekedni

fog. Másrészt, Beckert idézve, „a gyermekkori tapasztalatok alapvetően befolyásolják a felnőttkori preferenciákat és döntéseket” (Becker 1998, 109). A tanuló anyja képe tehát hosszú távon szerepet játszhat a gyermek tanulmányi döntéseiben, és a tanulásba beruházó nő ezáltal a következő generációk inkorporált kulturális tőkéjének gyarapításában is részt vesz.

Coleman (1998) tőkefajtái párhuzamba állíthatók a bourdieu-i kategóriákkal: az iskolai teljesítményre hatást gyakorló családi háttér összetevői közé sorolja a fizikai környezetet jelentő pénzügyi tőkét, a szellemi környezetet takaró emberi tőkét és a társadalmi tőkét. A társadalmi tőke fogalmának bevezetése részben az egyén cselekvéseit mozgató haszonmaximalizálás felülvizsgálatához kapcsolódik, miközben a cselekedeteket formálja és korlátozza a társadalmi kontextus, mivel az egyének cselekvései nem függetlenek egymástól és a tágabb környezettől. Kutatásunkban ezért mi is hangsúlyozzuk a kisgyermeket nevelők tanulmányi befektetéseinek és hozamainak többszintű – egyéni és kollektív – vizsgálatát, ahol a kollektív szint alatt szűkebb értelemben értjük a családot (továbbá barátokat, rokonokat), a tágabb környezetet pedig az állam és a társadalom jelenti.

Coleman elméletében az emberi tőke a személyek átformálásával keletkezik, amikor is „új cselekvésmódokat lehetővé tevő készségekkel és képességekkel ruházza fel őket”, a társadalmi tőke viszont akkor alakul ki, amikor „az emberek közötti viszonyok változnak meg úgy, hogy elősegítsék a cselekvést” (Coleman 1998, 17). Az önérdek és közérdek szintjén végbement cselekvéstípusok elkülönítése mellett ki kell emelnünk a társadalmi tőke családban betöltött szerepét. Coleman arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi tőke irreleváns a gyermek eredményei szempontjából, amennyiben nem egészül ki a családi viszonyokban megmutatkozó társadalmi tőkével. A korábbi emberi tőkeelméletekhez azzal a lényegi megközelítéssel járul hozzá, hogy a felnőttek emberi tőkéjéhez való hozzáférése a gyermekeknek éppen a családon belüli társadalmi tőkén keresztül történik, a szoros kapcsolatok (fizikai jelenlét, lelki kötődés) hiányával a gyermekek nem profitálnak szüleik emberi tőkéjéből.

1.2.2 A társadalmi háttér és a nem, mint a befektetés-megtérülés kalkulációt befolyásoló tényezők

A különböző tőkefajták generációk közötti áramlását tehát a családi háttér erős mértékben befolyásolja, s ez szoros összefüggésbe hozható a továbbtanulással. Ezen a ponton a tanulásba történő beruházást lényegében két (generációs) szinten vizsgáljuk. Egyrészt a vizsgált csoportunk gyermekeinek oktatási beruházásaira gondolunk akkor, amikor azt mondjuk, hogy a nők felsőfokú tanulása a megemelkedett tőkefajták miatt kedvezően hat a

gyermekük nevelésére, oktatására. Másrészt, a kisgyermeket nevelők családi háttere és tanulási életpályája sem független a felsőfokú tanulmányaiktól, ezért lényegesnek tartjuk a gyermek- és fiatalkorban történt továbbtanulásról szóló döntési mechanizmusok megismerését, amelyekben a vizsgált nők szülei vállaltak egykor aktív szerepet. Ezt két okból véljük fontosnak megvizsgálni. Az első ok, hogy a tanulási életpályájának időbeli hosszára és minőségére döntő hatással van a gyermekkorban (különösen a középfokú továbbtanulás időszakban) meghozott döntés, mennyi időt tölt a fiatal az iskolapadban, és milyen a tanulmányokban való sikeressége. A téma érintésének másik oka a munka mellett végzett felsőfokú tanulmányok kompenzáló szerepe, mivel az itt tanuló (különösen az első diplomát szerző) hallgatók valamilyen okból elhalasztották az adott diploma megszerzésének „királyi útját”, s az egykori tanulásról való döntéshozatal nemcsak hogy hatással van a felnőttkori tanulásukról szóló elhatározásukban, hanem (elsődiplomások esetében) ellentétes befektetési stratégiát követ azzal, hogy kockázatot vállalva erőforrásokat mozgósít a hosszú távú befektetéshez.

A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaikra fordított beruházások vizsgálatához alkalmazott első elméletünk az eltérő társadalmi helyzetből származó oktatási egyenlőtlenségeire magyarázatot adó kulturális reprodukció. (Bourdieu 1978) Nemcsak az iskola által jutalmazott viselkedési formák, a nyelvi és kommunikációs készségek és a kultúrához való viszonya fakad a szülők kulturális tőkéjéből, hanem az idővel kapcsolatos diszpozíciók és a tanulással kapcsolatos aspirációk, amelynek nagysága eltér a különböző társadalmi osztályokba tartozó családoknál, és ebben a tekintetben a kisgyermeket nevelő hallgatók heterogenitása is bizonyos. Az egyenlőtlenségek újratermelődése abból adódik, hogy a szülőknek az iskolarendszerhez való viszonyuk révén az egyes osztályok és az iskola közötti objektív viszony reprodukálódik. Ennek eredményeként a társadalmi struktúrában elfoglalt helyüket megtartják vagy javítják, ezáltal az iskolarendszer nem csökkenti, hanem újratermeli és legitimálja a különböző társadalmi háttérű családokból érkezők különbözőségeit.⁶

Az iskolában végzett munka megtérülése Bourdieu (i.m.) elméletében a család által befektetett kulturális tőkéjétől függ, ami az iskolai siker eredője. A származás iskolai teljesítményre gyakorolt hatásából az következik, hogy a családi háttér befolyásolja a továbbtanulást is, annak irányát és az elérhető legmagasabb iskolai végzettséget. (Gazsó 1976, Ferge 1980) A tanuló egyének teljesítményére kedvező hatással bír a generációkat összetartó zárt kapcsolati hálózat, amelynek kohézióját Pusztai (2004) kutatásaiban a vallásos értékrend

⁶ A kulturális tőkének a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítésében játszott szerepét vizsgáló további kutatások (pl. DiMaggio 1998, De Graaf 1986) korlátozottan tekintik, más elméletek elvetik vagy korlátozzák (pl. Treiman 1998).

teremtette meg. A kulturális klímának és a származásnak meghatározó szerepe különösen a középfokú továbbtanulási döntésekben mutatkozik meg, és annak irányát – akadémiai típusú gimnázium vagy szakképző intézmények – befolyásolja. (Bukodi 2000) Az életpálya-hipotézisnek nevezett elképzelés szerint a középiskola-választás a szülők elképzeléseitől és lehetőségeitől függ, de a szülői hatás a felsőbb továbbtanulási döntéseknél már csökken. (Shavit-Blossfeld 1993 alapján Bukodi i.m., 15) Ez következhet a fiatalok önállósodásából, függetlenebbé válásából, de a felsőoktatásba kerültek esetében működhet egy szelekciós mechanizmus, amely eleve kiszűri a kedvezőbb származási háttérű fiatalokat.

Az egyenlőtlenségek és az iskolázottság másik magyarázó elmélete a racionális döntések elmélete, amelynek azt a szegmensét emeljük csupán ki, amelyik a továbbtanulás döntésmechanizmusára világít rá. A racionális döntésemélet (Boudon 1998, Goldthorpe 1996) a továbbtanulást egyfajta beruházásként értelmezi, ami különböző költségekkel jár a jelenben, de a jövőben haszon is várható bizonyos kockázatvállalás mellett. Boudon a tanulási egyenlőtlenségek lehetséges magyarázatát Becker (1964) tőkeelméletében látja, amely a tanulást olyan beruházásként fogja fel, amikor a fiatalok és a családjuk gazdasági kalkulációkat végez a tanulás várható kiadásairól és majdani bevételeiről. Ez utóbbiak ebben az esetben azokat a társadalmi pozíciókat jelentik, amelyekhez a megszerzendő bizonyítványon keresztül jut el a fiatal, s amely természetesen az anyagi, egzisztenciális helyzetre is kihat majd.⁷ A racionális döntés instrumentálisnak tekinthető, mivel a cselekvés eredménye vezérli, a személy cselekedeteit pedig a haszon maximalizálása irányítja. (Elster 2001, 30) A továbbtanulás útján megszerzett magasabb iskolai végzettség magasabb társadalmi és foglalkozási státuszt jelent, a haszon maximalizálása a kedvezőbb társadalmi és gazdasági pozíciókban csúcsosodik ki. Az egyes társadalmi rétegekbe tartozó személyek cselekvés-stratégiái azonban eltérőek, az alacsonyabb osztályokba tartozók alulbecsülik a továbbtanulás jövőben realizálódó hasznosságát, és – a magasabb társadalmi rétegektől eltérően – kevésbé hajlandók a jelenben jelentkező kiadásokat ennek érdekében felvállalni. Ebben a folyamatban az iskola olyan eszközként funkcionálhat, amely az egyes osztályok tagjainak intergenerációs pozícióerősítő törekvéseit szolgálja, hiszen a szülők célja a lefelé mobilitást jelentő pozíciók elkerülése. (Goldthorpe 1996)

A tanulásba történő befektetéseknek jövőben realizálódó megtérülését rendszerint alulértékelő, alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező szülők a középfokú továbbtanulást illetően kockázatkerülő magatartást tanúsítanak, mivel hajlamosabbak a szakmai végzettséget is adó intézményeket választani, amelyek nem juttatják őket magasabb pozícióba, de ezzel a

⁷ Robinson és Fuller (1998) ugyanakkor kritikával illeti azt a feltételezést, hogy a növekvő iskoláztatás magasabb fizetéssel járó termelékenyebb munkahelyeket eredményez, mivel csupán a meglévő álláshely betöltésére való alkalmatosságot jelöli.

munkaerőpiacon kevesebb kockázatot vállalnak. (Boudon 1998) A diploma megszerzésénél azonban nem látnak kockázatot, hanem éppen ellenkezőleg, az előrelépés lehetőségeként tekintenek rá. Mollenhauer (1974) a tanulmányi sikeresség és az értékorientációk kapcsán mutatta ki ezt az alsóbb osztályokra jellemző beállítódást, amely az igények jelenbeli kielégítését nem halasztja el egy jövőbeni, de magasabb haszon érdekében, még a magasabb rétegekre a jövőorientáltság jellemző. A jövőorientált egyének ezzel ellentétben olyan habituális és más preferenciákat alakítanak ki, amelyeknek hasznosabb következményei vannak a jövőben. (Becker 1998, 111) Az ún. képzelőerő-tőke kifejlesztésének nevezett elgondolás abból indul ki, hogy az egyént a jövőbeni hasznosságról szóló jelenlegi döntésében az is befolyásolja, mennyire tudja elképzelni a jövőbeni hasznosságait. A képzelőerő-tőke (Becker i.m., 109) befolyásolja a jövő hasznosságának megítélését, és befolyásolja a jelenlegi és jövőbeni döntéseket. Sok esetben az egyének éppen azért értékelik alul a várható hasznót, mert a jövő elképzelésében nehézségekbe ütközik, tipikusan ilyenek a kevésbé iskolázottak. Ezen a ponton találkozunk Becker és Boudon elmélete az aluliskolázottak jövőbeni elképzeléseiről, amit Becker a képzelőerő-tőke hiányosságának tud be, Boudon pedig a jelen preferálásának és kockázatkerülésnek.

Az oktatási rendszer egyes pontjain hozott döntések nyomán a különböző társadalmi háttérű családok közötti különbségek fokozatosan növekednek, ennek eredményeként a különféle kulturális klímájú családok gyermekeinek továbbtanulási útvonala eltér, illetve megoszlik a különböző presztízsű intézmények között. Így a felsőoktatási intézménytípus választásban is megmutatkozik a hallgatók társadalmi háttére, mivel egyes intézmények vagy szakok választásában meghatározó a társadalmi eredet (pl. Zeleney 1986), de egyöntetű a különböző háttérű hallgatók választása a főiskola és egyetem között (pl. Ladányi 1994). Bukodi és munkatársai (1994) a mobilitás hosszú távú tendenciák vizsgálatánál kimutatta (1973-1992), hogy a fizikai származásuk számára a főiskolai diploma megszerzése jelentette az értelmiségivé válás útját, a zártabb réteget képező egyetemi diplomások jellemzően értelmiségi háttérűek.

A különböző társadalmi osztályoknak a felsőoktatásba kerülését is meghatározó továbbtanulási egyenlőtlenségek egyik oka a rétegszerű szubkultúrák létezése, ami a tanulás osztályok szerint eltérő értelmezéséből fakad. Az alsóbb társadalmi osztályokba tartozók ugyanis a sikert rajtuk kívül álló eseményeknek tudják be, a felsőbb osztályok tagjai viszont a szakmai sikereiket saját erőfeszítéseik árán látják megvalósíthatónak, ebből következően a tanulás fontos értékkel bír. (Boudon 1998, 406) Az értelmiségiek tanulásba való befektetési hajlandóságát mutatja egy hazai kutatás eredménye, amelynek egyik kérdése arra irányult, hogyan tekintsünk a felsőfokú tanulás finanszírozására. A tandíjmentességet és teljes állami

szerepvállalást igénylő többség (74%) az alacsonyabb végzettségűek közül került ki, a tanulást befektetésnek tekintő, és a tandíj befizetését vállalók között találhatók a diplomások. (Róbert 2001, 55) A továbbtanulásról folyó kalkulációt Boudon és Goldthorpe feltételezésével szemben Róbert (uo.) olyan percepciós folyamatnak tekinti, amit döntően a család kulturális klímája, és nem az anyagi helyzete határoz meg. A családi háttér szintjén elkülönítve vizsgálta a kulturális és anyagi erőforrások befolyását a státuszmegszerzés folyamatában, és azt találta, hogy az anyagi erőforrások szerepe ellentmondásos ebben a folyamatban, a kulturális tőke viszont fontos tényező, különösen az olvasási szokások tekintetében.

A továbbtanulást (is) meghatározó különböző tőkék nagysága, illetve hangsúlyozottsága nemek szerint eltérő lehet. Coleman (1974) például több ezer középiskolás diák vizsgálata során kimutatta, hogy a lányok szignifikánsan többet olvasnak, mint a fiúk, tehát a kulturális tőkéjükbe történő saját befektetésük meghatározóbb értékkel bír. DiMaggio (1998) a kulturális tőkét mérő tevékenységek vizsgálatakor arra figyelt fel, hogy a lányok aktívabbak a fiúknál, tehát nagyobb kulturális tőkével rendelkeznek, ugyanakkor esetükben a hagyományos kulturális reprodukció áll fenn, még a fiúk intézményes kulturális tőkéjük emelésével nagyobb kulturális mobilitásra tehetnek szert. A nemek szerint eltérő folyamatok okát éppen az eltérő nemi szerepfelfogásban látja, mivel a karrierszemlélet inkább a fiúkat jellemzi, esetükben a kulturális mobilitás kívánatos a szakmai előrehaladásban, még a lányokra jellemző kulturális újratermelődés a házassági piacon történő sikerességet segíti elő. Hasonló következtetésekre jut Blaskó (2002) a kulturális tőkének a státuszmegszerzésben való szerepét vizsgálva, mivel az oktatásban a kulturális tőke nagyságára utaló viselkedésszempontok alapján elsősorban a lányokat értékeli, az ő előrehaladásukat befolyásolja a meglévő tőke nagysága.

Más oldalról közelít Rosen (1998), aki a férfiak és nők közötti bérkülönbségeket vizsgálja az emberi tőkebefektetések szempontjából, a képzettség hasznosításának intenzitását és a munkaerő munkahelyi kötődésével és a ledolgozott órák számának összevetésével. Feltételezve, hogy a befektetés értéke a hasznosítás arányában növekszik, a férfiakról mondható el, hogy a munkaerő-piaci képzettségekbe fektetnek be többet, még az otthoni és a gyermekgondozási teendők végett a munkahelyükhöz hagyományosan kevésbé kötődő nők befektetése a munkaerőpiacon kívül hasznosítható tevékenységekbe történik. Mincer és Polachek (1974) vizsgálataira alapozva veti össze a nemek jövedelem-tapasztalat görbáját, amely a nők esetében sokkal laposabb és kisebb növekedést mutat az életpályán, az egyedülálló nők jövedelme azonban megközelíti a férfiakét.

Bukodi (2000) a család anyagi és kulturális háttérének és az iskolai sikeresség összefüggésének vizsgálata kapcsán foglalkozik a szülői erőforrások nemenkénti hatásával. A

továbbtanulást lényegesen befolyásoló tényezők közül a fiúknál jellemzően az anyagi, a lányoknál a kulturális tőke bizonyul erősebbnek, de ez a hatás fiúk esetében a középiskolában nagyobb, a felsőfokú tanulást illetően kisebb mértékű, a lányoknál viszont nem változik a kulturális klíma hatást gyakorló funkciójának erőssége (Bukodi 2000, 24). Fényes és Pusztai (2006) regionális kutatásuk eredményei ellenben azt mutatják, hogy a lányok valóban nagyobb kulturális tőkével lépnek be a felsőoktatásba, a fiúk továbbtanulásában azonban a család anyagi tőkéje mellett a szülők iskolázottsága is meghatározó szerepet játszott. A lányok magasabb kulturális tőkéje megmutatkozott az olvasási szokásokban, a kultúrafogyasztásban, nyelvismeretben, tanulmányi eredményekben, a fiúk kedvezőbb anyagi helyzete mellett megjelenik az otthonról hozott magas intézményesült kulturális tőkéje, ami a lányok szüleinél szignifikánsan magasabb iskolai végzettségében ölt testet (ez utóbbiból a nők nagyobb mobilitása következik). Fényes (2000) a felsőoktatási felvételi vizsgarendszert a hatvanas évektől a rendszerváltásig vizsgáló másodelemzésben emellett kimutatta, hogy a férfiak érdeklődése inkább az egyetemek felé irányul, de a könnyebb bekerülést választván elkerülték a nagy túljelentkezésre hajlamos intézményeket. Korábbi kutatás eredményei alapján az is kijelenthető, hogy a férfiakat preferálták a felvételi vizsgákon, ennek intenzitása az évek előrehaladtával azonban csökkent. (Fényes-Verdes 1992)

Két fontos megállapításunk, hogy a lányok összességében nagyobb kulturális tőkével rendelkeznek, valamint a tanulásba történő befektetéseik elsősorban a felsőfokú oklevél megszerzésére irányulnak. A később bemutatásra kerülő empirikus kutatásunkban az utóbbi megállapítás középpontba kerül, amikor is a kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokig vezető motivációsorát vizsgálva feltételezzük, hogy a tanulás elsődleges céljai között a munkaerőpiacon jól hasznosítható, a reintegrációt elősegítő diploma megszerzése áll.

1.3 A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaiba történő beruházás

A továbbiakban megkíséreljük felállítani azt a modellt, amelynek fogalmi előkészítse az előző alfejezetben zajlott. A modell négy részből áll, és a gyermekvállalás miatt inaktívvá vált nők tanulási döntéseihez szükséges beruházásokat és hozamokat mutatja be. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kisgyermeket nevelő beruházók esetében számos immateriális befektetési erőforrással és hozamtényezővel számolunk, amelyeket nem kívánunk pénzben kifejezni, vagy anyagi erőforrásban számaszerűsíteni. Ez az oka annak is, hogy a bevételi oldalon nem megtérülésben, hanem hozamban kíséreljük meg kimutatni a felsőfokú

tanulmányok hasznosságát; a megtérülés ugyanis a hozamok és a befektetések különbségét jelenti, amelyet konkrét adatok híján nem tudunk, s nem is célunk kiszámolni.⁸

A modell első egysége az egyén oldaláról szükséges tanulmányi beruházásokat tartalmazza, amelyek közvetlenül vagy közvetve anyagi ráfordításnak tekinthetők, de sok esetben nem számolhatóak el fizetési eszközökkel (1.3.1 alfejezet). Az egyéni befektetői oldal ebben az esetben nemcsak a kisgyermeket nevelő hallgatókat takarja, hanem ide soroljuk azt a szűk környezetet, amelyik az egyénnel szorosan együttműködve végzi a tanulmányi beruházásokat. Így az egyéni oldalon jelenik meg a házastárs (élettárs), aki az anyagi jellegű kiadásokban éppúgy érintve van a közös háztartás révén, mint az egyéb erőforrások mozgósításában (pl. háztartási vagy gyermekgondozási munkák átvállalása a hallgató távollétében). Ide soroljuk a származási család tagjait is, akikről feltételezzük, hogy a férfi társakhoz hasonló befektetői szerepet vállalnak, különösen az anyai teendők időszakos átvállalásával. A hallgató szűk környezetének más részvevői (pl. barát, rokon, kolléga) szintén az egyén mögött álló befektetői oldalt alkotják, amennyiben valamilyen módon hozzájárulnak a kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányainak megkezdéséhez vagy végzéséhez.

A modell második részében a közösség oldaláról vizsgáljuk meg ugyanezeket a kiadási tételeket, amelyek legnagyobb részt anyagi erőforrásokat, vagy pénzeszközt igénylő intézkedéseket takarnak. (1.3.2 alfejezet) A kollektív oldal beruházásán a társadalom hozzájárulását értjük, amelyet az állam képviselőjében bocsát rendelkezésre az inaktívok oktatása érdekében. A modell következő részeiben a tanulási befektetések várható hozamait ábrázoljuk egy hárompólusú ábra segítségével. A megjelenített területeken egyéni és kollektív hozamokat várunk, amelyek rövid vagy hosszú távon realizálódnak a jövőben (1.4.2 és 1.4.3 alfejezet).

1.3.1 Az egyéni befektetői oldal hozzájárulása a felsőfokú tanulmányok végzéséhez

Az egyéni befektetői oldalt, mint említettük, nemcsak a tanulmányokat folytató nőkre vonatkoztatjuk. A szűk családi kört (házastárs, gyermekek, szülők) is a beruházói kör részesének tekintjük, mivel több dimenzióban érintettek közvetlenül a tanulásról szóló döntésben. A döntés során ugyanis olyan kérdések merülnek fel, amelyek a beruházó egyént legalább annyira érintik, mint szűk környezetét. Hogy csak a leggyakoribb döntési szempontokat említsük: tanulásra fordított idő – ki veszi át a feleség és anya szerepét erre az időre; a tanulás miatt elmulasztott tevékenységek – ki gondoskodik a gyermekről, ki végzi a

⁸ A vizsgált csoport esetében számos tételt konkretizálhatnánk (pl. tandíj, útiköltség stb.), azonban számok szintjén nem kifejezhető ki pl. a tanulás miatt elmaradt séták, esti mesék kiadási tételei.

háztartási munkát; pénzügyi kiadások – hogyan finanszírozható a családi költségvetésből a tanulmányok során felmerülő pluszköltség.

2. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásba fektetett egyéni költségei

A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulási költségei	
<i>Pénzben kifejezhető</i>	<i>Pénzben közvetlenül nem kifejezhető</i>
A tanulás közvetlen költségei (utazás, szállás, étkezés, könyvek, fénymásolatok)	Családdal töltött idő csökkenése (megváltozott feleség- és/anyaszerep)
Az otthoni munka részleges kieséséből származó költségek (Gyermekehelyezés, háztartás-vezetés)	Családon kívüli társadalmi tőke kiaknázása (baráti, kollegiális, szervezeti segítség a megváltozott életkörülményekben)
Meglévő jövedelem (gyed/gyes/gyet, egyéb családi bevétel) egy részéről való lemondás	Tanulmányi erőfeszítések (rendszeres és hatékony tanulás, konzultációkon való részvétel, vizsgastressz, időbeosztás stb.)
Önmagára fordított idő- és pénzberuházás (ruházat, szépségápolás stb.)	Szabadidő-felhasználás megváltozása (részleges lemondás kulturális és közösségi programokról, hobbiról, üdülésről stb.)
A tanulmányokkal összefüggésbe hozható egyéb költségek (pl. magántanár, nyelvtanfolyam, internet-használat)	Rokoni, baráti kapcsolatok lazulása

A 2. táblázatban két szempont alapján csoportosítottuk a tanulásra fordított költségeket: pénzben közvetlenül kifejezhető és közvetlenül ki nem fejezhető tételeket soroltunk fel. Az első oszlopban látható költségek ténylegesen csökkentik a háztartások jövedelmét, jól számszerűsíthetők, és a több éves tanulmányok alatt rendszeresen jelentkeznek. Az általunk alkalmazott egyes kiadási tételek Rosennél is megjelennek (1998, 76), úgy mint a tanulás közvetlen költségei és a jövedelem egy részének feladása, azonban az általa felsorolt további kiadások nem terheli a kisgyermeket nevelőket. Ilyen a tandíj, mivel a gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevőket alanyi jogon járó tandíjmentesség illette meg 2002 és 2006 között, ezt a kiadást tehát a kollektív beruházó oldal vállalta át. A tanulmányok miatt fellépő halasztott munkaerő-piaci belépés sem áll fenn, mivel a vizsgált csoport tagjai a kisgyermekgondozás miatt inaktív gazdasági státuszúak, tehát ezt a terhet is a közösség viseli (támogatott távollét a munkától). Empirikus kutatásunkban majd megvizsgáljuk, milyen mértékű motivációt jelentett a kisgyermeket nevelők számára a tandíj

befizetése alóli felmentés, feltételezzük, hogy a tanulás megkezdéséről való döntéshez nagyban hozzájárult a tandíjmentességről szóló törvényrendelet.

A tanulmányok ideje alatt – értjük ezalatt az intézményben töltött időt és a felkészülésre szánt időszakot – valószínűleg az egyik legnagyobb gond a gyermek elhelyezése, mivel a gyermekgondozási idő alatt állami intézményi elhelyezés nem vehető igénybe. Ezért pénzügyi kiadással kell számolni azoknak, akik térítésmentes (családi, rokoni) segítséggel nem tudnak kalkulálni, de hasonló kiadások merülhetnek fel az el nem végzett háztartási és ház körüli teendők ellátásában. Családi, baráti segítség fennállása esetén pénzben közvetlenül ugyan ki nem fejezhető, de anyagiakban mégis könnyen megjelenhetnek azok a kiadások, amelyek a tanulás miatt megváltozott körülmények hozadékai. Gondolunk itt például a segítő személy utaztatására, elszállásolására, étkeztetésére, vagy a segítség viszonzásával járó kiadásokra.

A munkaerőpiactól távol lévő számára a tanulás szervezett formája egyfajta kapocsként funkcionál, kimozdulást jelent az otthoni megszokott környezetből és életmódból. A társadalmi életben történő megjelenés költségekkel járó tényezői például a ruházat, szépségápolás, amelyekre a kismamák a kisgyermekkel való együttlét alatt (otthon, játszótéren stb.) kevesebb figyelmet és pénzt fordítanak. Az egyetemen vagy főiskolán való megjelenéshez azonban hozzátartozik a ruhatár felújítása, az ápoltság megjelenés. Ide vonatkoztathatjuk Bourdieu szavait, miszerint „a nő ma is ugyanúgy döntő mértékben járul hozzá a család jelképes tőkéjének termeléséhez és újratermeléséhez, mindenekelőtt megjelenésével – kozmetika, öltözködés, magatartás – reprezentálva a háznép szimbolikus tőkéjét.” (Bourdieu 2000, 106). Ezen túl a tanulás alatt felmerülhetnek olyan költségek, amelyek egyébként nem terhelték volna a háztartást. Ilyen szükségletek például a kapcsolattartáshoz és kutatáshoz az otthoni személyi számítógép és internet, a diploma megszerzéséhez nélkülözhetetlen nyelvtudás.

A második oszlopban felsorakoztatott, pénzben közvetlenül ki nem fejezhető kiadások olyan tételek, amelyek leginkább a családi struktúra megváltozását, a családon belüli és kívüli kapcsolatok átalakulását takarják, és kevésbé jelentenek egyértelmű pénzügyi kiadást. Ezek mögött előbb vagy utóbb valóságos kiadások is állhatnak, gondoljunk például arra, hogy a térítésmentes családi, rokoni segítség később viszonzásra vár, ami esetlegesen költséggel jár. Előfordulhat, hogy a házastárs vagy a szülők ingyenes segítsége saját jövedelemszerző tevékenységétől veszi el az időt. A családon kívüli társadalmi kapcsolatok lazulása vagy felbomlása anyagi szinten is realizálódhat (pl. kapcsolati tőke hiánya az üzleti életben). Természetesen számos olyan kiadás jelenik itt meg, amelyek valószínűleg a későbbiekben sem fordíthatók át számokban megjelenő tétellé, ilyenek például a házastárssal és gyermekkel

való kapcsolatok intenzitásának gyengülése, az elmulasztott közösségi programok, a rekreációs tevékenységek hiánya. A tanuláshoz szükséges idő – és energiajellegű befektetések miatt a hallgatók egyes szerepei csorbát szenvedhetnek, mivel anyaként és feleségként nincs lehetőségük annyi időt, figyelmet a családi életbe fektetni. Ezek azok a beruházási tételek, amelyeket a legnehezebb megragadni, pénzben kifejezni pedig nem lehetséges (pl. beszélgetés, meseolvasás, séta, játék stb.).

A családon belüli és családon kívüli társadalmi tőke (Coleman 1998) sérülése természetesen nem feltétlenül várható következménye a tanulásnak, de a tanulmányi döntések során számolni kell vele. A családon belüli interperszonális változások jól kompenzálhatók a részleges szerepátvállalással a férj vagy másik családtag részéről (vö. Cseh-Szombathy László 2000), de Coleman (i.m.) figyelmeztet a hosszú távú családon belüli társadalmi tőkehiány negatív hatására a tőkeátadásban.

Bourdieu (1998) szintén hangsúlyozza a család időráfordításának szerepét a kulturális tőke átadásában, sőt, az anyák megfelelő mennyiségű, gyermekekre fordított szabadidejében látja biztosítottnak a tőkefelhalmozást. Látjuk tehát, hogy az anyák tanulásba történő befektetései hogyan gyűrűzhetnek a családon belüli kapcsolatokon keresztül az intragenerációs tőkeáramlás útjába, s az ilyen jellegű, pénzben ki nem fejezhető beruházások hogyan fejthetik ki hatásukat a családi jövedelemáramlásban (gondoljunk a gyermek potenciális és megvalósult kulturális tőkenagyságára). A családon kívüli társadalmi kapcsolatok lazulása mellett, az új társadalmi térben történő megjelenés hozadéka lehet új ismeretségek születése, amelyek viszont a tanulásba történő beruházás bevételi oldalán „könyvelhetők” el.

1.3.2 A kollektív befektetői oldal hozzájárulása a felsőfokú tanulmányok végzéséhez

A kisgyermeket nevelők egyéni tanulási befektetésinek áttekintése után vizsgáljuk meg a kollektív beruházásokat. Kollektív hozzájárulás alatt értjük a tágabb közösségi szinten – társadalom, állam, felsőfokú oktatási intézmények – megvalósuló beruházási magatartást. A 3. táblázatban az állami oldal képviseli a társadalmat, az intézményi szinten az egyetemek és főiskolák a beruházók. Az általunk felsorolt költségek egy része már megvalósult, a megvalósulás előtt álló, vagy országos gyakorlattá nem vált kollektív befektetési lépéseket dőlt betűvel jelezzük.

3. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának kollektív költségei

Állami szinten	Intézményi szinten
képzési költségtámogatás	intézményi költségtámogatás
tandíjmentesség	intézményi anyagi jellegű kedvezmények
felvételi többletpontok	intézményi felvételi kedvezmények
<i>pályázatok</i>	<i>intézményi pályázatok, ösztöndíjak</i>
<i>munkáltatók ösztönzése</i>	<i>a hallgatók speciális igényeihez történő alkalmazkodás</i>

Állami szinten a gyermekgondozási szabadságon lévő nők képzésének gondolata a rendszerváltozás előtt is szerephez jut, az 1967-es kormányrendeletben ez áll: „a gyermekgondozási segéllyel szabadságon otthon tartózkodó nő óhatatlanul kijön a szabadság előtt végzett munkája szakmai gyakorlatából. Éppen ezért a vállalatoknak meg kell teremteni a lehetőséget, hogy utánképzésben, illetve továbbképzésben vehessenek részt”⁹. A lehetőséggel azonban kevesen élnek, a rendelet megjelenését követő tíz évben az egymillió gyesen lévő közül háromezer fő iratkozott be iskolába vagy tanfolyamra, a Munkaügyi Minisztérium jelentésében ez áll: „fokozni kell a gyesen lévők tanulási kedvét, több konkrét helyi lehetőséget kell teremteni számukra. Jobban össze kell hangolni e kérdésben az egyéni és társadalmi érdekeket” (idézi: Sulyok 1979, 160).

A hetvenes években a Magyar Nők Országos Tanácsa foglalkozott a kérdéssel, és a kismamák passzivitásának okát egyfelől a gyermekelhelyezés megoldatlanságában és az időráfordítás szűkösségében látja, másfelől kevés ösztönzést éreznek a család részéről, amely a hagyományos női teendőket várja el tőlük. Harmadrészt kevés motiváció érkezik a munka világából is, mivel a beosztásuk általában nem igényel magasabb végzettséget és nem járna több fizetéssel, de a tanács véleménye szerint az oktatási intézmények sem készültek fel a gyermekgondozási segélyen lévők körülményeihez igazodó képzésekkel. (Uo.)

A rendszerváltozást követő években a felnőttek képzése legnagyobbbrészt a munkanélkülivé vált tömegek, illetve a foglalkoztatottak felé fordult, a gyermekgondozási

⁹ 3/1967. (I.29.) Kormányrendelet.

ellátásban részesülők oktatása az Európai Unióhoz történő csatlakozás idején kapott figyelmet. A Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program a „Nők munkaerőpiacra való visszatérésének ösztönzése” címmel írt ki pályázatot, amely kimondottan az inaktív (és munkanélküli) nők elhelyezkedését kívánta segíteni: „a nők családi kötelezettségeik miatt gyakrabban kényszerülnek évekre elhagyni a munka világát, mint a férfiak. A munkaerőpiacra való visszatérést nehezíti, hogy az inaktivitásban töltött időszak gyakran a munkavégző-képesség, a munkavégzéshez szükséges ismeretek és készségek megkopásához, a motiváció és az önbizalom elvesztéséhez vezet. A meghirdetett pályázati program olyan projekteket támogat, amelyek a nők szükségleteihez igazodva szerveznek személyre szabott képzéseket és támogató szolgáltatásokat a munkaerőpiacra való visszatérés vagy vállalkozóvá válás érdekében” (idézet a HEFOP/2004/1.3.1 pályázati felhívásból¹⁰). A program célkitűzése a nők foglalkoztathatóságának javítása, foglalkoztatási szintjük növelése, munkaerő-piaci pozíciójuk megerősítése volt, és örömdetes módon mindezt a nők oktatásával, képzésével kívánták elősegíteni.

Setényi (2004) a felnőttképzés lehetséges célcsoportjai között megemlíti a szülési szabadságon lévők csoportját, hasonlóan Györgyihez (2004a), aki az inaktívak esetében az elhelyezkedést elősegítő programok indítását tartja fontosnak, mivel mindössze körülbelül 5%-ukat sikerült az oktatásba bevonni. Az ezredfordulót követően az állam részéről számos, a tanulásra ösztönző intézkedés született, az állami költségvetésből finanszírozták például 2003 és 2008 között az akkreditált felnőttképzésben való részvétel költségeinek 30%-át, amely leírható volt az adóból. A munkaerő-piaci alap támogatásából 2001-től a gyermektámogatási ellátásban részt vevők is részesülnek a korábban munkanélküliek számára felajánlott képzési támogatásokban.

A munkaügyi központok által kezdeményezett ajánlott képzések igénybe vételénél képzési támogatáshoz juthatnak a gyesen, gyeden lévők, illetve az egyén által felkeresett képzéskehez is lehet támogatást igényelni. Komoly ösztönzést jelentett a 2002-ben megalkotott kormányrendelet, amely kimondta, hogy „az állami felsőoktatási intézményekben költségtérítéses képzésben részt vevő, az adott félév (oktatási időszak) első napján terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesülő hallgató, aki alapképzésben, kiegészítő alapképzésben, szakirányú továbbképzésben vagy felsőfokú szakképzésben vesz részt, költségtérítés fizetésére nem kötelezhető.” (51/2002. III. 26. kormányrendelet, 22.§, 1. bekezdés.)¹¹

¹⁰ Nők munkaerőpiacra való visszatérésének ösztönzése. HEFOP/2004/1.3.1 pályázat. Kiíró: A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program Irányító Hatósága.

¹¹ A 2006/2007-es tanévben felmenő rendszerben megszűnt a tandíjmentesség.

Természetesen az állami intézkedések vonatkoznak a felsőoktatási intézményekre, de az egyetemek és főiskolák saját hatáskörükben, saját intézményükben is hozzájárulhatnak a kisgyermeket nevelők oktatásba való bevonásához. Megtehetik ezt képzési támogatásokkal vagy a képzés teljes költségének átvállalásával; lényegében az alanyi jogon járó tandíjmentesség megszűnését követően ez történt, mivel az egyes karok önállóan dönthetnek ilyen jellegű kedvezmények biztosításával. Az országosan meghatározott felvételi többletpontokon túl a karok saját hatáskörükön belül is adhatnak plusz pontszámokat, vagy kiírhatnak pályázatokat, ösztöndíjakat a gyermekgondozási ellátásban részesülő hallgatók részére. Fontos figyelemfelhívó tényező, hogy a felsőoktatási intézményeknek alkalmazkodniuk kellene a kisgyermekes hallgatók igényeihez, például a tanulmányi konzultációk rugalmas időbeosztásában, vagy az infrastruktúra átalakításával (pl. az uniós országok intézményeiben megtalálható pelenkázó és szoptató helyiségekkel, akadálymentes közlekedés biztosításával).

A táblázatban nem szerepeltettük a gyermeknevelési támogatást mint kollektív beruházást, mivel ez nem járul hozzá közvetlenül a tanulási kiadásokhoz (kivéve tandíjmentesség esetén), azonban fontos szerephez jut azáltal, hogy támogatott otthonlétet biztosít, elsősorban a gyermeknevelés, másodsorban az ismeretek karbantartása részére. Ezért az alábbiakban két különböző szempontból tekintjük ezeket a támogatási formákat, mégpedig foglalkoztatáspolitikai és népeséspolitikai szemszögből.

A rendszerváltozás után bekövetkező változások az eredetileg elsősorban népesedéspolitikai célú családpolitikai ellátórendszert arra készítették, hogy szociálpolitikai feladatokat lásson el (Ignits-Kapitány 2006, 398), de a gyermekgondozási ellátások (tygás, gyed, gyes, gyet) jelentős változáson mentek keresztül fennállásuk óta. A gyermekgondozási segély életbe lépésében a népesedéspolitikai célok mellett foglalkoztatáspolitikai szempont is fontos szerepet játszott, mivel bevezetésének időzítése (1967) arra az időszakra esett, amikor az ötvenes évek elején született nagy létszámú generáció problémákat okozhatott a munkaerőpiacon. A gyes azonban átmeneti megoldást adott a munkaerő létszámának csökkentésére a gazdaság intenzív szakaszában. A gyermekgondozási segély bevezetésének oka nemcsak a munkanélküliség megelőzése lehetett, hanem a női munkavállalás és a gyermekvállalás összeegyeztetését szolgálta. (Gábos-Tóth 2001, Tárkányi 2003) A segély igénybevételének feltételei többször változtak, a bevezetések az anya vehette igénybe a gyermek két és fél éves koráig, később kiterjesztették a jogosultságot az apára, majd a nagyszülőkre, az időtartama (1969-től) három évig terjedt.

A gyeset a kezdetektől munkaviszonyhoz, a kilencvenes évek közepén jövedelemvizsgálathoz is kötötték, 1999-től azonban alanyi jogon jár, előzetes munkaviszonyt

nem feltételez. A nemzetközi összehasonlításban meglehetősen hosszú távollétet biztosító gyermekgondozási támogatások a munkavállalókat az otthonmaradásra ösztönzik, különösen az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, hosszú éveig gyermekgondozási segélyen élők száma növekedett, ami felveti a gyes szociális segéllyé történő minősülését. (Bálint-Köllő 2008) A gyes folyósítása alatt fokozatosan vált lehetővé a teljes idejű foglalkoztatás, 1990-től heti négy órában a gyermek másfél éves kora után, 1999-től otthoni munkavégzés esetén teljes munkaidőben, 2006-tól pedig a gyermek egy éves kora után korlátlan időben dolgozhat az igénybe vevő.

A gyermekgondozási segély összege egységes, nem keresetarányos volta, és a mindvégig alacsony összege a képzetesebb, magasabb jövedelmű nőket nem ösztönözte kellőképpen a gyermekvállalásra és a munkaerőpiac elhagyására. Az 1985-ben bevezetett gyermekgondozási díj a magasabban kvalifikált munkavállalók humánus munkaerőpiac-elhagyását segítette elő. A gyed mindvégig előzetes munkaviszonyhoz (társadalombiztosításhoz) kötött, keresetarányos támogatási forma. A kilencvenes évek második felében, a gazdasági megszorítások idején megszüntették, majd 1999 után újra életbe lépett. Az új támogatási forma magasabb összege kedvezőbb mértékben kompenzálta a közepes és magasabb keresetű nők kieső keresetét, és elsősorban a kvalifikáltabb réteget célozta (Tárkányi 2003, 125), ugyanez igaz az ezredfordulón újra életbe lépő gyedet igénylő, szakmával és biztos állással rendelkező, iskolázottabb rétegre. (S. Molnár 2001, 85)

A kilencvenes évek végére a gyed ösztönző hatását segítő korábbi feltételek (biztonságos visszatérés a munkaerőpiacra, bölcsődei hálózat) megváltoztak, ezért csökkent a hatása, és egyre kevesebben vették igénybe (Gábos-Tóth 2001) A kilencvenes évek elején tapasztalható foglalkoztatottsági szint csökkenésére nem a rendszer átalakításával, hanem egy új ellátás életre hívásával válaszoltak, amely a többgyermekes nők munkaerőpiactól való, három évnél is hosszabb távollétét támogatta. (Gábos 2000, 106) 1993-ban vezették be a gyermeknevelési támogatást, ami eredetileg munkaviszonyhoz kötött, jövedelemtesztelt juttatásként járt a három vagy több gyermeket nevelőknek, de 1999-től a gyeshez hasonlóan alanyi jogon illeti meg a nagycsaládosokat.

A gyermektámogatási rendszer gazdaságpolitikai vonatkozásain túl, amikor is az aktuális munkaerő kereslet-kínálat egyensúlyának kialakításában játszott szerepet a gyes, gyed és gyet bevezetése, megszüntetése vagy az igénylők körének változtatása, szólnunk kell a gyermekvállalásra gyakorolt hatásáról is, mivel a mikroszintű és ökonometriai elemzések szoros összefüggést mutatnak ki a családtámogatási rendszer és a népesedési folyamatok közt. Az alábbiakban tehát a különböző ellátások bevezetését és szerepét demográfiai szempontból vizsgáljuk.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok, a népesség öregedésének lassításának egyik lehetősége a népesség gyermekvállalási kedvének ösztönzése különböző szociálpolitikai eszközökkel (Kamarás 2000), s mivel a gyermekvállaláskor a szülők hosszú távú kötelezettségeket vállalnak, de csak a pillanatnyi, többnyire rövid ideig tartó kormányzati intézkedésekkel számolhatnak, ezeket kiszámíthatóvá kellene tenni (Demény 2004, 30). A megfelelő pénzbeli családtámogatások (például adókedvezmények, családi pótlék, gyermeknevelési támogatások) és a természetbeni ellátások (például egészségügyi, szociális rendszer, gyermekellátó intézmények) kedvezően befolyásolják a termékenységet. Egy felmérés tanulsága szerint a családtámogatási juttatások fontosságának sorrendje a következőképpen alakul a 45 évesnél fiatalabb, további gyermeket vállalni kívánó nők esetében: családi pótlék, lakáskölcsön, gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj, adókedvezmény, nagyszülői gyes. (Kamarás 2002, 70)

Hazánkban a gyermekgondozási segély bevezetése jelentette az aktív népesedéspolitika kezdetét, amitől a születések számának tartós növekedését várták a hatvanas évek elején jelentkező demográfiai mélypont idején, emellett további célja volt az anyai és munkahelyi teendők közötti feszültség oldása, valamint az anya-gyermek kapcsolat biztosítása az első fontos éveikben. (Gábos-Tóth 2001, 113) Ez utóbbit erősítik meg a gyes előkészítésében részt vevők, akik az akkori adatok és kutatások alapján abból indultak ki, hogy a vállalati termelékenységet csökkentik a nők szülését követő, gyermekbetegségekből adódó gyakori hiányzásai. Ezt bölcsődei elhelyezéssel egyrészt költségesebb lett volna megoldani, másrészt megfigyelések alapján a gyermek megfelelő fejlődéséhez (különösen az első életévben) az otthoni gondozást látták szükségesnek, mintsem az intézményi nevelést. (Tárkányi 2003, 123)

A gyes bevezetésének szülési kedvre gyakorolt hatásáról különböző vélekedések láttak napvilágot, s nem egyértelműen tisztázott az sem, hogy a beavatkozást követően vagy tartósan játszott szerepet a segély folyósítása a születésszámok alakulásában. A hatvanas években tapasztalt demográfiai javulást a gyes pozitív hatásának tekinti többek között Andorka (1987) vagy Tárkányi (2002), a gyes minimális hatását érzékeli a termékenységre vonatkozóan Gábos-Tóth (2001) a bevezetést követő időszakban, Gábos (2003) becslései pedig a családtámogatási intézkedések hosszú távú pozitív termékenységi hatását mutatják.

A nyolcvanas évek közepén bevezetett gyermekgondozási díjat a tovább romló demográfiai mutatók hívták életre, miután az 1973-as intézkedések (a gyes, az anyasági segély és a családi pótlék megemlése, lakáskedvezmények) rövid távú javulást eredményeztek (Gábos-Tóth 2001, 118). A munkavégzéshez kötött gyermekgondozási díj azonban nem feltétlenül ösztönözte az első gyermek mihamarabbi vállalását, hanem a

munkaerőpiacon tartotta a még gyermekteleneket, a többedik gyermek megszületését azonban segítette ez a támogatási forma. (Váralljai 2000, Kapitány 2008) A gyed visszaállítása az ezredforduló környékén kedvezően hatott a foglalkoztatott nők szülési hajlandóságára, de az anyasági ellátásban részesülő inaktívak jóval érzékenyebbek a szociálpolitikai változásokra, mivel a szülési trendváltások sokkal inkább leképezik az intézkedések irányát: a Bokros-csomag határozottan visszafogta a gyermekvállalási hajlandóságot a gyesen lévők körében, 1999 után azonban erőteljes növekedés kezdődött. (Spéder 2003, 100)

Az 1995-ös reformok termékenységi magatartásra irányuló negatív hatása leginkább a magasabb jövedelműek esetében látható, és az elméleti predikciók szerint a családok némelyikében a gyermekvállalás elhalasztása vagy végleges elvetése mellett döntöttek. (Gábos 2000, 111). Nézetünk szerint a magasabb iskolai végzettségű, biztosabb munkaerőpiaci végzettséggel rendelkező nőknek a gyermekgondozási díj (és az ezt megelőző terhességi-gyermekágyi segély) teremti meg annak lehetőségét, hogy rövid időre a legkisebb veszteséget vállalva hagyják el a munkaerőpiacot. Másképp fogalmazva: „a gyed annak a középrétegnek nyújthat nagyobb biztonságot, ahol (...) a tervezett gyermekszám korlátozása ma szinte az egyedüli stratégia az ellen, hogy a szülők munkahelyi, szakmai előrejutása ne csorbuljon a gyermekszülés miatt.” (S. Molnár 2001, 85) A társadalom hasonló vélekedését támasztja alá egy közvélemény-kutatás eredménye (1999), miszerint a társadalom nagy része egyetértett azzal, hogy a gyed visszaállítással segítsék elő, hogy a kvalifikált, jó állású anyák is több gyermeket vállalhassanak. Természetesen leginkább a diplomával rendelkezők és a felső vezetők gondolták így, de az összes megkérdezettek 70%-a is így vélekedett. (Uo.)

A gyermeknevelési támogatások különböző típusai fontos szerephez jutnak a népességpolitikában és a foglalkoztatáspolitikában, de ugyanolyan lényeges támogatási formák a tanulási befektetések vizsgálatánál. A gyermeknevelési támogatások és az ehhez hasonló közkiadások a felnőtteket illetik ugyan, de valójában a gyermekeknek átadott transzferek, amelyeket a következő generáció adófizetési képességének növelésére szán a befektetői közösség. Úgy gondoljuk, az „életpálya-finanszírozást lebonyolító intergenerációs transzferekhez” hasonlóan (Gál 2003, 16), a kisgyermeket nevelő inaktívak emberi tőkéjébe történő beruházás is jóváíródik a következő nemzedék számláján.

Az állam azáltal, hogy a szülést követő években ezeket a pénzbeli támogatásokat nyújtja, s emellett garantált – legalábbis de jure – a biztonságos munkaerőpiac-elhagyás és visszatérés, befektetővé válik. A juttatásokat igénybe vevők ugyanis élhetnek azzal a lehetőséggel, hogy ezekben az állam által támogatott években saját emberi tőkéjükbe ruháznak be. Ez a beruházás a támogatást igénybe vevők körében is megtérül, ha a

foglalkoztatásuk a megfelelő módon folytatódik, s ez a következő nemzedék minőségi nevelésére hatással van (oktatási, szociális, egészségügyi értelemben).

Megfogalmazhatnánk ezt úgyis, hogy a gyermeknevelési támogatások révén a népesség számába ruház be a társadalom, a juttatások alatt biztosított képzések során pedig a népesség minőségébe. A kollektív befektetés mértéke sokszorosára nőtt ugyanis azokban az években, amikor a tgyáson, gyeden, gyesen, gyeten levők tandíját is magára vállalta az állam, ennek az egyénre kifejtett ösztönző hatását a későbbiekben mutatjuk be statisztikai adatokon és az empirikus kutatás eredményeiben.

1.4 A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányainak hozama

A felsőfokú tanulmányokat folytató, kisgyermeket nevelő nők azt a döntést hozták meg, hogy a jövőben realizálódó haszon reményében egyéni tanulásukba fektetnek, és diplomát szereznek. Ennek a döntésnek a következményeként különböző jellegű kiadásokkal számol az egyén, de a tanulásba történő beruházást különböző formában és mértékben a kollektív befektetői közösség is támogatja. Az egyéni és kollektív beruházások áttekintése után nézzük meg, mi várható a másik oldalon, milyen hozamokkal számolhatnak a befektetők.

Az egyén részéről jelentkező hozamok realizálódása, azok nagysága és időbeli megjelenése nagy fontossággal bír, hiszen így válik nyilvánvalóvá a kalkuláció eredménye. A kollektív befektetői közösség szempontjából éppoly hangsúlyos, hogy a kiadások kompenzálódnak-e a tanulás révén. Amennyiben mindkét szinten igazolódik a kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba történő beruházásának megtérülése, akkor érdemes különböző felülről jövő kezdeményezésekkel támogatni és ösztönözni ezen inaktív réteg tanulási befektetését.

A következőkben először a kisgyermeket nevelő hallgatók hozamait tekintjük át, ennek során bemutatjuk azt a hárompólusú modellt, amelynek sarokpontjaira (tőkefajták) már hivatkoztunk. A pólusok mellett ábrázoljuk azokat a hozamterületeket, ahol az inaktív évek alatt megszerzett diplomát konvertálhatónak véljük. Elsődlegesen a munkaerő-piaci átválthatóság merül fel, amely közgazdaságilag is jól mutatja a tanulási befektetések várható hozamát. Mi azonban úgy véljük, a tanulással eltelt éveknek egyéb területeken is kimutatható a hasznossága, még ha kevésbé mérhetően, immateriális módon jelentkeznek is azok. Az elméleti modellünket felhasználva ezt követően számravételezzük, milyen pénzben kifejezhető, és pénzben közvetlenül ki nem fejezhető hozamokkal számolhatnak a felsőfokon tanuló kismamák. Végül a modellben megjelenő hozamterületeket kiterjesztjük a kollektív

befektetési szintre, megvizsgálva, hogyan profitálhat a társadalom rövid és hosszú távon a kisgyermeket nevelők tanulmányi beruházásából.

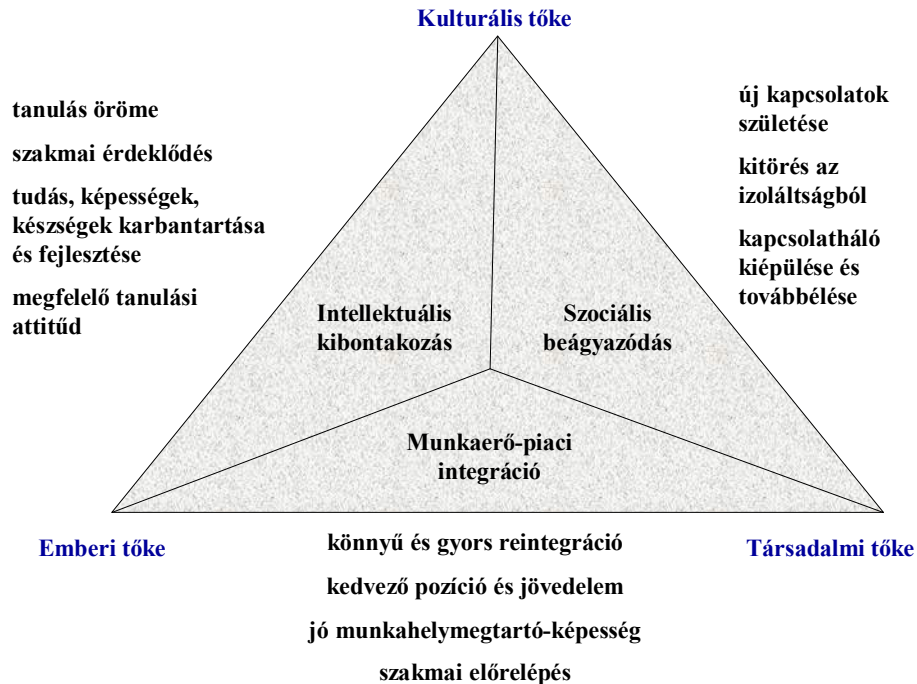
1.4.1 A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányainak várható hozamterületei

A felsőfokú oklevél megszerzésének igényét általában szoros összefüggésbe hozzák a munkaerőpiaccal, a tömegesedő felsőoktatás kapcsán kialakult funkcionális vélekedés szerint a munkaerő-piaci elvárások növekedése képezi az expanzió alapját, a modernizációs elméletek ellentétes sorrendiséget támasztva ugyan, de szintén a gazdaság és felsőoktatás kapcsolatát elemzik (bővebben ld. Kozma 2008).

A kilencvenes évek elején nagy tömegben megjelenő hallgatóság belépésének egyik gazdasági indukálója a munkanélküliség elkerülése (Polónyi-Tímár 2001), a megváltozott összetételű hallgatóság az új társadalmi igények mögül lép ki (Kozma 2004, 32), és a tömeges diploma-kibocsátás közepette stigmatizálónak válik a diploma hiánya (Nagy 2003, 238). Az egyre inkább kredencialista szemléletű társadalom tagjai a mindenáron történő diplomaszerzést látják bizonyos pozíciók eléréséhez vezető útnak, amikor csupán a „papír” szükséges egyes foglalkozások megszerzéséhez. (Collins 1979).

A kisgyermeket nevelő hallgatók esetében azonban azt feltételezzük, hogy a munkaerőpiac által támasztott követelményeknek való megfelelésen túl további hozamterületekkel számolhatunk. Az 1. ábrán ennek megfelelően felvázoltuk azokat a mezőket, amelyekbe különböző szempontok alapján a tanulási befektetések várható hozamait csoportosítottuk, ezeket az *intellektuális kibontakozás*, a *munkaerő-piaci integráció* és a *szociális beágyazódás* elnevezésekkel láttuk el. A háromszög csúcsai a hozamterületeket összekötve azokat a tőkefajtákat jelölik, ahol a tanulmányok következtében gyarapodást várunk, ide tartozik az *emberi tőke*, a *kulturális* és a *társadalmi tőke*.

1. ábra A kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak hozammezői és a tanulás során felhalmozott tőkefajták

A gyermekgondozási időszakban felsőfokú tanulásba beruházó nők döntési mechanizmusában nagy valószínűséggel komoly súlya volt a várt munkapiaci megtérüléseknek, hiszen a szándékolt karriertörést¹² követően minél rövidebb idő alatt, a lehető legalacsonyabb anyagi beruházás mellett a lehető legkedvezőbb pozícióba kívánnak visszatérni. A tanulási döntésekben szerepet játszó ún. egzisztenciális motívumok, például egy állás megszerzése, munkahelyi előrelépés vagy munkahely-megtartás (Csoma 2005) a másik oldalon várt hozamként jelennek meg, csakúgy, mint a munkaerőpiacra való visszatérés kedvező körülményei, a könnyű és gyors reintegráció útján elnyert kedvező pozíció.

A munkaerőpiacra való visszatérésre különböző alternatívák kínálóznak. Egyfajta (0.) alternatíva a gyermekvállalásról való lemondás, amely a szakmai életútban semmilyen veszteséget nem okoz, és nem szakítja meg semmi a jövedelemszerzés folytonosságát. Szintén nem eredményez maradandó törést a karrierútban a szülés után rövid időn belül történő újbóli munkába állás (1.alternatíva), mivel a munkáltatók általában három hónapig tolerálják a távollétet, de ez természetesen a foglalkozás és a beosztás függvénye is. A több évig tartó távolmaradás a fizetett munka világától szakmai gyengüléshez vezet, ez kompenzálható tanulással, önképzéssel (2. alternatíva), vagy a pótlás csak a reintegráció után következik be (3. alternatíva). Végül a munkavállaló nő dönthet úgy, hogy végleg otthon marad, vagy

¹² Szándékolt karriertörés alatt értjük a gyermekvállalás miatt bekövetkező munkaerőpiac-elhagyást, amely a szakmai életútban kieső időszakot jelenti. (Vö. pl. Koncz 2005, Frey 2003)

legalábbis belátható időn belül nem tér vissza a fizetett munka világába. Ebben az esetben a szociális ellátórendszer által igénybevett jövedelemszint egyre inkább elmarad a korábbi, már nem fennálló keresetgörbének, ez bizonyos esetekben a társadalom periferiájára sodorhatja a családot. (Koncz 2002)

Az első két lehetőség esetében a karrierút folytonosságának fenntartása megelőzi a gyermekvállalást, ami vagy a családról való teljes lemondásban testesül meg, vagy az anyai szerep háttérbe helyezésével jár. A nők oktatásban való részvétele, a munkaerőpiacon végzett gazdasági tevékenysége és a gyermekvállalás kérdése szoros összefüggést mutat. A nőknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való magas arányú részvétele megfordította a javak generációk közötti áramlását, a női munkavállalás növeli a gyermekszülés határköltségét, ez a termékenység csökkenéséhez vezet (Surányi 2001, 274.) A magasabb iskolai végzettség kedvezőbb pozicionálási lehetőséget nyújt a munkaerőpiacon, s ez – az oktatásban eltöltött idő meghosszabbodásával együtt – a családalapítás kitolódásával jár. Ugyanakkor elmondható az is, hogy az iskolai végzettség emelkedésével nem csökken a többedik gyermek vállalásának esélye, sőt, a felsőfokú végzettségűek körében a szakiskolát végzettekhez hasonló arányban találunk nagycsaládos nőket. (Ld. pl. Kamarás 2001, 63) A nők munkaerőpiaci részvétele és a gyermekvállalás kompatibilissá tétele a demográfiai problémák (öregedő társadalom, alacsony termékenységi ráta stb.) megoldását jelenti (Demény 2004, 25).

A második és harmadik alternatíva esetében a kisgyermeket nevelők vállalják a munkából történő hosszú kimaradás hátrányait, azonban a „kockázatvállalás” mintázata eltér: a beckeri értelemben vett jövőorientáltak (Becker 1998, 111) a karriertörést tanulási befektetéssel kompenzálják, a képzésükbe be nem ruházók azonban nem mérik fel a tudás és képességek erodálódásával járó veszélyeket. Természetesen nemcsak a formális tanulási mód tekinthető a jövőre orientálódó beruházásnak, hanem például a szakmai könyvek vagy folyóiratok olvasása, az autonóm nyelvtanulás, a rendszeres szakmai jellegű beszélgetések kollégákkal, ismerősökkel szintén elősegítik a karrierút folytatását. Az ilyen, bizonyítvánnyal nem záruló tanulási formák előnye a tudás karbantartása, a tanulás iránti fogékonyság megőrzése, hátránya, hogy az így gyarapított emberi tőke nehezebben konvertálható gazdasági tőkévé a munkaerőpiacon. (A bourdieu-i tőkefelosztást tekintve az ily módon gazdagodott inkorporált kulturális tőke nélkülözi az intézményesült kulturális tőkét, amelynek viszont kedvezőbb az átválthatósága.) A munkaerőpiacra való visszatérési útvonalak annál előnyösebbek, minél magasabb végzettséget birtokolnak az inaktívak, így válik a diplomaszerzés a sikeres visszatérés legalkalmasabb eszközévé munkapiaci értéke, beválthatósága miatt. A sikeres reintegráció magában foglalja a könnyebb és gyorsabb

elhelyezkedést, a magasabb jövedelmet és kedvezőbb foglalkozási státuszt, de hosszú távú hozamokkal is számolhatnak a befektetők például a munkahelymegtartó-képességet, a szakmai előrejutást, a könnyebb állásváltoztatást tekintve. (Ezen túl a birtokolt diploma pozitív hatással lehet a privát szférára, amit a család egzisztenciális helyzetének javulása, a munkahelyi és családi élet összehangolása jelentősen befolyásol.)

Az általunk felvázolt alternatívák részben megfeleltethetők a minden nemzet társadalmában megtalálható munkakarrier három típusának, amelyeket – más összefüggésben – Koncz mutat be (2005). Az általunk 4-es számmal jelölt alternatívában kirajzolódhat a Koncz-féle *családi karrier* típusa, amely a munkaerőpiacon kívül fejlődik a családi és háztartási szerepekre összpontosítva, igaz, nem minden esetben előzi meg fizetett munka vállalása. A 0. és az 1.verzió tipikus példája a *munkaerő-piaci karriernek*, amikor a munkavállaló életpályáján a szakmai előrehaladás kap prioritást, ilyenkor a karrierút folytonosságát nem, vagy nagyon rövid időre szakítja meg a gyermekvállalás. A 2. és 3. életút-típus vonatkoztatható a női iskolázottság emelkedésével egyre inkább terjedő *kettős kötődésű karrierre*, amely igyekszik összehangolni a munkahelyi és családi szerepeket. A mi elméletünkben a kettős kötődésű karriert ábrázoló alternatívák vízvázlasztója az emberi tőkébe történő beruházás vagy be nem ruházás.

Az emberi tőke fogalmát Schultz alapján használjuk, aki az oktatásba történő beruházás célját a különböző képességek és tudás megszerzésében értelmezi, és a tanuló személy részévé váló oktatást olyan emberi tőkének nevezi, amit nem lehet eladni vagy megvásárolni. (Schultz 1998, 47) A felsőoktatásnak az emberi tőkefelhalmozásra gyakorolt szerepét Heuser (1997, 293) olyan tényezőkben látja, mint például a hallgatók kognitív képességének felhasználást komplex problémák megoldásában, a tudás és képességek fejlesztését a gazdasági élet termelékenységének növelése érdekében, a kreativitás kifejlesztését a szervezeti alkalmazkodóképesség céljából, vagy a tolerancia kiművelését a másokkal való eredményes együttműködés okán. Feltételezzük, hogy a felsőoktatás hozzáadott értéke a kisgyermekes nők emberi tőkéjének felhalmozását segíti elő, és alapvégzettségüktől függetlenül hozzájárul a hallgatók adaptivitásának és kompetenciáinak fejlesztéséhez, hogy képzettebb, alkalmazkodóképesebb munkaerőként kapcsolódjanak be újra a munkaerő-piaci vérkeringésbe. Értelmezésünk szerint a szakmai képzésen túl a felsőoktatás mint akadémikus közeg (Heuser 2007, 295), hozzájárul az általános műveltség, a tudásbeli kihívásoknak való magas szintű megfelelés, a minőségi munkavégzés, a partneri együttműködés, az új kapcsolati struktúrák révén való kultúra elsajátítás kiformálásához.

A tanulási befektetések hozamait ábrázoló modellben különböző elméletek elemeit használjuk, mivel az általunk vizsgált kérdésre keresett válasz több teória fogalmi

kontextusából kiemelt alkotórész alapján épül fel. Így az intellektuális gyarapodás eredményeként felhalmozódó kulturális tőke fogalma elsősorban a Bourdieu-féle inkorporált kulturális tőke-meghatározáshoz áll közel, másodsorban az új iskolai végzettség révén az intézményesült kulturális tőkefajta felhalmozását értjük alatta. (Bourdieu 1998, 159) Értelmezésünkben fontos szerepet kap a fenti elmélet azon eleme, hogy a kulturális tőke mint a „legleplezettebb átörökítési forma” felhalmozása az erős kulturális tőkájú családokban valósul meg a legkisebb idővesztéssel és legkevesebb akadállyal. Számunkra ez azért fontos megállapítás, mert a hallgatóink felsőfokú tanulmányaik révén egyfelől saját kulturális tőkájukat gazdagítják, másfelől megemelkedett tőkájuk gyermekeik eredményes tőkefelhalmozását is szolgálja. Egyfelől saját képzésükbe ruháznak be időt és egyéb forrásokat a megtérülés reményében, másfelől a beruházott időmennyiséggel és egyéb áldozatokkal a gyermekük kulturális tőkegyarapodását is szolgálják, tehát az *egysíkú beruházás* (az anya tanul) *kétsíkú* vagy *többszintű megtérülést* jelez a kulturális tőkefelhalmozásban (anya és gyermek tőkéje növekszik).

A schultzi emberi tőke és a bourdieu-i kulturális tőke számos hasonló vonása ellenére modellünkben megkülönböztetve szerepel, ennek oka, hogy mindkét fogalomhasználatnak egy-egy aspektusát hangsúlyozzuk. Az emberi tőke esetében a tanulási beruházások munkaerő-piaci hasznosítását, a bizonyítvány beválthatóságát emeljük ki, amikor a hallgatók a beruházás során végbemenő emberi tőkegyarapodása a könnyebb elhelyezkedést, magasabb jövedelmet, kedvezőbb pozíciót eredményezi. Az emberi tőkeberuházás általánosságban anyagi jellegű kiadásokban és hozamokban mérhető, a Bourdieu-féle kulturális tőkegyarapodás ennél összetettebb jelenség. Mint említettünk, esetünkben nagy fontossággal bír az inkorporált kulturális tőkefajta, amely az emberi tőkéhez hasonlóan az egyéntől elidegeníthetetlen, és felhalmozása időt vesz igénybe, azonban elsajátítása öntudatlanul történik, és ez elsősorban az egész családban megtestesült kulturális tőkétől függ. (Bourdieu i.m., 162) Ennek a tőkealapnak a gyarapítása megy végbe a felsőfokú továbbtanulás során, amikor az egyén elsősorban időt ruház be önmaga művelésébe, emellett olyan „társadalmilag kialakított libidót”, amely áldozatokkal, kudarcokkal jár. (Uo.) A tőkefajtanak arra a jellegzetességére utalunk itt, ami a tanulás személyiség részévé válását jelenti, a személyiséghez való sokrétű kötődését.

A családon belüli átörökítés szintén fontos számunkra, hiszen az anya kulturális tőkegyarapítását követően a család kulturális klímájának pozitív változását is várjuk, ami kedvez a bourdieu-i elgondolásnak: az akadálytalan kulturális tőkefelhalmozás feltétele ugyanis az erős családi kulturális tőke. Az intézményesült kulturális tőke természetesen szintén felsejlik modellünkben, hiszen ez nem más, mint „az inkorporált tőke objektiválása

titulusok formájában” (i.m. 165), de a képzési beruházás munkaerő-piaci konvertálását ebben az esetben mi az emberi tőke pólusánál használjuk elsősorban.

A háromszög következő, intellektuális kibontakozását jelképező szelete, amely (nem véletlenül) az emberi és kulturális tőkét köti össze, azt mutatja, hogy a felsőfokú tanulmányok megtérülését a hallgatók tanuláshoz való viszonyulásában várjuk, ez – az inkorporált kulturális tőkéhez hasonlóan – nehezen argumentálható, (eltérően a materiális, munkapiaci hozamoktól). Ugyanakkor ennek az alig tapintható immateriális megtérülési területnek a további szakmai életútra gyakorolt hatása a közvetlen munkaerő-piaci hatásoktól jóval hosszabb távra mutató. Az intellektuális kibontakozás elnevezéssel ellátott mező lefedésére olyan jellemzők szolgálnak, amelyek a tanulás inkorporált, intrinsic hatását mutatják, ilyen a tanulásból fakadó öröm, a szakmai érdeklődés, kíváncsiság, a lemaradástól való félelem (vö. Radnai 1963), de ide tartozik a tanulás végéig kitartó kedv és elhatározás (Kiss 1963).

A munka világától ideiglenesen távol lévő nők tudásának és képességeinek, készségeinek karbantartási és fejlesztési igénye nemcsak a munka világából érkező elvárások mentén alakulhat ki, hanem a tanulás, önképzés iránti vágyból is, amit tovább fejleszthet (ennek teljes hiányában pedig kialakíthat) a felsőfokú oktatásban töltött idő akképpen, hogy a tudás önértékére orientált tanulási attitűdöt formál ki hallgatóiban. A haszonelvű tanulás célja a minél gyorsabb és minél kézenfoghatóbb megtérülés, a tudás mint érték azonban az inkorporált kulturális tőke alapja. Pléh ellentétpárjaival szemléltethetnénk ezt a vélekedésünket, amelyben ő a pragmatikus nézetet a humboldtiánus eszménnyel állítja szembe, ahol az utóbbi a műveltséget és a tudást örömforrásként értelmezte. Mill (1980) teóriáját idézve „a tudás, hasznától és használatától függetlenül, önértéke okán teszi gazdagabbá a személyiséget”. (Pléh 2004, 205) Úgy véljük, a felsőoktatás hallgatói közt helyet foglaló nők esetében is kimutatható lesz valamilyen fokon ez a műveltségeszmény, és a tudásra mint értékre tekintő attitűd, s tevékenységüknek ez az oldala értékracionális cselekvésként írható le, míg az előző vonulat inkább célracionális aktivitásként jelenik meg (vö. Weber 1987).

A felsőfokú tanulmányokba történő befektetés harmadik hozamterületét a szociális beágyazottságban várjuk, ez a mező modellünkben a társadalmi és kulturális tőkében csúcsosodik ki. A gyermekgondozási szabadságon lévők nemcsak a munkaerőpiacot hagyják el egy időre, hanem ideiglenesen kivonulnak olyan társadalmi közösségekből, amelyek addig mindennapi életüket képezték, gondolunk itt elsősorban a munkahelyi kollektívára, a munkatevékenységből származó kapcsolatokra, de a szülést követő közvetlen időszakban a gyermekgondozási kötöttségek miatt kiszorulnak a családi, baráti összefüggésekből,

művelődési és szórakozási lehetőségekből is.¹³ Az egyetem és főiskola polgáraként azonban résztvevői lesznek egy olyan tanulói közösségnek, ahol a „kismama-világban” jellemző témákon túl (értsd. gyermekgondozás, gyermeknevelés) más perspektívákból szemlélik inaktivitásukat. Prins és munkatársai (1996) a marginalizálódott társadalmi csoportok esetében mutatta ki a tanulói közösség jótékony hatását, Zrinszky (1996) az idős és egyedülállók körében a magányt és a kommunikációs hiányt vélte indukáló tényezőnek. A hallgatótársakkal való kapcsolatot nemcsak a zártságból történő kitörés pszichogén szempontjából tartjuk fontosnak (vö. Durkó 1998, 168), hanem ez a közösségi szintér olyan új kapcsolathálók kialakulását teszi lehetővé, amelyek a későbbiekben társadalmi tőkeként funkcionálhatnak.

Ezen a ponton érkeztünk el a harmadik pólushoz, a társadalmi tőkegyarapodáshoz. A társadalmi tőkét colemani értelemben az egyéni cselekvést kedvezően előremozdító, emberek közötti viszonyként értjük, de külön figyelmet szentelünk a családon belüli társadalmi tőkének, mivel a családon belüli tőkeátadást csak akkor látja biztosítottnak, ha megfelelő a gyermekekkel töltött idő és kapcsolat. (Coleman 1998, 30) A családon kívüli társadalmi tőke gyarapodását véljük végbemenni a felsőfokú tanulmányok alatt kialakult új kapcsolati formák megszületésében, hallgatók és hallgatók, illetve hallgatók és oktatók között. Heuser a felsőoktatási intézmények hozzájárulását a társadalmi tőke gyarapodásához abban látja, hogy az egyetemek és főiskolák betöltik tudományos küldetésüket a hallgatói és oktatói közösség tehetségének és egyéb erőforrásainak közvetlen felhasználásával a köz javára, és nem fordítják azt személyes haszonszerzésre, és mindközben jól működő kutatói, hallgatói kollaborációs teret alakítanak ki. (Heuser 2007, 299) Az általunk vizsgált csoport esetében ezt úgy értelmezzük, hogy az újonnan létrejött ismeretségek nemcsak a tanulmányok időszakában jelentenek egyfajta közvetlen megtérülési formát a felsőfokú intézmények kedvező társadalmi klímájában, hanem hosszú távon a megnövekedett társadalmi tőke akár anyagi tőkévé is konvertálható, de legalábbis kontinuitást mutat a szakmai és magánéletben.

A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba befektetett hozamait ábrázoló modellünk alapján a továbbiakban az egyéni és a kollektív beruházók szintjén megjelenő hozamokat tételesen jelenítjük meg.

¹³ A részben ebből az izoláltságból származó gyes-neurózisról ld. bővebben C. Molnár 2007.

1.4.2 A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaiból származó hozam az egyéni befektetői oldalon

Az emberi tőkeelméletek a tudás megszerzésébe fektetett hosszú és költséges folyamat megtérülését a jövőben elérhető jövedelmekben és egyéb munkaerő-piaci tényezőkben látják, az oktatás egyéni belső megtérülési rátájának kiszámításához például a bevételi oldalon a végzést követő j-edik évben a nettó keresetet veszik alapul. (Becker 1964) Coleman (1998) az emberi tőkébe való befektetés hozadékaként tartja számon a jobban fizetett állást, a magasabb társadalmi státuszt biztosító munkát, valamint a világ megismerésének élvezetét, Schultz (1983) az oktatás pozitív megtérülését abban látja, hogy a képességek növelésére fordított kiadások növelik a munkavégzés értékét. A felnőttkori tanulásra ugyanakkor jellemző az utilitarizmus, mivel a felnőttek szemében az a valódi, áldozattételre méltó tudás, ami biztosan és rövid időn belül megtérül, ez kifejeződhet közvetlenül a munkaerő-piaci tényezőkben (mint például a jövedelem emelkedése, előrelépés) vagy közvetetten a személyi presztízs növekedésével, a sikeres életformában. (Zrinszky 2002, 131) A kisgyermeket nevelők tanulásának hozadékát a modellünk alapján három különböző területen látjuk megmutatkozni, e megtérülési területek mögött megjelenik a kulturális, az emberi és a társadalmi tőkék gyarapodása is.

A hallgatók egyéni hozamát bemutató 4. táblázatot a következőben úgy tekintjük át, hogy a feltüntetett dimenziók mellett figyelembe vesszük azt a szempontot is, mikor jelentkeznek ezek a hasznok: a tanulmányok alatt vagy azt követően. Úgy véljük ugyanis, hogy az általunk vizsgált tanuló felnőttek esetében az első, pénzben ki nem fejezhető hozamok már a tanulás időszakában megmutatkoznak, mégpedig az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területén.

A tudásnak és a kompetenciának a munkától távol töltött évek alatti karbantartása önmagában örömezzetet és sikerélményt kelt, ami megelőlegezheti a befektetők számára a pozitív megtérülést. Az akadémiai közegben végzett tanulmányok kedvező attitűdöt alakíthatnak ki, ami párosul az újonnan megismert, kvalifikált csoportokkal való rendszeres munkavégzéssel. Az inaktív évek alatt folytatott felsőfokú tanulmányok ezen túl viszonylagos nyugalmat biztosítanak a reintegrációt illetően, mivel a hallgatók a diploma birtokában számolnak a kedvezőbb munkaerő-piaci lehetőségekkel.

4. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának egyéni hozamai

	Intellektuális kibontakozás	Munkaerő-piaci integráció	Szociális beágyazottság
Pénzben kifejezhető	tudatosabb kulturális fogyasztás	magasabb jövedelem kedvezőbb pozíció könnyebb elhelyezkedés	anyagi előnyöket hozó társadalmi tőke növekedése
Pénzben közvetlenül nem kifejezhető	a tanulás öröme, kedvező tanulási attitűd	karbantartott tudás és képességek	a gyermek teljesítményére ható kedvező családi háttér, minőségi gyermeknevelés
	a tanulás mint eredményes befektetés sikerélménye	magasabb társadalmi státusz	értelmiségi normák kialakulása, magasabb célok felé irányuló aspiráció
	biztonság a karriertörést illetően	hatékony munkavégzés	munka és család kedvezőbb összehangolása
	új, magasan kvalifikált társadalmi csoporthoz tartozás	könnyebb beilleszkedés a közösségi, kollegiális viszonyok folytonossága révén	a zártságból való kimozdulás, új kapcsolatháló kiépülése

Szintén már a tanulmányok alatt jelentkezik az a hozadék, amely a szociális beágyazottság területét gazdagítja, mégpedig a társas érintkezések, a közösséghez való tartozás révén. Az egyetemi vagy főiskolai életbe történő bekapcsolódás az otthonlétből fakadó viszonylagos zártság feloldásával jár: a kisgyermek gondozása köré szerveződő napirendet megbontja a tanulás és az órákra járás, az anyai szerep kötelezettségeit más jellegű követelményekkel gazdagítja, változnak a megszokott helyszínek (otthon, játszótér, orvosi rendelő). Mindemellett új társadalmi közösség veszi körül a tanulmányok során a hallgatót, aki az otthon töltött időszakban a kisgyermek-nevelés miliójában él, azaz leginkább más kismamákkal, a védőnővel, orvossal találkozók, s e beszélgetések központjában – természetes

módon – a gyermekgondozás és gyermeknevelés áll. Az új társadalmi közeg úgy gazdagítja tovább a kisgyermekes nők életét, hogy tudományos, szakmai jellegű témák kerülnek középpontba, szakmai és baráti kapcsolatok születnek, amelyek gyakorta túlnőnek az intézmény falain (együttes vizsgára való készülés, közösségi szabadidős programok stb.)

A tanulmányok alatt megjelenő hozamok után nézzük meg, milyen hozadékkal számolhatnak a hallgatók a diploma megszerzése, illetve a reintegráció után. Folytatva az előbbi gondolatmenetet, a felsőfokú tanulmányok alatt született új kapcsolatok továbbélhetnek, s az így gazdagodott társadalmi tőke számos haszonnal jár, például a szakmai előrehaladásban, de akár anyagi előnyöket is eredményezhet (elhelyezkedésben, állásváltztatásban, szakmai konzorciumban stb.). A tanulmányokat követően a szociális beágyazottság területén jelentkező hozamok azonban nemcsak szakmai téren és a családon kívüli társadalmi tőkegyarapodásban mutatkozhatnak, hanem a családi életben is. Az értelmiségi normák kialakulása, a megemelkedett kulturális tőke, a magasabb célok felé irányuló aspiráció kedvezően befolyásolja a gyermeknevelés minőségét és a gyermek tanulásába történő beruházási stratégiákat. A diploma megszerzését követően várható jobb munkaerő-piaci pozíció elősegíti a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztethetőségét, gondoljunk például a munkakörülmények kedvező változására (munkaidő, ingázás, túlóra). A magasabb jövedelem pedig a család egzisztenciáját javítja, ami nemcsak a családi élet kiegyensúlyozottságát eredményezi, hanem segíti a gyermek tanulási életpályáját, és időt szabadít fel a minőségi gyermeknevelésre.

Az intellektuális kibontakozás mezőjében felsorakoztatott, a tanulmányok során kialakult hozamok az inkorporált kulturális tőkét gazdagítják. Elidegeníthetetlen részévé válnak a személyiségnek (Bourdieu 1998, 160), ezért a diploma kézhezvétele után ezek a legbiztosabban megmaradó hozamok. A tanulás öröme, a kedvező tanulási attitűd, a szakmai érdeklődés, a tudás karbantartásának igénye a szakmai életutat végigkísérve várhatóan tovább erősödik, és újabb tanulási befektetéseket indukál. Emellett megjelenik a pénzben kifejezhető szegmense is, a tudatosabb kulturális fogyasztás formájában, amikor az egyén felelősséggel viseltetik saját és gyermekei művelődésigényének kialakítása és kielégítése iránt. (Például lexikonokkal, szépirodalmat tartalmazó kötetekkel tölti meg az otthoni könyvespolcot ponyvaregények helyett, vagy a szakirodalmi folyóiratokat részesíti előnyben a bulvárlapokkal szemben). A tanulás várható következményeként a családban meglévő különböző tőkefajták felhalmozása megindul, ami nemcsak a jelen helyzetre van kihatással, hanem a gyermekek oktatásába történő befektetésekre és a továbbtanulásról szóló döntésekre is hatást gyakorol.

A gyermek tanulására ható tőkefajta befolyásán túl figyelniük kell Becker megállapítására, miszerint „a szülőknek óriási befolyásuk van gyerekeik tapasztalataira, különösen a nagy jelentőségű évek során, és ezek a gyermekkori tapasztalatok alapvetően befolyásolják a felnőttkori preferenciákat és döntéseiket.” (Becker 1998, 109) A tanuló felnőtt példáját látva a gyermek tanulás iránti megfelelő beállítódása a korai években kialakul, ami később megmutatkozik a tanulmányi eredményekben és a továbbtanulási tervekben. Természetesen fennáll annak veszélye, hogy éppen az ellenkező hatás érvényesül: a gyermek rossz emlékeket őriz az egyetemre vagy főiskolára járó, gyakran ideges és fáradt anyáról, aki kevesebb időt tölt vele, mint korábban. Ezért fontos a tanulmányi követelmények és a családi élet megfelelő egyensúlyának megteremtése, és a gyermekkel töltött minőségi idő kialakítása.

A tanulás munkaerő-piaci integráció területén szerzett hozamai természetesen az újbóli munkába állást követően mutatkoznak, azonban rövid időn belül, akár már a munkába való visszatérés pillanatában. Az új végzettség birtokában, valamint a karbantartott kompetenciáknak köszönhetően ugyanis várhatóan könnyebb és gyorsabb az elhelyezkedés, és kedvezőbb az elfoglalt pozíció. Hosszú távon ezen felül számolni lehet az eredményes munkavégzésre, a karrierútban való zökkenőmentes előrejutásra, a jövedelem emelkedésére, a munkafeltételek javulására. Az emberi tőkeberuházás hozama egyedül itt, a munkaerő-piaci integráció mezőjében válhatna számszerűsíthetővé a különböző közgazdasági képletek segítségével (ld. pl. Polónyi 2004a), de a többi hozamterület és egyes befektetési tényezők immateriális jellege miatt nem törekszünk a megtérülési mutatók kiszámítására.

1.4.3 A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányaiból származó hozam a kollektív befektetői oldalon

Az általunk vizsgált szűk társadalmi csoport, a kisgyermeket nevelők várható hozamait az 5. táblázatban jelenítettük meg, ahol a kollektív eredményeket a már ismert hozamterületek alapján csoportosítottuk. Az intellektuális beágyazódás mezőjében olyan hozamokat tüntettünk fel, amelyek egyfelől a diplomát szerző munkavállalók tanulási aspirációi miatt jelentenek társadalmi hasznosságot, másfelől a generációk tőkefelhalmozása végett segítik a kollektívát. Az inaktív életszakaszban tanulmányokat folytató nők várhatóan kellő motivációval rendelkeznek, hogy további életpályájukon is részt vegyenek a tanulás valamelyik formájában, javítva ezzel a felnőttkori tanulás hazai mutatóit. A tudásukat folyamatosan karbantartó és fejlesztő munkavállalók hatékony munkavégzése kedvezően befolyásolja a gazdasági termelékenységet is, és csökkenti a munkanélküliség kialakulásának veszélyét. Ez a folyamat pedig akár intergenerációs tendenciát is elindíthat, mivel a tanuló

felnőtt példája ösztönözheti más családtagok tanulás iránti igényét, de pozitív hatással lehet a gyermek tanulmányi eredményére (Becker 1998), és a tanulás iránti beállítódásra, így a társadalom generációkon át permanens tanulást igénylő munkavállalóhoz juthat.

5. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának kollektív hozamai

	Intellektuális kibontakozás	Munkaerő-piaci integráció	Szociális beágyazottság
Rövid távú megtérülés	az oktatási lehetőségek igénybe vételének javulása	a karbantartott tudás és képessegek nem igényelnek hiánypótlást	hatékonyabb munkavégzés
	szülői ráfordítás minőségének javulásával nagyobb beruházás a gyermek kulturális tőkéjébe	a sikeres reintegráció nem generál munkanélküliséget	gyermekvállalás optimális időben és számban
	a tanuló szülő példája kedvező hatást gyakorol a gyermek tanuláshoz való viszonyára	rejtett munkanélküliség, kényszerpályák felszámolása	kiegyensúlyozott családmodell kialakítása
Hosszú távú megtérülés	erősödik az élethosszig tartó tanulás iránti igény	a társadalom szakmailag kompetens munkaerőhöz jut	fizikailag és mentálisan egészséges munkaerő
	öröklődő nem vagyoni generációk közötti transzferek	javuló foglalkoztatáspolitikai, csökkenő munkanélküliség	javuló demográfiai mutatók
	generációkon át permanens tanulást igénylő munkavállalókk	csökkenő szociális és egészségügyi terhek	társadalmi ellátórendszer terheltsége csökken

A permanens tanulás inaktív életszakaszra történő kiterjesztésével az ismeretek, képességek nem erodálódnak, ezért a munkaerő-piaci integráció területén számos kollektív hozam mutatkozik. Az első hozam rögtön a visszatérés idején, mivel munkába történő visszatérést követően a munkaadónak nem szükséges nagymértékű kompenzációs beruházásokat végrehajtani a kiesett időszak szakmai pótlására, különösen igaz ez, ha a

távollét alatt folyamatos szakmai kapcsolattartás állt fent. Ennek köszönhetően a munkáltató erőforrásait (munkaidő, munkaerő-elvonás) nem a hiánypótlásra vagy betanításra fordítja, hanem idő- és állományveszteség nélkül folytatódik a munkavégzés az újonnan visszatért munkavállaló tevékenységével. Az inaktív időszakban végzett tanulásnak köszönhetően a társadalom folyamatosan szakmailag kompetens reintegrálódó munkavállalókkal gazdagodik, akik nem termelnek vesztséget. A folyamatos tanulás eredményeként megvalósuló sikeres reintegráció nem generál munkanélküliséget. Itt nemcsak a regisztrált állástalanokra gondolunk, hanem kisgyermekgondozás éveit után a háztartásokban és családi vállalkozásokban eltűnő fizetetlen munkaerőre, amely rejtett munkanélküliséget eredményez (Nagy 1994). Ez hosszú távon oda vezet, hogy a gazdaságot és a szociális rendszert nem terhelik a munkanélküliségből fakadó problémák, csökken a munkanélküliség, javul a foglalkoztatottság.

A szociális beágyazottság területén kollektív szinten nemcsak a család és munka összeegyeztethetőségét értjük, hanem ennek, és az eddigi valamennyi eredmények következtében kibontakozó, magasabb szintű hozamát, a demográfiai mutatók javulását. A tanulást követő sikeres reintegráció reményében a nők biztonságosabbnak ítélik meg a munkaerőpiac elhagyását, ezért könnyebben vállalnak gyermeket, s ez hosszú távon javuló népesedési tendenciát eredményezhet. A krízis-hipotézis éppen a munkahelyi és jövedelmi bizonytalanságban látja a termékenység visszaesés okát (Spéder 2004, 141), a szociológiai termékenységelmélet szerint a foglalkozási karrierben történő előrejutást hátráltatja a szülés miatti munkából való kiesés és a gyermeknevelés időráfordítása, a gyermekvállalás használdozati költsége a diplomások körében a legmagasabb. (Andorka 1997, 274)

A magasabb végzettségnek megfelelő, előnyösebb munkaerő-piaci pozíció elhagyásának késleltetése szintén visszavezethető a termékenységi minta megváltozásához (Kamarás 2001, 62), tehát a karriertörés időszakában megvalósult tanulás a magasabban kvalifikáltakat is ösztönözné a munkaerőpiac elhagyására. Ugyanakkor elmondható, hogy az iskolai végzettség emelkedésével nem csökken a második vagy harmadik gyermek vállalása, sőt, a 35 év feletti diplomások között többen vállalták a második vagy harmadik gyermeket, mint az érettségizett nők, de kérdés az, hogy ez a tendencia a jövőben is folytatódni fog-e az értelmiségi nők körében. (Kamarás i.m.) Figyelnünk kell azokra az eredményekre is, amelyek az oktatás termékenységre gyakorolt indirekt hatását mutatják ki (pl. Rindfuss et al. 1980, Bumpass et al. 1978): a képzettség önmagában nincs közvetlen hatással a folyamatban lévő gyermekvállalásra, érte ezalatt a gyermekek számát, világra jöttének idejét, a köztük lévő korkülönbséget és az első gyermek megszületését azonban a nők életkora, amelyet a tanulmányok ideje jelentős mértékben kitolhat, szignifikánsan befolyásolja.

A második demográfiai átmenet eredményeként kialakult öregedő társadalmak (vö. Melegh-Öri 2002) népesedési javulására mindenképp pozitív hatással lehet tehát az, ha a nők a biztonságban érezhetik munkaerő-piaci pozíciójukat, amikor a gyermekvállalás miatt elhagyják azt. A magyar társadalomra jellemző magas kívánt gyermekszám a javuló foglalkoztatás következtében realizálódhatna (vö. Kamarás 2002, Kopp-Skrabski 2003), és világra jönnének a Grass-féle *Kopfgeburten* gyermekek (Demény 2004, 27). A már gyermeket nevelő munkavállaló nők problémája viszont a munka és a család összeegyeztethetősége (ld. erről bővebben a 4.1 fejezetet), amely stresszhelyzetet indukálva nemcsak a munkavégzés hatékonyságát csökkenti, hanem könnyen vezethet a munkavállaló fizikai, mentális egészségének megromlásához. Kutatások igazolják, hogy a magasabb végzettségűek hatékonyabban hangolják össze a magánéleti és munkahelyi feladataikat (ld. pl. Pongrácz 2001, Szűcs 2005), tehát a végzettség emelkedésével elkerülhetőek a kockázatok. A kiegyensúlyozott családi-munkahelyi háttérrel rendelkező munkavállalók motiváltsága és teljesítménye nő, kevesebbet mennek betegszabadságra (Aranyi 2001), mindez a társadalom látens bevételeként, rá nem fordított költségeként értelmezhető (kevesebb kiutalt táppénz, kórházi ellátás, rokkantsági nyugdíj, egyéb egészségügyi és szociális kiadás).

1.5 A felsőfokú tanulmányokba beruházók befektetését és hozamát feltáró modell (Összegzés)

A felsőfokú tanulmányokba beruházó kisgyermekes hallgatók befektetését és hozamát feltáró fejezet elején mindenekelőtt fontosnak tartottuk tisztázni, kiket vizsgálunk a továbbiakban. A vizsgált csoport alanyai olyan felnőttek, akik a felsőoktatás világába hallgatóként vesznek részt azáltal, hogy tanulási befektetéseket tettek; vizsgálatunk alanyai olyan, jelenleg gyermeknevelési támogatásokban részesülő nők, akik karrierútjukat gyermekvállalás céljából szakították meg; és olyan munkavállalók, akik ideiglenes inaktivitásukat követően visszatérnek a munkaerőpiacra. A fejezet elején bevezettük azokat a fogalmakat, amelyeket a vizsgált csoport kapcsán gyakorta használunk, ide tartozik a gyermeknevelési támogatás és azok típusainak bemutatása.

A kulturális reprodukció és a racionális döntésemleletek összekapcsolásával próbáltunk következtetéseket levonni a felnőttkori tanulási folyamat bemeneti szakaszát illetően, mivel feltételezzük, hogy a felnőttek tanulási attitűdjére, szokásaira, de mindenekelőtt a tanulmányok megkezdésében szerepet játszó döntési mechanizmusokra erős befolyást gyakorol a korábbi tanulmányi életpálya. Többek között Bourdieu (1978), Boudon (1998), Goldthorpe (1996) alapján láttuk, hogy a fiatalkori tanulási döntésekben a családi

háttér, különösen a szülők iskolai végzettsége meghatározó, befolyásolja a továbbtanulás irányát és az elérhető legmagasabb iskolai végzettséget; valószínű, hogy ennek hatása tovább él felnőttkorban, reprodukálva a társadalmi egyenlőtlenségeket. (Kozma 2000) A különböző társadalmi rétegek generációról-generációra átörökítik az eltérő befektetési stratégiákat, miszerint az alacsonyabb osztályokba tartozók alulbecsülve a továbbtanulás jövőben realizálódó hasznosságát kevésbé hajlandóak a jelenben jelentkező kiadásokat felvállalni, ellentétben a magasabb osztálybeliekkel.

A szakirodalom jelentős szerepet tulajdonít a felnőttként végzett tanulásnak a vertikális és horizontális társadalmi mobilitásban (ld. pl. Gázsó 1976, Ferge 1976, Róbert 1998): amennyiben változás történik a tanulási döntésstratégiákban, azaz az alulértékelő magatartást „örökölt” felnőttek életük több pontján döntenek a tanulás szükségességéről, megfordulhat ez a determinálnak tűnő tendencia. Esetünkben még izgalmasabb ez a kérdés, hiszen a gyermeküket otthon nevelők tanulási szándéka és annak megvalósulása közvetlenül befolyásolhatja a következő generáció tanuláshoz való viszonyulását azzal, hogy szülőként prezentálja a tanuló felnőttét a kisgyermek(ek) számára. Márpedig az élethosszig tartó tanulás tekintetében egyre nagyobb figyelem irányul a kisgyermekkorra nevelésre, mivel ebben a korszakban alapozódik meg a tanuláshoz való viszonyulás; kutatási eredmények igazolják, hogy a kisgyermekkor tapasztalatok rövid távon hatást gyakorolnak a kognitív, a szociális és érzelmi fejlődésre, hosszú távon az iskolai előremenetelt és az életben való boldogulást befolyásolják. (Biztos alapokon 2001,13).

A kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányait vizsgálva megjelenítettük azt a modellt, amely alapján folytatjuk a szakirodalom feltárását, s amelyre az empirikus vizsgálat elemzése épülni fog. A modell két nagy részből áll, az első a befektetési oldalt, a második a hozamokat ábrázolja úgy, hogy a kiadásokat és a hozamokat két szinten, az egyén és a kollektíva oldaláról próbálja feltárni. Az egyén részéről számos anyagi jellegű kiadással kell számolni, azonban a pénzben közvetlenül ki nem fejezhető beruházások problematikusabbnak tűnnek, ilyen például a gyermekfelügyelet vagy a házimunka megoldatlanságának kérdése. A kollektív befektetések tekintetében feltártunk olyan külső ösztönzőerőket (tandíjmentesség, pályázat, állami javaslatlét), amelyek a belső motivációk kiteljesedését elősegítve tanulásra készítik a munkaerőpiacot ideiglenesen elhagyó nőket. A társadalom szerepvállalása az inaktívak képzésében kezdeti stádiumban van, a tandíjmentesség, valamint a gyermeknevelési támogatások biztosítása azonban komoly kollektív beruházást jelent az intergenerációs transzferekben.

A tanulási befektetések hozam oldalát tekintve megállapíthatjuk, hogy mind az egyén, mind a közösség oldaláról a befektetések rövid és hosszú távon olyan eredményeket és

folyamatokat indukálnak, amelyek nemcsak a jelenleg tanuló kismama-generáció, hanem a következő nemzedékek gazdasági, társadalmi életére kedvező hatást gyakorolnak. Az emberi tőkebefektetések megtérülése jellemzően a munka világában keresendők, ezt mi is lényegi megtérülési mezőnek tartottuk, mivel a munkába való visszatérést és a karrierút folytatását meghatározza a megszerzett diploma és a mögötte álló tudás. A kisgyermekes hallgatók esetében azonban ezen túl feltételeztünk a tanuláshoz való viszonyban és a közösségi létben megnyilvánuló hozamokat, mégpedig az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területén. Az intellektuális kibontakozás mezőjében a kedvező tanulási attitűddel rendelkező egyének és a szakmailag kompetens munkaerő jelenik meg, a szociális beágyazottság területén a hallgatók új kapcsolatainak születését, a tőkefajta transzmisszióját emeltük ki hozamként.

A következő fejezetekben a hozamok három várható területét járjuk körül a kisgyermeket nevelők szemszögéből. Az intellektuális kibontakozás területe kapcsán a felsőoktatásban részvevő női hallgatóság ismérveit tárjuk fel: megvizsgáljuk, milyen emberi tőkebefektetések történnek az oktatási rendszernek ezen a szintjén, milyen motívumok készítetik a hallgatókat a diplomaszerezésre, s milyen a diplomák munkaerő-piaci konvertálhatósága. A felnőttek tanulására vonatkozó vizsgálatok többnyire általánosságban érintik a gyermekgondozási szabadság alatt formális, nonformális vagy informális tanulást folytató nők csoportját, mivel a kutatási adatok jellemzően egybemossák az inaktív munkaerő-piaci státuszba tartozókat, holott az inaktív csoportok – a nappali tagozaton tanulók, a nyugdíjasok vagy a passzív munkanélküliek – tanulási jellemzői feltehetően markánsan eltérő vonásokat mutatnak a gyermeküket otthon nevelő nőkhez viszonyítva. A rendelkezésre álló adatok és szakirodalmak alapján kíséreljük meg a kisgyermeket nevelők tanulási motívumait, módozatát tanulmányozni, az inkorporált és intézményesült kulturális tőkenövekedés várható következményeit feltárni.

A munkaerő-piaci integráció hozamterületéhez kapcsolódóan a női munkavállalók gazdasági aktivitásának jellemzőiből indulunk ki. Mivel ezen a területen számos hozammal számolunk, ezért alaposan meg kell vizsgálni a munkaerőpiac női oldalát. Modellünkben gyors és sikeres reintegrációt, eredményes szakmai előrehaladást, magas jövedelmet tulajdonítottunk az emberi tőkebefektetés hozamának, kérdés az, hogy a hazai munkaerőpiac attribútuma és jellemző tendenciái biztosítják-e a várt megtérüléseket.

Végül a szociális beágyazódás területéhez kapcsolódva a kisgyermeket nevelők szűkebb és tágabb környezetében vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogyan jelenhetnek meg ezeken a színtereken a tanulás hozadékai. A közösségi tereket a női szerepekhez kapcsolódva hozzuk összefüggésbe a tanulmányi hozamokkal. A tradicionális családi

szerepek kapcsán beszélünk a felsőoktatásban töltött idő hatására bekövetkező anyai és háziasszonyi tevékenység módosulásáról, különös tekintettel az otthoni és munkahelyi teendők összehangolására. A társadalmi tőke gyarapodását feltételezve megvizsgáljuk a családon belüli és családon kívüli társadalmi tőke áramlását.

2. Az intellektuális kibontakozás hozamterülete

A kisgyermeket nevelőket vizsgáló kutatásunk egyik alapfeltevése, hogy az általunk vizsgált női hallgatók nem csupán a könnyebb elhelyezkedés vagy a munkaerő-piaci pozíció javítása céljából kezdték meg tanulmányaikat, hanem az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területein is megtérüléseket várnak felsőfokú tanulmányaikat követően. A tanulási befektetési stratégiákat ebben a hármas célrendszerben vizsgáljuk, amikor felsőoktatásba való részvételük várható megtérülését térképeztük fel az említett területeken. Az intellektuális kibontakozás hozamterületén a felsőfokú tanulmányok hatását vizsgáljuk a tanulási aspirációra, tanulási attitűdre, de fontos kérdés az is, hogy a felsőoktatási expanzió idején, amikor a diploma elértéktelenedéséről, túlképzésről, diplomás munkanélküliségről értesülni a hétköznapiakban, tudományosan megalapozottnak tűnik-e a szándékolt karriertörés időszakában végzett felsőfokú tanulmányi beruházás.

A gyermeknevelési támogatásokban részesülő, felsőfokú tanulmányokat folytató nőkre vonatkozó megállapítást, meghatározást nem találunk, sőt, a felnőtt tanuló hazai definíciójában sem szerepel („felnőtt korú ember, aki munkája mellett vagy munkanélküliként, ritkábban nyugdíjasként vállalja tudása rendszeres továbbfejlesztését” Maróti et al. 2002, 157). Találunk ugyan olyan felnőttoktatási dokumentumokat, amelyek kiemelik a munkától gyermekvállalás miatt ideiglenesen távolmaradó inaktívak képzésének szükségességét, de ezek többnyire elméleti szinten megvalósuló kezdeményezések (a megvalósult programokról ld. a 1.3.2 fejezetet)

Az egyik európai dokumentum említést tesz arról, hogy vannak olyan tagállamok, ahol a munkáltatók a gyermekgondozási szabadságon lévőket különböző tanfolyamok szervezésével támogatják a visszatérésben, s ezeken a oktatásokon a munkavállalók korszerűsíthetik képességeiket, tudásukat. (Memorandum 2000, 14) A Delors által vezetett bizottság arra a lényegi következtetésre jut, hogy a nők oktatása az egész világon az egyik legjobb befektetésnek látszik, mivel a társadalmak a nők oktatásától remélhetik erőfeszítéseik megtérülését, legyen szó a családok egészségi állapotának, a gyerekek iskoláztatásának vagy a közösségi életnek javításáról. (Oktatás – rejtett kincs 1997) Mégha ezek az oktatáspolitikai célok legtöbb esetben (országban) csak elméletben fogalmazódnak is meg, mi a nők permanens tanulásának a gyermekgondozási időszakra való kiterjesztésének szükségességének hangsúlyozásában erre a következtetésre alapozunk.

2.1 A nők oktatási befektetései nemzetközi perspektívában

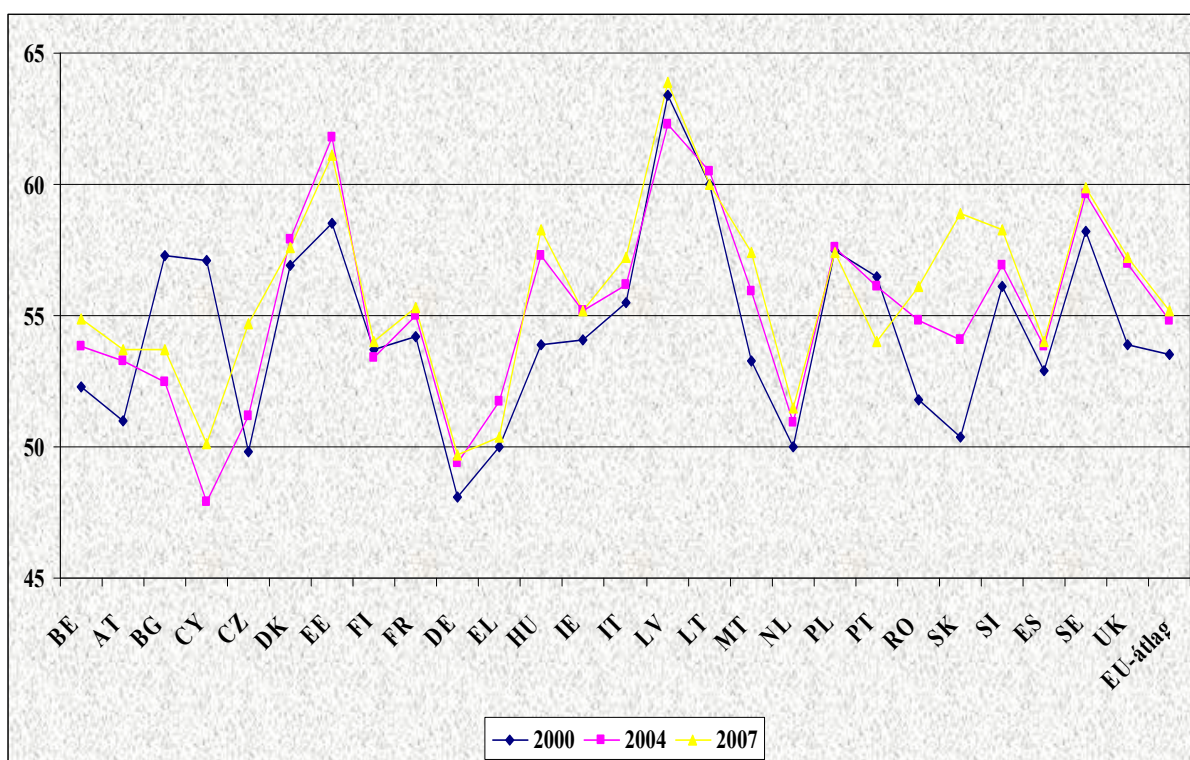
Az Európai Unió csaknem minden tagállamában több nő kezdi meg felsőfokon tanulmányait, mint férfi, 2006-ban például 1,23-szor több nő iratkozott be a felsőfokú intézményekben, s ugyanebben az évben 100 végzett férfira átlagosan csaknem 150 nő jutott.¹⁴ Néhány tagállam meghaladja az uniós átlagot, különösen kiugró mértékben Észtország és Lettország, de a kétszeres női többség közelében van Litvánia, Lengyelország és Portugália mellett hazánk is. A leginkább kiegyenlített nemi arányt Ausztriában láthatjuk, de kevesbé magas a nők aránya Németországban, Csehországban, Franciaországban, Olaszországban és Hollandiában. Az Európai Unió tagállamaiban jellemzően több nő szerez felsőfokú diplomát mint férfi, az ezredforduló első évtizedének közepétől pedig minden tagállamban állandósulni látszik ez a folyamat. 1998-ban vált nyilvánvalóvá, hogy kialakul a nők fölénye Európa-szerte, az ezredforduló után ugyan a legtöbb tagállamban lelassult a beiratkozott női hallgatók arányának növekedése, de például Szlovákiában, Belgiumban vagy hazánkban továbbra is jelentős növekedés tapasztalható a nők javára. 2002-ben már több mint 10%-os növekedésre tett szert a női hallgatóság aránya a férfiakéval szemben a legtöbb országban. Egy, az Európai Bizottság számára készült jelentés (Key data on education in Europe 2009) a nők felsőoktatásba történő nagyarányú bekapcsolódását azzal magyarázza, hogy a munkaerő-piaci kvalifikációs követelményeknek megfelelő beruházásaik a nőknek magasabbak, ez igaz az alacsonyabb iskolai szintekre, hiszen a fiúk inkább lépnek korábban a munkaerőpiacra szakképesítés birtokában, még a lányok a továbbtanulást választják. 2002 és 2006 között hozzávetőlegesen két férfira három felsőfokon végzett nő jutott, a tagállamok egy csoportjában (pl. Belgium, Norvégia, Spanyolország) kevés növekedés mutatkozott ebben az időszakban, más országokban – többek között Magyarországon, Szlovéniában, Szlovákiában – évenkénti mintegy öt százalékos növekedéssel számolhattak.

2006-ban minden egyes tagállamban több nő végzett a felsőoktatási intézményekben, mint férfi. Az olyan periférián található országokban, mint Észtország, Lettország, Lengyelország, megkétszerezve, de nagy erővel indult el a felsőoktatás feiminizálódása, ezért itt a legnagyobb (kétszeres) a nembéli különbség. Mindössze két országban, Írországban és Portugáliában fordult elő, hogy 2006-ban a férfiakhoz viszonyított női arány kisebb volt, mint 2002-ben, viszont Portugália az egyik ország a huszonhét tagállamból, ahol a legmagasabb a nők aránya a diplomázottak között. A másik oldalon állt Bulgária és Ciprus, ahol 1998 és

¹⁴ Amennyiben más hivatkozás nem történik, az adatok forrása: Eurostat. European Commission. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/main_tables. Letöltés ideje: 2009.08.01.

2002 között csökkent a nők aránya a diplomát szerzők között, 2002 után fordulat következett, és négy évvel később mindkét országban meghaladták az uniós átlagot az arányszámok. 2006-ra minden tagállamban a nők oldalára billent át a nemi arány a felsőfokú oktatási intézmények által kibocsátott hallgatók között. Az összességében nagyobb arányú női részvétel alapján elmondható, hogy a nők továbbtanulási hajlandósága Európa-szerte fokozottabb a férfiakénál, nagyobb mértékű a tanulásba történő befektetésük, a felsőfokú tanulásba történő beruházások vizsgálata szerint azonban úgy tűnik, hogy a nemek között a férfiak befektetései térülnek meg kedvezőbb mértékben. A felsőfokú végzettség belső megtérülési rátája a legtöbb országban a férfiak esetében magasabb, Portugáliában, Lengyelországban, Magyarországon számottevőbb a különbség, Finnországban vagy Svédországban kisebb, de Belgiumban, Norvégiában és Spanyolországban a nők esetében magasabb a megtérülési ráta. (Education at a Glance 2008)

2. ábra A felsőfokú intézményekben tanuló nők arányának változása 2000 és 2007 között az Európai Unióban, százalék

(Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés¹⁵
Megj.: Luxemburg adathiány miatt nem szerepel a grafikonon.)

A felsőoktatásban tanuló női többség egyenlőtlenül oszlik meg az egyes karok, szakok hallgatóságában, a munka világában kialakult nemi szegregációhoz hasonlóan a felsőoktatási intézményeken oktatott diszciplínák esetében is nyomon követhető bizonyos tudományágak,

¹⁵ Eurostat. European Commission.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/main_tables. Letöltve: 2009.08.01.

szakok elnőiesedése vagy férfispecifikussága. A nők aránya minden országban könnyedén felülmúlja a férfiakét az oktatás, a humántudományok, a művészetek, a társadalomtudományok, az üzleti élet, a jog és az egészségügy területén folytatott felsőfokú tanulmányokban. Az oktatással kapcsolatos szakokon legalább 70%-os a végzett nők aránya (kivételt képez Málta és Törökország), de egyes államokban a 90%-ot is meghaladja (Észtország, Olaszország). (*Key data on education in Europe* 2009) Az egészségügyi területre specializálódott női hallgatók aránya a legtöbb országban meghaladja a kétharmados többséget, de az északi államokban (Finnország, Svédország) meghaladja a 80%-ot. A humán – és társadalomtudományok, a jog és a gazdasági területeken legalább 60%-os a nők aránya, de országok között jelentős eltérések mutatkoznak. A leginkább elnőiesedett humán szakokkal élen jár Olaszország, Finnország és Ausztria (70% felett), hazánk számos országhoz hasonlóan (pl. Portugália, Spanyolország) a középmezőnybe tartozik, Belgiumban és az Egyesült Királyságban az arányok 60% közelében mozognak. 70%-os a női többség a társadalomtudományok terén Észtországban, Lettországon, Litvániában és Finnországban, de Németországban és Hollandiában kiegyenlített a nemek aránya ebben a diszciplínában.

A nők arányának feltűnő növekedése mutatkozik meg a szolgáltató ágazathoz kötődő szakokon, ahol az uniós átlag 55%, de évi 5%-os folyamatos növekedés mutatkozik például Magyarországon, Olaszországban, Ausztriában vagy Máltán. A különböző nemzetközi statisztikákban a fent említett tudományágakat követően nagy törés következik, mivel a további diszciplínákban a férfiak aránya a meghatározó. A férfiak vannak többségben a mérnöktudományok, a természettudományok, az informatika területén, ahol az uniós átlag kétharmados többséget mutat, de kivételt képeznek többek között Bulgária, Portugália mérnökszakjai, ahol a nők aránya meghaladja a harminc százalékot. Az európai oktatáspolitikai célja, hogy ezeken a területeken is növelje a női hallgatók arányát, különösen az építőiparhoz és a gyáriparhoz, valamint a műszaki területekhez kötődő szakokon, amelyeken összességében az uniós átlag 24%. (*Europe in figures* 2008, 174)

Az eddigi adatelemzésben használt nemzetközi statisztikák a felsőoktatási intézmények valamennyi tanulásszervezési módozatát magukban foglalták (nappali, esti, levelezős képzés, távoktatás), az alábbiakban a felsőoktatás mellett egyéb képzéseket is magába foglaló számadatok következnek. Az Európai Bizottság adatai szerint az uniós tagállamok felnőtt lakosságának 9,6%-a vett részt a felnőttképzés valamelyik formájában 2006-ban, az Unió célja a 12,5% elérése 2010-re. (*Europe in Figures* 2008, 180) Legnagyobb arányban a skandináv országok és az Egyesült Királyság lakosai kapcsolódnak felnőttképzési programokba, a népesség mintegy egyharmada vesz részt rendszeresen oktatásban és képzésben. Mögöttük messze elmaradva, de az uniós átlagon felül áll Ausztria, Hollandia és

Szlovénia, a felzárkózó közép-kelet európai országok nem érik el az 5%-ot. Az élethosszig tartó tanulásban a nők aktivitása magasabb, az európai uniós átlag a nők esetében 10,4%-os a férfiak 8,8%-ával szemben. Az idősoros adatok alapján elmondható továbbá, hogy dinamikusabban növekszik a nők részvételi aránya: 2001-hez képest például a férfiak 2,2 százalékpontos növekedést értek el, ezen öt év alatt a nők esetében 2,8 százalékpontnyi a növekedés az Unióban. A tanuló felnőtt nők túlsúlya jellemző az egyes tagállamokban, érdekes megfigyelni, hogy a kiugró részvételi arányt produkáló országokban különösen szétnyílik az olló férfiak és nők között, Svédországban és Dániában például csaknem tíz százalék a különbség a két nem részvételi aránya között. Kiegyenlített nemi arányokat több országban fedezhetünk fel, példának okáért Belgiumban (7,4-7,6%), Máltán (5,5-5,6%), Bulgáriában és Romániában (egyenként 1,3%). A 2006-ban készült felmérésben két országban haladta meg minimális mértékben a férfiak tanulási hajlandósága a másik nemét, mégpedig Németországban (7,8-7,3%) és Görögországban (2-1,8%).

Az egyes tagállamok különböző mértékben és módon támogatják az egyének tanulásba történő befektetéseit, ezeknek összefoglalását tartalmazza egy, az Európai Parlament számára készült nemzetközi tanulmány. (Gender aspects in lifelong learning 2007) A legtöbb tagállamra jellemző kollektív beruházási politika különböző hitelek (pl. Spanyolország, Írország, Magyarország), ösztöndíjak (pl. Finnország, Szlovénia), utalványok (pl. Ausztria, Belgium, Olaszország) kiutalása, vagy egyéni tanulási számlák nyitása (Belgium, Hollandia, Egyesült Királyság) a tanulni szándékozó felnőttek részére. Az útiköltség támogatása a lakóhely és a képzés helye között hazánkon kívül Bulgáriában, Szlovéniában és Írországban is támogatott költség. A 2007-ben készült jelentés alapján minden tagállamban leírható a felnőttoktatási tevékenység egy része a személyi jövedelemadóból, Svédországban ezen felül a gyermekek után is jár elszámolható adójóváírás. Hollandia, Görögország, Németország és Norvégia részt vállal a tanuló felnőttek gyermekiről való gondoskodásban különböző támogatásokkal, Finnországban pedig lakbérkiegészítés jár.

2.2 A nők megjelenése és a „diszciplinális szegregáció” kialakulása a felsőoktatásban

Hazánkban a nők oktatása és a gazdasági folyamatok szorosan összekapcsolódtak a huszadik században, gondoljunk a világháborúk idején fellépő munkaerő-szükségletre, majd az extenzív ipari fejlődés idején bekövetkező tömeges női munkába állásra, illetve az ennek nyomán kialakult kétkeresős családmoddellre. A kezdetben képzetlen női munkások a mezőgazdaságba, az iparba és a szolgáltatás területére áramlottak be, a női szakoktatás

azonban lassan reagált a gazdasági igényekre, mivel az oktatás továbbra is a hagyományos iparágak koncentrációját, mint például a kézimunka, varrás, háziipar. (Nagyné 1969) A szakképzetlenség következményeként kialakult alacsony bérezés és a rossz körülmények között, segéd munkásként való foglalkoztatás, valamint a növekvő igények életre hívták a nők szakoktatását, és fokozatosan lehetővé vált széles körben a közép- és felsőfokú tanulmányok végzése is. A gyors iparosítás során komoly igény támadt a képzett, diplomás emberekre, elkezdődött tehát egy „extenzív diplomásképzés” (Andorka 1982), amelynek a nők is részeseivé váltak. Számos módosítás után (pl. 1904, 1918, 1927) az 1946-ban napvilágot látott XXII. törvény kimondta, hogy a nők a főiskolákra és az egyetemeken valamennyi karára minden korlátozás nélkül felvehetők.

A következő évtizedekben ugrásszerűen megnőtt a női hallgatók száma, 1949 és 1990 között a húszszorosára, majd a rendszerváltás után (2007-ig) megháromszorozódott. Az egyetemi és főiskolai karok női hallgatósága előtti megnyitásokkor a lányok aránya mintegy húsz százalékos volt, az ötvenes évek után gyors növekedésnek indulva a nyolcvanas években kiegyenlítődött a férfi-női arány, a kilenvenes években már növekvő női többség jellemző (2007-ben 56,7%). A magas női arány kapcsán felmerülhet, hogy a lányok jobb eséllyel pályáznak, és több fiú szóródik ki a felvételi (érettségi) szűrőkön. A jelentkezők számának nemenkénti bontása azonban azt mutatja, hogy eleve magasabb a női jelentkezők száma, mint azt Forray és Híves (2005) kimutatta, a jelentkezők nagyobb része (közel 60%) nő volt, és a nőtöbbség minden megyében meghatározó. (Regionális szinten az észak-alföldi régióban volt a legmagasabb a női jelentkezők aránya (64%), legalacsonyabb (54%) a központi régióban.) Másrészt az érettségit adó középiskolákban a lányok felülreprezentáltak, ezért nagyobb arányban kerülnek a felsőoktatásba, még a fiúk olyan intézményekben tanulnak, ahonnan közvetlenül nem léphetnek be a felsőoktatásba. (ld. pl. Ferge 1980) Korábbi kutatások egyébiránt előre vetítették a felsőoktatásban várható női többletet, mivel az ötvenes évek közepén ment végbe a férfi-női létszám egyensúlyba kerülése az érettségit adó középfokú intézményekben, miközben a férfiak aránya az érettségit nem adó szakképző iskolákban növekedett. (pl. Forray-Kozma 1992, Andorka-Simkus 1983) Az iskolázottsági esélyek nyolcvanas évek végéig tartó változásait vizsgálva megállapítható, hogy az érettséggel záródó iskolatípusban tanuló lányok az akadémiai képzési utat követték már a középiskola megválasztásánál, a fiúk pedig a felsőfokú tanulást lehetővé nem tévő szakmaszerzést tartották fontosnak, azaz az elitképzés hagyományos csatornáiban a nők aránya kimagasló. (Róbert 2001)

A női hallgatóknak nemcsak az összlétszámát, hanem a karokon és szakokon belüli arányát is befolyásolta a gazdaságpolitikát követő felsőoktatási politika: a huszadik század

második felében kezdetben a műszaki és mezőgazdasági képzés, majd a hetvenes évektől a pedagógusképzés túlsúlya volt jellemző. (Ladányi 1996, 386) Az ezredfordulón kilencven százalék feletti volt a nők aránya a tanító- és óvodapedagógus képzésben, az egészségügyi és gyógypedagógia szakokon, de tartósan magas (hatvan-hetven százalék) a bölcsészettudományi, közgazdasági és jogi karokon. (Nők és férfiak 2001) A társadalom női tagjai az emberi kapcsolatokra épülő, segítő jellegű szakmák elvégzésére törekcszenek felsőfokú tanulmányaik során, ezt bizonyítják az évente kialakuló „sikerlisták”: 2008-ban a nők között a legnépszerűbb szakterület a turizmus és a vendéglátás, vonzó volt számukra az orvosi és jogász pálya, az ápolás és betegellátás szak, a pszichológia. A férfiak célzott szakterületei a reáltudományokhoz kapcsolódó, gyakorlati jellegű szakok, egyes mérnöki pályák (gépész-, villamosmérnök, mérnök informatikus) évek óta változatlanul keresettek.¹⁶ A nemi sztereotípiák látszanak igazolódni a legtöbb elsőéves női hallgatót fogadó szakok – csecsemő- és gyermekgondozó, óvodapedagógus, gyógypedagógia – jellegében, még a férfias szakok a gépészmérnök és a villamosmérnök.

A tipikusan elnőiesedett vagy legalábbis nőies szakok és szakmák kialakulására nézve figyelemre méltó Lagrave (1995) megállapítása, miszerint a felsőoktatásban a nők nagyarányú részvételének kettős következménye van, az egyik az emancipáció elősegítése, másik a régi társadalmi viszonyok konzerválása (idézi Pukánszky 2007, 552). Ez utóbbi az iskolarendszeren belül kialakult nemi differenciálódásra utal, amelynek során a nők a társadalomban betöltött szerepükre felkészítő képzések irányába orientálódnak. A lányokat jó magaviseletre, szorgalomra, segítőkészségre ösztönzik, ennek megfelelően általában szociábilisak, együttműködők, empatikusak, a ezzel szemben a fiúk agresszivitását, versenyszellemét támogató módon kezelik. Mindez alkalmazkodik a nemi személyiségjegyekhez, mivel a férfiak versengőbbek, racionálisabbak, objektívek, még a nők kevésbé agresszívak, engedelmesebbek, kisebb önbizalommal rendelkeznek. (H.Sas 1984) A nemek szerinti eltérő versenyszellem az eltérő motivációkban kereshető, mivel a lányok egyenletes, jó teljesítménye mögött a környezetüknek való örömszerzés és a megbecsülés szándéka áll, még a fiúkat a világ felfedezése és meghódítása, és ezáltal a saját öröm megszerzése található. (C. Molnár 2007) Mindez a lányoknak kedvez az iskolarendszerben, de a felsőoktatásban esetükben már megjelenik a másik kihívás, a családalapítás, amivel számolni kell a karriertervekben.

A szakterületek elnőiesedése (férfiasodása) a munkaerő-piaci mechanizmusokra is visszavezethető, hiszen a munkaerő kereslet-kínálat révén felerősödő tendenciák elősegítették a felkészítő képzések nembeli elkülönülését. A nők tömeges munkavállalása előidézte egyes

¹⁶ Országos Felsőoktatási Információs Központ adatai. www.felvi.hu. Letöltés ideje: 2009.06. 18.

foglalkozások elnőiesedését, mivel ezekről a területekről a férfiak kivonultak (vitatott, hogy a folyamat előtt vagy után), a munkaerőpiac horizontálisan szegregálódott, és kialakultak az ún. „férfias” és „nőies” szakmák. (Erről részletesen a 4.3 fejezetben lesz szó.) Ugyanakkor a munkavállalók nemek szerint eltérő tanulási attitűdje hosszú távon hatást gyakorolhat a foglalkozások nemek szerinti diverzifikálódására: a foglalkoztatottak körében végzett országos reprezentatív vizsgálatból kiderült, hogy a nők inkább igénylik a formális oktatásban való részvételt, mivel a társadalmi előrejutás szempontjából előnyösebbnek ítélik meg, mint más tanulási formát. (Török 2006, 345) A nők növekvő tanulási igénye a növekvő mértékű munkába állásukkal is összefüggésbe hozható, amit a tanulás bruttó értékének növekedése is eredményez. (Goldthorpe 1996) A férfiak ezzel szemben általában kevésbé tartják fontosnak a tanulást saját mobilitásuk szempontjából, így azokban a szakmákban, amelyek megkívánják a folyamatos tanulást, lassú elnőiesedés következhet be. (Török uo.) Ezt támasztják alá azok a tanulmányi eredményesség-vizsgálatok, amelyben kimutatták, hogy a karrierközpontú fiúkkal szemben a lányoknál maga a tanulás és a kulturális tőke gyarapításának vágya domináns. (Fényes 2009)

2.3 Felsőfokú tanulmányok a levelező tagozaton

A felsőoktatásban résztvevők körét a továbbiakban leszűkítjük a levelező tagozaton tanulmányaikat folytató felnőtt (általában munka mellett tanuló) hallgatókra, Forray és Kozma (2007) megfogalmazásában azon „nem szokványos hallgatókra”, akiknek új, nagyszámú csoportjai (felnőttek, dolgozók, valamint az idősek) a kilencvenes években jelentek meg az oktatásban. A felnőttoktatás tömegesedésének a szerzők két okát látják, az egyik a csoportok tagjainak a tanuláshoz, iskolához való viszonyulásának megváltozása, a másik a növekvő igényeket támogató, kapacitásokat növelő politikai magatartás. Számunkra az előbbi ok feltárása lényeges, mivel az iskolarendszerű képzésben részt vevők tanulási motívumai és a tanulmányokhoz való viszonyának megváltozása releváns az általunk vizsgált populáció tanulmányi hátterére nézve. A következőkben tehát megvizsgáljuk, milyen helyet foglal el a levelezős képzés a felsőoktatásban, valamint azt, kik és miért tanulnak felsőfokú intézményekben munkavállalóként.

2008-ban a felsőoktatási intézményekbe felvettek 70%-a a nappali képzésbe került, az elsőévesek 28%-a a levelező tagozaton kezdte meg tanulmányait, a kis létszámú maradék pedig távoktatásban és esti tagozaton.¹⁷ A különböző tagozatokra történő jelentkezés remélt és végül realizálódott eredménye tanévről tanévre közelebb került egymáshoz a statisztikai

¹⁷ Országos Felsőoktatási Információs Központ adatai. www.felvi.hu. Letöltés ideje: 2009. 06. 23.

mutatók szerint, mivel ebben az évben a megjelölt célarányok és a bejutási arányok majdnem százaléknyi pontossággal megegyeztek. A 2008-ban felvettek többsége (56%-a) nő, azonban mindkét nemnél közel hasonló volt a bejutási arány (a férfiak 85%-a, a nők 82%-a jutott sikeresen túl a felvételen). A negyvenes évek közepén, az ötvenes évek elején, amikor a nők már gyakorlatilag korlátlanul kapcsolódhattak be a felsőfokú oktatásba, a nappali tagozaton volt magasabb a női hallgatók aránya, azonban az átlaghoz képest jóval kevesebben tanultak egyéb munkaformában, ennek egyszerű oka, hogy 1945 előtt csak nappali tagozaton tanulhattak a hallgatók a felsőoktatási intézményekben. Az esti és levelező tagozatokon tanulók száma a hatvanas évektől indult gyors növekedésnek, ami a nappali tagozatos hallgatók számának csökkenésével járt.

A nyolcvanas évek kettős fordulópontot jelentett a felsőfokon tanuló nők számára. Egyfelől ekkor ment végbe a nemi kiegyenlítődés, a hallgatónők aránya az 1980/81-es tanévben elérte az ötven százalékot, másfelől a különböző tagozatokon tanuló nők létszáma ezek után eltérő módon változik. A nappali képzésben tanulókon belül a nők aránya az előzetes gyors emelkedés után 50% közelében stagnál (1980 és 2007 között három százalékpontot növekszik), az egyéb képzések hallgatói között azonban látványos növekedés történik, a nyolcvanas évektől a levelezős és esti tagozatosak között a nők aránya 20%-kal emelkedik meg. Kozma a „felsőoktatási expanzió motorjának” nevezi a kiegészítő oktatási formában tanuló nőket, ugyanakkor rámutat a férfiak kivonulására a nem teljes idejű felsőfokú képzési formákból. (Kozma 2008,14)

Mindez jól szemlélteti a korábban elmondottakat, miszerint a tömegesedés egyik kiváltó oka a nők nagyarányú megjelenése a felsőoktatásban, s úgy tűnik, a kilencevenes évek expanziós hullámaival érkező nők elsősorban az esti és levelezős tagozatokat árasztották el. A munkavállaló felnőtt nőknek és férfiaknak a felsőoktatás iránt növekedő igénye a statisztikai adatok alapján nyilvánvaló, mivel mindkét nem esetében növekszik az egyetemek és főiskolák nem nappali tagozatára történő jelentkezések száma. Forray és Kozma (2007) egy levelező tagozatos hallgatók körében végzett kutatás eredményei alapján összefoglalják, milyen jellemzőkkel bírnak, és milyen igényeket támasztanak a felsőoktatásban tanuló felnőttek. A nagymintás (N=1094) felvétel alapján elmondható, hogy a jellemzően fiatal és középkorú (30-45 éves) felnőttek a nagy egyetemek vonzáskörzetéből származó, elsőgenerációs hallgatók, akiknek nagy hányada nő (intézményenként 50%, 66%, illetve 70%). A tanulmányok megkezdésére vonatkozóan azt találták, hogy a legfőbb motívum a diploma megszerzése volt, emögött szorosan a szakmai érdeklődésből fakadó ösztönzőerő állt, megelőzve például a munkaerő-piaci előnyöket. A kutatók azonban felhívják a figyelmet, hogy a többségében elsődiplomás felnőttek a felsőoktatásból való korábbi kimaradásukat

igyekeznek pótolni, a felnőttoktatás tehát „pótló oktatás” számukra, és minden más (pl. a szakmai érdeklődés) messze marad e céltól. Kutatott témánk szempontjából fontosnak tartjuk kiemelni azt a tényt, hogy a többségében családos felnőtt hallgatók tanulását nem egyéni sikertörténetként értékelik, hanem a hallgatók maximálisan számítanak a családi, rokoni háttér támogatására.

Ladányi a felsőoktatásban tanuló hallgatók összetételét vizsgálva megállapítja, hogy az esti és levelező tagozatos képzés elvesztette felnőttoktatási jellegét, és „az iskolarendszeren keresztül történő felemelkedés ’cselédlépcsőjévé’ vált.” (Ladányi 1994, 7) A levelező tagozatot az egyén oldaláról mobilitási csatornaként értelmezi, amelynek segítségével az alacsonyabb származásúak is értelmiséggé válhatnak, másrészt a közösség oldaláról a felsőfokú szakemberképzés gyors és olcsó útja volt huszadik század (rendszerváltozás előtti) második felében. A közgazdászokra és mérnökökre vonatkozó vizsgálatában kimutatja, hogy a nappali tagozatok hallgatói magasabb státuszú családokból érkeznek, mint az egyéb tagozaton tanulók, legalacsonyabb származásúakat leginkább a levelező tagozaton találta. Utasi (2000) a középosztályok fejlődésének vizsgálatához kiválasztott hivatásréteg (üggyvédek) státuszmobilitását vizsgálva ugyanakkor azt találta, hogy a vizsgált csoport háromnegyede végzett nappali tagozaton, az esti és levelező tagozaton tanulók között egyaránt találunk alacsony és magas státuszú családba tartozókat.

A felsőfokú oktatásban egyre nagyobb arányban résztvevő, alacsonyabb iskolai végzettségű és alacsonyabb társadalmi státuszú szülők gyermekeinek megjelenésével – amely az oktatási expanzió egyik következménye – párhuzamosan beszélhetünk a diploma értékvesztéséről, amely az expanzió egy másik lehetséges következménye (Collins 1979). A két jelenség összekapcsolásával kialakulhat olyan vélekedés, miszerint a széles néprétegek által birtokolt felsőfokú oklevél értéke, s ezzel a felsőfokú képzés színvonala jelentősen csökkent. A megváltozott társadalmi összetételű hallgatóság motivációi, igényei átalakultak, ezért megkérdőjeleződik a felsőoktatás hagyományos értelmiségképző szerepe. A többi tagozathoz képest a levelező tagozaton tanulók számának nagyarányú növekedése diverzifikálódásként minősíthető, ha a hallgatók összetétele a nappali képzés felől a munka mellett tanulók oktatása, azaz a „bonyolultabb társadalmi és munkaerő-piaci beágyazottságú munka melletti képzés” felé tolódik el. (Hrubos 2002, 100)

A hallgatók indítékait tekintve különösen a levelezős hallgatókra lehet igaz, hogy csupán papírt akarnak szerezni és a diploma az egzisztencia megvédését, a munkahelyi előrelépést szolgálja, és sok esetben a szakmájuktól eltérő, de sikerélményt nyújtó szakokon tanulnak a levelezős hallgatók. (T.Kiss és Tábori 2003, 4) A felsőfokú levelezős oktatás devalválódása Maróti (2002b) szerint származhat a kevésbé szigorú követelményrendszerből

is, mivel tekintettel van a munka mellett dolgozók terheltségére, emellett az intézmények anyagi érdekek dominálhatnak az alacsony felvételi követelmények során felvett kevésbé jó képességűek beválogatásánál. A szerző a levelező tagozat színvonalának és elfogadottságának érdekében az oktatás módszertanának megújítását javasolja, így például a hozott tudás és tapasztalat felhasználását, a csoportmunka és a dialógus fontosságát emeli ki. Fontos feladatnak tartja a felnőtt hallgatók motiválását, mivel a munka és család mellett folytatott tanulmányok végzéséhez fent kell tartani a meggyőződést a tanulásuk értelméről, hasznosságáról. A részidős képzés tömegesedésének pozitívuma lehet azonban az, hogy az oktatásnak azok a területei, ahol a felnőttek önszántukból és nagy számban jelennek meg, értékesnek mutatkoznak, ezért a levelező és esti oktatást olyan indikátornak tekinti, amely megmutatja, hová érdemes jelentkezni, vagy milyen diplomának van értéke. (Sáska 2002)

2.5 Kisgyermeket nevelők a tanulás világában

A KSH 2004-ben végzett felmérése szerint (N=8000) a felnőtt korú lakosság egyötöde vett részt valamilyen – jellemzően iskolarendszerű – oktatásban, képzésben. (Csernyák et al. 2004) A foglalkoztatottak tanulási hajlandósága magasabb, még a képzésre leginkább rászoruló munkanélküliek és inaktívak tanulásba történő bekapcsolódása igen alacsony mértékű, egyes becslések szerint körülbelül 5%. (Györgyi 2004a, 52) A gyermekgondozási ellátásban részesülőket is magába foglaló inaktívak leginkább a tanulás informális módját választják, az aktív munkavállalókhoz képest negyedannyian élnek a nemformális, és feleannyian a formális tanulás lehetőségével. Az életkor előrehaladtával csökken a formális tanulás szerepe, és növekszik az informális tanulás súlya, különösen a férfiak esetében.

A felnőtt tanulók között valamennyivel több nőt találunk (52%), különösen az iskolarendszeren kívüli képzésekben jellemző a magas részvételi arányuk a férfiakéhoz képest, a másik figyelemre méltó szegmens, ahol a nemek közötti olló szétnyílik, az életkor. A fiatal felnőttek korcsoportjaiban a nők fölénye minimális, a középkorú nők esetében azonban – különösen a 35-44 év közöttieknél – akár másfélszeresére növekszik az előnyük, ami megmagyarázható a reintegrációt követő tanulásszükséglettel. Az adatközlők elemzése szerint a gyermekvállalás okozta hosszú munkaerő-piaci távollét a nőket gyakrabban készíteti az ismereteik megújítására, bővítésére, ezért a reintegrációt követően aktívabbak a tanulásban.

Számunkra ez a tendencia azt igazolja, hogy az ideiglenes inaktivitásban töltött évek erodáló hatása a munkába történő visszatérést követően azonnal megmutatkozik és korrekcióra szorul. A lemaradások pótlása elkerülhető, vagy legalábbis csökkenthető mértékű lehetne, ha az otthoni tartózkodás alatt folyamatos lenne a kompenzáció. Ennek ellenére azt

látjuk, hogy a 25-34 éves korosztályban, ahová a szülő nők legnagyobb többsége besorolható, jóval kevesebb a tanulás valamilyen formáját végzők száma. Fontos feladat, hogy a megfelelő eszközökkel ösztönözve legyenek a munkából hosszú időre kiszakadtak, gondolunk itt a tanulás fontosságának hangsúlyozására, különböző képzési támogatásokra, a tanulmányok körülményeinek elősegítésére, és nem utolsósorban a munkáltatóval való állandó kapcsolattartás ösztönzésére.

A gyermekgondozási szabadságon lévők társadalmi szempontból heterogén volta természetesen eltérő ösztönző stratégiákat kíván, különös tekintettel az iskolai végzettségre, mivel valószínűsíthető, hogy a magasabb iskolai végzettség magasabb tanulási hajlandósággal párosul. A felnőttkori tanulásra vonatkozó adatok szerint ugyanis a felső- és középfokú végzettségűek közel 30%-a vesz részt valamilyen oktatásban, az erre leginkább rászoruló alacsony végzettséggel rendelkezők esetében a 10%-ot sem éri el a részvételi arány. (Csernyák et. el. i.m., 10) Hasonló következtetésre jutunk Sulyok hetvenes évek végén készült interjúk kötetét tanulmányozva, amelyben gyermekgondozási segélyen lévő nőket mutat be, elsősorban az otthoni munkát, jövedelmi viszonyokat, gyermeknevelési kérdéseket firtatva, de a beszélgetésekben több utalást találunk a tanulásra vonatkozóan. (Sulyok 1979)¹⁸

A kisgyermekes nők visszatérési lehetőségeit vizsgáló, 2005-ben lezajlott kutatás egyik kérdésblokkja konkrétan irányult az otthon töltött időszakban végzett tanulásra. (Szűcs 2005) Az eredmények tanulsága szerint az iskolai végzettség foka meghatározó szerepet játszik, mivel a diplomásoknak közel 40%-a tanult a gyermekével otthon töltött időszak alatt, az érettségizettek esetében 20% ez az arány, a szakmunkások esetében 13%, a befejezett általános iskolát végzetteknél 5% körül mozog. A meglévő iskolai végzettség a családos nők későbbi életszakaszára is kihatással van, ezt igazolják Bradburn és munkatársainak (1995) eredményei. Kutatásukban olyan nőket követtek nyomon, akik gyermekszülés miatt megszakították az oktatásban való részvételüket. A visszatérésüket nagymértékben meghatározta képzettségi szintjük, a magasabban kvalifikáltak rövidebb idő múltán és nagyobb arányban tértek vissza tanulmányaikhoz, mint az alacsonyabb iskolázottságúak.

A meglévő iskolai végzettség mögött rejlő eltérő tanulási attitűdön kívül természetesen számos háttérmutató alapján (pl. lakóhely, család nagysága, egzisztenciális körülmények stb.) különböztethetjük meg a felnőttek tanulási aktivitását. Azért tartottuk fontosnak kiemelni az

¹⁸ A diplomás interjúalanyok közül többen megemlítik, hogy az otthonlét alatt nyelvet tanulnak vagy szakmájukban képzik magukat, egy adminisztrátor azonban így nyilatkozik: „semmilyen fokon nem képezem magam, mert van egy gimnáziumi érettségim, és az a munkámhoz bőven elég. Nem akarok se más munkát, nem akarok karriert sem, és világéletemben utáltam tanulni.” (Sulyok 1979, 139) Egy vegyész-mérnök válasza állhat a tanulásattitűd-skála másik végén: „...nem azért tanultam, gürcöltem, szereztem diplomát, hogy gyereket neveljek! Ha az az álmom, hogy anya és feleség legyek, nem megyek egyetemre...Ha valamit el akarok érni, most kell ráhajtani. Dolgozni és tovább képezni magam.” (i.m. 86)

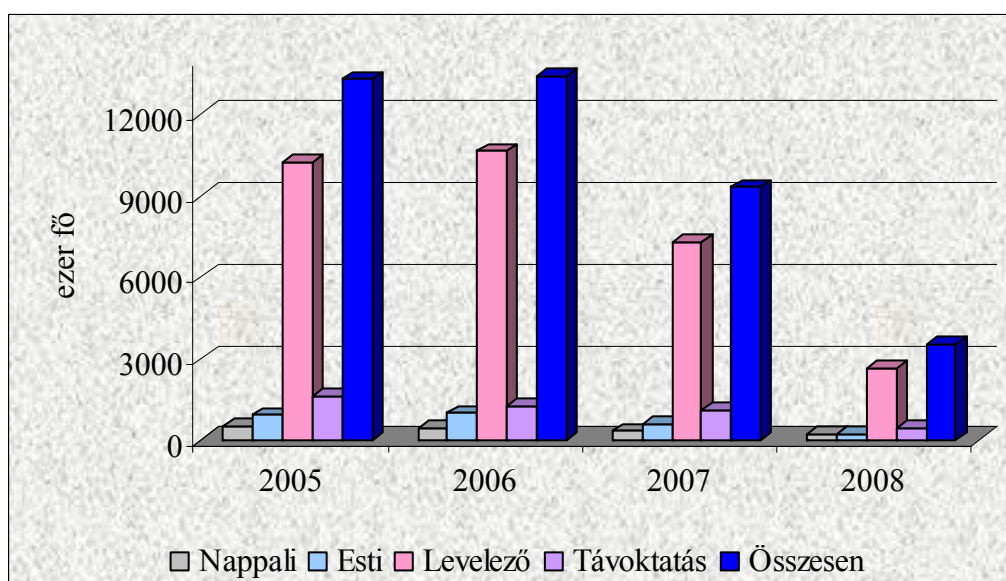
iskolai végzettséget, mivel a tanulásba való sikeres bevonás, a tanulmányi ranglétrán történő feljebbhaladás előrevetíti a tanulási kedv további növekedését. A többnyire munka (és család) mellett tanuló felnőttek esetében természetesen számos akadály felmerülhet, amely a meglévő vagy küszöbön álló tanulási hajlandóságot visszaveti, vagy a folyamatban lévő tanulmányokat hátráltatja. Ilyen lehet a tanulás, munka és család összeegyeztethetatlensége, a rossz időbeosztás, anyagi terhek, vagy éppen rossz emlékek az iskolai évekből, magasnak vélt követelmények.

Az ezredfordulót követően végzett, felnőttoktatással kapcsolatos elvárásokat vizsgáló kutatásban (n=4800) a megkérdezettek beszámoltak a tanulásukat hátráltató tényezőkről, ilyenek a tanulmányok finanszírozása, az időhiány, de komoly szegmens a családi feladatok ellátása. (Györgyi 2002) A válaszadók közül kiemelkedően magas tanulási kedvvel bírtak a gyesen lévő középosztálybeli nők, akiknek a fenti tényezők valószínűleg ugyanolyan akadályt jelentenek, mint az aktív munkavállalóknak, gondoljunk a csökkent jövedelemre vagy a kisgyermekellátás teendőire.

A tanulási kedv jóval alacsonyabb abban a mintában (N=700), amely a gyermekgondozási szabadságon lévők elhelyezkedését vizsgálta. (Szűcs 2005) A megkérdezett gyeden, gyesen lévők alig egytizede vett már részt valamilyen szervezett képzésben, s további egytizedük tervezi azt. Legnagyobb népszerűsége az OKJ-s képzéseknek van, ezt követi az első diploma megszerzésére való törekvés és a nyelvtanulás, s fontos hozzátenni, hogy ezen célok elérését a vizsgálat időpontjában az anyagi akadályok kevésbé érintették, mivel a gyermekgondozási ellátásban részesülők tandíjmentességet vagy támogatást élveztek.

A 3. ábrán a rendelkezésünkre álló adatok felhasználásával a felsőoktatásban tanuló, gyermeknevelési ellátásban részesülő hallgatók létszámát tüntettük fel a képzési formák szerint. Jól látható, hogy 2006-ot követően a gyesen, gyeden lévő hallgatók létszáma jelentős csökkenésnek indult, ez 2009-ben is folytatódott, amikor 1140 felvett hallgatóról tudunk (2008-ban 3566 fő). A kisgyermeket nevelők által preferált képzés az általunk is vizsgált levelező tagozat. Minden évben ebben a képzési formában találjuk a legtöbb hallgatót, és a létszámapadás itt a legmérsékeltőbb (2009-ben 940 hallgató). Az egyéb részidős képzési forma jóval alacsonyabb arányban jelenik meg, akárcsak a nappali tagozat, amelynek a követelményei kevésbé hangolhatók össze a gyermekgondozási időszakkal. A létszámcsökkenés elsősorban a tandíjmentesség eltörlésével indokolható, de szerepet játszhatott benne a kétciklusú képzésre való áttérés is.

3. ábra A gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatók megoszlása a tagozatok között,
2005-2008

(OKM adatok alapján saját szerkesztés)

A tandíjmentesség a tanulási kedvet ösztönző képzési támogatás, amely alanyi jogon biztosította többek között az első diploma ingyenes megszerzését, vagy bizonyos tanfolyamok elvégzését.¹⁹ Frey (2003) a gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevőket vizsgálva (n=283 000) felmérte a diplomaszerzés tandíjmentességéről való információk nagyságát. A válaszadók több, mint a fele (54,4%) egyáltalán nem ismerte ezt a lehetőséget, ennél még meglehetősen magasabb adat, hogy azok közül, akik ismerték a jogszabályt, mindössze egyötödük élt a térítésmentes tanulás lehetőségével. Az információhiány az alacsonyabb végzettségűeknél meghatározóbb mértékű (az általános iskolát végzettek háromnegyede nem hallott róla), de igen magas azon diplomások (30%) és érettségizettek (40%) aránya, akikhez ez az információ nem jutott el. Hasonló a helyzet a munkaügyi központok által támogatott képzések ismeretével, a képzési támogatásról az érintettek 57%-a értesült, de mindössze egyötödük vette igénybe.

2.6 A felsőoktatási expanzió és az oktatási beruházás megtérülése

A (felső)oktatási expanzió tudományos kutatásának bőséges irodalma, iránya, területe közül néhány olyan kérdést emelünk ki, amely témánkhoz tartozik, ezek a problémák a nők diplomaszerzésbe fektetett anyagi és más jellegű erőforrásainak megtérülését

¹⁹Tandíjmentesség bevezetéséről szóló törvény: 51/2002. (III. 26.) Korm. Rendelet. A tandíjmentesség megszűnése: 2006/07. tanév (175/2006. (VIII. 14.) Korm. Rendelet)

veszélyeztethetik a felsőoktatás tömegesedése révén. Miután az expanzió kialakulása kapcsán érintjük a nők szerepét, a tömeges tanulás lehetséges következményeit vizsgáljuk, így kitérünk a diploma értékvesztésére, a diplomás munkanélküliségre, a bérhozam csökkenésére. A nők tömeges megjelenése a felsőoktatásban nyilvánvaló, de kérdés, hogy a triád szerepet (feleség, anya, munkaező) vállaló nők hosszú távú befektetése megtérül-e egy olyan munkaerőpiacon, ahol egyre több foglalkoztatott diplomával rendelkezik. Az expanzió következményeként felléphet ugyanis a diplomák leértékelődése és a bérhozam csökkenése, amely státusz- és jövedelemcsökkenéshez vezethet, ez pedig a női munkavállalók tanulmányainak munkaerő-piaci megtérülését különösen érzékenyen érintheti, mivel a munkaerő-piaci szegregáció és a másik nemhez viszonyított bérhátrány miatt a megtérülés hosszabb időbe és több erőfeszítésbe kerül a férfiakhoz képest. Az expanzió kapcsán felmerülő diplomás munkanélküliség témáját azért érezzük szükségesnek érinteni, mert a nők nehezebben találnak munkát, illetve könnyen eltűnnek a háztartásban vagy családi vállalkozásban (rejtett munkanélküliség), amiből következik a diploma munkaerő-piaci átváltásának késedelme vagy elmaradása.

A felsőoktatás iránt megnövekedett nagyfokú érdeklődés az elmúlt század második felétől érzékelhető világszerte, Magyarországon a felsőoktatás mennyiségi fejlődésének második nagy hulláma fedi le az általunk vizsgált időszakot, amit megelőzött a nyolcvanas évek végén tapasztalható, az európai országok hallgatólétszámához viszonyított nagyfokú lemaradás. Az 1990-es évek elején kezdődő mennyiségi növekedés eredményeként a felsőfokú intézményekben tanulók létszáma 2008-ra 3,5-szörösére nőtt, a felvettek létszáma a jelentkező fiatalok arányában 36%-ról 68%-ra növekedett²⁰. A hatvanas években kibontakozó tömegesedése során a felsőfokú oktatás kilépett az elit szakaszból, amikor felsőfokon tanulók aránya korcsoportukban 10-15% körüli volt. Fokozatosan tömegessé, bizonyos területeken általánossá vált az 50%-ot meghaladó részvételi aránnyal (Hrubos 1998), de ez várhatóan tovább növekszik: a felsőoktatásba jelentkezők a 19 évesek számához viszonyítva 50-65%-ot tesz majd ki 2010-ig, 2020-ban 70-85%-át. (Polónyi 2004b, 14)

A felsőoktatás iránti keresletnövekedés okai között szerepel a demográfiai tendenciák hatása, a „középosztályosodás”, és az új társadalmi csoportok, leginkább a nők bekapcsolódása a felsőoktatásba (Kozma 2004, 30), de ide sorolható a munkanélküliség beiskolázással történő feloldása és az „igazi egyetem” iránti nosztalgia (Hrubos 1999, 5). Az új csoportok megjelenésével – amely a „megnövekedett oktatási függőség” következménye (Beck 1999, 436) – jelentősen megváltozott a diákság összetétele. Ezt T.Kiss és Tábori (2003) az előzőekhez hasonlóan az alacsonyabb társadalmi státusú és iskolai végzettségű családok

²⁰ Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal vonatkozó évkönyvei.

gyermekeinek bekapcsolódásával indokolja: a nem akadémiai típusú középiskolában, hanem szakközépiskolákban érettségizettek és a hátrányos helyzetű etnikai csoportokból származók nagyszámú megjelenésével, valamint a nőknek a különösen felerősödött, gyors beáramlásával és térhódításával.

Az expanzió folyamata, amely egy logisztikus S-görbével szemléltethető, a következő szakaszokra bontható: nekilendülés, növekedés és infláció. (Archer 1988) A görbe első, stagnálás szakaszában az iskolázás iránti igények még szórványosak, de a második szakaszban hirtelen növekedésnek indulnak, majd az újabb szakaszban, de egy magasabb szinten (telítettségi szint) újra stagnálásba hajlik. Ez a folyamat zajlik az oktatási rendszerben, amikor a társadalomban egy iskolai fokozat (ilyen volt az alap-, majd középfok) elfogadottá válik, és fellép a következő fokozat iránti igény. A felsőoktatási expanzió tehát nem pusztán mennyiségi növekedést jelent, hanem a társadalom felsőoktatás iránti igénynövekedését is. (Kozma 1998) Az expanziós folyamatokért elsősorban a növekvő társadalmi igények a felelősek, ezt támasztja alá az egyéni továbbtanulási döntések és a közösségi igények összefüggéseinek elemzése (Green 1998). A zéró-korreláció törvénye szerint az oktatás rendszerének növekedésében megjelenik egy olyan pont, amelyet – ha mindenki elér – akkor ennek a teljesítése nem lesz hatással a későbbiek során jelentkező társadalmi különbségekre.

A zéró-korreláció következménye a hangsúly eltolódása az iskolázottsági szintről a teljesítmény felé, azaz az egyes szinteken szerzett oklevelek közötti különbség fontossá válik, például a kibocsátó intézmény tekintetében. Másik következmény a hasznosság átalakulása, amikor a rendszer következő szintjére való belépést teszi lehetővé a rendszer (pl. az érettségi tömegesedése), végül a javak és tehertétel változása szerint az adott oktatásban részesülők szemében csökken, a nem részesülők szemében növekszik a társadalmi hasznossága a javaknak, ezért mindenki a megszerzésére törekszik, és így tovább gyűrűzik az egyes szintek telítettsége. Miután az utolsó belépők csoportja is megszerezte az adott végzettségű szintet, az már nem tekinthető előnynek többé (megléte viszont nélkülözhetetlen), ezért a társadalom egyes csoportjai magasabb szint elérését tűzik ki maguk elé. A tömegesség való felsőoktatásban munkaerő-piaci hátránnyá, stigmatizálóná válik a diploma hiánya, még akkor is, ha az adott foglalkozás vagy beosztás nem igényli a felső szintű képzettséget. (Nagy 2003, 238)

A felsőoktatási expanziót vizsgáló egyes munkák fenntartásokkal viszonyulnak a tömegesedés jelenségéhez, mivel az oktatásnak a gazdasági fejlettség optimális szintjét kellene figyelembe venni, az ezt meghaladó oktatási mennyiségi fejlesztés nem járul hozzá a munka társadalmi hasznosulásához, értéknövelő képességéhez. (Polónyi-Tímár 2001) Róbert (2001) modellje (az elsősorban főiskolai célzatú) felsőfokú expanzió következményeként

időben csökkenő esélyét jelzi az egyetemi diploma megszerzésének, ez különösen a férfiakra igaz, de a nők esetében is fennáll. A felsőoktatási expanzió lehetséges következményeként tartják számon a diplomások által betöltött, de felsőfokú végzettséget nem igénylő állások betöltését, ami tömeges diplomás munkanélküliséghez vezet, de a középfokú végzettségűeket is kiszorítja állásaikból. Ez utóbbit a diplomás munkanélküliség rejtett megnyilvánulási formái közé sorolható, amikor a statisztikai adatok ugyan nem utalnak a diplomások állástalanságára, de a diplomás túltermelés az alacsonyabb végzettségűek körében okoz munkanélküliséget, mivel a korábban nem felsőfokú végzettséget igénylő állásokat (túlképzettnek számító) diplomások töltik fel. (Falusné 2001)

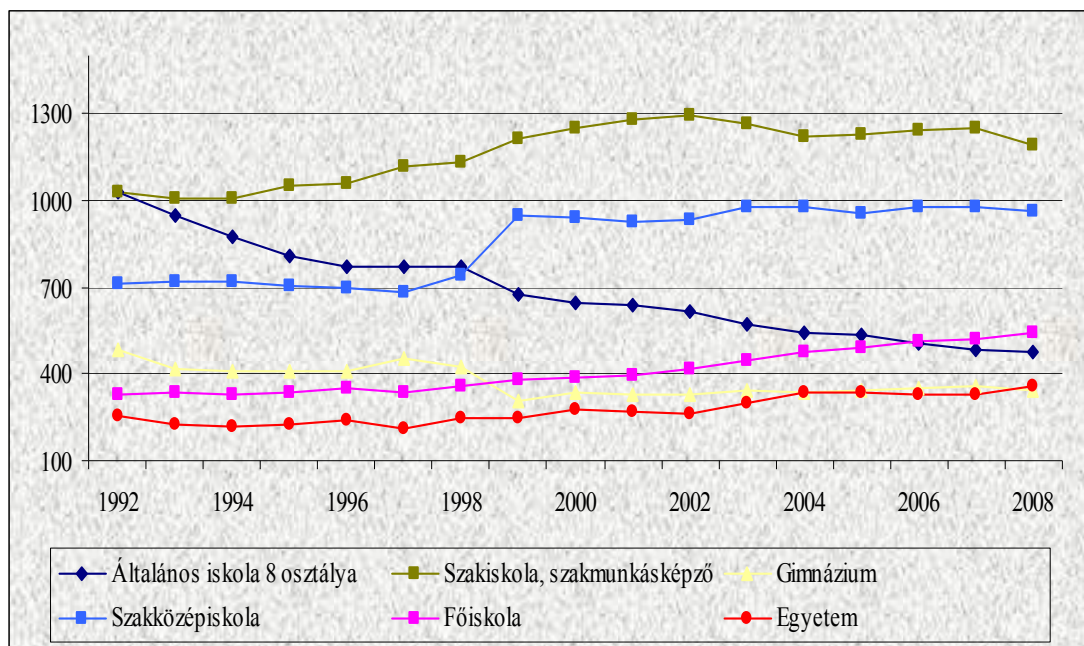
Hasonló látens jelenség, amikor a fiatalok azért maradnak az oktatási rendszerben újabb oklevél megszerzésére törekedve, mert problémás a pályakezdők elhelyezkedése, és nem a tudás megszerzése motiválja őket. Egy, a pályakezdő diplomásokat vizsgáló kutatás megerősíti a fiatal diplomások késleltetett munkaerő-piaci belépését, nagyarányú ugyanis körükben a továbbtanulás és a nem gyermekvállalásból adódó inaktivitás, de a későbbi vizsgálatok jelentős javulást mutatnak a foglalkoztatásban. (Galasi-Nagy 2006, 269) A másik, túlképzéssel kapcsolatos jelenséget pályakezdők esetében normálisnak tekintik a szerzők, és a pályakezdők mintegy egyharmadát találták túlképzettnek, de elmondható, hogy az egyetemi diplomával rendelkezőkre jobb és stabilabb munkaerő-piaci illeszkedés jellemző, mivel kevésbé töltönek be alacsonyabb végzettségű helyeket, és könnyebben is hagyják el azokat. (Galasi-Nagy 2006, 279). A fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya-vizsgálata a mintába kerültek 6%-ról mutatta ki, hogy túlképzettnek számít a munkavállaló az adott állásban, (Jelentés 1999, 12)

A továbbtanulásba történt befektetés, az iskolai beruházás csökkenéséhez vezethet a sokat idézett pókhálóciklus (Freeman 1976), miszerint a magas végzettségű munkaerő iránti kereslettel járó bérnövekedés tömegeket vonz a felsőoktatási intézményekbe, de miután a kereslet-kínálat kiegyenlítődést követően a bérek visszaesnek, a felsőoktatásba beiratkozók száma is jelentősen csökkenni fog. A képzett munkaerő-kínálat csökkenése ismét késleltetve (4-5 év) jelenik meg a munkaerőpiacon, és újabb bérnövekedéssel jár együtt, ami ismét elindítja a kiegyenlítődési folyamatot. A hazai adatok azt mutatják, hogy a kilencvenes évek elejétől egyre nagyobb számban kibocsátott diplomások iránt nem esett vissza a kereslet, a felsőfokú végzettség bérhozama is magas és emelkedik, a felsőoktatásba beiratkozottak száma pedig folyamatosan nő. A felsőfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók munkaerő-piaci helyzetét vizsgáló tanulmányok nem igazolják azokat a vélekedéseket sem, miszerint a diplomások növekvő száma a diplomás munkanélküliséghez, vagy az oklevelek elértéktelenedéséhez vezetne. (ld. pl. Kertesi-Köllő 1997, 2006, Kézdi 2004) Éppen

ellenkezőleg, a kilencvenes évektől emelkedik a diplomával rendelkezők foglalkoztatottsága, miközben a diplomás munkanélküliség tartósan alacsony maradt.

A foglalkoztatottság és az iskolai végzettség kapcsolatának ábrázolására a 4. ábrán az 1992 és 2008 közötti adatsorokat jelenítettük meg. Látható, hogy az általános iskolát végzett foglalkoztatottak kivételével 1996-97-ig nagyjából állandó a foglalkoztatottság, ezt követően emelkedés tapasztalható (a gimnáziumi végzettségűeknél jelentős csökkenést követően), majd a kétezres évek elejére nagyjából állandósulnak az egyes csoportok létszámai. Ez alól kivételt képez a főiskolai és egyetemi oklevéllel rendelkező foglalkoztatottak létszámalakulása, mivel a vizsgált szakaszban folyamatos növekedés jellemzi ezt a kategóriát. Az intragenerációs foglalkozási turbulencia-vizsgálatok azt mutatják, hogy a humántőke-befektetések megtérülése az egyetemi diploma esetében a legmagasabb. (Balogh és Róbert 2008) A rendszerváltozást követő években (1992 és 2007 között) a romló piaczgazdasági körülmények között, amikor a legtöbb munkavállaló esetében a lefelé való mobilitás volt jellemző, az egyetemi oklevéllel rendelkezőket az egyre gyakoribb felfelé mobilitás fémjelzi. Ez a folyamat az új évezred első éveiben teljesedik ki, majd jóval lassabban csökken, mint az egyéb iskolai végzettségek esetében. A főiskolai diploma hozamát alacsonyabbnak ítélik, mivel a főiskolát végzettek felfelé mobilitása a kilencvenes évek közepén megtorpan, majd folyamatosan csökkenni kezd.

4. ábra A foglalkoztatottak száma legmagasabb végzettség szerint, 1992-2008 (ezer fő)

(KSH adatok alapján saját szerkesztés)

A munkaerőpiacon jellemző tendenciákat vizsgáló tanulmányában Galasi és Varga (2005, 11) a munkaerő-piaci folyamatokat két időszakaszban tekinti át, a rendszerváltozás utáni első szakaszban (1996-ig) jellemző transzformációs sokk tömeges munkahelyrombolása idején az iskolázottak iránti igény ugyan nem növekedett, az ezredfordulóig tartó második szakaszban azonban a gazdasági átalakulások következtében jelentősen megnőtt a kvalifikált munkaerő foglalkoztatottsága, ami bérnövekedéssel is járt. Galasi (2004b) hasonló időszakban végzett számításai kimutatták, hogy 1994 és 1997 között az átlagos iskolai végzettség jóval alacsonyabb, mint az átlagos szükséges iskolai végzettség, ezért a munkáltatók a követelmények csökkentésével igyekeztek a kereslet és kínálat viszonyán javítani. Ezt követően a vizsgált időszak végéig (2004) a megfigyelt átlagos végzettség jobban, a szükséges átlagos végzettség kisebb mértékben növekedett, ami a munkahelyi követelmények emelkedésére és rugalmasabb (felsőfokú) végzettség-kínálatra vezethető vissza.

Az 1995 és 2004 közötti időszakban Kertesi és Köllő (2006, 203) számításai szerint az újonnan keletkezett teljes idejű állások ötven százaléka diplomásokat foglalkoztat, nagyobb részt a költségvetési szférában (jellemzően az oktatás területén), kisebb részt a versenyszférában (mérnöki, számítástechnikai, gazdasági, pénzügyi, jogi területen). Visszatérve a diplomás munkanélküliség kérdésére meg kell említeni, hogy az ezredfordulót követően a fiatal pályakezdő diplomások között emelkedett a regisztrált munkanélküliek aránya, de nem egyértelmű, hogy átmeneti vagy tartós jelenségről van szó (ld. pl. Galasi 2004a, Galasi-Varga 2005). Az kétségtelen, hogy a diplomás állások lassú feltöltődése és az emelkedő munkanélküliség a felsőfokú végzettségű munkavállalóktól olyan kompromisszumokat kíván meg, mint a földrajzi mobilitás, kereseti igény mérséklése, vagy alacsonyabb presztízsű álláshelyek betöltése. (Györgyi 2006)

Galasi (2004b) a munkahelyi követelmények és a munkavállalók iskolai végzettségének javuló illeszkedésével magyarázza a növekvő felsőoktatási kibocsátás ellenére fennálló, a diplomások számára kedvező munkaerő-piaci helyzetet. Az 1994 és 2004 közötti időszakban a felsőfokú végzettségűek közül a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban dolgozók aránya (illeszkedési mutató) javult, különösen a kilencvenes évek második felében, de a költségvetési szférában a javulás továbbra is jelentős. A felsőfokú végzettségűek bérprémiuma (a magasabb végzettséggel elérhető jövedelemtöbblet) magas, és folyamatosan növekszik. (Galasi i.m., 11) Ez arra utal, hogy a munkaadók a diplomás munkavállalók foglalkoztatásáért egyre magasabb pénzt fizetnek, sőt, egyre több foglalkozást tekintenek felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásnak, amiért magasabb bérezés is jár (átsorolási hatás). Szintén az expanzió következményeként fellépő diploma-leértékelődést cáfolja Kertesi és Köllő (2006, 203) az ezredfordulón végzett vizsgálatok alapján, amelyek

éppen a felsőfokú oklevelek felértékelődéséről tanúskodnak, mivel az oktatás megtérülési rátája a nők esetében 0,106-ról 0,130-ra, a férfiaknál 0,118-ról 0,139-re emelkedett, és nőtt a diplomások bérelőnye is.

A hazai felsőfokú végzettségű foglalkoztatottak egyéb iskolai végzettségűekhez képest számított bérelőnye igen magas nemzetközi viszonylatokban, egy magyar diplomás 103%-kal keres többet középfokú végzettségű kollégájánál, Ausztriában például ez a bérelőny mindössze 45%-os. (Kertesi-Köllő 2006, 204) A diploma hazai magas piaci értékének magyarázatát kereső kutatás szerint a munkaerőpiac egyrészt a tudást és a felsőoktatásban megszerezhető egyéb kompetenciákat ismeri el, ebben az esetben az oktatás az emberi tőkét növeli, másrészt azokat a személyes kompetenciákat díjazza a munka világa, amelyek eleve a felsőoktatás sikeres elvégzéséhez segítette az egyént. (Berde et. al. 2006, 12) A diplomások magas keresete kapcsán a lehetséges magasabb emberi tőke jelenlétét vizsgálva Kertesi és Köllő (2006, 205) azonban arra az eredményre jutott, hogy a magyar diplomásoknak nincsenek relatív magas kiemelkedő képességei azon országok diplomás munkavállalóihoz képest, ahol jóval alacsonyabb a felsőfokon végzett szakemberek bérelőnye.

A nők felsőfokú tanulásának és a tanulmányaik munkaerőpiaci megtérülésének kapcsán az oktatási expanzió olyan lehetséges következményeit vizsgáltuk, amelyek mérsékelhetik a befektetések hasznosságát. A problémakörök kapcsán elmondható, hogy a vizsgált időszakban (1992-2008) a felsőfokú intézmények által növekedő kibocsátás ellenére a munkaerőpiacon nem csökkent a diplomás szakemberek iránti kereslet, a foglalkoztatottságuk stabil, és a diplomás munkanélküliek száma emelkedik, de az egyéb végzettségűekhez viszonyítva tartósan alacsony maradt. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők bérelőnye az érettségizettekhez képest a legmagasabb a térségben, és a túlképzett munkavállalók foglalkoztatása sem domináns. Úgy tűnik, a felsőoktatási expanzió a munkaerőpiac kereslet-kínálat optimális határát nem lépte túl, s a tömegképzés nem hat vissza negatívan a továbbtanulók számának alakulására.

Ezek alapján elmondható, hogy a felsőfokú tanulásba történő befektetés a munkaerőpiacon várhatóan megtérül, a felsőfokú végzettségűek legnagyobb része végzettségének megfelelő munkakörben és bérezéssel dolgozik. A felsőoktatás iránti tartósan növekvő kereslet arra utal, hogy a társadalom tagjai felismerték a képzettséggel elnyerhető hosszú távú előnyöket (pl. a foglalkozásbeli státusz, jövedelem, házasodás, kulturális képesség, informális társadalmi lehetőségek terén) és stabil pozícióemelkedés (Meyer 1998, 370), a szakirodalom alapján tehát a modellünkben szereplő munkaerő-piaci integráció megtérülési mező várhatóan hozamokkal tölthető ki a felsőfokú tanulmányokat végző hallgatók esetében is.

2.6 A felsőfokú oktatásban való részvétel jelentősége a tanulási aspirációkban (Összegzés)

A tanuló nők társadalmán belül speciális helyzetben vannak a gyermekgondozási szabadságukat töltők, mivel társadalmi szerepvállalásuk (jelen esetben mint kisgyermeket nevelők) betöltése közben éppen a társadalom platformjától, a munka világától maradnak távol éveken át. Az Európai Parlament Felnőttoktatási Bizottságának tanulmánya megállapítja, hogy a nők munkaerő-piaci részvétele a gyermekvállalás vagy idősgondozás miatt bekövetkezett karriertörés miatt bizonytalan, a megszakított szakmai út folytatására a megoldást a tanulás jelentené, azonban éppen a női foglalkozások kínálnak erre a legkevesebb lehetőséget. „Az oktatás és képzés jelenti a döntő előrelépést a nők munkaerő-piaci részvételében a gondozással töltött időszak alatt és azt követően. Olyan oktatási stratégiák szükségesek, amelyek támogatják a nők reintegrálódási folyamatát.” (Gender aspects in lifelong learning 2007, 55).

További hátrány, hogy a nemzetközi adatok szerint a visszatérés után a munkavállaló nők legtöbbször nem foglalhatják el korábbi pozíciójukat, és minél több időt töltöttek otthon, annál kevésbé sikeres az átmenet a munka világába. „...Ezért az élethosszig tartó tanulás különösen fontos a munkaerőpiacra a gyermekgondozásról visszatérő nők számára. Különösen szükséges lenne olyan oktatási és képzési lehetőségek kombinált biztosítása, amelyek korszerűsítik a szakmai képességeket, kompetenciákat, és biztosítják a személyes lehetőségek kiterjesztését.” (Uo., 57).

A bemutatott adatok és eredmények alapján számunkra az a kép rajzolódik ki, hogy a vizsgált inaktívak képzésének szükségszerűsége az állam, a piaci szereplők és az egyének részéről sem kérdéses, viszont ez a problémakör valamilyen okból nem manifesztálódik a társadalomban. Számos felülről jövő pozitív kezdeményezés született, amelyek azonban nem jutottak el megfelelő mértékben az érintettekhez, gondoljunk például az alanyi jogon járó tandíjmentességhez kapcsolódó információhiányra, a vizsgált sokaságot célzó tanulmányi jellegű pályázatok részvevőinek lemorzsolódására.

Az általunk megalkotott elméleti modell lehetőséget ad arra, hogy áttekintsük az egyének és a közösség tanulásra mozgósítható kiadásait, és ezek ellensúlyozására a várható bevételeket, amelyek a különböző tőkefajták gyarapodását is szolgálják. Mind az egyéni, mind a közösségi oldalról közelítve elmondhatjuk, hogy a vizsgált alapsokaság tanulásba való bevonása rövid és hosszú távon megtérülő befektetés, de úgy tűnik, az érintettek leginkább a mérleg nyelvén a kiadási oldalára összpontosítanak, és alulértékelik a jövőbeni realizálódást.

Komoly hiányosságot érzünk a kisgyermekesek tanulásra való ösztönzésében, mivel e társadalmi csoport tanulási sajátosságainak – indítékok, beruházási stratégiák, tanulási körülmények biztosítása stb. – feltárása nélkül kevésbé hatékony a beavatkozás. Annak ellenére, hogy kevés kutatás foglalkozik célzottan az általunk vizsgált populáció tanulmányi attitűdjével, a munkaerő-piaci folyamatokra koncentrálnó vizsgálatokban találunk ide vonatkozó eredményeket (Lakatos 2001, Frey 2003, Szűcs 2005, Bálint-Köllő 2008), amelyeket a munkaerő-piaci hozamterületet vizsgálva a következő fejezetben tárgyalunk.

3. A munkaerő-piaci integráció hozamterülete

A munkavállaláshoz kötődő hozamterület vizsgálatát a munkaerőpiac női vonatkozásainak bemutatásával kezdjük. A női munkavállalás jellemzőinek feltárását abból a célból végezzük, hogy közelebbi képet kapjunk azokról a munkaerő-piaci állapotokról és tendenciákról, amelyek között a kisgyermeket nevelő nők diplomájának hasznosítása folyik, ahol kialakul a felsőfokú tanulmányok egyik várható megtérülés-csoportja, és amelyek érdekében az emberi tőke gyarapodása zajlik. Emlékezzünk vissza, hogy a kisgyermekes hallgatók tanulási befektetései esetében egyértelműen állást foglaltunk a munkaerő-piaci megtérülések – mint remélt és mint nagy valószínűséggel realizálódó – hozamai mellett, és feltételeztük az emberi tőke gyarapodását. A női munkavállalást elemző fejezet célja, hogy számot vessünk a munkaerőpiacon az új diplomával rendelkező női munkaerőre váró tényekkel, folyamatokkal, s megállapítsuk a megtérülési mezőre és tőkegyarapodásra vonatkozó megállapításaink jogosultságát: valóban megéri az inaktív éveket tanulásra fordítani a kedvezőbb visszatérés érdekében; a reintegráción túl is lesznek hozamai a felsőfokú tanulásnak a munkaerőpiacon; milyen keretek között használhatja új végzettségét a női munkavállaló.

A kérdések megválaszolása érdekében a munkaerő-piaci folyamatokat a társadalmi nem, az iskolázottság és a gyermekvállalási mintázatok mentén vizsgáljuk, és szándékoltnak vesszük el messzebbre vezető szálakat (pl. nemi diszkrimináció, foglalkoztatáspolitikai, népesedési kérdések) vagy hagyunk érintetlenül területeket (pl. feminista mozgalmak, szinglikérdés). A vizsgált időszakban (1992-2008) jellemző munkaerőpiaci jelzőszámok és folyamatok bemutatása után megkíséreljük feltárni azokat a külső és belső motívumokat, amelyek a történelmi-társadalmi térben jövedelemszerző munkavállalásra ösztönözték a nőket, különös tekintettel az iskolázottság és a munkavállalási hajlandóság összefüggéseire. A szakmai életút folytonossága és minősége meghatározó a munkavállaló hivatásának betöltésében, ezért a gyermekvállalás miatt bekövetkező karriertörés mindenképpen kompenzációt kíván a további sikeres karrierút kialakításában. A munkaerőpiacra történő visszatérés lehetőségeinek és akadályainak feltérképezése után megbecsüljük a gyermekgondozási időszak alatt történő tanulás lehetséges hozamát, ami nemcsak az egyén sikeres visszatérésében mutatkozik meg, hanem többoldalú megtérülést jelent individuális és kollektív szinten egyaránt.

Az Európai Unió posztszocialista tagállamai a női munkavállalás terén hasonló jellemzőkkel bírnak, mivel az egykori társadalmi-gazdasági berendezkedés mély nyomot hagyott a női foglalkoztatási struktúrában. A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulási

befektetéseinek megtérülését egy olyan munkaerőpiacon várjuk, ahol a kétkeresős családmódel fennállása miatt a női munkavállalás egyrészt nem alternatíva, másrészt teljes munkaidőben történik, mivel a Hollandiában és az északi tagállamokban elterjedt atipikus foglalkoztatás Magyarországon nem alakult ki. A munkaerő-piaci folyamatokra jellemző továbbá a nők alacsonyabb gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága, a női munkanélküliség tartóssága, a vertikális és horizontális szegregáció nőket hátrébe szorító hatása, a nemek közötti bérkülönbségek, a fizetetlen otthoni munka nőkre háruló terhe a munkahelyi feladatokon túl. Kérdésünk továbbra is az, hogy valóban várható-e a felsőfokú tanulmányoknak a munkaerő-piaci megtérülése amellet, hogy a hallgatónők magasabb emberi és kulturális tőkével térnek vissza a munka világába.

3.1 A nők gazdasági aktivitása és iskolázottságának kapcsolata nemzetközi és hazai viszonylatban

A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottak és a regisztrált munkanélküliek összessége. Foglalkoztatottnak számít az aktív kereső, aki egy adott időpontban főállású munkaviszonyban kereső tevékenységet folytat, valamint ide tartozik a munkát válláló nyugdíjas.²¹ A gazdaságilag aktív népesség másik csoportját azok a regisztrált munkanélküliek alkotják, akik munkaviszonnyal nem rendelkeznek, nem tanulnak és nem nyugdíjasok, állást keresnek, és foglalkoztatást segítő támogatásokban nem részesülnek. A gazdaságilag nem aktív népességhez tartoznak a 15 éven aluliak, a 15 év feletti tanulók, a kereseti tevékenységet nem folytató nyugdíjjáradékban részesülők (öregségi, rokkantsági, korengedményes és előnyugdíj), a gyermeknevelési támogatásokban részesülők, a háztartásbeliek és a szociális gondozottak, illetve az eltartottak.²²

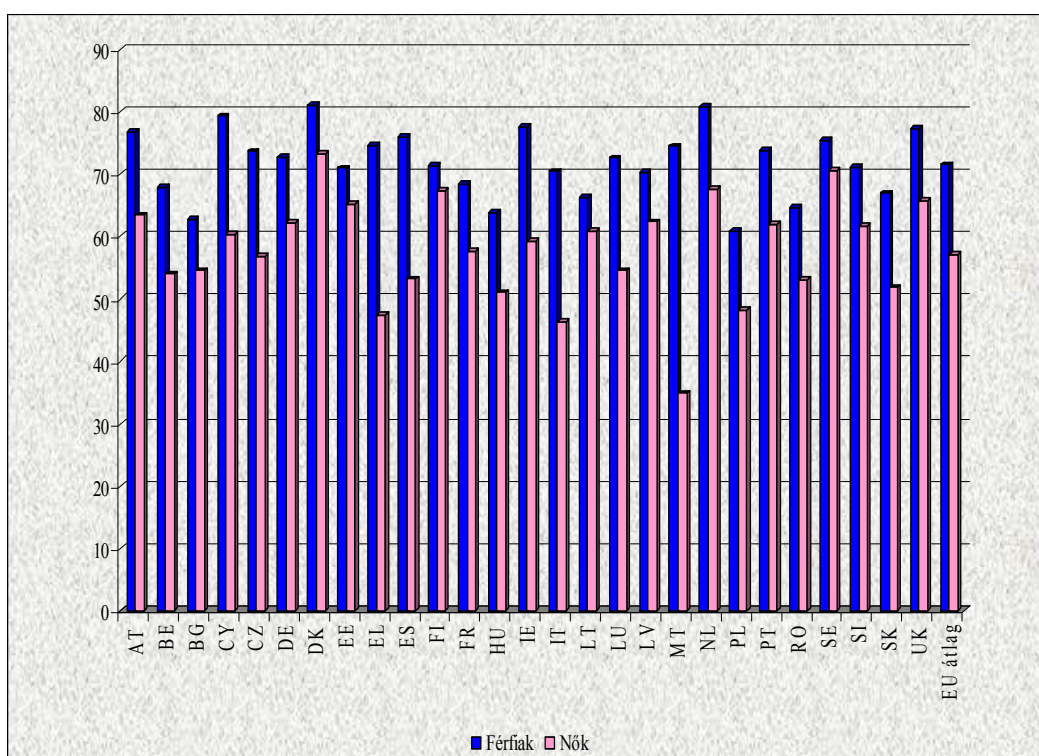
A 27 tagállamot magába foglaló Európai Unióban gazdaságilag aktív népesség aránya a munkavállalási korú népességen belül átlagosan 64%, Hollandia jár az élen 75%-os rátával, a sort Magyarország, Málta és Lengyelország zárja 55% körüli értékkel. (Eurostat 2006) A gazdasági aktivitás tekintetében a nemek közötti különbségek átlaga 15%, ennél nagyobb eltéréseket jellemzően déli országokban látunk, például Máltán, Olaszországban, Spanyolországban vagy Görögországban. (6. ábra) Az északi tagállamokban a legkisebb az aktivitási rés a társadalmi nemek között (Svédország, Finnország), hazánkban, a legtöbb országhoz hasonlóan az uniós átlag alatti (7%). A női gazdasági aktivitás tekintetében élen járnak azok az országok (legfőképpen az északi államok), ahol magas a részmunkaidőben

²¹ A népesség gazdasági aktivitását a 15-74 évesek adatai alapján vizsgáljuk, az ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) ajánlása szerint ugyanis a 74. életév a munkavállalásra alkalmas felső korhatár.

²² A fogalmak a Központi Statisztikai Hivatal évkönyveiből származnak.

dolgozók foglalkoztatottak aránya, jól kiépült a nők munkavállalását támogató szolgáltató szektor, kedvező a családtámogatási rendszer. (Ld. pl. Gáti 2007) A nők aktivitása és foglalkoztatása különösen magas azokban az országokban, ahol nagy teret kap az atipikus foglalkoztatás, ebben Hollandia jár az élen, ahol a nők 74%-a dolgozik az atipikus munkaformák egyikében, részmunkaidőben. Németországban, Belgiumban, Ausztriában és a skandináv országokban szintén magas (50% körüli) a nem teljes munkaidőben dolgozó nők aránya, a férfiak ehhez képest minden tagállamban jóval alacsonyabb mértékben élnek ezzel a lehetőséggel (legmagasabb a holland férfiak aránya, 23%).

5. ábra Gazdasági aktivitás az Európai Unió tagállamaiban nemek szerint, 2006

(Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés)²³

A posztoszocialista országokban a munkahelyi és családi teendők összehangolását szolgáló atipikus foglalkoztatás kevésbé elterjedt, Csehország, Bulgária, Szlovákia hazánkkal együtt áll a sor végén 5% alatti női, 2% körüli férfi részmunkaidős foglalkoztatással. Hazánkban 2008-ban az összes foglalkoztatottakon belül a részmunkaidőben dolgozók aránya 4,6% (az EU-ban 17,8%), ezen belül a nők aránya 61%-os²⁴. A nem tipikus munkavégzési formát általában két okból választják, ha nincs lehetőség teljes idejű állást vállalnia az egyénnek, és így elkerülheti a munkanélküliséget, vagy ha más területet, például a családot helyezi

²³ Eurostat. European Commission.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/main_tables. Letöltés ideje: 2009.08.10.

²⁴ A KSH jelenti 2008/12.

előtérbe. Magyarországon tradicionális, gazdasági és társadalmi okokból kifolyólag mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldal idegenkedik ettől a megoldástól, a következőkben idézünk néhányat ezek közül. (Seres 2004, 12) A munkáltató részéről tapasztalható idegenkedés oka, hogy a részmunkaidőben dolgozó alkalmazott kevésbé rugalmas, kisebb mértékben mobilizálható, a munkaadó érdekeit a teljes időben foglalkoztatott kollégák szolgálják ki, akik jobban azonosulnak a vállalat céljaival, és jobban terhelhetők (pl. túlóra), mint a részmunkaidőben dolgozó társaik.

A munkavállaló aggálya a részmunkaidős foglalkoztatottsággal szemben, hogy a részmunkaidős kereset nem elegendő a család fenntartásához, emellett bizonytalanabb az állás megtartása, rövidebb a felmondási idő, kevesebb a végkielégítés. Ebben a munkaformában kevesebb az esély a továbbképzésre, a szakmai előrejutásra, a részmunkaidős foglalkoztatás ugyanakkor gyakran alacsony presztízssű megítélés alá esik, mivel legtöbbször segédmunkás vagy betanított munkaerőt alkalmaznak ezeken a helyeken. A korlátozottabb munkahelyi tartózkodás miatt sem a munkaadóval, sem a kollégákkal nem jön létre szoros kapcsolat, az egyén periférikus munkaerőnek számít. A munkáltatók egyrészt nem ismerik fel annak az előnyét, hogy a női munkavállalók igényeihez való alkalmazkodással javulna a munkaerő-állomány és a termelékenység, másrészt tartanak az atipikus munkaformák bevezetésével járó többletköltségektől. (Fuchs 2003, 185)

Frey (2001) viszont rámutat arra, hogy az elmúlt évtizedekben, attól függetlenül, hogy konjunktúra vagy recesszió volt Európa országaiban, a részmunkaidős foglalkoztatás folyamatosan bővült. Ennek magyarázata a munkáltatói oldalon az, hogy növekszik a több műszakot igénylő szolgáltató szektor súlya, illetve a rugalmas munkaerő-gazdálkodás révén a személyi kapacitások és a szükségletek jól egyeztethetőek. A munkavállalói ugyanakkor oldalról erősíti a részmunkaidő elterjedését a nők tömeges munkába állása és iskolázottságának javulása, és az átalakuló munkavállalói szokások.

A befejezett iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy a gazdasági aktivitás az iskolai végzettséggel növekszik, a felsőfokú kvalifikáltságúak 83%-a, a középfokú végzettségűek 70%-a, ennél alacsonyabban iskolázottak mintegy fele aktív státuszú. Az Egyesült Királyságban, Szlovéniában és Dániában az uniós átlag feletti a diplomával rendelkezők gazdasági aktivitása (87%), a legalacsonyabb Franciaországban és Olaszországban (76%). A legtöbb uniós országban a diplomások különböző elfogadnak olyan állásokat, amelyekben túlképzetnek számítanak. 2007-ben a felsőfokú végzettségűeknek mindössze 55%-a helyezkedett el végzettségének megfelelő munkakörben, és 20%-nál magasabb azok aránya, akik a diplomás szakmabeliek kisegítő személyzetéhez csatlakoztak. (Key data 2009, 35) Hazánkban, továbbá a Cseh Köztársaságban, Romániában, Szlovéniában

ennél sokkal kedvezőbb kép bontakozik ki a pályakezdő diplomások elhelyezkedését illetően, a megfelelő szakmában és beosztásban dolgozók aránya 70% feletti, ami magasabb megtérülést jelez a munkaerőpiacra történő belépésnél és a képzettség hasznosításánál. A tanulmány rámutat, hogy a túlképzettség kiváltképp a nők esetében áll fenn minden országban (kivételt képez Ciprus, Belgium és Csehország), mivel a nők kétszer olyan gyakran fogadnak el olyan állásokat, mint az adminisztrátori, értékesítői vagy ügyintézői, amelyekben egész Európában jóval több nő dolgozik, mint férfi.

A diplomás nők növekvő számának megjelenése a hazai munkaerőpiacon a foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti megoszlásában jól nyomon követhető: 1992-ben a főiskolát végzett foglalkoztatottak mintegy fele, az egyetemet végzettek között harmada a női munkavállaló, ugyanez az arány 2008-ban hatvan százalék a főiskolai, mintegy negyven százalék az egyetemi oklevéllel rendelkezők esetében. A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti megoszlásának idősoros vizsgálata során megállapítható továbbá, hogy a férfiak esetében nem ilyen mértékű a növekedés a diplomások körében, és ezzel párhuzamosan az alacsonyabb iskolai végzettségű foglalkoztatottak között a nők aránya határozottabban csökkent. Továbbra is magasabb a foglalkoztatott női érettségizettek száma, mint a férfi érettségizetteké, a szakiskolát vagy általános iskolát végzettek között pedig változatlanul a férfi foglalkoztatottak aránya a magasabb. Mindez arra enged következtetni, hogy a nők megszerzett képesítéseikkel hatékonyabban pozicionálták magukat a munkaerőpiacon, mint a férfiak, tehát a tanulóévekbe fektetett beruházások megtérülése a nők esetében is eredményesnek mondható. (Nagy 2000)

A felsőfokú végzettség megléte a férfiakat és nőket különböző mértékben védi meg a munkanélkülivé válástól, mivel ugyanolyan végzettséggel rendelkező munkavállalók közül a nők inkább vállnak munkanélkülivé, mint a férfiak, s ez egyéb végzettségűeknél is megmutatkozik Európa-szerte. A diplomás munkanélküliség 2007-ben az EU-ban a férfiak esetében 3%, a női nemnél 4%, az országokat e tekintetből három csoportba sorolhatjuk. (Key data 2009, 37) Néhány tagállamban (Spanyolország, Olaszország, Portugália) a különbség jóval nagyobb, akár kétszeres is lehet (Görögország), de van négy olyan állam (Románia, Egyesült Királyság, Norvégia, Svédország), ahol a diplomás munkanélküliség a férfiakat sújtja nagyobb mértékben. Végül léteznek olyan államok, ahol a nembéli különbségek minimálisak vagy nincsenek, ilyen például Belgium, Bulgária vagy Írország. A társadalmi nemeket tekintve az Unióban a nőket általában nagyobb mértékben sújtja a munkanélküliség, 2006-ban az átlag a férfiak esetében 7,6%, a nőknél 9%, ennél markánsabb eltérést láttuk Görögországban (5,6%-13,6%), Spanyolországban (6,3%-11,6%). Néhány országban közel

hasonló a munkanélküliségi ráta (pl. Svédország, Ausztria), máshol a férfiak rátája magasabb, de kis eltéréssel (pl. Németország, Litvánia).

Hazánk az utóbbi országcsoportba sorolható, de a munkanélküliség nembeli jellemzői eltérnek a jellemző európai tapasztalatoktól. A kilencvenes évek elején kialakult tömeges munkanélküliség tetőpontján a férfiak munkanélküliségi rátája megközelítette a 14%-ot, még a nőké 10% körül megállt, és 2004-ig alulmaradt a férfiakéhoz képest. (ld. M3. ábra) A férfi munkavállalók korábban és nagyobb számban veszítették el állásaikat, azonban a rés fokozatosan szűkülni kezdett, 2004-ben mindkét nem 6,1%-os munkanélküliségi rátát produkált, majd a nőké néhány tized százalékponttal meghaladta a férfiakét, végül 2008-ban mindkettő 8%-ra állt be, amely meghaladja a 2008-as uniós átlagot (7,6%). A nők kezdeti alacsonyabb munkanélküliségi rátájának egyik magyarázata az eltérő foglalkoztatási struktúrában rejlik, mivel a nők jellemzően alacsonyabb állásvesztési kockázattal járó szektorokban és ágazatokban dolgoznak, például az állami szektorban közalkalmazottként, köztisztviselőként, de a vizsgált időszak utolsó harmadában ezt a szférát is jelentős megszorítások érték, és a nők elvesztették kezdeti előnyös helyzetüket.

Az európai gyakorlattól eltérő, kezdeti alacsony női munkanélküliség másik magyarázatát a rejtett munkanélküliségben kell keresni, amikor a munkájukat veszített nők eltűnnek a háztartásokban vagy a családi vállalkozásokban, így nem jelennek meg a regisztrált munkanélküliek nyilvántartásában. (Nagy 1994) A munkanélkülivé vált nők gyakran parkoltatási szándékkal (újabb) gyermeket vállalnak, elkerülvén a munkanélküliek táborát, esetükben így egészen más mechanizmus működik, mint az állással rendelkezők családalapítási terveiben. A foglalkoztatott nők ugyanis könnyebben vállalnak gyermeket, ha úgy ítélik meg, könnyű lesz a visszatérés a munkaerőpiacra, amennyiben nem így gondolják, a munkahelyhez való ragaszkodás és a munkavesztés félelme késlelteti a gyermek vállalását. A munkanélküliek gyermekvállalási kedvét azonban csökkentik a javuló munkaerő-piaci körülmények, mivel munkába akarnak állni, ha azonban a gazdaság leszálló ágban van, a folyamat ellentétes, és könnyebben döntenek a család bővítése mellett. (Spéder 2001, 49)

A nők tömeges munkába állása óta fennálló, férfiak és nők közötti bérkülönbségek hátrányosan érintik a női munkavállalókat, az Európai Unió foglalkoztatáspolitikájának része az esélyegyenlőség biztosítása, amely magában foglalja az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elvét (119. cikkely), de nem definiálják az ehhez szükséges egyenlő bánásmód vagy egyenlő esélyek fogalmát. Hazánkhoz hasonlóan valamennyi tagállamban gondot okoz az irányelv gyakorlati alkalmazása, az angol jogban például a fizikai és szellemi erőfeszítést, a végzettséget és képzettséget veszik figyelembe. (Gyulavári 1997, 55) A férfiak átlagkeresete minden tagországban meghaladja a nőkéét, a bérkülönbség uniós átlaga 15%, – az elmúlt tíz

évben csupán 1%-ot javult – Magyarországa ezen alul marad, 11%-os különbséggel (2006-os adat). A nemek közötti bérkülönbség már a rendszerváltozás előtt csökkeni kezdett, 1986 és 1994 között 35%-ról 20%-ra, és a rés azóta is folyamatosan csökken, ennek magyarázata a többnyire nők által végzett irodai, szellemi munka felértékelődésében, illetve a leépülő ágazatokban dolgozó férfiak bércsökkenésében kereshető. (Kertes-Köllői 1995) Nemzetközi mérések hazai adatai azt mutatják, hogy a bérek közötti rés nagymértékben függ többek között a jövedelmi kategóriától, mivel a legmagasabb bérkategóriákban 35%-kal több a férfiak fizetése, a jövedelem különbség nagyságát befolyásolja továbbá a gyermekek száma (a gyermektelen nők és férfiak között a bérrés 9%, egy gyermekeseknél 12%, kétgyermekeseknél pedig 25% feletti). (Borbély 2007) Meghatározó tényező továbbá a munkavállalók iskolázottsága, mivel a felsőfokú végzettségűeknél szignifikánsan nagyobb az eltérés (33%), mint más képzettségi szinteken, és regressziós analízissel elkülönítve a strukturális és diszkriminációs hatásokat az utóbbi mutatható ki az iskolai végzettség tekintetében.

A továbbiakban a hazai munkaerőpiac női oldalának néhány olyan jellemzőjét emeljük ki, amelyek összefüggésbe hozhatók a nők tanulmányi beruházásának kérdésével, elsősorban a tanulás megtérülését tekintve. A tanulásba történő befektetés várható hozama módosulhat a munkaerőpiacon jellemző tendenciák szerint, ezért nem lényegtelen, milyen munkaerő-piaci körülmények várják az emberi erőforrásukba beruházó reintegrálódókat.

3.2 A munkaerőpiac női oldalának jellemzői

A hazai munkaerő-piaci tendenciák közül a következőkben azokra térünk ki, amelyek elsősorban a nőket, másodsorban a karrierjüket megszakító nőket érintik. A horizontális és vertikális szegregáció, a diszkrimináció vagy az üvegplafon-jelenség olyan jellemzői a munka világának, amelyek a tanulásba történő befektetések várható megtérülését hátráltathatják, gondoljunk például a kisgyermekeket nevelők hátrányos megkülönböztetésére különböző állaspályázatok során, vagy ugyanabban a beosztásban végzett bérkülönbségekre egyenrangú végzettséggel rendelkező nők és férfiak között. Ezeknek a hátrányoknak a leküzdésére fordított idő és tevékenység valószínűleg időben késlelteti és nagyságrendileg csökkenti a tanulási hozammutatókat, de a hosszú távú megtérülés tekintetében csupán módosító, és nem kizáró hatással bír.

A női munkaerőt érintő egyes munkaerő-piaci folyamatok megértéséhez időben korábbi évtizedekre kell visszatekintenünk, mint az eddig vizsgált kilencvenes évek eleje. A foglalkoztatottság szektorális megoszlását tekintve jelentős változásokat tapasztalunk mind a

férfi, mind a női munkavállalók körében. 1992 és 2008 közötti adatokon jól látható a foglalkoztatási átstrukturálódás folytonossága, a mezőgazdaságban dolgozó férfiak aránya a felére, a nők harmadára csökkent, de ez a folyamat már a hetvenes években elkezdődött: az a férfiak az iparba, a nők a szolgáltatói területre orientálódtak. Ezt megelőzően, a gazdaság extenzív növekedési szakaszában, ellentétes elmozdulás történt: a női munkások nagy tömege áramlott be az ipari szektorba, ahol – különösen a második világháború férfivesztésének köszönhetően – nagy szükség volt a munkaerőre. Az ötvenes évek hivatalos propagandája a nemek esélyegyenlőségét abban látták érvényesülni, hogy a nőket kemény fizikai munka vállalására ösztönözték, 20%-uk például a vas és fémiparban dolgozott mint esztergályos, hegesztő, műszerész, de megkezdődött bizonyos ágazatok elnőiesedése, ilyen volt a könnyű- és textilipar. (Schadt 2003, 48)

Az ezredforduló után azonban már mindkét nem számára a legtöbb munkahelyet a szolgáltató szektor nyújtja, 2008-ban a férfiak fele, a női foglalkoztatottak harmada dolgozik az érintett szakterületeken. A terciér szférán belül az oktatás, egészségügy és a szociális ellátás foglalkoztatottjainak kétharmadát női munkavállalók teszik ki, de többségben vannak a pénzügyi, kereskedelmi, vendéglátói tevékenységekben. (M2. táblázat) Bizonyos szolgáltatói ágazatok elnőiesedése az egyes foglalkozásokat tekintve még inkább egyértelmű, a foglalkozási struktúra egytizedében legalább kilencvenszázalékos a női jelenlét, ide tartoznak például az óvónői, védőnői, ápolónői állások, gyógytornászok, kozmetikusok, pénztárosok, titkárnők, analitikusok, statisztikusok. (Frey 2001b, 23) Amint a foglalkozások felsorolásából kitűnik, számos feminizálódott szakma elnevezése magában hordozza a nemre utaló elnevezést (óvónő, ápolónő, védőnő etc.), a nemhez tartozó besorolás sugalmazása az egyenlő bánásmód jogszabályát ugyan nem sérti, de kiegészítendő egy újabb passzussal, amely kimondja, hogy a magyar nyelvben ekképpen megszilárdult elnevezések nem eredményezhetik egyik nemhez tartozók hátrányos megkülönböztetését sem (Gyulavári 2000, 201). A 617 foglalkozásból 99-et soroltak az ún. kiegyensúlyozott kategóriába, mint például középiskolai tanárok, társadalomtudományi foglalkozások, jogi foglalkozások, műszaki ügyintézők, ahol a nők aránya negyven-hatvan százalékos. (Frey uo.)

A foglalkozások nembeli differenciálódása természetesen nemcsak a szolgáltatói szektorra érvényes – de itt a legjellemzőbb –, hanem a munkaerőpiac egészére. A férfiak és nők gazdasági szektorokban és ágazatokban történő elkülönülésének, azaz a horizontális szegregáció kialakulásának kétféle magyarázata született, de mindkettő a foglalkozások presztízsének nembeliségére helyezi a hangsúlyt. Az egyik szerint a nők beáramlása az egyes foglalkozási területekre leszorítja a kereseteket, ezért a férfiak jobb pozíciójú állásokba kényszerülnek, a másik vélemény szerint a presztízs romlásának köszönhetően, a férfiak által

üresen hagyott foglalkozásokat töltötték fel a nők (Nagy 1997), Koncz (2004) mindkét jelenséget arra a kontraszelekciós folyamatra vezeti vissza, amelyben a munkahelyi struktúra átrendeződését a foglalkozási presztízsrangsor változása követte.

A munkaerő-piaci szegregáció ugyanakkor eredeztethető az eltérő nemi szocializációs nevelés gyakorlatából, melynek során a fiúkat és lányokat kisgyermekkoruktól a nemi sztereotípiáknak megfelelő szerepekre készítik fel, majd a nemi sztereotípiák szocializációja az iskolában folytatódik implicit módon, amikor is a fiúkat a vezetésre, irányításra, a reáltudományok művelésére, a lányokat pedig humán és szociális területen, gondozást, empátiát igénylő szakmák felé orientálják. (Thun 1996) A szakirodalom egységes állást foglal abban, hogy a többirányú folyamatok hatására kialakult horizontális szegregáció következtében a nők jellemzően a másodlagos munkaerő-piaci szegmensben találhatók meg, ezek a feminizált ágazatok alulreprezentáltak, rosszul megfizetettek, és kevés esélyt teremtenek a megfelelő szakmai előrehaladásra. Arra a kérdésre, hogy a nők tömeges munkába állását követően kialakult ún. férfias és nőies foglalkozások elkülönülése vajon nem egy természetes szelektálódás következménye-e, amely a nemekre jellemző tulajdonságok és szerepvállalások mentén rendezte a munkaerőpiacot viszonylag jól elkülöníthető feminin és maszkulin mezőre, egy későbbi fejezetben (4.1) próbálunk választ találni.

A foglalkoztatottak nemek szerinti horizontális elkülönítése mellett beszélhetünk vertikális szegregációról, amely a foglalkoztatási hierarchiában való, nemek szerinti mobilitási elkülönülést jelenti. A foglalkoztatottak foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlását tekintve a vizsgált időszakban csekély elmozdulást tapasztalunk, a hierarchia felső szintjén található foglalkozási főcsoportba tartozó vezetőpozíciókat (törvényhozók, igazgatási, érdekképviselői vezetők, gazdasági vezetők) kétharmad részt a férfiak uralják. (M3. táblázat) A felsőfokú végzettség önálló alkalmazását igénylő állásokat 56%-ban töltik be a nők, ez az arány megfelel a felsőoktatásban tanulók nembeli arányának. A felső- vagy középfokú végzettségűek következő csoportjában már jelentősebb a női többség, és az idősoros adatokat tekintve itt (és az előző csoportnál) tapasztalható néhány százalékpontos növekedés, ami mögött a nők javuló iskolázottsága sejthető. Az irodai alkalmazottak körében felülreprezentáltak a nők (92%), hasonlóan a horizontális elkülönülésnél tapasztalt adminisztrátori tevékenységekhez.

A foglalkozások nemek szerinti vertikális elkülönülése nemcsak a társadalmi hierarchia egyes szintjein lévő foglalkozásokhoz kötődő presztízsmegítélésére igaz, hanem akár egy intézményi, vállalati struktúrán belül is fennáll. Az állománycsoportokat tekintve a szellemi foglalkoztatottak között – a magasabb végzettségnek köszönhetően – magasabb arányban

találunk nőket (60% körül), a fizikai dolgozók többsége a jellemzően szakmunkás végzettséggel rendelkező férfiakból kerül ki.

Az állami és a magánszférára jellemző, hogy minél feljebb megyünk a struktúra foglalkoztatottsági szintjein, annál kevesebb női dolgozót találunk. Az állami intézmények férfi szellemi dolgozói a felső vezetésben kisebb arányban jelennek meg, jelenlétük inkább a beosztott szellemi szinten tapasztalható, de a nők aránya ennek ellenére nem növekszik a vezetésben, hanem a beosztotti szinten koncentrálódik (91%). A vállalatok esetében a férfiak többsége az alsó-középvezetésben és a beosztottak között oszlik meg, itt már valamennyivel nagyobb arányban kerülnek be a nők vezető pozíciókba, de döntő többségük (82%) ugyancsak beosztott foglalkoztatott. A vezetőpozíciókban mutatkozó nemi egyenlőtlenség olyan folyamatként értelmezhető, amikor a férfiak és nők számára a karrierút egyaránt biztosított, a nők mégis egy láthatatlan akadályba, „üvegplafonba” ütköznek, és ugyanazon munkahelyen belül azonos végzettségű és képességű nő és férfi közül az utóbbi jut előre. A ritkábban munkahelyet váltó nők karrierje a férfiakénál gyakrabban kerül stagnáló szakaszba, és korábban éri el azt a szerkezeti holtponzt, ami egy adott munkahelyi szervezetben a szakmai előremenetel végét jelenti, ez általában a középvezetői szintnek felel meg. (Koncz 2006)

Az üvegplafon-jelenség kialakulásának magyarázatára több elmélet született, az egyik elméletcsoport a nem-specifikus megközelítés, ez a nők eltérő személyiségével, beállítódásával, versenyorientáltságával érvel, a szervezeti működést középpontba állító elméletek ezzel szemben nem a személyes jellemzőkben keresik az okokat, hanem a szervezeti arányokban és működésben, ami a kisebbségben lévő női vezetők kommunikációját, munkáját, hatalmi relációit befolyásolja, egyes kutatók szerint pedig a személyi és szervezeti okok együttesen alakítják az üvegplafon-jelenséget (Kürtösi 2004). Ne felejtsük el ezen elméletekhez hozzátenni azokat a kutatási eredményeket, amelyek a nők szereporientáltságát vizsgálták, s azt találták, hogy a magyar nők többsége a karrier és család tekintetében az utóbbit helyezi előtérbe (pl. Pongrácz-S.Molnár 1994, Pongrácz 2001.). Amennyiben egy családost munkavállaló nő rendelkezésére álló kompetenciájából, energiájából, idejéből annyit áldoz a munkájára, amennyit munkaadója és munkaköre megkövetel, és a fennmaradó javait a családjára fordítja, akkor a szakmai ranglétrán való előrejutása akaratlagosan stagnál vagy megáll.

Elképzelhető tehát egy olyan magyarázat a vertikális szegregáció jelenségének fennállására, hogy a vezetőpozíciókban tapasztalható nőhiányt a nők bizonyos csoportjának (párkapcsolatban élők, gyermeket nevelők) önként való távolmaradása okozza, ezek a munkavállalók egyrészt nem törekszenek magasabb pozíciók betöltésére, másrészt nem vállalják az azzal járó többletmunkát, tehát a nők ragaszkodása a tradicionális szerepeikhez

(feleség, családanya) távolmaradást eredményez a hagyományosan férfiak által betöltött vezető pozíciókért folytatott versengéstől. Ezt igazolják azok a kutatások, amelyeket vezető szerepet betöltő nők körében zajlottak, ahol feltűnően sok az elváltak (vagy hajadonok) aránya, akik karrierjük építése miatt nem terveznek újabb házasságot. (ld. Nagy 1997, Matiscsákné 2008). A családos vezető beosztású nők mögött pedig esetlegesen felsejlik egy olyan családi háttér, amely részben vagy egészben átveszi a második front (háztartás, család) terheit. (Utasi 1989)

A női foglalkoztatottságban tapasztalt hátrányok (horizontális és vertikális szegregáció, üvegplafon) summázata, hogy a munkaerőpiacon a női munkaerő többsége által betöltött állások egyrészt a társadalomban alulértékelt helyet foglalnak el, másrészt alulfizetettek, mint ahogy az összehasonlító érték elmélet kimondja: kevesebbet fizetnek abban a foglalkozásban (mindkét nemnek egyaránt), ha a munkavállalók többsége nő, illetve ha a foglalkozás betöltéséhez tipikusan női szaktudás szükséges (Nagy 2001, 10). Harmadrészt a munkahelyi előremenetel, a karrierlehetőségek korlátozottak. Ezek a hátrányok leginkább a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket érintik, akik a tanulásba történő egyes beruházásaik – későbbi belépés a munkaerőpiacra, jövedelemszerzés elhalasztása – kompenzálódását a munkaerő-piaci tevékenységüktől várták, s ezek – magas jövedelem, magas presztízsű állás, karrierlehetőség – elmaradása számottevő haszoncsökkenéssel bír a tanulás megtérülésében. Koncz megfogalmazásában „az iskolázottsági-szakképzettségi koncentráció korlátozza a nők munkaerő-piaci versenyképességét (amelynek jelentősége a globalizáció nyomán fokozódik), erősíti foglalkozási koncentrációjukat, ezáltal fenntartja a munkaerőpiac nemek szerinti szegregálódását... Ennek egyik megnyilvánulása, hogy a nők tudástőkéje nem konvertálódik a férfiakéhoz hasonló eredményességgel munkaerő-piaci tőkévé, mert a nők tudástőkéjét a munkaerőpiac – a feminizálódás kontraszelektív mechanizmusa következtében – leértékeli” (Koncz 1994, 124).

Ezek után kérdéses, miért döntenek mégis a továbbtanulás és diplomaszerzés mellett a nők. Tény, hogy a felsőoktatásban a nők jelenléte felülreprezentált (57%), a nappali tagozaton tanuló nők nagy többsége (95%) házasodni és gyermeket vállalni szeretne (ld. pl. Engler-Bocsi 2005), a diplomás nők ugyanakkor hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon, amelyet a családi állapot még inkább befolyásol a különböző diszkriminatív megnyilvánulások során (pl. Gyulavári 2000). A diplomát szerezni szándékozó nők a munkaerő-piaci folyamatok és a családalapításra vonatkozó jövőtervek ismeretében mégis úgy döntenek, beruháznak az oktatásba, s így tesznek azok – a többségében családos – nők, akik munkaerő-piaci (és gyermekvállalási) tapasztalataik birtokában hozzák meg a döntést a tanulás mellett egy felsőoktatási intézmény levelező tagozatára beiratkozva. A dolgozat

empirikus részében ezen okokra keressük a választ a munkavállaló nők egy speciális csoportjában, amikor a gyermeknevelés mellett felsőfokú tanulmányokat folytató munkavállalók tanuláshoz vezető motivációit keressük. A következő alfejezetben azonban tárjuk fel azokat az okokat, amelyek a nőket fizetett munkavállalásra serkentik.

3.3 A munkaerő-piaci részvétel okai

A nők gazdasági aktivitásának elsődleges okát a történeti előzményekben, a kétkeresős családmóddal szükségszerűségében kell keresnünk. A gazdasági kényszer mellett az utóbbi évtizedekben azonban, amikor a nők iskolai pályafutása jelentősen javult, látens módon megjelenhetett egy másik, belülről fakadó ösztönző erő, ami kiviszi a nőket a munkaerőpiacra. Ennek jelenléte nehezebben mérhető, s a kétkeresős modell fennállása könnyen elnyomja, de néhány kutatásban nyomára bukkanunk e rejtőzködő indítéknak. A két keresetet igénylő családmóddal hangsúlyozása mellett ne felejtsük el azt sem, hogy a tanulás és a munkavállalás miatt a női nem képessé vált az önellátásra, azaz egzisztenciája nem függött többé a házastárstól. Ennek következtében elterjedtek a házasság nélküli együttélési formák, megszorodtak a válások is, a nők immár bátran vállalták az egyedüllétet, mivel életük nem függött többé gazdasági érdekektől (Cseh-Szombathy 1991, 7).

Megjelent továbbá egy jól képzett, jómódú fiatalokból álló társadalmi csoport, akik a szingli életformát követik, azaz állandó párkapcsolat nélkül élnek, munkaerőként piacképesek, munkában és szabadidőben is aktívak (Utasi 2004, 15) A továbbiakban a női munkavállalók jövedelemszerzésre irányuló magatartását vizsgáljuk, nem vállalva fel az egyes csoportok (házasok, egyedülállóak, elváltak, alternatív párkapcsolatban élők, szinglik) elkülönítve történő elemzését.

A nők munkavállalásának oka elsősorban a kétkeresős családmóddal szükségességéből ered, a családi háztartás megkívánja mindkét szülő rendszeres jövedelmét – általában ez a válasz a nők munkavállalásának okát firtató kérdésekre, amint egy 1999-ben végzett kutatás adatai is egyértelművé teszik: mindkét nem több mint hetven százaléka jelölte be „a család megélhetéséért” válaszlehetőséget a „miért dolgozik a nők többsége” kérdésre (férfiak 71%, nők 78%).²⁵ A többi válaszalternatíva messze elmarad e mögött, 15-20%-os megoszlásban szerepelnek az egyéb okok, mint a siker, karrier, vagy a munka öröme. A megkérdezettek tehát egyértelműen elsődlegesen finansziális kényszerhelyzetből fakadónak érzékelik a nők munkavállalását, akik a család megélhetésért dolgoznak fizetett állásban. A gazdasági önállóság különösen fontos a nem családban élőknek, példának okáért a fiatal felnőtteknek,

²⁵ TÁRKI-Omnibusz felmérés a Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére, N=1500, adatbank: www.tarki.hu

akik le akarnak válni a szülői házról, vagy az egyre nagyobb számú elvált, vagy egyedülálló önfenntartóknak.

Figyelemre méltó a sorban második helyen végzett attitűd, a nők „ezt tartják helyesnek”, mivel ez a nemzedék már nem a hagyományos, nagycsaládi környezetben nőtt fel, hanem a szüleik generációjában már elterjedté és elfogadottá vált a fizetett női munka, és ez vált természetes mintakövetéssé. Az emberi tőke elmélete szerint a munkaerőpiactól elvárt jövedelem nagysága megfelel az egyén által az iskolában, majd a munkahelyi gyakorlatban felhalmozott tudástőke nagyságának, minőségének, így a nagyobb tudástőkével rendelkezők magasabb hozamra (megtérülésre) számítanak a munkaerő-piaci jövedelemszerző tevékenységükben. Az emberi tőkébe való beruházás hozadékrátája és a jövedelem közötti kapcsolat tehát abban nyilvánul meg, hogy a jövedelmeknek kompenzálniuk kell a költségeket és erőfeszítéseket. (Rosen 1998, 79) Ebből következően a bérkülönbségek alapját azonos munkavégzés esetén az iskolai végzettség, a tapasztalat, a munkaerőpiacon eltöltött idő kellene, hogy képezze, de általános jelenség, hogy a munkavállalók bérezésében nemek szerint tesznek különbséget.

A különböző végzettségű munkavállalók megítélése a kereseti esélyegyenlőség kérdésében megfelel a kvalifikáltság szerint ténylegesen fennálló eltéréseknek, mivel az általános iskolát végzettek gondolják leginkább úgy, hogy hazánkban a nemek között nincs hátrányos megkülönböztetés a bérezésben, ez a vélekedés a végzettség szerint felfelé haladva egyre veszít az erejéből.²⁶ A nem és végzettség szerinti bérkülönbségek más kutatásokban is kimutathatóak (Szabó-Talyigás 2003, Rutkowski 1999, Bedekovics et al.); ez arra enged következtetni, hogy a férfiak, közülük leginkább a magasabban kvalifikáltak, nagyobb hatékonysággal kamatoztatják végzettségüket a munkaerőpiacon, az emberi tőkébe történő befektetések gyorsabban és nagyobb mértékben térülnek meg, mint a nők esetében. A gazdasági aktivitás iskolai végzettség szerinti elemzésénél megállapítottuk, hogy a felsőfokon végzett munkavállalók között a nők száma dinamikusabban emelkedett, ezért jobb munkaerő-piaci pozicionálást és megtérülési lehetőséget feltételeztünk részükről, de úgy tűnik, a jövedelmi viszonyok alapján fordított a megtérülési arány.

A nemek közötti bérkülönbségek kialakulásához a nők önkéntes döntését is hozzájárulhat azáltal, hogy a nők a gyermeknevelést előnyben részesítik a karrierrel szemben, ezért alacsonyabban motiváltak a munkahelyükön. (Galasi 2000) Ezt a vélekedést alátámasztják azok a kutatási eredmények, amelyek a nők munkához és magánéletéhez való viszonyulását vizsgálták, és egyértelműen kimutatták a család elsődleges szerepét a

²⁶ TÁRKI-Omnibusz felvétel a Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére, 2000, N=1500. Forrás: TÁRKI Adatbank, www.tarki.hu. Letöltés ideje: 2008. 04.12.

munkavállalók életében (ld. többek között Pongrácz-S.Molnár 2000a, Pongrácz 2001). A fizetett női munkavégzés hordereje eltérően jelenik meg a különböző iskolai végzettségűeknél, ezt példázza egy 1998-ban végzett KSH-NKI kutatás, amely a magánélet és a munka szerepére kérdezett rá.²⁷ A három válaszkategória egyike, a családi/magánélet elsődlegessége az alacsonyabb végzettségűeknél dominál (70% körüli), és az iskolázottsági skálán felfelé haladva csökken, de még a diplomás nők körében is 48%-os. A diplomás nők másik fele (49%) a „mindkettő fontos” kategóriát képviseli, amelynek elemszáma az iskolázottsággal csökken. A munka és hivatás elsődlegessége mint harmadik kategória csekély mértékben jelenik meg minden szinten, feltűnően alacsony a skála két szélén álló nők körében (nyolc általános 4%, felsőfok 3%), a legmagasabb a diplomás és érettségizett férfiak esetében (mindkettő 16%). A fizetett munkavégzés ezek alapján valóban kényszernek, vagy inkább kihívásnak tűnik, amelyre a magasabb végzettségűek a magánélet és munka összehangolásával próbálnak megfelelni, az alacsonyabb végzettségűek a hagyományos szerepkörük előtérbe helyezésével.

A következőkben zárjuk ki a mindenki számára evidensnek tekintett gazdasági kényszer lehetőségét, és vizsgáljuk meg, mi történne, ha a nőket gazdasági megfontolás nem kényszerítené fizetett munka vállalására: vajon ebben az esetben elsődleges szerepkörüknek tekintett feleség, illetve anyai hivatásukban tevékenykednének-e. Erre a kérdésre számos kutatás választ keresett egy-egy olyan ideális helyzet felajánlásával, mint „ha az Ön férjének keresete elegendő lenne, vállalna-e munkát?” Egy 1991-ben készült felmérés megkérdezetteinek harmada választotta azt a lehetőséget, hogy otthon maradna, alig több mint egytizede (14%) dolgozna teljes állásban, a válaszadóknak több mint a fele a részmunkaidőt részesítené előnyben (Pongrácz 2002, 36). Egy 1993-ban felvett kérdőív állításával („Igazuk van a nőknek, ha akkor is szívesen dolgoznak legalább részmunkaidőben, ha kényelmesen meg tudnának élni a férjük fizetéséből”) a megkérdezettek többsége egyetértett, különösen a fiatal felnőtt nők, akik úgy gondolják, a nők saját céljaik elérésért is dolgoznak, nemcsak a fizetésért. A kutatás megállapítása szerint a korábbi közvélemény-kutatásokhoz képest a fiatal felnőttek esetében új gondolkodásmód kialakulása tapasztalható, a családi élet megválasztásának a súlya az életcélokká, munkával egyenrangúvá válik. (Pongrácz-S.Molnár 2000b, 57)

Az eddigiekkel egybevigó következtetésre jutunk a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének nagymintán végzett vizsgálatának adatai alapján, a 6. táblázat prezentálja az iskolai végzettség és anyagi-kényszer-mentes munkavállalás fordítottan arányos mivoltát.

²⁷ KSH Népeségkutató Intézetének kutatása, TÁRKI Omnibusz, 1998, n=1832. Forrás: TÁRKI Adatbank, www.tarki.hu. Letöltés ideje: 2007. 10.08.

6. táblázat „Dolgozzon-e a feleség, ha a család anyagilag nincs rászorulva?” – az érvényes válaszok megoszlása a 18-40 éves nők és férfiak körében iskolai végzettségük szerint, 1998 (%)

	8 általános vagy kevesebb		Szakmunkás végzettség		Befejezett középiskola		Felsőfokú végzettség	
	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi
Otthon maradna, nem dolgozna	34,2	72,6	30,3	61,2	22,2	48,4	15,1	31,7
Részmunkaidőben dolgozna	38,6	20,3	45,5	29,7	55,0	38,5	66,4	51,0
Teljes munkaidőben dolgozna	27,2	7,1	24,2	9,1	22,8	13,2	18,5	17,2
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
N	228	205	226	322	328	269	109	77

(Forrás: Pongrácz-Tóth 1999, Függelék)

Az otthonmaradási szándék a legalacsonyabb végzettségű nőknél tapasztalható egyharmados támogatottságról 15%-ra csökken a skála másik végén, a férfiak tradicionálisabb gondolkodása ez esetben is tetten érhető, mivel a diplomás férfiakat kivéve mindenki azt szeretné, ha a társa otthon dolgozna, de a felsőfokon végzett férfiak egyharmada is hasonlóan gondolkodik. A teljes munkaidős forma azonban ebben a fiktív ideális élethelyzetben már korántsem olyan vonzó egyik csoportnak sem, de érdekes módon az alacsonyabb végzettségű nők inkább dolgoznának napi nyolc órában, mint a magasabb iskolát végzettek, a férfiaknál azonban ellentétes ez a vélekedés. A női válaszadók esetében minden csoportban a részmunkaidős foglalkoztatás az a munkaforma, amit pénzügyi megfontolás nélkül is választanának, kiemelkednek a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők (66%) és férfiak (32%). A későbbiekben részletesebben foglalkozunk a részmunkaidővel és egyéb atipikus munkaformákkal, ezek az adatok előljáróban jelzik, hogy akár gazdasági, akár nem gazdasági megfontolásból veszik részüket a nők a munkaerőpiac folyamataiban, a szerepkörök összeegyeztethetőségét a napi 4-6 órás munkaidőben látják megvalósíthatónak.

Különösen igaz ez a diplomával rendelkezőkre, azon belül a nőkre, akik a férj elegendő keresete mellett legkevésbé szeretnék, ha otthoni munkájuk töltené ki mindennapjaikat, de szintén legkevésbé kívánnak teljes időben fizetett munkát vállalni, tehát a munka-család összhangját szem előtt tartva részmunkaidőben kamatoztatnák felsőfokon megszerzett ismereteiket. A jövedelemszerzés mellett sejthető szakmai kipróbáltság, a munkából származó öröm, sikerérzés pozitív okok mellett elképzelhető olyan „negatív

motívumsor”, ami az otthonmaradásból mozdítja ki a nőket a munkaerőpiacra. Egy, a kilencvenes évek elején végzett kutatásban felkínáltak olyan lehetőségeket, amik miatt a nők nem szívesen maradnának ki a munkából. A legelfogadottabbak között volt az anyagi okok mellett a „nem vonzó életcél háziasszonynak lenni”, lehangoló mindig otthon lenni”, „fontos a függetlenség”, ez utóbbit jellemzően az elvált nők választották. (Pongrácz-S.Molnár 1993a, 55.)

A munkavállalás pénzügyi okainak kizárására tett kísérletet egy másik kutatás kérdése, amely „a munka csak pénzkereseti lehetőség, semmi több” állítást tesztelte.²⁸ A kérdés nem kifejezetten a női munkára, hanem általában a munkavállalásra vonatkoznak, ezért a női válaszadók véleményét vizsgáljuk. A kijelentéssel a megkérdezettek egy része egyáltalán nem értett egyet, az alacsony végzettségűek mintegy harmada, az érettségizettek fele, a diplomások csaknem háromnegyede gondolja úgy, hogy a munkavégzés több mint pénzkereset, tehát még a legalacsonyabb végzettségűeknél is van egy komoly réteg, akik valamilyen más ösztönzést is éreznek a jövedelemszerzésen túl a munkavégzésben. Az egyetértő nők legnagyobb hányada (mintegy 70%) az általános vagy szakmunkásképző iskolát végzettek közül került ki, az érettségizettek jelenléte 20%-os, a felsőfokú végzettségűek kevesebb, mint tíz százalékot tesznek ki. A megoszlás világosan mutatja, hogy a gazdasági kényszer mögött minden iskolázottsági szinten megjelenik olyan tartalom, ami kiegészíti, a magasabb végzettségűeknél felülírja a munkavállalás külső motivációját.

A bemutatott eredmények támasztják leginkább alá azt a vélekedést, hogy a nők a munkaerőpiacon végzett tevékenységüktől nemcsak a tanulásba fektetett anyagi jellegű kiadások megtérülését várják, hanem a tudásuk gyakorlatban történő alkalmazását. Egyetértünk Nagy véleményével, miszerint a huszadik század utolsó évtizedében megváltoztak a nők motivációi, a korábbi anyagi indíték mellett egyre fontosabbá válik az önmegvalósítás, a képességek felhasználásnak és fejlesztésének igénye. (Nagy 2001, 11) A hivatkozott kutatási eredmények megmutatták, hogy ez az igény a közép-, de leginkább a felsőfokú végzettségűekre jellemző, mint ahogy Becker (1997) hangsúlyozza, a felsőbb végzettség magasabb aspirációs szintet alakít ki, a diplomások igény szintje magasabb, mint az alacsonyabb iskolát végzetteké. Ezek szerint az ilyen jellegű megtérülés – ami erősen kötődik az intellektuális kibontakozás hozammezőhöz –, nem a keresőtevékenységre irányul, hanem egyfajta belülről fakadó szükséglet kielégítésére. Ez a munkavégzés öröme, a megszerzett tudás és képességek felhasználásának igényét hivatott beteljesíteni, s lényeges elem, hogy az oktatási rendszerben eltöltött idő mennyisége erőteljes hatással bír e belső motivációra.

²⁸ OTKA, TÁRKI Omnibusz kutatás, 1997, N=1500. Forrás: Pongrácz –Tóth 1999.

3.4 A nők szakmai életútjának folytonossága

Az alfejezet címválasztásában szándékosan kerültük a *karrier* kifejezést, azonban a dolgozat szövegében következetesen használjuk, de nem hétköznapi értelemben, amely olykor pejoratív jelentéssel terhelt, hanem szigorúan tudományos értelemben. A *karrier* szó jelentése: gyors, sikeres előremenetel, valamint életpálya. (Bakos 1994, 385) A köztudatban a női *karrier* asszociációja gyakran az erőszakos, mindent maga mögött hagyó, hagyományos szerepeit elutasító nő törtétese a cél felé. Ettől a többletjelentéstől elzárkózunk, sőt, elhagyjuk a szó eredeti jelentéséből következtethető sikeres anyagi és társadalmi megbecsültséget, és a mindenki által valamilyen módon befutott szakmai életútra vonatkoztatjuk, más megfogalmazásban „az életpályát jellemző történések sorozatának” tekintjük (Koncz 2005, 57).

A nemek *karrier*-szemlélete eltér egymástól, a férfiak számára a pénz és a hatalom testesíti meg a sikeres pályafutást, még a nők elsődleges szerepüknek (feleség, családanya) kívánnak megfelelni, és a szakmai munkát másodlagos sikernek tekintik. Az eltérő *karrierszemléletet* okozhatja a nemi szocializáció, amelynek során a fiúkat versengésre, érdekérvényesítésre nevelik, még a lányokban az alkalmazkodást, empátiát, szociális érzékenységet erősítik. (Buda 1985), a munkaerő-piaci elvárások általában az előbbi („férfias”) tulajdonságokat részesítik előnyben, a női nemi jellemzők jól használhatók az általuk uralt, de a társadalom által alulhonorált területeken, mint például az egészségügy, a szociális szféra, az oktatás. A szegregáció és nemi szocializáció során alulértékelt pályákon foglalkoztatottak nem feltétlenül kudarcként élik meg munkavégzésüket, mint Koncz (2005) rámutat, vannak olyan, munkájukat hivatásszerűen végző munkavállalók, akik a gyenge munkaerő-piaci értékítéllettől függetlenül, sikerként élik meg választott foglalkozásukat. A kevés önbizalommal rendelkező nők saját sikereiknek kevés jelentőséget tulajdonítanak, sok esetben a szerencsére, a feladat egyszerűségére hivatkoznak (Nagy 1997)

A nembeli eltérések a vertikális karriertörekvés esetében okozhatnak hátrányt a nők számára, amikor a munkaerőpiacon lévő különböző hierarchiakon szeretnének felfelé haladni, például egy vállalat vezetői szintjein felfelé törekednek. A *karrierlehetőségek* nemektől függő meghatározottságával egy felmérés adatai szerint a nők jellemzően nagyobb mértékben értenek egyet, de iskolai végzettség alapján a női megkérdezettek véleménye megoszlik: az általános és szakmunkásképző iskolát végzettek mintegy egyharmada gondolja úgy, hogy a szakmai előrehaladást a nemi hovatartozás befolyásolja, az érettségizettek 40, a diplomások

50%-a vélekedik így.²⁹ A számarányok jelzik a vezetőbeosztások különböző szintjeire történő bekerülés eshetőségét, az „üvegplafon” megközelíthetőségét: a magasabb státuszúak tapasztalták vagy érzékelik a női foglalkoztatottság szegregációját. Jelen dolgozatban azonban a horizontális karrierút vizsgálatát helyezzük előtérbe, ami az egyén munkatapasztalatainak kibontakozó sorozatát jelenti az idő folyamán, a munkavállaló érdeklődésének, képességének megfelelő kiterjedését, akár ugyanazon munkahelyen és beosztásban. (Arthur et al. 1989) A női munkavállalás okainak vizsgálatakor egyértelmű indítéknak találtuk a jövedelemszerzés kényszerét (munkaerő-piaci integráció), a rejtetten megnyilvánuló tudás és képességek kibontakozásának igényét (intellektuális kibontakozás), az otthon falain túli társadalmi kapcsolattartás szükségességét (szociális beágyazódás). A munkaerő-piaci részvétel igénye párhuzamosan növekedett az iskolai végzettséggel, amely egyrészt a késleltetett jövedelemszerzés megvalósulását, gazdasági önállóságra való törekvést jelez, másrészt a tanultak alkalmazásának kívánalmát.

A felsőfokú tanulmányok végzése alatt, amely a karrierépítés bevezető (előkészítő) szakaszának tekinthető, a női hallgatók valószínűleg számolnak a kitolódott tanulmányi időből fakadó gazdasági (későbbi munkavállalás) és magánéleti (kitolódott családalapítás) következményekkel, a szakmai és privát életút összeegyeztetésének fontosságával. A magyar társadalom tradicionális beállítódása a családközpontúságot illetően számos kutatásból jól ismert (pl. Pongrácz-Spéder 2002, Blaskó 2006), és a jövőendő értelmiségi generációnál is tetten érhető.

A Debreceni Egyetemen működő Regionális egyetem kutatócsoport által egyetemisták és főiskolások végzett kutatás eredményeiből (N=1100) kimutatható a megkérdezett hallgatók privát jövőterveinek családalapításra vonatkozó szándéka: a megkérdezettek házassági szándéka közel 90%-os, a gyermekvállalási hajlandósága 95% feletti (Engler-Bocsi 2005) A mintába került női hallgatókból (N=580) klaszteranalízissel kialakult „karriercentrikusok” és „családcentrikusok” jellemzői jól mutatják a végzés előtt álló megkérdezettek kettős karrierterveit. A karriercentrikusok az államvizsga után jellemzően a magánszektorban kívánnak elhelyezkedni olyan állásban, ami jól jövedelmez és karrierlehetőséget kínál, a gyermekvállalási szándék kevésbé jellemzi őket (a kívánt átlagos gyermekszám 1,3). A családcentrikusok a diplomaszerzés után elsősorban az állami szektorban keresnek munkát, néhány év munka után családot szeretnének alapítani (átlagosan 2,3 gyermek), és előnyben részesítik az atipikus munkaformákat. Jól érzékelhető, hogy a magánéletet előtérbe helyező hallgatók a munkaerő-piaci terveiket már szakmai életpályájuk kezdete előtt összehangolják

²⁹ TÁRKI Omnibusz felvétel a Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére, 2000, N=1500. Forrás: TÁRKI Adatbank, www.tarki.hu. Letöltés ideje: 2007. 11.03.

magánéleti elképzeléseikkel, így például a „néhány évig dolgozom, utána gyermeket vállalom” domináns válaszlehetőség mögött sejthető a korai karriertörés, lehetőleg a biztonságos állami szféra alkalmazottjaként. A szakmai pályafutásukra koncentrálnak pedig tudatosan készülnek a karrierjük folytonosságára, terveik között nagy arányban szerepel a többedik diploma megszerzése, a nyelvtanulás vagy a külföldi munkavégzés.

A sikeres szakmai életpálya befutásához nem szükséges feltétlenül karrierorientáltnak lenni, de az eredményes előremenetelhez szükség van a munkavállaló céltudatosságára, az átlagosnál nagyobb energia-befektetésre. Kisgyermeket nevelők körében végzett kutatás adatai szerint a megkérdezettek 60%-a nem kíván külön erőfeszítéseket tenni munkahelyén a megszabott feladatokon kívül, és a karrierambíciókban nem találunk jelentős növekedést az iskolázottság emelkedésével, az egyetemre végzett nők közül is csupán 27% vágyik karrierépítésre. (Pongrácz-S.Molnár 1993a, 59) A karrierszemlélet hiányának oka ebben az esetben is visszavezethető a munkaerő-piaci szegregáció és a nőket érő egyéb hátrányos megkülönböztetésekre, amelyek nem aspirálják őket komolyabb erőfeszítésekre a karrier érdekében. A kutatás eredményei azonban inkább azt a vélekedést erősítik, amely szerint munkavállalók nem vállalják a karrier érdekében a stresszt és a család háttérbe szorulását, tehát a családost, munkavállaló nők többsége önként mond le az erőteljes szakmai előremenetelről.

Egy sikeres nőt bemutató interjúsorozat során egy 33 éves értelmiségi nő a következőket nyilatkozta: „Ha gyerekem lenne, bizonyára akarnék két év szabadságot, és ezt megszenvedné a karrierem” (Bryce 1989, 164), de a többi alany válaszaiból is az derül ki, hogy a szülési szabadság komoly törést okoz a pályafutásban. A gyermekszülés miatt bekövetkezett karriertörés nemcsak az üzleti életben vagy egyéb területen komoly sikereket elért nők szakmai életútját érinti, hanem minden munkavállalót, hiszen egy bizonyos időre (hónapokra, évekre) kiesik a szakmai munkából és kollektívából, és egy egész más élethelyzetben kell helytállnia. A visszatérés információs társadalmunkban különösen nehéz feladat, amennyiben a korábbi munkahelyére tér vissza, pótolnia kell a távollét alatt történeteket (új ismeretek, eszközök, folyamatok stb. megismerése), egy új munkahely keresése még nagyobb kihívásokat állít a munkavállaló elé.

Egy termékenység döntéseket vizsgáló elméleti modell (Del Bono et al. 2008) vizsgálata során kiderült, hogy a gyermekvállalási hajlandóságot erőteljesen csökkenti a munkahely elvesztésének félelme, ezért a jelenlegi termékenység trendek magyarázatához közelebb visz a női munkavállalók szakmai karrierjébe befektetett tőke elvesztésének vagy egy másik munkahelyen történő újraépítésének szükségességétől való félelem. Az eredmények alátámasztják, hogy a fiatal szülők jövedelemtámogatásán alapuló

családpolitikák olyan intézkedésekkel történő kiegészítésre szorulnak, amelyek a fiatal nők karrierlehetőségét támogatják, valamint segítik a munkaerő-piaci elhelyezkedésüket, például gyermekellátó intézményekkel, egész napos iskolákkal, és több rugalmas munkaidő lehetőségekkel.

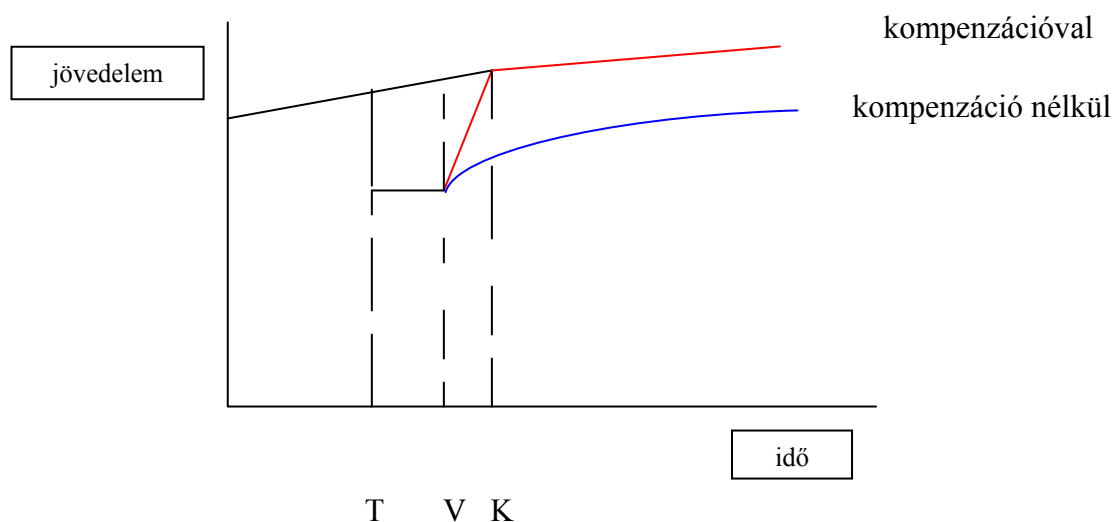
Barrow (1999) kutatása nem a visszatérést követő gyermekgondozás problémájára, hanem annak költségeire vonatkozik: a haszonmaximalizálás miatt a gyerekgondozási költségek, a bérek, és egyéb családi jövedelmek negatívan befolyásolják a munkába való visszatérés lehetőségét, még a potenciális jövedelmek pozitív hatást gyakorolnak rá. A szülés után visszatérők és nem visszatérők költségeinek, béreinek és más jövedelmeinek egyszerű összehasonlításával kiderül, hogy szignifikáns különbség a bérek nagyságában mutatkozik, de jelentősége van annak is, hogy a munkavállaló figyelembe veszi-e a gyermekgondozás várható költségeit; ha igen, a visszatérését inkább elhalasztja, mint az, aki csak a munkába állásból származó jövedelmekre tekint. Hazai viszonylatokban a reintegrálódást követő magas gyermekgondozási költségekkel kevésbé kell számolni az állami fenntartású intézmények nem túl magas térítési díjaknak köszönhetően (2009-ben 300Ft/nap), viszont a limitált helyek miatt az egyéb fenntartású gyermekintézményekben (vagy a gyermekfelügyelőnek) fizetendő díjak és a várt kereseti jövedelem viszonylatában mérlegelés tárgyává teszik a visszatérés időzítését.

A munkába való visszatérés anyagi jellegű megfontolása mellett a gyermeknevelési szempontok, az otthonlétből származó nem anyagi hasznosság is szerepet játszik. A gyermekgondozással otthon töltött idő hasznossága kezdetben felülírja a jövedelem- és karriervesztést, de utóbb a gyermektámogatási rendszer elodázza azt a döntést, amit az idővel gyengülő hasznosság miatt meg kell hozni otthonmaradás és a munkavállalás között. (Bálint-Köllő 2008) A távolmaradás időbeli hossza törvényileg kedvezően maximált hazánkban, de az újbóli munkába állás melletti döntésnek sok összetevője van, mint anyagi, neveléstani, egészségügyi megfontolások, de szerepet játszik a gyermek elhelyezésének megoldhatósága is. A munkavállaló foglalkozása és munkakörülményei szintén befolyásolják a visszatérés motivációit, egy 2008-as németországi kutatás (Stuth et. al 2009) szerint a nem megfelelő körülmények, a fizikailag nehéz vagy monoton munkakör, a rugalmatlan és hosszú munkaidő elodázza az újbóli munkavállalást, amit nemcsak a családi és magánélet összeegyeztetésének segítésére hozott intézkedésekkel (pl. megfelelő minőségű gyermekintézmények, rugalmas munkaidő) és humánus munkavégzéssel (pl. önálló és felelősségteljes munkavégzés lehetőségének biztosítása, eredményorientált tevékenység) lehet ösztönözni, hanem hangsúlyozott szerephez jut a munkától való távollét alatti tanulás. A kutatók szerint a hosszú távollétet követő munkába állás fontos feltétele, hogy az otthoni

tanulás és képzés magától értetődő legyen, akár képzett, akár képzetlen nőkről van szó. A távollét alatti önképzés megvalósításának is számtalan összetevője lehet, különösen formális képzésben való részvétel esetén, de kellő motiváció esetén egyéb módon (informális, autonóm tanulás) megvalósítható, például szakkönyvek, szakfolyóiratok rendszeres olvasásával, a világhálón való tájékozódással, kollégák szakmai anyagának figyelemmel kísérésével.

Az alábbiakban felvázolunk egy ábrát, amely Krémer (2004) elgondolása alapján készítettünk és egészítettünk ki. A tanulmány a nők karrierútjának különböző lehetőségeit vázolja fel a jövedelem és a kiesett idő függvényében. A 6. ábrán látható típust ideálisnak és ritkán megvalósíthatónak érzékeli (piros színnel jelölve): a női munkavállaló a karrierút egy pontján (T) elhagyja a munkaerőpiacot, jövedelme és szakmaisága azonban csak egy időre vesz fel kisebb értéket, ha néhány évvel később visszatér (V). Látható, hogy a visszatérés nem azonnal a korábbi szintre történik, de a jövedelmet és szakmai színvonalat jelképező görbét rövid időn belül eléri (K), azaz egyfajta kompenzáció útján újból kezdődik a szakmai előrehaladás a hátrányok ledolgozásával. A gyakorlatban viszont a visszatérési görbe (kék színnel jelölt) legtöbb esetben végig alatta marad annak a görbének, amely akkor rajzolódna ki, ha a karrierút folytonos lenne; tehát a gyermeket szült nő kevesebb jövedelmet szerez és kevésbé sikeres karriert fut be, mintha nem vállalt volna gyermeket.

6. ábra A karrierút folytatása a tanulási befektetésekkal történő hátránykompenzációval

A szándékolt karriertörésből fakadó hátrány kutatási adatokkal is alátámasztható: lakossági mintán végzett panelvizsgálata során megállapítást nyert, hogy a gyermekgondozási időszakot követően nem történik mobilitás, a munkavállalók többsége a korábbi munkakörbe tér vissza (Harcza 2008, 56), tehát arra a karrierpontra érkeznek évekkel később, amelyet

elhagyott. Bérek tekintetében a kiesett évek nyomán 8-10%-os kereseti hátrány mutatkozik az újbóli munkába álláskor, ha a munkavállaló az átlagos 3,7 évet tölti otthon, ez az érték megfelel a közel négy éves munkatapasztalat kereseti hozamának, illetve 1,5 év iskolaév hozamának. (Bálint-Köllő 2008, 24) Véleményünk szerint azonban az ideálisnak (vagy ritkának) vélt, piros színnel ábrázolt eset megfelelő kompenzációval megvalósítható, amely a tanulási befektetést jelenti. Amennyiben ugyanis a távolmaradás ideje alatt a tudás és képességek nem erodálódnak, ha folyamatos tanulás és önképzés áll fenn, és megvalósul az állandó kapcsolattartás a munkahelyi kollégákkal, a munkát és gyermeket vállaló nő ledolgozhatja a hátrányt. A kompenzációs visszatérés tanulási befektetések árán valósulhat meg, s ebben az esetben a munkaerő-piaci területen megnyilvánuló hozam a jövedelem nagyságának és a karrierút minőségének folytonossága.

A gyermekvállalás során hazánkban a szülők közül jellemzően a nők mennek szülési szabadságra, legalább egy-két évre megszakítva szakmai pályafutásukat. A magyar nők átlagosan magasabban iskolázottak, mint a férfiak, hosszabb időt töltöttek az oktatási rendszerben, ezért kikerülve a munkaerőpiacra nem szándékoznak idejekorán felfüggeszteni azt a tevékenységet, amire évekig készültek. A magasabb végzettségű nők karriertörése jár a legnagyobb kockázattal, mivel képzettségüknel fogva magasabb pozícióból és jövedelemszintről válnak le a családalapítás következtében, ezért a kompenzáció nagyobb erőfeszítésbe és több időbe telik. A továbbiakban a munkavállaló nők életpályájának egy időpontjára, a munkaerő-piaci visszatérésre koncentrálunk, ahol és amikor jelentős hozamokat várunk a munkaerő-piaci integráció területén.

3.5 Reintegrációs esélyek a gyermekgondozási időszak után

A kisgyermeket nevelők munkaerőpiacra történő visszatérésének nehézségét két szinten látjuk megmutatkozni. Makroszinten a gazdasági viszonyok és munkaerő-piaci folyamatok befolyásolják a nők visszatérési lehetőségeit, ezeket a továbbiakban összefoglalóan kollektív területnek nevezünk, mikroszinten az egyén lehetőségei és korlátai szabják meg a visszatérési útvonalakat, az idetartozó jellemzőket az individuális területhez soroljuk majd. A gyeden, gyesen, gyeten lévők elhelyezkedésére, nyomon követésére a nyilvántartást végző intézmények (Magyar Államkincstár, Országos Egészségpénztár) statisztikájában nincs adat, ezért a vizsgált időszak alatt zajlott kutatásokra támaszkodunk az általunk meghatározott makro- és mikroszint jellegzetességeinek bemutatásában. Az egyik a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-felvételből épített panel adatbázist (N=155 507) vizsgálja 1993 és 2005 között (Bálint-Köllő 2008). A következő a Központi Statisztikai Hivatal 1993, 1995 és 1999 évek munkaerő-felméréseihez kapcsolódó vizsgálata a

gyermeknevelési támogatások valamelyik formájában részesülők helyzetéről (N=300 ezer) értekezik, az eredményeket Lakatos (2001) publikációja alapján használjuk fel. Frey (2002 és 2003) tanulmányaiban olvashatunk egy 2002-ben, a Phare program támogatásával megvalósult statisztikai kutatásról (N=283 ezer), amely szintén a KSH munkaerő-felméréséhez kapcsolódott, végül egy 2005-ben lezajlott vizsgálat (N=700) eredményeit is figyelembe vettük, amely a kisgyermekes nők visszatérési lehetőségeit vizsgálta (Szűcs 2005).

A gyermeknevelési támogatásokat követően 1993 és 2005 között a nők fele (53%) helyezkedett el, egytizedük munkanélküli lett, közel negyven százalékuk inaktív maradt, de az iskolai végzettség nagyban meghatározza a kilépés irányát. (Bálint-Köllő 2008) A magasabb végzettségűek közel 70%-a aktívvá vált, egynegyedük újból gyermeket vállalt (vagy egyéb módon inaktív), és mindössze nyolc százalékuk vált munkanélkülivé, még az alacsonyabb végzettségűek munkavállalása 40% alatti, ugyanakkor közel ötven százalékos az újbóli inaktivitás és 12%-os a munkanélküliség. (6. táblázat) Az otthon töltött időszak hossza átlagosan 4,7 év, amely a gyermekek számának növekedésével módosul, egy gyermeknél 3,7 év, két gyermek esetén öt, három gyermeknél hét és fél év, az alacsonyabb és magasabb iskolai végzettségűek között egy év a differencia, az előbbieik javára. A gyermek életkora is meghatározó a munkaerő-piaci reintegrálódásban, a nők többsége a gyermek második vagy harmadik életévében helyezkedik el, korábban csak 12%-uk megy dolgozni, iskolai végzettség tekintetében ebben nincs jelentős eltérés.

6. táblázat Kilépés a gyermektámogatási rendszerből iskolai végzettség szerint, százalék (1993-2005)

A kilépés irányai	Összesen	Magas iskolai végzettség	Alacsony iskolai végzettség
Teljes munkaidős állás	47,8	60,8	37,6
Részmunkaidős állás	5,5	7,1	4,3
Munkanélküliség	10,1	7,8	12,0
Inaktivitás	36,6	24,3	46,1
Összesen	100	100	100

(Forrás: Bálint-Köllő 2008, 17)

A gyermekgondozási szabadságról visszatérők számára a törvény harminc napig garantálja az előző munkahelyen történő foglalkoztatást, amennyiben a munkavállaló érvényes és határozatlan időre szóló munkaszerződéssel rendelkezik, sok esetben azonban a

munkáltató közös megegyezéssel történő munkaviszony megszüntetésre szólítja fel a munkavállalót a visszatérés előtt vagy röviddel azután, esetenként korábban, a terhesség bejelentését követően. A munkáltatók a kisgyermeket nevelő nők foglalkoztatása esetén többek között tartanak betegségek okozta gyakori távolléttől, a munkavállaló rugalmatlanságától (túlóra, egyéb munkaidőn túli tevékenység elutasítása), a földrajzi inmobilitástól, esetleg újabb terhességtől. A gyermeknevelési támogatás lejártával a korábban foglalkoztatottak egyharmadát ezen és hasonló megfontolások következtében a munkáltatója már nem kívánja alkalmazni, a korábbi munkahelyek egytizede megszűnt, ezek a mutatók 1993 és 2002 között alapvetően nem változtak. Az eredeti munkahelyükre sikeresen visszatérők aránya azonban folyamatosan csökken, a kilencvenes évek elején a gyedről, gyesről visszatérők fele tudta elfoglalni korábbi állását, 2002-ben már csak 45%-uk. (Frey 2003, 116) Enyhe mértékben növekedett azok száma, akiket a munkáltatójuk alkalmazna, de nem kívánnak visszatérni (7-ről 10%-ra), ennek leggyakoribb oka az újabb gyermekvállalás tervezése és a munkahely-váltás igénye, de új munkahely keresésére ad okot a megváltott családi körülmények között már nem vállalható több műszakos beosztás, a hosszú utazás, a tömegközlekedés hiánya, vagy az alacsony bérezés is.

A meglévő gyermekek száma nagyban befolyásolja a jövőre vonatkozó elképzeléseket, az egy- és kétgyerekesek munkavállalási hajlandósága a legnagyobb, a 2002-ben megkérdezettek közel fele a korábbi munkahelyére tér majd vissza, mintegy harmaduk új munkahelyet keres. A három vagy több gyerekesek a család nagyságának növekedésének megfelelően egyre nagyobb mértékben kívánnak gyermeknevelési támogatást igénybe véve (30%-tól felfelé) vagy háztartásbeliként otthon maradni (17%-tól növekszik). A munkába állási szándék és a gyermekszám közötti összefüggés rámutat arra, hogy a munkaerőpiactól való huzamos (vagy többszöri) távolmaradás csökkenti a reintegráció lehetőségét. Ellenérvként felmerülhet, hogy a nagycsalád ellátása elegendő munkát ad, azonban az adatok alapján az látszik, hogy a munkaerőpiactól végleg távol maradni szándékozók száma alulmarad a gyetét igénylők számához képest, ami rövidebb, a legkisebb gyermek nyolcéves koráig történő otthonmaradást jelent. A munkavállalási szándékot az iskolai végzettség is meghatározza, minél magasabb a végzettség, annál biztosabb az újbóli munkába állás terve, az általános iskolát végzetteknek kevesebb, mint fele szándékozik visszatérni a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő lejárta után, az érettségizettek négyötöde, a felsőfokú végzettségűek közel 90%-a biztos visszatérő. (Frey 2002, 18)

Az újbóli munkába állás motivációit feltáró 2005-ös vizsgálat szerint a visszatérés legfőbb mozgatórugója a jövedelemszerzés, a szakmai momentumok (szakmai ambíció, előrelépés) a 4-5. helyen végeztek, figyelemre méltó a két motívumcsoport között, a második-

harmadik helyen álló „újra felnőtt társaságában lenni”, „kiszabadulni otthonról”. (Szűcs i.m. 64) Ez igazolni látszik a korábban elmondottakat, miszerint a nők munkavállalása nemcsak anyagi természetű, hanem a szakmai igény és a társadalmi kapcsolatok igénye is szerepet játszik. Különösen, ha hozzátesszük, hogy a korábbi megállapításainkhoz hasonlóan ezekben az eredményekben is a magasabb iskolai végzettségűeket motiválta leginkább a szakmai ambíció, de a kollektivitás lehetősége is, csakúgy, mint a munkahely megválasztásának szempontsorában. Az összes megkérdezettek között a jövedelem nagysága és az állás biztonsága végzett, az ezt követő kitételek a család-munka összehangolására vonatkoznak (igazodjon a bölcsőde és óvoda nyitva tartásához, gyermek betegsége esetén otthon maradhasson stb.), utolsó helyre került a karrierlehetőség vagy a munka érdekessége. A felsőfokon végzett nők rangsora ettől jelentősen eltér, számukra az álláskeresésénél kiemelkedő jelentőséggel bírnak az alacsonyabb iskolázottságúak által alulértékelt szakmai előrehaladás, a karrierépítés lehetősége és a munka tartalma.

A munkaerőpiac elvárásának történő megfelelés a karriertörés után nehezebbnek tűnik a munkavállalók szemében, ezek legfőképpen a munkaadók (vélt) elvárásaitól való aggályokat jelentik, ilyenek a gyakori gyermekbetegségekből adódó sok hiányzás miatt történő elbocsátástól való félelem, a munkavégzés akadályoztatása a magánélet miatt. (Szűcs i.m. 70) A háztartásban nevelt gyermekek száma a munkahely megtartása miatti aggodalmakat növeli, de ebben az esetben az igazi vízválasztó nem a kettő- és három gyermekesek között húzódik, hanem a gyermektelenek és az egy gyermeket nevelők között, ezt követően a gyerekszám arányosan növekszik a félelemindex értéke. (Dobossy 2000, 47) A munkahely iránti aggodalmak az iskolai végzettség előrehaladásával gyengülnek, a diplomás nők nemcsak a reintegráció során, hanem általában véve kevésbé aggódnak a szülés okozta változások miatt – ez derül ki a munkaerő-piaci pozíció és a gyermekvállalás összefüggésének vizsgálatából, ahol az alsó- és középfokon végzett inaktívak érezték inkább erős hátránynak a gyermekvállalást az elhelyezkedésben. (Lakatos i.m. 61). Ennek némileg ellentmond az a kutatás, amelyben a kisgyermeket nevelő nők közül a diplomások az átlaghoz képest ugyan jóval kisebb arányban gondolták úgy, hogy a gyermekesek nehezebben találnak munkát, vagy a gyes után bizonytalan a munkahely megtartása, de öt százalékponttal nagyobb arányban tartottak attól, hogy az otthon töltött idő megnehezíti a munkahelyi előremenetelt. (Pongrácz 2001, 42)

A különböző kutatási eredményekből számunkra az a következtetés vonható le, hogy a szakmai előrehaladást általában előnyben részesítő, magasabban kvalifikált nők a végzettségüknek köszönhetően biztonságosabbnak ítélik meg a munkaerőpiac elhagyását és a visszatérés körülményeit, de a két időpont között, azaz az otthon töltött időszak alatt

végbemenő „szellemi amortizáció” – éppen a magasabb szintű tudásuk miatt – nehezebben kompenzálható, mint az alacsonyabb végzettségűek esetében. Ez arra enged következtetni, hogy a korábbi tanulási beruházások munkaerő-piaci konvertálhatósága az aktív életpályaszakaszokban jól működik, de az inaktív szakaszban újabb befektetéseket, illetve megerősítéseket kíván.

A munkahely megtartásán túl a mindennapi élet megszervezése is komoly félelmeket gerjeszt a reintegrációs szakasz elején, mivel az újabb szerepkört felvállaló munkaerő nem a korábbi kerékvágásba tér vissza a szakmai életpályája folytatása során. A gyermek elhelyezése a kevés bölcsődei hely miatt, valamint a beteg gyermek vagy hozzátartozó napközbeni ellátása tűnik a legnagyobb problémának az elhelyezkedés menetében (Frey 2003, 122), belső vívódásokra utalnak a család és munka összeegyeztetése, a gyerekre fordított idő csökkenése, a párkapcsolat megromlása miatti aggodalmak (Szűcs *uo.*), de ezek a félelmek is csökkennek az iskolai végzettség skáláján felfelé haladva.

A munkaerőpiacra történő sikeres visszatérés akadályai közül érintettünk olyan problémákat – korábbi munkahelyek elvesztése vagy megszűnése, munkaadók idegenkedése a kisgyermeket nevelő munkavállalóktól, gyermek elhelyezése –, amelyek a társadalmi szinten (kollektív terület) jelentkeznek, és a megoldási javaslatok is makroszinten várhatók el, mivel a társadalom és a munkáltatók közös érdeke, hogy szakmailag és mentálisan hatékony, kiegyensúlyozott munkavállalók tevékenykedjenek a gazdaságban. A 2002-ben készült kutatásban javaslatlétre kérték fel a kisgyermeket nevelő nőket olyan munkahely ismérveinek körülírására, amely a sikeres reintegráción túl segíti a munka-család összehangolását, családbarát munkahelyek kialakítását. (Frey 2002, 47) Az első három helyen a munkaidőre vonatkozó igények szerepeltek, mint a rugalmas és a részmunkaidő, illetve a rendkívüli távollét biztosítása. A felsőfokú végzettségűeknél kiemelten fontos továbbá a munkaadóval való állandó kapcsolattartás igénye, mivel ha a munkahelytől ideiglenesen távol lévő rendszeresen értesülne munkahelyi fejleményekről, ha lehetősége lenne ellátogatni az értekezletekre, továbbképzésekre, rendezvényekre, akkor nem kellene hosszú időt töltenie a reintegrálódást kísérő betanulással.

A munkaerőpiacra való visszatérési mutatók alapján a munkaadókat nemcsak a kapcsolattartásra, hanem a munkaviszony fenntartására, illetve a kisgyermekes munkavállalók alkalmazására kell ösztönözni. A korábbi munkahelyre való visszatérést szabályozó törvény szerint a szülési szabadságon lévőknek a három éven belül és az azt követő 30 nap alatt nem szüntetheti meg a munkaviszonyt rendes felmondással, és a visszatérés után a munkáltató

köteles a korábbi munkakörbe visszavenni.³⁰ A többször módosított törvény³¹ kiterjesztésével, amely a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben lévők foglalkoztatására való hajlandóság növelését segíti elő, 2007-től alanyi jogon járó kedvezményt vezettek be gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő, munkába visszatérni szándékozók részére³². A Start plusz kártya birtokosainak – akik a gyed, gyes, gyet megszűnését követő egy éven belül (gyes esetén a folyósítás alatt) kívánnak foglalkoztatásra irányuló jogviszonyt létesíteni – foglalkoztatása esetén a munkaadót olyan kedvezmények illetik meg, mint az egészségügyi hozzájárulás alóli mentesség és egyéb járulékkedvezmények.³³

A foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatás szintén elősegíti a gyermeknevelési időszakból visszatérőket, amelynek értelmében az őket foglalkoztató munkáltatótól a munkabér és járulékok összegnek legfeljebb 50%-át az állam átvállalja egy évre.³⁴ A foglalkoztatás megőrzése érdekében módosították a gyes alatt végezhető munkavégzésre vonatkozó törvényt, így 2006-tól a korábban a gyermek másfél éves kora után napi négy órában meghatározott keresőtevékenységet lehetővé teszik a gyermek egyéves kora után időbeli korlátozás nélkül.³⁵ A gyermekgondozási segély folyósítása alatti, vagy a gyermeknevelési támogatás megszűnését követő munkavállalás fontos feltétele a gyermek napközbeni elhelyezése és ellátása. Az óvodai felvétel a gyermek három éves kora után biztosított, az ennél fiatalabb gyermekek ellátására szakosodott bölcsődei hálózat kihasználtsága hazánkban 130%-os, a hosszú várólisták kikerülésére szolgáló magánintézmények vagy magánszemélyek megfizetése kevesek számára teljesíthető. Az OECD országok irányelvei közé tartozik a kisgyermekkori nevelés és gondozás, nemcsak a szülők munkavégzésének megkönnyítését szolgálja.

Korábban a kisgyermekellátás ügyét teljesen a magánügynek tekintették, korunkban a kormányzati beavatkozásokkal elmozdulás történt a szerepvállalást illetően, mivel a szocializációt egyre inkább közös társadalmi felelősségnek tartják, így a kisgyermekellátásban a szülők távolléte alatt (amely munkából vagy tanulásból adódik) gondoskodnak a gyermek felügyeletéről és neveléséről. (Biztos alapokon 2001, 40) Az Európai Bizottság Family and Work Network munkacsoportjának feladata a munka és család hatékony összeegyeztetésére szolgáló gyakorlatok feltárása és megismertetése, például új munkaformák vizsgálata,

³⁰ Munka Törvénykönyve, 1992. évi XXII. Törvény, 90.§

³¹ 2004. évi CXXIII. törvény

³² 2007. évi XIV. törvény

³³ A kártyák hasznosságáról készült kutatás eredményei a dolgozat megírásának idején nem hozzáférhetőek, 2009 második felében publikálja a Szociális és Családügyi Minisztérium.

³⁴ 6/1996.VII.16. MüM rendelet, 85/2004.IV.19. Kormányrendelet

³⁵ A családok támogatásáról szóló 1998. LXXXIV. törvény

gyermekgondozó intézmények létrehozása a munkahelyeken, munkaadói támogatás bevezetése a gyermekgondozáshoz. (Török 2004)

A kollektív szerepvállalás mellett fontos hangsúlyozni az egyén szerepvállalását a sikeres reintegrációban. A kutatásokban az individuális szinten megjelenő problémák – a tudás és képességek avulása, kontaktuszavar a munkahellyel – kezelése a megfelelő feltételek kollektív biztosítása mellett a munkavállaló feladata. A munkaerőpiactól távol töltött időszak alatt a megszerzett tudás és képességek könnyen elavulnak, megkopnak, a gyermekgondozási szabadság időtartamát ugyan a munkavállaló határozza meg különböző körülményeket figyelembe véve, de akár néhány hónapos vagy több éves a munkából való kiesés, a távollét mindenképp erodálja a kompetenciákat. Ennek felismerése és orvoslása a kollektív területtől elvárt intézkedések mellett kevés hangsúlyt kap, ezért öröndetes, hogy a 2005-ben végzett kutatásban feltett kérdésre – milyen intézkedéseket látnak hasznosnak a munkába történő könnyebb visszatérés elősegítése érdekében – a válaszadók többsége a tanulásban látta a megoldást. (Szűcs i.m., 59) A válaszok alapján a kisgyermeket nevelők a formális tanulási módokban látják biztosítottak az ismereteik karbantartását és bővítését, (át)képzések és tanfolyamok (különösen idegen nyelvi és számítógép-felhasználói) elvégzését látják lehetségesnek, lehetőleg támogatott formában, ugyanakkor szívesen részt vennének munkahely-keresési tanácsadásokon, állásbörzéken.

3.6 A tanulmányi befektetések szerepe a nők munkaerő-piaci részvételében

(Összegzés)

A munkaerő-piaci vonatkozások bemutatásában a női hallgatók felsőfokú tanulmányainak a munkaerő-piaci területen megjelenő hozamlehetőségeit vizsgáltuk. A hangsúlyt igyekeztünk az iskolázottság, a munkaerő-piaci pozíció, valamint a gyermekvállalás miatt bekövetkező munkaerőpiac-elhagyás együttesére helyezni, mivel a nők életpályáját a társadalmi-gazdasági térben a tanulás, munkavállalás és a gyermekvállalás határolja körül. Ezt támasztja alá, hogy az egyes munkaerő-piaci szegmensek és folyamatok bemutatásánál ez a három szempont mindvégig meghatározó jelentőséggel bírt. Az iskolai végzettség jelentős befolyásolja a gazdaságban betöltött szerepvállalást, mivel a magasabb végzettség nagyobb esélyt teremt a munkavállalásra, és a munkanélküliek körében is jelentősen alacsonyabb a kvalifikáltabb nők aránya. Az aktivitást emellett jelentősen befolyásolja a munkavállaló nő gyermekeinek száma és kora, mivel minél több és minél fiatalabb gyermeke van, annál kisebb a munkavállalás esélye, és annál nagyobb a tartós munkanélkülivé vagy inaktívvá válás

esélye. A két szegmenst – iskolai végzettség és háztartási jellemzők – összekapcsolva pedig azt láttuk, hogy a közép, – még inkább a felsőfokú végzettségű munkavállalók munkaerőpiaci stabilitása kedvezőbb a munkaerőpiac ideiglenes elhagyása esetén is. Mindebből az következik, hogy a tanulásba történő befektetés megtérülése nemcsak a gazdaságilag aktív időszakra való tekintettel jelentős, hanem a szakmai életpálya szándékolt megszakításának idején is. Ezek után ezt a gondolatot folytatva a női munkavállalás jellemzőit vizsgáltuk meg, a munkaerő-piaci tényeken túl a női munkavállalás folyamatára összpontosítva, különös tekintettel a gyermekgondozási szabadságot követő reintegrálódás lehetőségeire és akadályaira.

A női munkavállalás jellemzőit vizsgálva megállapítottuk, hogy leginkább a szerepvállalás szempontjából kevésbé konzervatív, magasabb végzettségű nők vállalnak fizető munkavégzést még akkor is, ha anyagi kényszer nem ösztönözné őket. A munkavállalásra ösztönző indítékokról elmondható, hogy az iskolarendszerben felhalmozott tudásukat a munkaerőpiacon kívánják kamatoztatni, másrészt a tanulásba történő egykori befektetések megtérülését is itt várják. A magasabban kvalifikált munkavállalók eredményes szakmai és magánéleti tevékenységét mutatja, hogy az általuk első helyre rangsorolt otthoni teendőiket hatékonyabban hangolják össze a munkahelyi feladataikkal, miközben kedvezőbb munkaerőpiaci státuszuknak köszönhetően kevésbé aggódnak munkahelyük biztonsága miatt. Számukra a karrierút megszakításából adódó hátrányok jelentenek félelmet, ezért annak ellenére, hogy biztonságosabb munkaerő-piac elhagyók, karriertörésüket inkább kompenzálják a kiesett ismeretek pótlásával és a korábbi visszatéréssel, mint alacsonyabb végzettségű társaik. A fiatalabb korban tett tanulmányi beruházások a munkaerőpiacon tehát idővel megtérülnek, ami kedvez a szándékolt karriertörésnek, de az inaktív időszakban újabb befektetésre van szükség a kompenzált visszatéréshez és a szakmai életpálya folytatásához.

A tanulásba történő beruházás a gyermekgondozás időszaka alatt nemcsak a felsőfokú végzettségűek számára eredményes és szükséges megtérülés, hanem, mint láttuk, a munkavállalók permanens képzése végzettségtől függetlenül megtérülhet egyéni és kollektív szinten, ha a feltételek és körülmények az egyén és a kollektíva részéről biztosítottak. A munkaerő-piaci jellemzők tárgyalásánál kitértünk a női munkavállalás olyan kedvezőtlen tényezőire, mint a diszkrimináció, a bérezés nembeli különbségei, a karrierút akadályai. Az empirikus fejezetre előrevetített kérdésünk az, hogyha a tanulás mint befektetés megtérülése a jelenlegi (és közelmúlt történeti) tapasztalatok alapján ennyire bizonytalan, illetve alacsony hozamú, miért folytatnak felsőfokú tanulmányokat a munkaerő-piaci tapasztalatokkal rendelkező nők, legfőképp olyan (inaktív) időszakban, amikor a beruházott anyagi és más jellegű költségek különösen megterhelik a befektetőt és környezetét.

A nők munkaerő-piaci szerepvállalásáról szóló kutatások bemutatásakor olyan vizsgálatok eredményeire helyeztük a hangsúlyt, ahol a munkavállaló nők iskolázottsága alapján vonhattunk le következtetéseket többek között a szerepösszeegyeztetésre, munkahelyi körülményekre vonatkozóan. Összességében megállapítható, hogy az iskolai végzettség növekedésével javul a nők foglalkoztatottsága, bérezése, a munkaidő rugalmassága, a munka és család összeegyeztetése, a tanulásba fektetett kiadások tehát idővel megtérülnek a munkaerőpiacon, s ez igaz a gyermekes munkavállalókra is. A 7. táblázat a fejezet megállapításait szemlélteti abból a kiindulópontból, hogy ha a gyermekgondozási szabadságon lévő nők úgy döntenek, életpályájuk ezen szakaszát tanulásra (is) fordítják, milyen haszonra számíthatnak a munkaerőpiacon, illetve hogyan profitálhat a társadalom (munkaerőpiac) a képzetebb munkaerő rentegrációját követően.

7. táblázat A kisgyermekes nők tanulásának individuális és kollektív hozama a munkaerő-piaci integráció területén

Tanulmányok végzése az inaktív időszakban	
Individuális hasznosság	Kollektív hasznosság
Tudás és képességek, készségek karbantartása	Képzetebb és fejlesztett kompetenciákkal rendelkező munkaerő
Magasabb iskolai végzettség	
Könnyebb elhelyezkedés	Foglalkoztatottság javulása
Magasabb státusz és jövedelem	
Kedvezőbb munkakörülmények	
Munkahelyi feladatok és a magánélet könnyebb összehangolása	Mentálisan és fizikálisan egészséges, hatékony munkaerő
Biztonságosabb munkaerőpiac elhagyás (újabb) szándékolt karriertörés esetén	Demográfiai mutatók javulása

Az inaktív időszakban végzett tanulás lehetővé teszi, hogy munkavégzés szüneteltetése alatt a megszerzett ismeretek és a kialakult kompetenciák hanyatlás helyett fejlődjenek, s ennek „lenyomata” a magasabb iskolai végzettséget igazoló oklevél a munkaerőpiacon beválthatóvá válik. Az egyén számára az ismeretek karbantartása és a hierarchián történő előrelépés pozitív haszon. Ebből a társadalom úgy profitál, hogy friss,

naprakész tudással és bővített képességekkel, készségekkel rendelkező munkaerő áramlik vissza a munkaerőpiacra, és a kiesett időből adódó szakmai veszteségek nem a munkáltató idejét és büdzsáját terheli. A magasabb végzettség birtokában a munkavállaló könnyebben reintegrálódik a munkaerőpiacra, ahol várhatóan a karriertörést megelőző állapothoz képest kedvezőbb jövedelem és pozíció vár rá, illetve a munkakör és körülmények új végzettségének megfelelően alakulnak. A munkavállalási korú népesség munkaerő-piacra való visszatérésének gazdasági hasznossága egyértelmű, mivel növekszik a foglalkoztatottak létszáma, és a korábban gyeden, gyesen lévők nem vesztegelnek munkanélkülként a munkaerőpiactól távol, vagy nem tűnnek el rejtett csatornákon (háztartásbeli, eltartott, családi vállalkozás kisegítője, nem legális jövedelemszerző).

A munkába visszatértek kedvezőbb munkafeltételek mellett várhatóan könnyebben összehangolják szakmai és privát életük teendőit, elkerülve az állandó stresszt, aggodást, ami pozitív visszacsatolásként hat a végzett munka hatékonyságára, a testi-lelki egyensúlyra, csökkentve a betegség miatti távollétet vagy elégtelen munkavégzést. A folyamat utolsó láncszeme – ami majd újra bekapcsolódik az általunk felvázolt ciklikus körbe – az újbóli karriertörés, a biztonságos pozícióból történő munkaerőpiac-elhagyás ugyanis megkönnyíti a gyermekvállalást, amelynek a kollektív hasznossága a romló demográfiai mutatók javulásában mutatkozik meg. Mindez jól beleilleszthető az első fejezetben bemutatott hárompólusú modellbe (1.ábra), amelynek ugyan most csak a munkaerő-piaci integrálódás megtérülési mezőjét és az emberi tőkeberuházás pólusát vizsgáltuk, viszont megjelent a másik két mező és sarokpont.

A gazdaságilag aktívvá váló, diplomával rendelkező népesség esetében kimutattuk a könnyebb elhelyezkedés, a kedvező jövedelem és magasabb pozíció lehetőségét az aktív népesség munkaerő-piaci jellemzői alapján, a munkaerő-piaci integráció területén várt hozamok tehát megmutatkoztak. A munkaerőpiac női oldalának elemzése során kiderült, hogy a nők (elsősorban a magasabb végzettségűek) nemcsak egzisztenciális okokból vállalnak fizetett munkát, hanem tudásuk, képzettségük hasznosításának igénye is munkára sarkallja őket. Az intellektuális kibontakozás útját mutatja továbbá, hogy az inaktívak (elsősorban a kvalifikáltabbak) felismerik a munkától távol töltött időszak erodáló hatását, és ezért igyekeznek tudásukat karbantartani. Az emberi és kulturális tőkébe történő beruházás tehát elősegíti az intellektuális kibontakozást, ami individuális és kollektív szinten is a felsőfokú tanulmányok megtérülését jelöli.

A következő fejezetben a szociális beágyazódás területén várható hozamokkal foglalkozunk, a táblázat utolsó celláinak tartalma ezt készíti elő. A munkahelyi és családi élet összehangolása nemcsak a munkaerőpiac oldalán jelenik meg hozamként, hanem a közösségi

oldalon is. A munka világában hozamnak számító tényezők (pl. kedvezőbb munkaidő, jobb munkakörülmények) ugyanis a kiegyensúlyozott családi életen keresztül a szociális beágyazódást segítik elő, továbbá erősítik a családon belüli társadalmi tőkét, kollektív hasznossága pedig az egészséges munkaerő gazdasági tevékenysége. A karriertörést kompenzáló nők biztonságos munkaerőpiac elhagyása pedig hosszú távon a demográfiai folyamatok javulásához vezet.

4. A szociális beágyazódás hozamterülete

A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányi beruházásainak megtérülését vizsgálva az utolsó feltételezett hozammezőhöz érkeztünk. A szociális beágyazódás területe a munkaerő-piaci integráció mezőjéhez képest kevésbé egyértelmű és könnyen kitapintható hozamokkal rendelkezik. Ennek oka talán az, hogy az itt mutatkozó eredmények hosszú távon mérhetőek igazán, illetve a kibontakozásuk sok esetben rejtett marad.

A szociális beágyazódás területéhez a kisgyermekes hallgatók szűkebb és tágabb környezetét soroljuk. A nők életpályáján a munkahelyi és a családi teendők teszik ki a munkavégzés legnagyobb részét, ennek megfelelően a munkavállalói, illetve a feleség és anyaszerep párhuzamossága jellemző. Ez nem volt mindig így, s ahhoz, hogy ezt a dilemmát jobban megértsük, kissé messzebbre kell nyúlnunk az időben.

Az első alfejezetben a nők változó szerepeit vizsgáljuk meg röviden, de az eddigieknél nagyobb időtávlatban. Ezt követően a megnézzük, hogyan viszonyulnak a szerepváltozásokhoz a társadalom tagjai, nemre, származásra, iskolai végzettségre való tekintettel. A tanulmányok során történő társadalmi tőke gyarapodásának hatásait derítjük fel a fejezet végén, elkülönítve a családon belüli és a családon kívüli tőkenövekedést.

4.1 A nők szerepei a változó gazdasági-társadalmi térben

A nők társadalomban betöltött hagyományos szerepköre, a feleség- és anyaszerep, illetve a háziasszony szerepe évszázadokig nem kérdőjeleződött meg és nem egészült ki, az igazi kihívást a jövedelemszerző munkavállalás általánossá válása jelentette, amikor már nem csak az arra rászoruló társadalmi rétegek vállaltak olyan fizetett állásokat, amelyek túlléptek a dajkaság, cselédség munkakörén. A nők munkaerő-piaci részvétele szorosan összefügg az adott gazdasági-politikai-társadalmi folyamatok mentén szerveződött értékekkel, ideológiákkal, jól példázza ezt a huszadik század második felének magyar munkaerőpiac-története, amikor a nők gazdasági struktúrában elfoglalt helye, és ezzel együtt társadalmi szerepvállalása átalakult. Az extenzív gazdaságfejlesztés periódusában a nagy tömegű, olcsó munkaerő-szükséglet kielégítésére a női munkaerő bizonyult a legalkalmasabbnak, ezért a hagyományosan háztartásvezető és gyermeknevelő, otthoni fizetetlen munkát végző nőket bevonták a munkaerőpiacra.

A második világháború alatt és után a munkaerőpiacra történő női munkaerő tömeges beáramlásával párhuzamosan a hagyományos női munka – háztartás vezetése, gyereknevelés – alulértékelődött. (Takács 2000) Ezt később Magyarországon a szocialista ideológia

felerősítette, a korabeli sajtóban a magánélet színtere egyáltalán nem jelent meg, a nők nem a családért, hanem kemény fizikai munkával a közösségért dolgoztak. Az állami mindent megtett a nők életének megkönnyítése érdekében – a munkába állás ugyanis feltételezte a hagyományos női szerepkörhöz kapcsolódó feladatok szűkülését –, így például biztosították a gyermekek napközbeni ellátását, a háztartási munka megkönnyítését különböző szolgáltatások elérhetőségével (mosoda, ruhajavító, félkész és kész ételek), de a háztartás és család ellátásához szükséges teendők társadalomba történő teljes körű átsorolása nem sikerült. A hatvanas években, a gazdaság munkaerő-felesleggel küszködő intenzív időszakában ezzel ellentétes áramlat indult el, mégpedig a gyermekét hosszú ideig otthonában nevelő anyaszerep lett hangsúlyozva és pozitív példává állítva. Ehhez az állam igyekezett számos szociálpolitikai támogatást nyújtani, a családi pótlék felemelésével, a világon elsőként bevezetett gyermeknevelési segéllyel, később a magasabb összegű gyermekgondozási díjjal, amelyek a teljes foglalkoztatás idején nemcsak anyagi eszközökkel ösztönözték a munkaerőpiac elhagyását, hanem biztonságos visszatérést is biztosítottak az adott munkakörbe.

A század második felében olyan társadalmi átalakulások mentek végbe, amelyek a nőket továbbra is munkavállalásra sarkallták: növekedett a lakosság életszínvonala, javult a nők képzettsége, a család mint gazdasági egység átalakulóban volt, a háztartási eszközök korszerűsödése megrövidítette az otthoni munkaidőt, elterjedtek a különböző születésszabályozási eszközök. (Cseh-Szombathy 1991) A nők javuló iskolázottsága, a munkaerőpiacon történő pozíció megerősödése átalakította életciklusukat és módosította életcéljukat, megszerzett tudásuk kamatoztatása és fejlesztése csatlakozott a feleség és az anyaszerep vállalásához, Goldin (2006) megfogalmazásában a limitált perspektívákkal rendelkező, másodrangú munkavállalókból élethosszig tartó életpálya-tervezéssel és egyenlő esélyekkel bíró szerepkörre alakult a nők munkavállalása. Mindezek mellett a nők jövedelemszerző tevékenysége gazdasági kényszer is volt, habár a nők munkabére elmaradt a férfiaké mögött, mégis a nők keresete szükséges volt a család gazdasági reprodukciójához. (Utasi 1991, 174)

Az elmúlt évtizedekben tapasztalható hagyományos női minták fellazulásának oka egyrészt az élettrajzi minták megváltozásában (születéskor várható átlagos élettartam meghosszabbodása, a gyermekszülés időpontjának kitolódása, a gyermekről való gondoskodás átmeneti időszakká válása), a tudatos családtervezésben, a csonkacsaládok számának megszorodásában kereshető, másrészt a művelődési igények kiegyenlítődésében. (Beck 2003, 205) A családmodell által kiváltott szerepzavarok kezdetben több problémát okoztak (többé nem a férfi az egyedüli eltartó; a nőre kettős teher nehezedett; a gyermek nevelésével kapcsolatos változások), de számos előnnyel is járt, úgyis mint a nagyobb családi

jövedelem, a nagyobb önbecsülés, egyenlőbb munkamegosztás előnye, a társadalom és a partner általi elfogadottság és elismerés. (Frey 2001a).

A kilencvenes években bekövetkező változások alapján nem érintették a kétkeresős családmóddal rögzült rendszerét, – bár a munkanélküliségnek és a tradicionális családi szerepek megerősítésére irányuló folyamatoknak köszönhetően érzékelhető az egykeresős családmóddal újraéledése (Kapitány-Kapitány 2000, 144) –, a munkavállaló–családanya szerepkonfliktus a családok legnagyobb részében továbbra is fennállt, de megváltozott körülmények között. A rendszerváltozást követően kialakuló munkanélküliség, a foglalkoztatás csökkenése a női munkavállalókat is egyre nagyobb mértékben érintette, a munkavállaló-szerep tehát, amelynek viszonylagos stabilitása a teljes körű foglalkoztatás idején a munkahely biztonságában állt, erősen megingott.

Az új életformához való alkalmazkodást vizsgáló kutatás kimutatta, hogy a változások adaptálódása a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely minőségétől függ: a magasabb iskolai végzettségűek, magasabb társadalmi osztályba tartozók könnyebben megtalálták a helyüket az új rendszerben, a családostok és a nők azonban az átlagosnál nehezebben alkalmazkodtak, és jobban aggódtak munkahelyük biztonságáért. (Dobossy 2000) A munkájukat veszített vagy veszni vélt nők egy része különböző csatornákon az inaktivitásba menekültek, gyermeket szültek, háztartásbelik lettek vagy nyugdíjba mentek, ezek egyben az anya (nagyszülő) szerepkör megerősítését, teljes körű felvállalását jelentik.

Ezt a feltételezést erősíti az a tény, hogy kutatások tanulsága szerint a magyar társadalom a háztartási jövedelemszerzés kétpólusúvá válása közben nemcsak megőrizte tradicionális gondolkodásmódját a nemi szerepvállalásokat illetően, hanem a kilencvenes évek elejétől meg is erősödött ez a vélekedés (ld. Pongrácz-S.Molnár 1993a, Pongrácz-Spéder 2002). Blaskó alátámasztja ezt a vélekedést egy 2002-es kutatás adatainak elemzése kapcsán, amelyben a magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményváltozásait kísérte figyelemmel, amikor is a kérdőíves felmérés eredményeit összehasonlította két korábbi (1988, 1994) kutatás tanulságaival. (Blaskó 2006) A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdváltozások a kezdeti konzervatív nézőpontról 1994-re még konzervatívabbá váltak, majd enyhültek, és visszaálltak a rendszerváltás előtti kiindulóponttra. A nőktől tehát elsősorban éppen a hagyományos szerepek ellátását várták el, amelyet a gazdasági változások indukáltak a nők részleges munkaerő-piaci kivonulásával.

4.2 A nők családon belüli és családon kívüli tevékenységének megítélése

A nők családon belüli (feleség, anya, háztartás-vezető) és a családon kívüli (munkavállaló) szerepeinek megítélése nemcsak az aktuális gazdasági és politikai helyzettől függ, hanem befolyásolja a megkérdezett társadalmi csoport összetétele. A női szerepekről másképp vélekednek a különböző korú, nemű, iskolázottságú egyének, de a kialakult nézőpontot alakítja a földrajzi elhelyezkedés is. Az előbbieken hivatkozott kutatásban (Blaskó 2006) a férfi megkérdezettek egyre magasabb arányban értettek egyet azzal, hogy a nők igazi vágya az otthonlét, és a hat éven aluli gyermek mindenképp megsínyli, ha édesanyja dolgozik, de abban a kérdésben, hogy a dolgozó anya ugyanolyan szoros kapcsolatban lehet-e gyermekével, mint a nem dolgozó anya, kissé megengedőbbé váltak a férfiak. A házastársi konfliktusok egyik forrásszintje éppen a makrotársadalom szinten zajló női szerepváltozások, amely a társadalmi struktúra változását, a házastársak helyét, a társadalom általános norma- és értékrendszerét jelenti. (Cseh-Szombathy 1985)

A jövedelemszerző, szakmájukban előrehaladó feleségek rendszeres kereső munkavégzése mellett a háztartás gazdasági funkcióinak ellátására kevesebb idő és energia marad, emellett a munkavállaló nő az otthon falain kívül ismeretségeket köt, kapcsolatokat tart fent, s abból a törekvésből, hogy otthon és munkahelyén egyaránt hatékonyan helytálljon, könnyen szerepkonfliktus alakul ki. A férfiak helyzetkezelése a nők szerepkonfliktusaiban negatív irányt vehet, ha a konfliktust nem érti vagy nem érzékeli, és nem segít ennek feloldásában, ez akár házastársi konfliktushoz vezethet, viszont a partnerek egymás támogatásával, a másik karrierjének segítségével elkerülhetik a szerepelvárásokból származó konfliktusokat.

A nemi szerepeket vizsgáló kutatásban (Blaskó i.m.) a megkérdezett nők – érzékelve a társas és családi kapcsolatok sérülékenységét – az első és második adatfelvétel között határozottan a munkavállalás ellenébe mozdultak, félelmük erősödött a tekintetben, hogy a családot megviseli a nők kettős teher, de 2002-ben már kevésbé ágáltak a női munkavállalás ellen, különösen, ha a részmunkaidős foglalkoztatottságban történik. Blaskó – cáfolva Tóth korábbi hipotéziseit, amelyek az uralkodó ideológia alatt lappangó attitűdök felszínre kerüléséről, vagy a kettős teher elhárításáról szólnak (Tóth 1995) – a magyar társadalom attitűdváltozását a gazdasági folyamatokkal hozza összefüggésbe, mivel a rendszerváltás után sokszerűen megváltozott gazdasági viszonyok között otthonmaradt nők szerepe hangsúlyozottá vált, ami befolyásolhatta a lakosság attitűdváltozását. A nemi szerepek megítélését szintén a gazdasági-politikai folyamatokhoz köti Pongrácz (2005), amikor európai országok attitűdjei összehasonlítva éles választóvonalat tapasztal a kontinens keleti és nyugati

oldala között. A volt szocialista országokban, ahol az erős gazdasági, ideológiai nyomásnak köszönhetően a nők tömeges munkába állása korábban lezajlott, a tradicionális szerepfelfogás konzerválásához a társadalomban kialakult „belső pszichés ellenállás” járult hozzá, még a női esélyegyenlőséget biztosító nyugati régió országai az egyénekre bízta a munka-család dilemmájának optimális feloldását. (Pongrácz 2005).

Egyetemi hallgatók közt végzett kutatásból úgy tűnik, a következő értelmiségi generáció hasonlóan gondolkodik, kihasználják a javuló munkaerő-piaci lehetőségeket, ugyanakkor elmondható, hogy az otthoni feladatok elvégzését továbbra is nemhez kötöttnek tartják. (Schadt 2005) A generációk között áthidaló konzervatív gondolkodásmód tetten érhető két kutatás adatfelvételeinek összehasonlításakor, amikor 26 év elteltével a következő – elődjénél magasabban iskolázott – nemzedék is határozottan az egykereset és a hagyományos szerepmegosztás mellett érvelt, ami jól magyarázható a kétkeresős modellben felnőtt „kulcsos” nemzedék negatív tapasztalatai alapján a szülői minta elutasításával. (Pongrácz 2001, 39) Az értelmiségi nők körében ugyanakkor elmozdulás történt, az 1974-es felméréshez képest az ezredfordulón kevesebben gondolták úgy, hogy egy nőnek mindenképpen fizetett munkát kell vállalnia, mert az otthoni teendők nem elégíthetik ki, de továbbra is a felsőfokúak körében a legelfogadottabb a jövedelemszerző magatartás.

Az otthon végzett munka nemek szerinti egyenlőtlensége szintén a hagyományos szerepfelfogásokat tükrözi, mivel a háztartás ellátását a nők végzik, a férfiak által elvégzett munkák tipikusan a ház körüli munkára és karbantartásra korlátozódnak, de az iskolai végzettség növekedésével kiegyensúlyozottabbá válik az otthoni munkamegosztás. A nők fizetetlen otthoni munkájukkal 172%-kal többel járulnak hozzá a családi boldogulásához, mint a férfiak, miközben 30%-kal hosszabb időt töltenek munkával. (Frey 2001b, 19) A nők háztartási tevékenységének kiadásmegtakarító jellegét mutatja a 2003-ban végzett becslés, miszerint a háztartás ellátásával és a gyermekgondozással mintegy 120 ezer forint kiadástól mentesül a család. (Baranyai 2003, 543)

A (fizetetlen) családi és (fizetett) munkahelyi munkavégzés tekintetében Chow és Berheide (1988) három különböző modellt mutat be, amelyek a két terület viszonya szerint különböznek el. Az első az elkülönült szférák modellje, amely a nemi szerepeket tükrözi, miszerint a nők munkaterülete elsősorban a háztartásra, a férfiaké a közösségi életre korlátozódik, tehát izoláltan kell kezelni a két területet. A begyűrőző hatás modellje már számol a két területen történő szimultán szerepvállalásból adódó feszültségekkel, amely egyaránt kihat a nőkre, azok családtagjaira és munkatársaira, és a társadalmi értékrendből adódóan – a fizetett munka értéke nagyobb, mint az otthoni nem fizetett munkavégzése – a munkahelyi tevékenység uralja a szerepköröket. A kölcsönhatás modell a két terület teljes

körű egymásra gyakorolt hatásával foglalkozik, azokat gazdasági vagy társadalmi egységnek tekintve. A modellek bemutatásánál a szerzők nem térnek ki a szerepvállalás és az iskolázottság összefüggésére, Hakim (2000, 2006) kategóriájának megalkotásánál kiemeli a meglévő oktatási szintek semleges hatását, viszont az egyes csoportok tanuláshoz való viszonya különbözik. Az általa megalkotott csoportok többéves vizsgálatok adatai alapján születtek, s a vizsgált személyek legnagyobb része a családközpontúak (20%) és a munkaközpontúak (20%) csoportjai között álló, az alkalmazkodók tagja, akik nem terveznek komoly karriert, viszont a család mellett feltétlenül fizetett munkát vállalnak. A három kategóriából a munkaközpontúak azok, akik leginkább részt vesznek oktatásban és képzésben, s ezekre úgy tekintenek, mint a karrierjükbe történő beruházásokra, de a családközpontúak sem vetik meg az oktatási lehetőségeket, mivel a végzettség számukra a házassági piacon lényeges.

A társadalomban betöltött szerepmegítélések nemcsak földrajzi vagy nemenkénti eltérést mutatnak – tudniillik, a keleti régió országai hagyományörzők, illetve a férfiak konzervatívabban gondolkodnak a nők szerepvállalásáról –, hanem a fizetett vagy otthoni munkavállalásról iskolai végzettség szerint is egyértelműen oszlanak meg a vélemények. (vö. Frey i.m., Tóth 1995) A magasabb végzettséggel rendelkezők magasabb arányban támogatják a nők munkába állását, és ahogy haladunk lefelé a kvalifikációs ranglétrán, úgy növekszik azok száma, akik az otthonmaradást preferálják.

A fent említett nemi szerepeket vizsgáló kutatás kérdéseire adott válaszok iskolai végzettség szerinti bontásban azt mutatják, hogy nemek szerint a férfiak, végzettség szerint az alacsonyabb iskolázottságúak tradicionálisabbak a női szerepfelfogásokat illetően. A háziasszonyi teendők ellátása mint önmegvalósítási forma az alacsonyabb végzettségű nők közel kétharmadának vonzó állítás, a felsőfokú végzettségűek körében egyharmados az elfogadottsága, kitűnik a befejezetlen általános iskolát végzett férfiak véleménye (közel kilencven százaléka támogatja). Hasonlóan vélekednek a megkérdezettek arról, hogy a családi élet megsínyli-e, ha a nő foglalkoztatott, ebben az esetben figyelemreméltó a diplomások közötti erős a nembeli eltérés: a főiskolát és egyetemet végzett férfiak harminc százalékkal nagyobb arányban vélik igaznak ezt, mint hasonló kvalifikáltságú nőtársaik, az alsóbb végzettségű szinteken a nembeli arányok közel azonosak (adatokat közli Tóth i.m.)

A nők tömeges munkavállalása nyomán kialakuló szerepek közötti konfliktus, a feleség/anya versus munkavállaló nő viszonyában napjainkig tart, túlnőve a családi magánszférán, a társadalom számára is fontos kérdés. A magánélet és karrier dilemmáját vizsgálta Goldin (2004), aki a huszadik században amerikai főiskolát végzettek attitűdjét öt különböző kohorszba csoportosítva elemezte, és azt találta, hogy a második világháború előtt

végzett nők esetében a munkavállalást követte a családalapítás, ezután a hatvanas évek közepéig a magánélet élvezett elsőbbséget. Ezt követően a karrier kifejezés váltotta fel a munkaközpontúságot, és a hetvenes évek végéig megelőzte a családterveket, de a nyolcvan – és kilencvenes években mindkettő terület egyenrangúvá vált az értelmiségiek körében. A magyar népesség e tekintetben Európában a leginkább hagyományörzőnek mondható, különösen a férfiak, a kisebb településeken élők és az alacsonyabb végzettségűek gondolják úgy, hogy a nők feladata a háztartásban és a gyermeknevelés terén van.

Az iskolázottsággal kapcsolatban bemutatott eredmények voltaképp nem meglepőek, számítani lehet rá, hogy a tanulásba fektetett anyagi és egyéb javak megtérülését a nők a munkaerőpiacon látják biztosítottaknak, s nem a háztartásban, ezért minél nagyobb a beruházás mértéke, annál inkább értenek egyet a munkavállalással – s e megfontolásban a megfeleltethető végzettségű férfiak partnerek. Blaskó (2005) interpretációjában a nők iskolai végzettségének emelkedésével együtt javulnak a munkaerő-piaci esélyek, ezért nem preferálják az otthoni tevékenységet. Egy ezredfordulón készült OECD-tanulmány a nők magyaranyű munkavállalását négy fő okra vezeti vissza, ezek közül az egyik a nők magasabb iskolai végzettsége, és – ami ebből adódik – a nők nagyobb gazdasági önállóságának igénye. (Biztos alapokon 2001, 25). Tegyük hozzá, hogy a magasabb végzettségű nők munkavállalási attitűdje mögött nemcsak anyagi megfontolások állnak, hanem a megszerzett tudás és képességek felhasználásának szándéka is. (ld. 3.3 alfejezet)

A női szerepvállalások tekintetében a magyar társadalomban tetten érhető egyfajta ellentmondás a „pszichikus beállítottság” és a „racionalitást felismerő vélekedés” között: helyénvalónak és ideálisnak gondolják, ha a nők csupán az otthoni teendőikkel járó tevékenységeket végzik el, ugyanakkor nélkülözhetetlennek tartják a nők fizetett munkavállalását. (Pongrácz 2001, 41) Az eddigiekben ennek az ellentmondásnak a gyökereit igyekeztünk feltárni a női szerepkörök változásának bemutatásával, s megállapítottuk, hogy a változó gazdasági-társadalmi folyamatok sodrásában a nők szerepköre kibővült, az addig elsődlegesnek tartott otthoni munka a „második frontra” szorulva állandó nehézségeket generál. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nőknek nemcsak a szerepkörük bővült, hanem az a társadalmi közeg is, amelyben a mindennapi tevékenységüket végzik. A tanulási beruházások révén gazdagodó tőkefajta és a különböző hozamok tehát a munkahelyen és a családban éreztetik elsősorban hatásukat, sőt, e két szféra hatékony összehangolását is szolgálhatják.

4.2 A tanulmányi beruházásokhoz közvetlenül kötődő közösségi terek

A nők életútjában tehát a munkahely és a család az a két terület, amelyen legtöbbet tevékenykednek, és ahol a legintenzívebb a személyközi kapcsolattartásuk. A továbbiakban megvizsgáljuk ennek a két területnek az egymáshoz való viszonyulását, és azt, hogyan egyeztethetőek össze a két szféra teendői. Mindeközben arra is keressük a választ, hogyan befolyásolja az iskolai végzettség ezeken a területeken zajló folyamatokat, illetve ezek koordinálását. Amennyiben ugyanis a kvalifikáció és a közösségi tereken nyújtott feladatvégzés között kapcsolat van, úgy a különböző szerepkörökben végzett hatékony teljesítmény a felsőfokú tanulmányok hozamaként jelenhet meg a szociális beágyazottság területén.

Az előzőekben bemutattuk a hagyományos női munkavégzéssel járó feladatokat, amelynek elfogadása az iskolai végzettséggel párhuzamosan csökken. Az otthoni teendőket, amely a háztartási munkavégzést és a gyermekek gondozását és nevelését takarja, javarészt a nők látják el, de az iskolai végzettség emelkedésével a felek között kiegyensúlyozottabbá válik a terhek megosztása. A kutatásokból láttuk azt is, hogy a munkavállalók megítélésében a család elsődlegessége a fizetett munkával szemben tradicionálisan fennáll, különösen a kevésbé kvalifikáltak körében. A családot és az otthoni teendőket előtérbe helyező gondolkodás kedvezően hat a család és munka dilemmájában, családos munkavállalókat vizsgáló kutatásban a válaszadók 84%-a (1991), illetve 77%-a (1998) vélte problémamentesnek a két terület összehangolását (Pongrácz 2001, 35). Ugyanakkor a családi állapotból fakadó munkahely miatti aggodalom számos problémát vet fel, mint a napközbeni gyermekfelügyelet betegség vagy túlóra idején, a családi élet háttérbe szorulása vagy a karrierépítés a családi élet rovására, a háztartás ellátása (ld. többek között Blaskó 2006, Frey 2003, Dobossy 2000, Szűcs 2005).

A szerepfelfogások iskolai végzettség szerinti eltéréséből arra következtethetnénk, hogy a magasabb iskolai végzettségűeket, akik a diplomájuk munkaerő-piaci beválthatóságára törekszenek, valószínűleg jobban aggasztja a két terület összehangolásának problematikája, de az időmérleg-kutatások nem erre utalnak. Az iskolai végzettség emelkedésével a nők összmunkaidő-szerkezetében a fizetett munkára fordított idő növekszik, ezzel együtt csökken a háztartásra fordított idő, viszont a két területen végzett munka időráfordítása a diplomás nőknél kiegyenlítődik (Falussy 2002), a gyermekek ellátására pedig az értelmiségi nők fordítják a legtöbb időt (Harcza 2000). Az otthoni és munkahelyi teendők összeegyeztetése miatt az átlagnál jobban aggódnak a kisgyermeket nevelő nők, de közülük a felsőfokú végzettségűek – valószínűleg a jobb munkaerő-piaci helyzetük miatt – kevésbé nehezen élik

meg ezt, őket leginkább a karriertörésből fakadó szakmai lemaradás aggasztja. (Pongrácz i.m., 42)

Az otthoni és a munkahelyi teendők összehangolására tett erőfeszítések nemcsak a munkavállalók számára jelent előnyt, hanem a munkaadó érdeke is a hatékony és kiegyensúlyozott munkaerő foglalkoztatása. Európa-szerte általános tapasztalat, hogy amelyik munkahelyen megvalósul a két terület összehangolása, ott az alkalmazottak motiváltabbak, növekszik a munkavégzés hatékonysága, kevesebb a stressz és a betegség miatti távollét, és ezáltal megtarthatók és motiválhatók a kvalifikált, elkötelezett munkavállalók is. (Aranyi 2001) Az alkalmazottak családi háttérét figyelembe vevő munkahelyekre jellemző az atipikus munkaformák alkalmazása, a munkavégzés helyének és idejének rugalmas kialakítása, a családok anyagi és szociális támogatása.

Hazánkban a családbarát munkahelyek kialakítására kiírt minisztériumi pályázatok nyomán jönnek létre hasonló kezdeményezések, amelyek érintik a gyedről, gyesről visszatérők reintegrációjának megkönnyítését is. Ezek a munkahelyek a biztonságos visszatérés mellett lehetővé teszik a távollét alatti folyamatos kapcsolattartást, ennek módjai között megtaláljuk a tudás karbantartására tett törekvéseket, úgyszintén mint a továbbképzésekbe való bevonást, a képzési anyagok és a munkahelyi kiadványok eljuttatását, de kiemelten fontos a személyes kapcsolattartás értekezleteken, rendezvényeken. 1994 és 2001 között a családbarát munkahelyeken 2400 alkalmazott szakította meg pályafutását gyermekvállalás miatt. Közülük mindössze 20% nem tudott vagy nem akart visszatérni a korábbi munkahelyére, a többiek számára a visszatérés megkönnyítésére a folyamatos kapcsolattartás mellett kedvezményt nyújtottak a munkaidő és munkakör területén, és lehetőség szerint támogatják a rugalmas gyermekelhelyezést is. (Nemeskéri 2002).

A magasan kvalifikált, vezető beosztású munkaerő számára különösen fontos a gyors és hatékony reintegrálódás, ami természetesen a munkaadó érdeke is, mivel az általuk betöltött munkakörben nem megengedhető a hosszú és szakmailag „eseménytelen” távollét, és a további munkavégzésben is lényeges a családi háttér biztosítása. Egy multinacionális nagyvállalatnál készített vizsgálat szerint a felső vezetésben dolgozó nők saját döntésük alapján általában hat hónap után térnek vissza dolgozni, amit a munkáltató számos intézkedéssel könnyít meg, többek között átmeneti részmunkaidőt és távmunkát ajánl fel, bölcsődei és óvodai ellátást biztosít, tanácsadói szolgálatot működtet a munka és magánélet közötti egyensúly problémák megoldására. (Tóth 2007, 179)

A családbarát intézkedések egyre nagyobb teret nyernek uniós szinten, a 2002-es barcelonai célkitűzésekben az Európai Tanács felszólította a tagállamokat, hogy számolják fel a nők munkaerő-piaci részvételét akadályozó tényezőket, mindenekelőtt hozzanak létre

megfelelően működő gyermekintézmény-hálózatot a hat éven aluli gyermeket nevelők munkába állásának támogatására. A szakmai és magánélet összeegyeztetéséről szóló politikák további célkitűzése a rugalmas munkaidő és szabadság biztosítása, az apák bevonása az otthoni gyermekgondozásba apaszabadságok révén, és ide tartozik a női vállalkozások támogatása is. (A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség, 2009). Az intézkedések aktualitása hazánkban is érezhető, mivel a bölcsődék túlterheltsége miatt az elhelyezést igénylők mintegy harmada írthatja be gyermekét, a gyés idejének csökkentésével ez a probléma fokozódni fog.

A napközbeni ellátás igényét a 2005-ben készült reprezentatív országos felmérés adatai is jelzik, a megkérdezett nők több mint kétharmada gyermekintézményben helyezi el nem iskoláskorú gyermekét a munkaidő alatt, mintegy húsz százalékuk gyermekére nagyszülő vagy rokon vigyáz. (Csaba 2006) A rugalmas munkaidőre vonatkozó kiemelt irányelv szükségességét bizonyítja, hogy a megkérdezett nők harmada a családi okokból való távolmaradást igyekszik szabadság igénybevétele nélkül kompenzálni, egytizedük fizetés nélküli szabadságra kényszerül, a foglalkoztatottak fele pedig táppénzre vagy fizetett szabadságra megy. A munkaidő rugalmasság tételére inkább a magasabb végzettségű, szellemi munkavállalóknak van lehetőségük (gyakrabban a megkérdezettek felének, ritkábban harmaduknak), a fizikai dolgozók harmada általában, húsz százaléka ritkábban veheti igénybe a munkaidő rugalmasság tételét.

A munkaidőnek és a munkavégzés helyszínének a családi élethez történő igazításának egyik lehetséges útja az önfoglalkoztatás. A rendszerváltozás után jelentősen megnőtt a női vállalkozók száma, egy vizsgálat tanulsága szerint ennek oka lehet, hogy a nőknek konkrét képzésük van a vállalkozásra, például a meglévő családi vállalkozás folytatása, vagy a képzettségük, tudásuk megvalósítása, de döntésükben motiválhatja őket a jobb körülményeket biztosításnak reménye, végül a munkahely hiánya, elvesztése vagy rossz munkakörülmények miatt kényszerülnek a vállalkozás indítására. (Gere 1996, 33) A megkérdezett vállalkozó nők iskolai végzettsége az aktív keresők átlagánál magasabb volt, háromnegyedük érettségizett vagy diplomás, legtöbbjük korábban alkalmazottként dolgozott, és az induló tőkét saját megtakarításból illetve családi, baráti kölcsönökből teremtették elő, a megkérdezettek legnagyobb hányada azonban kevés nyereséget produkált, vagy egyáltalán nem volt nyereséges a vállalkozása. A Nagy (1996) által megkérdezett vállalkozónők motiváció hasonlóak voltak – anyagi feltételek javítása, család és munka összeegyeztetése, önmegvalósítás, vagy éppen kényszerhelyzet –, de ezek a megkérdezettek az önfoglalkoztatás által eredményes utat jártak be, és a sikeres vállalkozói tevékenység mögött harmonikus családvezetés áll.

A kilencvenes évek második felében a női vállalkozóvá válás dinamizmusa megtört. A vállalkozás elindítását viszont uniós pályázatok és több munkaügyi szervezet által meghirdetett tanfolyam segítette, amit a tartós munkanélküliek és a gyermeknevelési támogatásból visszatérni szándékozók hasznosítanak leginkább saját vállalkozás beindításával. Egy 1999-es regionális felmérés eredményei azt mutatják, hogy a nők több mint a fele szolgáltatási területen folytatja tevékenységét, de problémaként értékelték, hogy kevés ismeretekkel rendelkeznek a pénzügyi forrásokról, piaci információk hozzáféréséről. (Soltész 2003) A vállalkozók között a nők aránya mindössze 10-12 % körüli, ennek oka, hogy a kockázattal, de előnyökkel is járó önfoglalkoztatás a nemi szerepekből adódóan a nők számára kevésbé vonzó (Jakab 2000) A foglalkoztatott nők legnagyobb része tehát alkalmazottként dolgozik, és ebben a formában igényli a reintegráció megkönnyítését, valamint a munkahelyi és családi élet összehangolását.

A korábban bemutatott kutatások során többször felmerült az az igény, hogy a nők valamilyen atipikus munkaformában dolgozzanak a szerepösszeegyeztetések megkönnyítése érdekében. A leggyakrabban emlegetett munkaforma a megrövidített munkaidő, ismertebb nevén a részmunkaidő, illetve a távmunka, de ide tartoznak az időszakos foglalkoztatási formák, mint például a szezonális és alkalmi munka, és a nem munkaviszonyban végzett munkák, mint az önfoglalkoztatás. (Laky 2001) A Magyarországon jellemző alacsony atipikus foglalkoztatottság ellenére komoly igény jelentkezik a munkavállalók, különösen a nők körében. A nők munkavállalásának okait feltáró alfejezetben (3.3) azt láttuk, hogy ha a férj keresete elegendő lenne, a nők legnagyobb hányada részmunkaidőben venne részt a munkaerő-piaci folyamatokban, különösen a fiatal felnőttek és a magasán iskolázottak. (Pongrácz 2002, 36, Pongrácz-S.Molnár 2000b, 57)

A munkavállalók végzettségével párhuzamosan növekszik azok aránya, akik a részmunkaidőt részesítik előnyben, az egyik felmérés adatai szerint az alacsonyabb végzettségű nők egyetértése 40% körüli, az érettségizettek fele dolgozna részmunkaidőben, a diplomásoknál 66% ez az arány. (Pongrácz-Tóth 1999) A heti 30 óránál kevesebb fizetett munkavégzést választók a családi teendőket helyeznék előtérbe, még akkor is, ha a felsőfokon szerzett tudásukat nem tudják teljes mértékben kamatoztatni, hiszen az atipikus munkaforma hátrányai közé tartozik az, hogy kevés a lehetőség a karrier kiépítésére, a szakmai továbbképzésekre. A valóságban azonban ezek a hátrányok elidegenítik a diplomás nőket a részmunkaidős munkaformától, inkább az alacsonyan iskolázott, kevésbé képzett nők vállalnak rövidített munkaidejű állást vagy szezonális munkát (Koncz 1987), pedig a kevesebb munkaórából adódó alacsonyabb jövedelem éppen a magasabb végzettségűek számára jelenthetné az elegendő második kereset biztosítását.

Az atipikus foglalkoztatottság iránti igény a munkaerő-piaci státusz tekintetében különösen a munkanélküliek és az inaktívak csoportjában jelenik meg, ezt mutatja egy 2001-ben végzett kutatás. A megkérdezettek közel fele élne a részmunkaidős lehetőséggel, de mindössze két százalékuk teheti meg, hogy ebben a munkaformában dolgozzon. A részmunkaidőben dolgozni szándékozó nők gazdasági státusz szerint elkülönülnek, a foglalkoztatottak közel negyven százaléka választaná ezt a lehetőséget, még a munkanélküliek hetven, a kisgyermeket nevelők hatvanhét százaléka dolgozna napi négy vagy hat órában. Frey 2001a, 12) A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevők esetében a részmunkaidős foglalkoztatottság elősegíti a reintegrálódást, valamint a család és munka összeegyeztetésének megkönnyítését, ezt igazolja az a korábban hivatkozott kutatás, amely gyesen, gyeden lévő nőket kérdezett a munka és család összeegyeztetősége érdekében kívánt kritériumokról, ahol a válaszadók legnagyobb része teljes a munkaidő felcserélését javasolja részmunkaidőre vagy rugalmas munkaidőre, illetve a távmunka lehetőségét veti fel. (Frey 2003, 125)

8. táblázat A családban betöltött női szerepkörrel egyeztetett többlépcsős karrierút

	Teljes állás	Részmunka	Otthon
<i>Mit csináljon a nő, amikor... még nem született gyerekek</i>			
Férfi (468)	91	6	3
Nő (541)	95	4	2
... van olyan gyerek, amelyik még nem jár iskolába			
Férfi (471)	6	44	50
Nő (542)	7	49	44
... a legkisebb gyerek is elkezdett iskolába járni			
Férfi (469)	33	53	13
Nő (537)	30	55	14
... a gyermekek már elkerültek otthonról			
Férfi (461)	92	6	2
Nő (537)	90	8	2

(Forrás: Blaskó 2006)

Az ehhez hasonló javaslatokban a munkaidő megválasztását gyakran a gyermek életkorához igazítják, ezt szemlélteti a 8. táblázat, amelyben az ún. többlépcsős karrier látható. A megkérdezettek egyöntetű véleménye, hogy a női karrierút elején (még nincs gyermek) és végén (a gyermek elkerültek otthonról) a nők teljes állásban dolgozzanak, a közte lévő

időszakban pedig az anyai teendők kapjanak hangsúlyt. Ennek megfelelően az iskoláskor előtt a nők maradjanak otthon vagy részmunkaidőben dolgozzanak (a válaszadók véleménye közel fele-fele arányban oszlik meg), majd ha a legkisebb gyermek is iskolába jár, fokozatosan térjenek vissza a munka világába, a megkérdezettek harmada szerint teljes állásban, ötven százalékuk szerint részmunkaidőben, de egytizedük továbbra is az otthonmaradást javasolja.

4.4 Társadalmi tőkegyarapodás a felsőfokú tanulmányok során

A gyermekvállalást követően a tipikus női szerepek módosulnak, az anyaszerep válik dominánssá, a munkahelyi és otthoni teendők közötti feszültség pedig egy időre megszűnik. A gyermeknevelési támogatás ideje alatt a munkavállalói tevékenység átmenetileg szünetel, a munkahelyi színtér eltűnik, ezzel együtt a tradicionális női feladatok és az otthon válik kizárólagossá. A többfrontú helytállás ideiglenes feladása azonban más jellegű problémákat indukál. Ilyen probléma a fizetett munkából és annak körülményeiből történő több éves kiesés, amelyet a munkavállaló, a munkaadó és a munkatársak egyaránt érzékelnek. A másik jellegzetes nehézség a kisgyermeket nevelők szűk életteréből adódik és a társadalmi élettől való elzártágban testesül meg, ami ugyancsak gondoz okozhat a munkába álláskor. Az inaktív évek alatt végzett tanulás mindkét kérdésre válasz lehet, elősegítheti az izoláltság feloldását és a személyközi reintegrációt; ezek lényeges hozamként a szociális beágyazódás területén jelennek meg.

A gyermekgondozási szabadságon lévők hosszú évekre elhagyják a munkaerőpiacot, ezzel együtt a munkával összefüggő interperszonális kapcsolatok legnagyobb része ebben az időben szünetel. A munkába való visszatérést azonban megkönnyíti, ha a távollét alatt folyamatos a kapcsolattartás a kollégákkal. Ez egyrészt szakmai szempontból előnyös, mivel a munkavállaló rendszeresen értesül a munkahelyi eseményekről, figyelemmel kíséri az új jelenségeket (pl. termékfejlesztés, új technológia stb.), másrészt nem szakad meg a régi (és esetlegesen új) munkatársakkal való együttműködés. A kapcsolattartás kerete lehet a gyeden, gyesen lévő munkaerő meghívása a továbbképzésekre, megbeszélésekre, rendezvényekre, vagy a rendszeres konzultáció a munkaadóval, vezetőséggel és kollégákkal. A munkába történő visszatérés történhet fokozatosan, amikor kezdetben valamilyen atipikus munkaformában foglalkoztatják a munkaerőt, például részmunkaidőben, vagy a hazánkban ennél is ritkább megosztott munkakörben (ld. Tóth 2007).

A gyermekgondozással töltött inaktív évek alatt végzett tanulmányok elősegíthetik a munkahelyi beilleszkedést azzal, hogy a tanulás révén felmerül az igény a szakmai kapcsolattartásra. Ennek hiányában (vagy emellett) a hallgatótársakkal és az oktatókkal

történő rendszeres kapcsolattartás fenntart egy olyan, a munkahelyi kollektívához hasonló kapcsolatrendszert, amely lehetőséget nyújt a társadalmi izoláltság elkerülésére, és a közösségi életbe való zökkenőmentes visszatérésre. Az egyetemi és főiskolai élet segítheti a társadalmi izoláltságból fakadó magány elkerülését, ami sok esetben depresszióhoz vezet. A tanulás elősegíti a társadalmi integrálódást (Prins at al. 1996), a zártságból való kitörést (Durkó 1998), a kommunikációs hiány oldását (Zrinszky 1996).

Nem vitatható, hogy a gyed, gyes évei alatt a nők elsődleges feladata a gyermek gondozása és nevelése, de az ezzel járó tevékenységek egyrészt kevés intellektuális teljesítményt igényelnek, másrészt erőteljesen leszűkítik a társadalmi életteret. A kisgyermek gondozása mellett fennmaradó limitált szabadidő eltöltésének felhasználására számos lehetőség kínálkozik, azonban a szelekció nélküli tévézés vagy magazinolvasás helyett a tanulás nemcsak a jövőbeni befektetések szempontjából hasznos, hanem a közösségi kapcsolatokat is bővíti.

A felsőoktatásban töltött évek alatt keletkezett kapcsolatok a tanulás ideje alatt az elszigeteltség felszámolását szolgálja, a tanulmányok után (és alatt) pedig társadalmi tőkeként funkcionálhat. A felsőoktatásban szerzett ismeretségek fenntarthatók és bővíthetők bizonyos érdekek szem előtt tartásával, ami időbe és anyagi kiadásokba kerül. Bourdieu (1998) felfogásában ez a befektetés profitot termel, és jól működő, zárt, hierarchikus csoportokat hoz létre. Az érdekalapú társadalmi tőketermeléssel szemben Coleman (1998) kapcsolatrendszere nem eredményez közvetlen hasznot, mivel nem ezzel a céllal keletkezik. Az emberek közötti viszonyokban, közös értékekért létrejött tevékenységek révén születik a társadalmi tőke, amelyet a működő kapcsolatok tartanak életben. A bourdieu-i társadalom tőke-értelmezés esetünkben a munkaerő-piaci integráció hozammezőjénél merülhet fel, amikor is a tanulmányok során keletkezett kapcsolatokból származó előnyöket érdekérvényesítés céljából használja fel a munkavállaló, például éppen a munkaerőpiacra történő visszatérés idején új állás betöltéséhez.

A szociális beágyazottság területét vizsgálva azonban a colemani értelemben vett társadalmi tőke bír magyarázóerővel. Az egyetemre vagy főiskolára járó, kisgyermeket nevelő hallgató ugyanis valószínűleg nem tudatos kapcsolatháló kiépítésén gondolkodik, hanem jól érzi magát az izoláltságát feloldó, kvalifikált közösségben, miközben komoly intellektuális kihívásoknak próbál megfelelni. A közös cél (diplomaszerzés), a közös szerepek (kismama és hallgató), valamint a közös élethelyzet (az inaktív évek alatt végzett tanulással járó nehézségek és sikerélmények) olyan szoros közösséget kovácsolnak a hallgatónők között, amelynek alapja nem az önérdék-érvényesítés, hanem a – Coleman által is hangsúlyozott – bizalom és együttműködés. Ez az egyéni érdekektől és egymás kizsákmányolástól mentes

kapcsolatból fakadó hozam a tanulmányok végeztével úgy jelenhet meg a szociális beágyazódás területén, hogy továbbra is ebben a struktúrában működik: viszonzást nem várva segítenek egymásnak például a gyermekfelügyeletben, közös családi programokat szerveznek, vagy éppen újabb közös tanulási beruházást hajtanak végre. A tanulmányok során gyarapodott társadalmi tőke nemcsak a hallgatók közötti kapcsolatháló kiépülését jelenti, hanem az egyetemi és főiskolai oktatókkal való munkakapcsolat is funkcionálhat társadalmi tőkeként.

A családon kívüli társadalmi tőke mellett (Coleman 1998) a családon belüli társadalmi tőke is jelentősen gazdagodik a felsőfokú tanulmányok mentén, és az ebből származó hozam egy része jóváírható a szociális beágyazódás területén. Az iskolázottság javulásával együtt jár az értelmiségi normák kialakulása vagy megerősödése, a kedvező tanulási aspiráció kibontakozása, amely emeli a család kulturális klímáját, és kialakítja a gyermek tanulásába történő megfelelő beruházási stratégiákat. A családon belüli tőkeátadást azonban csak a gyermekekkel töltött megfelelő idő és kapcsolat révén megy végbe zavartalanul. (Coleman 1998, 30)

Bourdieu (1998) szintén hangsúlyozza az anyák gyermekre fordított szabadidejének fontosságát a tőke transzmissziójában, Coleman azonban továbbmegy, és a fizetett munkát nem vállaló, a gyermekével sokat törődő, akár alacsonyan kvalifikált anyák odafigyelésének jótékony hatását mutatta ki. A magas iskolázottság nincs hatással a gyermek eredményességére, ha a szülők otthonon kívül használják fel, például a munkahelyen. A gyerekeknek csak akkor származik előnye szülei kvalifikáltságából, ha jó kapcsolatot ápolnak a családon belül.

Kiemelt szerephez jut ebben tehát az anya, aki a gyermek fejlődése szempontjából hangsúlyos első éveiben a legtöbb időt tölti gyermekével, de a későbbi életévekben tanúsított gyermekre való odafigyelése az iskolai eredményességet is befolyásolja. Pusztai (2009) a családban meglévő társadalmi tőke formáit vizsgálva arra következtetésre jutott, hogy a szülői odafigyelést leggyakrabban a beszélgetés, a házimunkába való bevonás és a leckeikérdezés jelentették, a vizsgált középiskolások között ritkábban fordult elő a televíziózás, a számítógép-használat korlátozása, a házon kívül töltött idő megszorítása, és a tanárok felkeresése. (Pusztai 2009, 141). A felsőfokú tanulmányokat folytató kisgyermekes hallgatók emelkedett tőkefajtái tehát akkor jelentenek valódi hozamot a családi szférában, ha az iskolázottság növekedésével nemcsak a bourdieu-i intézményesült tőke gazdagodik, hanem a megfelelő odafigyelés révén a coleman-i családon belüli társadalmi tőke is növekszik.

4.5 A szűkebb és tágabb közösségekben megjelenő hozamok (Összegzés)

A szociális beágyazódás területén megjelenő hozamok kapcsán megvizsgáltuk a szűkebb közösségekben megmutatkozó pozitív hatását, így a családon belül a hagyományos női szerepek felvállalását, a gyermekkel töltött idő fontosságát, és a tanuló közösség jótékony hatását az otthonlét alatt. A tágabb szintéren a kollegiális kapcsolatok, a munkahelyi feladatok és az újonnan gyarapodott társadalmi tőke jelent meg. A fejezet felépítése azonban nem ezt a logikát követte, hanem először a nők által betöltött szerepek és azok változását tartottuk fontosnak bemutatni annak érdekében, hogy érthetőbb legyen például a családi és munkahelyi feladatok összeegyeztetésének szükségessége.

A rendszerváltást követő időszakban a nők munkaerő-piaci részvétele továbbra is folyamatos volt (a nehezebb gazdasági periódusokban ugyan tapasztalható részleges kivonulás, pl. kilencvenes évek elején nagyarányú inaktivitás, de az aktivitási ráta később állandósult), és a munkavállalással együtt a szerepzavar fennállása is folyamatos, amelyben a társadalom a hagyományos női szerepek mellett teszi le a voksát. A nők munkavállalásának okát elsődlegesen az előző rendszerből megörökölt kétkeresős modell fennállásában és a gazdasági önállóság igényében láttuk, de megjelentek egyéb okok is, mint a tudás felhasználása vagy a társadalmi szintéren való tevékenység igénye.

A felsőfokú végzettséggel bíró nők esetében kiviláglott, hogy a munkavállalói szerepük felvállalása nagyobb mértékű, mint alacsonyabban iskolázott társaiké, a kettős teher ellenére is inkább kívánnak fizetett munkát vállalni. Ez részben gazdasági megfontolással indokolható, mivel a korábban értelmiségi pályát választó nők döntésük során számoltak az emberi tőkéjükbe fektetett költséges beruházásuk késői megtérülésével, s ezt a munkaerőpiacon végzett munkájuk jövedelmétől várják. A kétkeresős kényszer kizárása során láttuk, hogy legnagyobb arányban ekkor is a diplomás nők vállalnának munkát, tehát a tudásuk mint megszerzett tőke nemcsak gazdasági értelemben térül meg és kamatozik tovább, hanem értékteremtő és értéknövelő hatással bír. Ez a jelenség összhangba hozható a Schultz (1983) elméletében szereplő pozitív megtérüléssel, miszerint a képességek növelésére fordított kiadások növelik a munkavégzés értékét. Ebben az esetben az egyén szintjén a munkavégzés értékének növekedését a munka iránti nagyfokú igény adja, ami a tudás és képességek felhasználására törekszik, annak ellenére, hogy a társadalom szintjén ez kevésbé térül meg. Gondoljunk itt a vizsgált munkaerő-piaci jelenségekre (szegregáció, üvegplafon, bérkülönbségek, reintegrációs problémák) és a munka-család összehangolásának nehézségeire (szerepkonfliktus, munkamegosztás).

A társadalmi tőke kapcsán elmondtuk, hogy a kisgyermekes hallgatók már a tanulmányok folytatása alatt profitálnak az újonnan kiépült kapcsolatokból és a tanulói közösség jótékony hatásáról, azonban ez nem önérdékből és tudatosan történik. A kapcsolatháló kiépülését elsősorban a közös élethelyzet szervezi, másodsorban a tanulmányi kihívások indukálják. Az erős kohéziót feltételező kapcsolatok továbbélésében hasonló jellemzőket gyanítunk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ez a társadalmi tőke nem konvertálódhat gazdasági tőkévé a későbbiekben, viszont létrejöttében és funkciójában nem ez a mozgatórugója a kisgyermekes hallgatói közösségnek. A családon belüli társadalmi tőke átörökítése azonban annál nagyobb tudatosságot igényel az anyák részéről, amennyiben a felsőfokú tanulmányaikat a gyermekek iskolai pályafutásában is kamatoztatni szeretnék.

5. A gyermeknevelési támogatásokban részesülő hallgatók tanulmányi befektetéseinek és megtérüléseinek vizsgálata

A felsőfokú tanulmányokat folytató, kisgyermeket nevelő nők tanulásba történő befektetéseikhez és megtérüléseikhez kapcsolódó szakirodalmak képezik az alapját annak a longitudinális kutatásnak, amely gyermekgondozási szabadságon lévő hallgatók tanulmányait kísérte figyelemmel. A dolgozat elméleti részében megállapítottuk, hogy a 20. század második felében evidenssé váló női munkavállalás feltételezi a nők oktatásban való részvételét, ezt az iskolázottság felső fokán intenzív módon láttuk megmutatkozni: a hallgatók nembeli arányának gyors kiegyenlítődését, majd a női hallgatók állandósult túlsúlyát tapasztalhattuk. A nők magas tanulási hajlandósága a részdíjs képzéseken belül még inkább megmutatkozott, a levelező (és esti) tagozatokon magas arányban folytatnak tanulmányokat a többnyire munka és család mellett tanuló nők. A munkaerőpiac hazai állapotát 1992 és 2008 között abból a szempontból tekintettük át, hogy a gazdaság milyen megtérülési lehetőséget kínál a felsőfokú tanulmányokba beruházó nőknek. A felsőoktatási expanzió ellenére a diplomások iránti kereslet-kínálat egyensúlyát tapasztaltuk, a gazdasági aktivitás és a foglalkoztatottság tekintetében a kvalifikált munkaerő stabilitása állandónak mondható, az aktív népességben belül tartósan alacsony a munkanélküliek aránya, a jövedelmük és foglalkoztatottságuk végzettségüknek megfelelően alakul.³⁶

Az iskolai végzettség és háztartási jellemzők figyelembe vételénél pedig azt láttuk, hogy a felsőfokú végzettségű munkavállalók munkaerő-piaci stabilitása kedvezőbb a munka világának ideiglenes elhagyása esetén is, a tanulásba történő befektetés megtérülése tehát nemcsak a gazdaságilag aktív életpálya-szakaszban jelentős, hanem a szakmai életpálya szándékolt megszakításának idején is. Hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy a magasabban kvalifikált nők inkább tartanak a karrierút megszakításából adódó hátrányoktól – pedig biztonságosabb munkaerő-piac elhagyók –, mint az alacsonyabb végzettségű munkavállaló nők. Ezt összefüggésbe hoztuk a magasabban iskolázottak nagyobb tanulási aktivitásával: karriertörésüket inkább kompenzálják a kiesett ismeretek pótlásával és a korábbi visszatéréssel, mint az alacsonyabb végzettségűek.

A felsőfokú oklevél megszerzésére fordított tanulmányi beruházások tehát a munkaerőpiacon megtérülni látszanak, ezért ez a terület volt feltételezésünk szerint az első, ahol az inaktív életpálya-szakaszban diplomát szerzett hallgatók hozamai megjelennek. A

³⁶ Hangsúlyoznunk kell, hogy a 2008 őszi kibontakozó gazdasági világválság begyűrőző hatásai a dolgozat vizsgált időintervallumát még nem érintette, a válságnak a diplomás munkavállalókra gyakorolt hatását feltáró publikációk ismertetése nem képezi a dolgozat tárgyát.

legkorábbi megtérüléseket már a reintegráció során várjuk, amikor az új végzettség birtokában nehézségek nélkül hagyják el az inaktív státuszt (értsd: rövid időn belül elhelyezkednek, nem válnak munkanélkülivé, vagy nem tűnnek el a rejtett munkanélküliség világában), a munkaerőpiacra történő visszatérésük zökkenőmentes (gyorsan pótolják lemaradásukat, felveszik a szakmai munka fonalát), továbbá jövedelmük, pozíciójuk, munkakörülményeik az új végzettségüknek megfelelő lesz. Hosszabb távon jó munkahelymegtartó-képességgel, felfelé való mobilitással, jövedelemelkedéssel, szakmai előrejutással számolunk a diplomás munkavállalókra vonatkozó adatok és tények alapján, természetesen figyelembe véve a női munkavállalókat érintő hátrányok hasznosságcsökkentő szerepét (diszkrimináció, szegregáció, bérkülönbség stb.) Az empirikus vizsgálat egyik központi kérdése, hogy az általunk vizsgált mintán kimutathatóak-e ezek a megtérülések a reintegráció során és az azt követő aktív munkavállalásban. A másik fontos kérdés szintén ehhez kapcsolódik: vajon a kisgyermekes nők tanulási döntésében valóban a munkaerő-piaci megtérülések reménye és igénye játszott meghatározó szerepet, az emberi tőkébe tett beruházásaiknak kizárólag a munkaerő-piaci boldogulás volt-e az oka.

A különböző kutatások eredményeiből kitűnt, hogy leginkább a magasabb végzettségű nők vállalnak fizető munkavégzést még akkor is, ha anyagi kényszer nem ösztönözné őket, mivel a megszerzett tudásukat a munkaerőpiacon kívánják kamatoztatni. A jelenség magyarázatául szolgált a megszerzett tudás és képességek felhasználási szándéka, amelyben az anyagi jellegű megtérülés kizárható, azonban a megnövekedett kulturális és emberi tőke szerepe határozott formát ölt. Úgy gondoljuk, a felsőoktatásban töltött évek hozzájárulnak a kedvező tanulási attitűd kialakulásához vagy megerősödéséhez, és a hallgatók a további életszakaszaikban a tanulásra mindinkább mint örömforrásra tekintenek, és kitartó szakmai érdeklődés vezeti őket karrierpályájukon. A másik, befektetési oldalról hasonló feltételezéseket támasztottunk a felsőfokú tanulmányok megkezdését illetően, a munkaerő-piaci megtérülések indítékain túl bizonyos belső motívumokkal számolunk, amilyen a tanulás szeretete, a szakmai ambíció vagy az érdeklődés. Az ennél is árnyaltabb indítékként jelenhet meg az otthon lévő inaktív tanulósok közösségi igénye, amely azonban a szociális beágyazódás megtérülési oldalon valószínűleg jól mérhető, akár csak a társadalmi tőke növekedése.

A dolgozat szakirodalmat áttekintő részeiben bemutatott társadalmi egyenlőtlenséggel, kulturális reprodukcióval, valamint a racionális döntésekkel kapcsolatos elméletek alapján a kisgyermeket nevelők a felsőfokú tanulásra vonatkozó döntéseinek vizsgálata során figyelembe kell vennünk a hallgatók eltérő társadalmi és kulturális hátterét. Az eltérő szocio-ökonomiai státuszú, különböző kulturális klímájú családból érkező hallgatók meglévő

tőkefajtái befolyásolják a tanulásról szóló döntéseket, a tanulási motivációt és attitűdöt, a tanulmányi eredményességet. Meghatározzák továbbá a tőkefelhalmozásokat, és hatást gyakorolnak a megtérülések irányára és mértékére. Az empirikus kutatásban kiindulópontként a meglévő alapvégzettséget (a gyermekgondozási időszakban megszerzett végzettséget megelőző iskolázottsági fokot) használjuk a hallgatók megkülönböztetésére, mivel a korábbi tanulási döntésekben nagy szerepe van a származási család kulturális, társadalmi és anyagi tőkenagyságának, és ezekből következtethetünk (vagy éppen ezzel magyarázhatjuk) a hallgatóink inaktív életszakaszában meghozott tanulási döntéseit. A kutatás eredményeinek vizsgálata próbál választ kapni arra, vajon az alapvégzettség szerint megkülönböztetett hallgatói csoportok esetében valóban eltérő befektetési stratégiákat tapasztalunk-e, és a feltételezett megtérülési területeinken, valamint a tőkegyarapodásokban hol helyezkednek el a két csoport tagjai. A kutatás további kérdéseit és részletes hipotéziseit az alábbiakban tárgyaljuk, miután bemutattuk a longitudinális vizsgálat tárgyát és módszerét.

5.1 Két felsőfokú intézmény kisgyermeket nevelő hallgatóinak tanulmányi befektetései és megtérülései

A longitudinális vizsgálat az észak-alföldi régió két intézményében, a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola különböző karain részidős képzésben tanuló, gyermeknevelési támogatásokat (tgyás, gyed, gyes vagy gyet) igénybe vevő hallgatói között zajlott. A kutatás két szakaszból állt, az első hullámban (2006) a felsőfokú tanulmányokba történő befektetések oldalát tártuk fel olyan hallgatóink esetében, akik a két intézmény valamelyikében a megkérdezés idején felsőfokú tanulmányokat folytattak a gyermekgondozási szabadság alatt, a kutatás *„A kisgyermeket nevelők tanulmányainak motivációs háttere”* címet viselte. A második szakaszban a tanulmányok megtérülését kutattuk olyan munkavállalók körében, akik a gyermekgondozási időszakban a két intézmény egyikében tanultak, s az új végzettségük birtokában tértek vissza a munkaerőpiacra. *„A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba fektetett beruházásainak megtérülése”* című kutatás 2009-ben zajlott.

A tanulásba történő beruházások körülményeinek feltárása érdekében a felsőfokú tanulásba bekapcsolódó, ideiglenesen inaktív nők tanulmányainak motivációs hátterét térképeztük fel, azokat az indítékokat, okokat keresetük, amelyek a tanulás mellett szóló döntésükben szerepet játszottak. A tanulási motivációk mellett kíváncsiak voltunk arra, hogy a tanulmányok közben hogyan értékelték korábbi döntésüket, azaz milyen pozitív és negatív tanulási tapasztalatok, milyen akadályok és nehézségek kísérték tanulmányaikat. Számolnunk kellett azonban azzal, hogy az egykori motivációkra való visszatekintés már egy sajátosan

módosult optikán keresztül történik, és az egykori döntéseket ennek megfelelően interpretálják. A felsőfokú tanulmányok hozamait vizsgáló kutatásban elsősorban a munkaerő-piacon megjelenő megtérüléseket, és azok mértékét, irányát firtattuk, azonban nem hagytuk figyelmen kívül az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területén várható hozamokat sem. A továbbiakban bemutatjuk a kutatás módszertani hátterét, részletezzük a kutatás főbb kérdéseit és hipotéziseit. A 2006-ban és a 2009-ben felvett kérdőívek elemzése külön történik, ezt a 6. és 7. fejezet tartalmazza.

5.2 A longitudinális kutatás módszere

A kutatás eszközeként kérdőív szolgált, amelyet a szakirodalmi tanulságok és az alapsokaságba tartozókkal folytatott előzetes beszélgetések alapján állítottunk össze.³⁷ A gyermekgondozási szabadságon lévők populációja nehezen elérhető, sajátos, rejtőzködő csoportját alkotja a társadalomnak, ezért a mintavétel módszerét és módját alaposan elő kellett készíteni. A mintavétel során a populáció tagjainak (a gyermekgondozási ellátásban részesülő, felsőfokú tanulmányokat folytató nők) elérése tűnt a legnehezebb feladatnak, hiszen a nyilvántartásuk az egészségügyi és szociális hálózaton keresztül nem hozzáférhető, az adatvédelmi szabályok nem tették lehetővé a nevek és címek kikérését. A nem valószínűségi kiválasztási eljárással (hólabda módszerrel) történő személyes megkeresés időigényesnek és körülményesnek bizonyult, az otthonukban felkeresett kismamák, hasonlóan a vélelmezhető előfordulásuk helyszínein (játszótér, orvosi rendelő stb.) felkutatott alanyokhoz, nehezen osztották meg figyelmüket a kérdőív kitöltése és a gyermek(ek) ellátása vagy felügyelete között. Ezek a tapasztalatok módosították azt a szándékunkat, hogy személyesen keressük meg őket. A kérdőívek időt és nyugalmat igénylő kitöltésére, amely leginkább a kisgyermek napirendjéhez igazodik (ti. alvási időszak), illetve a vizsgált populáció tömeges elérésére a postai úton történő kérdezés tűnt megfelelő adatfelvételi eljárásnak.

A 2006-ban még érvényben lévő jogszabály³⁸ lehetővé tette, hogy a gyermekgondozási ellátás bármely formájában részesülők bizonyos képzéseket térítés nélkül, vagy támogatott formában vegyenek igénybe. Az érintett oktató és képző intézmények, valamint a támogatásokat nyújtó munkaügyi szervezetek nyilvántartásán keresztül elérhetővé válhatott a formális tanulási módon tanuló, mentességet élvező populáció. A felsőoktatásban résztvevő, kisgyermeket nevelők elérése volt az elsődleges cél, de felmerült a nem felsőfokú intézményekben folyó oktatásba bekapcsolódók megkeresése egy esetleges összehasonlító vizsgálat céljából. A munkaügyi központok és kirendeltségek által hirdetett tanfolyamokon

³⁷ A kérdőívet az 1. számú melléklet tartalmazza.

³⁸ 51/2002. (III. 26.) Korm. Rendelet

tanuló kisgyermeket nevelők elérése azonban akadályba ütközött, mivel keresésünkre kizárólag létszámadatot tartalmazó statisztikát adtak át. A nyilvántartás alapján azonban kiderült, hogy alapsokaságunk igen változatosan oszlik meg az oktató és képző szervek között. Így végül a két regionális beágyazottságú felsőoktatási intézmény – a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola – kismama hallgatói alkották a mintavételi keretet. A gyermeknevelési ellátásban részesülő hallgatók a gyermekgondozási kötelezettségeikből adódóan a levelező tagozatot választják legnagyobb arányban, ezért ennek a részidős képzési formának a gyesen, gyeden (etc.) lévő hallgatóságát tekintettük megfelelőnek a merítéshez. Az adatvédelmi előírások ezekben az intézményekben is megakadályozták az – egyébként *kizárólag* a tandíjmenetesség miatt nyilvántartott, azaz egyéb hallgatóktól megkülönböztetett – gyermekgondozási ellátásban részesülők személyi adatainak kiadását, de egyes karok vállalták, hogy az általunk válaszborítékkal ellátott, kérdőívet tartalmazó felbélyegzett borítékokat eljuttassák az érintettekhez.

A megfelelő intézményi és kari engedélyek beszerzését követően véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétel történt a Debreceni Egyetem kilenc, és a Nyíregyházi Főiskola négy karán. 2006 májusában összesen 482 darab kérdőív jutott el postai úton a két intézményben tanulmányokat folytató kismamákhöz, ebből 178 darab kitöltött kérdőív érkezett vissza (37%-os visszaküldési arány), illetve személyes megkereséssel további 48 értékelhető kérdőívet kaptunk, így a minta nagysága 226 lett. (A kutatás kapcsán létrehozott honlapon keresztül³⁹, amely a kutatásról és az eredményekről tájékoztatja az érdeklődőket 29 fő jelezte érintettségét, és igényelt postai úton kérdőívet, de az anonimitás megőrzése érdekében az ebből visszaérkező kérdőíveket a postai úton elértekhez soroltuk.) A vizsgálat 2006. szeptember 1-jén zárult le.

A kutatás módszertani eredményei között tartjuk számon a két felsőoktatási intézmény vezetőségének és az egyes karok vezetőinek támogató közreműködését, amelynek során elérhetővé vált az alapsokaságunk. A célzott populáció érdekltségét mutatja a postai lekérdezés magas válaszarányszáma, valamint a kérdőívet kitöltők együttműködése. A válaszadók sok esetben a kérdéseken túl személyes véleményükkel és megjegyzéseikkel segítették a kutatást, számos esetben jelezve az esetleges további adatfelvételben való részvételnek a szándékát.

A 2009-ben folytatódó vizsgálat alapsokaságát azok az időközben munkába állt nők képezik, akik a gyermekgondozási idő alatt felsőfokú tanulmányokat folytattak a Debreceni Egyetemen vagy a Nyíregyházi Főiskolán. A kutatás ebben az esetben is kérdőívvel történt 2009 márciusa és júniusa között, a populáció elérése postai úton vagy kérdezőbiztosok

³⁹ A kutatás honlapjának címe: www.kismama.mindenkilapja.hu

bevonásával zajlott.⁴⁰ Az eredeti elképzelések szerint panelvizsgálat folytattunk volna a 2006-os merítés alapján, mivel az egykori válaszadók hatvan százaléka megadta elérhetőségét, a kutatás következő fázisában való részvételi szándékát jelezve. Feltételezve a válaszadók hajlandóságának fennállását, 136 darab kérdőívet juttattunk el részükre, azonban mindössze 23 darab értékelhető kérdőív érkezett vissza (17%-os visszaküldési arány). Valószínűleg az eltelt évek alatt diplomát szerzett, munkába visszatért nők kevésbé motiváltak a kutatás tárgyát illetően, illetve a munkahelyi és az otthoni teendők mellett nem állt módjukban az egykori tanulmányokkal kapcsolatos kérdések megválaszolása.

A kutatási terv módosításával kohorszvizsgálatra készültünk fel, nem valószínűségi kiválasztással történő mintavételt alkalmazva. Kérdőbiztosok bevonásával, hólabda módszerrel kutattuk fel azokat az aktív munkavállalókat, akik a gyermekgondozási időszakban a két intézmény valamelyikében szereztek felsőfokú végzettséget. A populáció elérése az előző kutatáshoz képest is nehezebbnek bizonyult, mivel semmilyen nyilvántartás nem állt rendelkezésünkre, így minden egyes kitöltött kérdőív, valamint a kitöltő információi egy újabb személyről nagy előrelépést jelentett. A kutatás végül 121 darab értékelhető kérdőívvel zárult 2009. május 30-án. A kutatás módszertani eredményének tartjuk a rendkívül nehezen elérhető alapsokaságból történő merítési lehetőséget, a kilencvenkét személyes megkeresés során tanúsított nagyfokú segítőkészséget a válaszadók részéről, de az önkitöltős kérdőívek postai úton történő válaszküldési aránya sem tekinthető nemzetközi átlagon alulinak

5.3 A kutatás kérdései és hipotézisei

A kutatás a tanulási befektetéseket vizsgálva, a tanulmányokról való döntésmechanismusokat igyekezett feltárni: a diplomaszerzés motivációit, a beruházás irányát, mértékét, jellegét, de érdeklődtünk a tanulmányok folyamatáról, a tanulmányi befektetést végzők magatartásáról is. A kutatás eredményeinek elemzése során a felsőfokú tanulmányokba befektetők egyéni költségét vizsgáljuk, amelyek lehetnek pénzben közvetlenül kifejezhetők és nem kifejezhetők (ld. 2. táblázat), és előre vetítik a munkaerőpiacon, az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területén várt megtérüléseket.

Az emberi tőkébe történő beruházás során az egyén és családja gazdasági számításokat végez a tanulás várható kiadásairól, és egyéb, nem anyagi erőfeszítéseiről, valamint a majdani hozamokról, és ez alapján dönt a tanulás szükségességéről. (Becker 1964) Az általunk vizsgált populáció esetében a családi háttér szerepe több szempontból is releváns: a kisgyermek mellett tanulók korábban meghozott továbbtanulási döntései – amelyben a

⁴⁰ A kérdőívet a 2. számú melléklet tartalmazza.

szülők döntő súllyal vettek részt – kihatással van a jelenleg végzett tanulmányokra, vélhetően kompenzáló vagy kiegészítő funkcióval. Ugyanakkor a hallgatók jelenlegi tanulmányaikról szóló döntéshozatal mögött elsődlegesen már nem a szülői, hanem a nukleáris család háttére áll, és a származási hatások valószínűleg csökkennek (Bukodi 2000) az új családi környezet hatása mellett. Ezért lényegesnek tartjuk mindkét családi háttér hatását megvizsgálni, amikor arra keressük a választ, milyen mértékben befolyásolja a tanulási szándékot felnőtt korban a család kulturális és gazdasági tőkéje, illetve azt, hogy a szülők által segített fiatalkori továbbtanulási döntések milyen hatást gyakoroltak a felnőtt hallgatók döntési mechanizmusaira. *Hipotézisünk szerint a származási család jelen tanulmányokra való hatása csökken, de nem tűnik el. Az egyének életútjára jellemző kulturális klíma kitapintható a felnőttkori tanulási döntésekben, mindemellett a saját család tőkefajtái is erőteljesen meghatározzák a tanulásba történő befektetéseket. (H1)*

A családi háttér a tanulási döntések befolyásolásával hatást gyakorol a továbbtanulás irányára és az elérhető legmagasabb iskolai végzettségre (Ferge 1980), a felnőttkori tanuláshoz való viszonyulást pedig nagyban befolyásolja az iskolai végzettség (Csernyák et al. 2004). A mintába került hallgatók esetében feltételezzük, hogy a meglévő végzettségük, és a mögötte álló döntési mechanizmusok a tanulási folyamat számos területére hatást gyakorolnak, ezért a mintát két almintára bontva – a gyermekgondozási időszakban végzett tanulmányok előtt középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők – keressük arra a választ, hogyan befolyásolja az alapvégzettség a felnőttkori tanulási döntéseket. *Feltételezzük, hogy a felsőoktatási tapasztalatokkal rendelkező és az érettségizett hallgatók tanulási attitűdje, tanulmányi eredményessége, tanulmányi motivációja eltérő jegyeket hordoz. (H2)*

A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulmányi motivációja az egyik központi kérdése a kutatásnak. A felnőttek tanulásának egyik legnagyobb ösztönzőereje a munkaerőpiachoz kötődő tényezőkben rejlik (ld. pl. Maróti 2002a), az inaktívak esetében is ezt feltételezzük a munkaerő-piaci integráció területén várt megtérülések okán, de optimális esetben megjelennek belső irányultságú motívumok is, amelyek elősegítik az intellektuális kibontakozást. *Hipotézisünk szerint az általunk vizsgált népesség esetében elsősorban külső ösztönzőerők hatottak a tanulásról szóló döntésmechanizmusban: ilyen a munkaerő-piaci reintegráció megkönnyítése, kedvezőbb pozíciók elnyerése, a jövedelem és a munkakörülmények javulása. (H3)* A munkaerőpiac felől érkező motivációk mellett nagy jelentőséget tulajdonítunk a tandíj befizetése alóli mentességnek, *tehát a tandíjmentesség mint külső motiváció is fontos szerephez jut.* Úgy gondoljuk, hogy a külső motívumok mellett a belső indítékok elhalványulnak, de valószínűleg megjelenik az inaktív évek alatt fellépő tudás- és képességyengülésből fakadó igény a tanulásra.

A tanulmányok megkezdésében fontos szerepet játszó munkaerő-piaci ösztönzőerőket feltételezve az első kérdőív több kérdésblokkja vonatkozott a munkába történő visszatérés körülményeire. A kétkeresős családmmodellből adódóan a nők újbóli munkavállalása egyértelműnek tűnik, de a gyermekgondozási szabadságot követően hazánkban a munkavállalóknak körülbelül fele tud elhelyezkedni (Bálint-Köllő 2008), az eredeti munkahelyre visszatérők aránya ennél is kevesebb (Frey 2003). A visszatérés idejét és módját a gyermekek száma és kora mellett az iskolai végzettség is befolyásolja, amelynek növekedésével a visszatérési szándék erősödik (Frey 2002). Az iskolai végzettség a reintegráció motivációira is hatással van, a magasabban kvalifikáltak esetében felülértékelődik a szakmai ambíció és a munka tartalma az anyagi érdekeltséggel szemben. (Szűcs 2005) Kutatásunkban a munkától távol töltött évek kompetenciákra való hatása mellett a visszatérés körülményeit firtattuk, mivel kíváncsiak voltunk arra, milyen esélyeket látnak a megkérdezettek az elhelyezkedésre a szándékolt karriertörés után, és hogyan ismerték fel a tanulásban rejlő lehetőséget helyzetük javítására. *Feltételezzük, hogy a megkérdezett, tanulmányokat folytató kisgyermekes munkavállalók tudatában vannak a munkaerőpiac elhagyásából adódó veszteségeknek, és ezeket a tanulásba való befektetéssel kompenzálják, amelyektől ráadásul a jövőben hasznat is várnak. (H4)* Valószínűsíthető, hogy a tanulás útját választó egyének a megtérülési oldalon mindenekelőtt könnyebb elhelyezkedést remélnék, hosszú távon munkaerő-piaci státuszuk javulását, amely nemcsak magasabb jövedelemmel és elismertséggel jár, hanem az új képzettségnek megfelelő munkakörrel, a magánéletük és munkahelyi teendőik könnyebb összehangolhatóságával.

A 2009-ben folytatódó vizsgálat a tanulásba történő befektetések hozamára koncentrál. A mintába került válaszadók zöme 2006 és 2008 között végzett, természetesen a kutatásig eltelt időszak nem elég hosszú idő ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le, hiszen a tanulási befektetések megtérülésével hosszú távon számolhatunk. Az általunk vizsgált alapsokaság esetében azonban feltételezhetjük, hogy a tanulás első megtérülései közvetlenül a munkaerő-piaci reintegrálódás során jelentkeztek, mivel a munkától való távollét alatt karbantartott tudás és kompetenciák, valamint az új felsőfokú végzettség már a munkaerő-piaci belépéskor előnyt jelenthetnek. Másrészt a pályakezdő diplomásoktól eltérően, a gyermekgondozási szabadságról visszatérők rendelkeznek munkatapasztalattal és munkaerő-piaci pozícióval, amely alapján időben korábban mérhetőek a tanulás kezdeti hozamai.

Dolgozatunk elméleti részében részletesen tanulmányoztuk a nők, és ezen belül a kisgyermeket nevelők munkavállalásának körülményeit. Láttuk, hogy a kedvezőtlen munkaerő-piaci folyamatok ellenére – horizontális és vertikális szegregáció (pl. Nagy 2001)

diszkrimináció (pl. Gyulavári 1997), bérkülönbségek (pl. Kertes-Köllői 1995) – a nők egyrészt igénylik a képzettségük munkaerő-piaci felhasználását (pl. Pongrácz-S.Molnár 1993a, Nagy 2001), másrészt a posztoszocialista országokra jellemző kétkeresős családmódel szükségessé is teszi a női munkavállalást (pl. Frey 2001b, Schadt 2003). A női foglalkoztatottság különböző szegmenseinek vizsgálatakor azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy az iskolai végzettség emelkedésével javulnak a nők munkaerő-piaci pozíciói, jövedelemviszonyai, a munkanélküliség kevésbé sújtja őket, továbbá kedvezőbbé válnak a munkavállalás feltételei, ezzel együtt javul a munkahelyi és magánélet összeegyeztethetősége. (pl. Koncz 1987, Nagy 2000) Mindez a teljes női foglalkoztatott népességre igaz, mivel a magas iskolai végzettség nemcsak az aktív, hanem a gyermekvállalás miatt inaktívvá vált nők elhelyezkedési esélyeit is kedvezően befolyásolja, csökkenti a karriertörésből adódó hátrányokat, és biztonságosabbá teszi a munkaerőpiac elhagyását. (Lakatos 2001, Bálint-Köllő 2008)

Az ideiglenes inaktív időszakban a tanulásba történő beruházás tehát hosszú távon mindenképp megtérül, kérdés, hogy a mintánkba került válaszadók esetében kimutatható-e a megtérülésnek valamilyen formája, eredménye. A gyés, gyed időszakában végzett tanulás első megtérüléseként fogható fel a tudás és képességek karbantartása és fejlesztése, a magasabb iskolai végzettség megszerzése. Kíváncsiak vagyunk, ez a reintegrálódás során érezhető volt-e a könnyebb elhelyezkedésben, a munkába való visszakapcsolódásban, a szakmai lemaradások pótlásában, esetleg megjelent előléptetés, jövedelememelkedés, kedvezőbb munkakörülmények és feltételek formájában. *Hipotézisünk szerint a kohorszvizsgálat keretein belül kimutathatóak lesznek a tanulás első megtérülési eredményei, elsősorban a munkaerő-piaci integráció területén, valószínűsítjük a zökkenőmentes és eredményes visszatérést, és feltételezzük az egyes területeken tett előrelépést (pl. a kedvezőbb státusz megszerzését, jövedelememelkedést).* (H5)

A kutatás első fázisának eredményeiből kiderült, hogy a kulturális egyenlőtlenségek és a korábbi tanulásról való racionális döntések (Boudon 1998) a felnőttkori tanulásra is hatással vannak, a szülői háttér felnőttek esetében is befolyásolja a tanulásról szóló döntéseket, igaz, kisebb mértékben (vö. Shavit-Blossfeld 1993). A tanulmányok megkezdésénél fennálló egyenlőtlenségek megmutatkoztak a tanulási motivációban, attitűdben és a tanulmányi eredményességben is, azonban számos jel utalt a kulturális reprodukció (Bourdieu 1978) várható irányváltozására. A kutatás egyik feladata, hogy kiderítse, e speciális populáció felnőttkori tanulása során valóban lezajlik-e egyfajta kulturális kiegyenlítődé, vagy alapvetően nem történik változás: a korábban magasabb kulturális tőkével indulók tanulási befektetéseinek nagyobb hozama várható, még az alacsonyabb tőkékkel rendelkezőknél

legfeljebb státuszmegőrzés történik. A korábbi kutatáshoz hasonlóan *két almintát hozunk létre* a gyermekgondozási időszakban végzett tanulmányokat *megelőző iskolai végzettség szerint* (diplomás, nem diplomás); hipotézisünk szerint *a munkaerő-piaci megtérülést és az intellektuális kibontakozást tekintve az egyenlőtlenségek alapvetően megmaradnak, esetleg finomodnak. (H6)*

A különböző tőkefajták nagysága és a tanulmányi eredményesség között fennálló szoros összefüggés (ld. többek között Bourdieu 1978, Bernstein 1971, Douglas 1974) alapján feltételezhető, hogy a kedvezőbb családi háttérrel rendelkezők jobban teljesítettek a tanulmányi évek alatt. Kérdésként vetődik fel, hogy a jobban teljesítő, tanulásban eredményes hallgatók sikeresebbek lesznek-e a munkaerőpiacon is, a magasabb teljesítmény magasabb hozamokkal jár-e a munka világában. A diplomás utánkövető vizsgálatok ezt a kérdést kevésbé firtatják (legfeljebb a diploma minősítésével kapcsolatosan), *feltételezésünk szerint kapcsolat van az iskolai eredményesség és a munkaerő-piaci sikeresség között, gondoljunk – a magasabb kulturális tőkével többnyire együtt járó – magasabb társadalmi tőkével rendelkező, eredményes tanulók munkaerő-piaci pozicionálási lehetőségeire. (H7)*

Az élethosszig tartó tanulás tekintetében fontos hangsúlyozni a tanulásban tanúsított kitartást (Kiss 1963), a folyamatos érdeklődés fenntartását (Maróti et al. 2002). Az általunk vizsgált alapsokaság megfelelő motivációval bírt, amikor a gyermekgondozás első éveiben a tanulás mellett döntött, kérdés azonban a tanulási tapasztalatok hatása a későbbi életszakaszokra, azaz rendelkezésre fog-e állni kellő mértékű és minőségű motiváció a tanulás valamelyik módjának kihasználására. *Feltételezzük, hogy azok, akik a szülés utáni időszakban vállalták a tanulásba történő, elsősorban nem anyagi jellegű befektetéseket, a szakmai életút későbbi szakaszaiban is megteszik ezt, tehát az emberi és kulturális tőkeberuházások folytatódni fognak. (H8)*

A longitudinális kutatás egészét tekintve a dolgozat elméleti részében felállított modellek (ld. 1. ábra és 2-5. táblázatok) gyakorlati alkalmazhatóságát vizsgáljuk, amelyeknek minden szegmensét érintette a fent bemutatott kérdéskörök és hipotézisek. A kutatás célja a kisgyermeket nevelők tanulmányi befektetéseitől a tanulmányi megtérülésig tartó átfogó vizsgálat volt, amely már a tanulmányok megkezdését megelőző döntésmechanismusoktól, a tanulmányokon át, a diploma munkaerő-piaci hasznosításáig kíséri figyelemmel a vizsgált populáció útját. Ennek a hosszú útnak a feltárása a 2006-ban végzett vizsgálattal kezdődik, ahol a tanulmányok folyamatát, az azt megelőző döntéseket tárjuk fel, majd a 2009-ben, a tanulmányok továbbélését vizsgáló kohorszvizsgálattal zárul, de egyben nyitva hagyja a lehetőséget a populáció hosszabb időtávú tanulmányozására.

6. A kisgyermeket nevelők tanulmányi befektetése

A tanulási beruházásokat vizsgáló kutatás célja a kisgyermeket nevelők tanulási döntéseinek és befektetési stratégiájának feltárása, ezért a tanulmányok megkezdésében és fenntartásában funkcionáló motivációs háttér vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt. A motivációs háttér azonban nemcsak a személyi indítékokat, ösztönzőerőket takarja, hanem ide értendő a hallgatók környezetének döntést befolyásoló hatása, mint például a szülők, házastársak, ismerősök motivációja, és tágabb értelemben ide tartozik többek között a származási és a saját család befektető szerepe, a korábbi tanulmányok hatása, a tanulás és munka iránti beállítódás.

A megkérdezett hallgatók általános bemutatását követően ezeknek a motivációs tényezőknek a felhasználásával motivációs hatáseggyütteseket alakítunk ki faktoranalízis segítségével. A kutatás további feldolgozása ezek mentén történik, megvizsgálva a tanulási befektetésekben és döntésekben szerephez jutó környezeti, gyed/gyes, intrinsic, pozíciószerző és pozícióerősítő hatásokat, amelyek, mint látni fogjuk, a hárompólusú ábránk csúcsát jelképező tökefajta gyarapítását szolgálják.

6.1 A felsőfokú tanulmányokat folytató kisgyermekes nők társadalmi háttere

A 2006 májusa és szeptembere között zajló kutatás elemszáma 226. A válaszadókat a korábban indokoltak alapján két almintába fogjuk sorolni az inaktivitás idején végzett felsőfokú tanulmányokat megelőző iskolázottsági fok alapján. A már meglévő végzettség szerint a megkérdezettek közel hasonló arányban oszlanak meg aszerint, hogy középfokú (szakközépiskola, gimnázium) vagy felsőfokú (főiskola, egyetem) az alapvégzettségük: a mintába került hallgatók 45,7%-a középfokú, 54,2%-a pedig felsőfokú oklevéllel rendelkezik. A későbbiekben az eredetileg érettségivel rendelkezőket *nem diplomásoknak*, a felsőfokú végzettségűeket *diplomásoknak* fogjuk nevezni, ha az alminták összehasonlítására kerül sor.

A hallgatók szüleinek iskolai végzettségéről elmondható, hogy az édesapák és édesanyák iskolázottsága közel hasonló képet mutat: az apák fele, az anyák 42%-a végzett általános iskolát, középfokú végzettséggel az anyák enyhe többsége rendelkezik, még mindkét nemű szülő ugyanolyan arányban (15%) szerzett diplomát. A házastársak között leginkább érettségivel rendelkezőket találunk (45%), egyharmaduk felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 20%-uk tartozik az alacsony iskolázottak közé. A társas kapcsolatok többségében a férfiak és nők hasonló iskolai végzettségűek, de gyakori a magasabb végzettséggel rendelkező férfi és az alacsonyabb végzettségű nő párosítás. A magasabban kvalifikált feleség jelenléte a társas kapcsolaton belül tehát kevésbé gyakori, de a férfiak mintegy kétharmada alacsonyabb végzettséggel bír, miután feleségeik (élettársaik) befejezik jelenlegi tanulmányaikat.

A megkérdezett hallgatók közel 80%-a városban él (nagy részük természetesen a két vizsgált megye székhelyén), húsz százalékuk falvakból, községekből látogatja az oktatási intézményt. Az intézmény választásának indoklásánál ugyan kevesen (12%) jelölték meg a lakóhely közelségét, a két felsőoktatási intézmény regionális vonzása mégis egyértelműen megjelenik az állandó lakóhely tekintetében. A válaszadók több mint kétharmada Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lakik, egytizede Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, néhány fő képviseli Pest és Jász-Nagykun-Szolnok megyét. A minta negyven százaléka megyeszékhelyen él (pl. Nyíregyháza, Debrecen, Miskolc), hasonló arányú a városi lakosok részvétele (pl. Nyírbátor, Mátészalka, Hajdúböszörmény stb.), húsz százalék körüli a kisebb településekről származók aránya (pl. Nagyhalász, Dombrád, Hajdúszovát stb.)

A mintába került 226 fő közül a megkeresés időpontjában legtöbben a gyés (46%) és a gyed (44%) igénybe vétele idején tanultak, gyeten 6%, tgyáson 4% tartózkodott. A válaszadók túlnyomó többsége társas kapcsolatban él, házasságban 83,9%-uk, az élettársi kapcsolatban élők aránya 10,3%; az egyedül élők között (5,8%) hajadonokat és elváltakat találunk. Gyermkeik száma egy és hét között mozog, a megkérdezettek mintegy felének egy gyermeke született eddig, harmaduk nevel két gyermeket, egytizedük pedig nagycsaládos. A megkérdezett nőknek összesen 367 gyermekük van, tehát az egy nőre jutó átlagos gyermekszám (1,6) nagyobb, mint az országos teljes termékenységi mutató (1,3). Amennyiben a tervezett gyermekek számát is hozzáadjuk ehhez, megkapjuk a minta kívánt gyermeklétszámát, amely minimum 450 gyermek (ebben az ideális esetben az egy nőre jutó gyermekszám 2,0).

A megkérdezett nők 92%-ának volt munkahelye a gyermekgondozási időszak előtt, de mintegy húsz százalékuknak megszűnt a munkaviszonya a terhesség ideje alatt. A korábban állással nem rendelkezők (8%) százalék nappali tagozaton tanultak vagy munkanélküli voltak. A munkavállalók egytizede dolgozott rugalmas vagy részmunkaidőben, esetleg alkalmi munkából élt, többségüket teljes munkaidőben foglalkoztatták. Leginkább az állami szféra munkavállalói kerültek a mintába (55%), a versenyszféra 37%-ukat foglalkoztatta, a maradék kisebbség a civil szektorban tevékenykedett. A gyesen, gyeden lévők többsége (70%) beosztott értelmiségiként dolgozott (jellemző a pedagógusok, ügyintézők, könyvelők nagyszámú előfordulása), a minta 16%-a vezetői szerepkörben tevékenykedett, a fizikai és vállalkozói réteg a legvékonyabb (10% körüli). A jelenleg munkaviszonnyal rendelkezők mintegy fele tervezi a munkahelyére való visszatérést a biztos anyagi megélhetés vagy az egyéb lehetőségek hiánya miatt. A bizonytalanok és új állást keresők nagy része a diplomájuknak megfelelő munkahelyet keres a gyés, gyed lejárta után, mivel magasabb fizetésre és előnyösebb pozícióra számít, de gyakran említik az új tudás gyakorlati

alkalmazásának igényét is. Számos indoklás kapcsolódik az előző állás és a családi élet összeegyeztethetetlenségéhez, mivel a rugalmatlan munkaidő vagy a családellenes munkaadó, esetleg a földrajzi távolság nem teszi lehetővé a korábbi munka folytatását.

6.2 Motivációs tényezők a kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányaiban

A kérdőíves kutatás igyekezett a tanulási folyamat minden fázisára rákérdezni, a tanulás megkezdése előtti döntéshozataltól kezdve a jövőtervekig, de feltárta a tanulmányok folytatásának nehézségeit, kihatásait a párkapcsolatra és a gyermekkel való kapcsolatra nézve, vizsgálta a hallgató életvezetésének és körülményeinek változásait is. A kérdőív több kérdésblokkja foglalkozott a tanuláshoz vezető okok feltárásával: miért kezdte meg tanulmányait, miért az adott képzést választotta, ki és hogyan motiválta a döntés meghozatalában. A tanulmányok megkezdését indokoló elméleti változók vizsgálatához a tanulási döntésben ösztönzően ható tényezőket faktoranalízisnek vetettük alá, a 9. táblázatban látható az ily módon kialakult öt elméleti változó. Az elméleti változókat aszerint neveztük el, hogy a motivációs hatások milyen irányból és milyen célból érték el a hallgatókat, ennek alapján kirajzolódott a környezeti hatás, a gyed/gyes hatás, az intrinszc hatás, a pozícióerősítő hatás és a pozíciószerző hatás. (Az egyes alminták vonatkozásában ld. az M4. táblázatot.)

9. táblázat A tanulmányok megkezdését indokoló tényezők elméleti változói

Tanulmányok megkezdésének okai	Motivációs hatások				
	Környezeti hatás	Gyed/gyes hatás	Intrinszc hatás	Pozíció-erősítő hatás	Pozíció-szerző hatás
házastárs biztatása	0,689	0,110	0,000	-0,111	0,082
szülei, testvérei biztatása	0,822	0,064	0,032	0,084	0,035
barátai biztatása	0,773	0,015	0,073	0,057	0,072
gyes, gyed idejének kihasználása	0,118	0,909	0,086	0,031	0,056
tandíjmentesség kihasználása	0,067	0,923	0,090	0,050	0,014
egyéni ambíciók	0,118	0,148	0,498	-0,052	-0,090
szakmai érdeklődés	0,029	-0,108	0,825	0,151	0,149
tanulás, ismeretszerzés szeretete	-0,062	0,118	0,863	0,016	0,094
munkahelyi pozíció megerősítése	-0,011	-0,045	-0,016	0,880	-0,010
munkahelyi előrelépés reménye	0,035	0,126	0,093	0,850	0,078
diploma, oklevél, bizonyítvány megszerzése	0,235	-0,040	0,129	-0,030	0,712
könnyebb elhelyezkedés reménye	-0,032	0,101	-0,025	0,092	0,843

***sign.=0,000

A környezeti hatás alatt a vizsgált populáció mikrokörnyezetében rejlő értékek és normák, valamint a kulturális tőke által befolyásolt befektetési stratégiát értjük. A kisgyermekes nő közvetlen környezetét a házastárs, a szülők és testvérek, illetve rokonok és barátok jelentik, de a gyermek megszületése után csupán a legszűkebb családi kör határolja be a személyi életteret, a társadalommal történő érintkezés is ezeken a csatornákon történik. A környezeti hatás nemcsak a tanulmányok elkezdésében funkcionál, hanem pozitív vagy negatív irányban befolyásolja a tanulási folyamatot, mivel a konzultációk és a vizsgára történő felkészülés idejére elsősorban ezen személyekre számíthat a hallgató a gyermekellátásban és gyermekmegőrzésben. Ezt támasztja alá, hogy a tanulás ideje alatt az esetek több mint felében a gyermek valamelyik nagyszülője gyakorolja a felügyeletet, míg a férfiak harmada tudja ezt ellátni az anyák távolmaradása során. A hallgatókat nemcsak a tanulás ideje alatt segítik a társak és a gyermek nagyszülei, hanem egyéb háztartásbeli és gyermeknevelési területeken is leginkább rájuk számíthatnak a hallgatók.

Az igénybe vett segítségre vonatkozó válaszok alapján megállapítható, hogy legnagyobb mértékben a férfiak (élettársak) veszik ki részüket a mindennapi teendőkből, a nagyszülők hetente többször foglalkoznak az unokáikkal, külső segítséget kevesen vesznek igénybe. A kisgyermekes hallgatókat körülvevő családtagok, barátok közös beruházása a hallgatók tanulmányaiba nemcsak gyakorlati segítséget jelenthet, hanem e közösség tagjai felhasználhatják rendelkezésükre álló kulturális, társadalmi vagy anyagi tőkéjüket is. Mindez természetesen a fentebb felsorolt támogatási formákban is megnyilvánul, hiszen a háztartási munkák részleges átvállalása nemcsak a tanulmányi felkészülést könnyíti meg, hanem erkölcsi támogatást sugall és költségmegtakarító jelleget ölt; a szűk környezet által nyújtott gyermek-felügyeleti támogatás nemcsak anyagi megtakarítást jelent a családnak, hanem a gyermekét biztonságban tudó hallgatót kitartó és eredményes munkára sarkallja. A környezeti hatás részletes vizsgálatát a 6.3 fejezet tartalmazza.

Az gyed/gyes hatás alatt értjük a gyermekgondozás céljából otthon töltött időszakból származó előnyöket, mint a munkaerőpiactól távol töltött idő, a viszonylag rugalmas időbeosztás, a gyesen, gyeden lévők tandíjmentessége. A kérdőív kitöltése idején a gyermekgondozási szabadságon lévőket a tandíjmentesség alanyi jogon megillette, a törvény tervezett módosításáról vagy eltörléséről sem hivatalosan, sem a köztudatban nem esett szó. A tanulási döntés meghozatalánál lényegesnek tartottuk a kiesett anyagi befektetést, ezért több kérdésblokkban visszatér a tanulmányok megkezdésének és a tandíjmentesség összefüggésének vizsgálata. A megkérdezetteknek csupán egytizede adta be jelentkezési lapját anélkül, hogy tisztában lett volna az őt megillető, alanyi jogon járó tandíjmentességgel. A válaszadók többsége tisztában van az adott szakon fizetendő tandíj összegével, alig

együtizedük bizonyult tájékozatlannak ebben a kérdésben. Az egyes szakokon eltérő a tandíj összege, 56 ezer Ft-tól 250 ezer Ft-ig terjedt (átlagosan 87 ezer Ft/félév) az adatfelvétel idején, a költségként nem jelentkező összeg jelentős megtakarítást jelent a háztartások számára. Az inaktív státuszból adódó előnyök vizsgálatának fontosságát bizonyítja egy másik tandíjmentesség-blokk válaszainak egyszerű megoszlása is: arra a kérdésre, hogy a hallgató megkezdte volna a tanulmányait, ha nem lenne tandíjmentes, az igen válasz 42%-uknál fordult elő, határozott nemmel 38% válaszolt, és magas a bizonytalanok aránya (20%). Az inaktivitásból származó további elemzéseket a 6.4 fejezetben találunk.

Az öt faktor közül az *intrinsic hatás* az egyetlen, amikor belső indítékon alapuló befektetési szegmenssel számolhatunk, mivel ebben az esetben a szakmai érdeklődés, a tanulás szeretete, illetve az egyéni ambíciók indítják az egyént az önképzésre. A gyermekgondozás miatt otthon töltött idő alatt az ismeretek és készségek könnyen megkopnak (ezzel a megkérdezettek kétharmada egyetért), ezért szükséges a folyamatos önképzés, továbbképzés, az ismeretanyag karbantartása és frissítése. Ez elsősorban a munkavállaló érdekét szolgálja, ugyanakkor a munkáltató számára is fontos, hogy a visszatérő azonnal fel tudja venni a munka fonalát. Amennyiben a racionális megfontolás és hasznosság mérlegelésének kiegészül az egyénben a belülről fakadó érdeklődéssel, vágygal saját szakmája irányába, vagy érdeklődése új szakma elsajátítása felé fordul, a tanulási folyamat hatékonyabbá és fenntarthatóbbá válik. A kulturális tőke nagyságára is utaló *intrinsic* hatások részletes bemutatására a 6.5 fejezetben vállalkozunk.

A faktoranalízis során létrejött két utolsó elméleti változó közel áll egymáshoz, mivel mindkettő mögött a munkaerőpiac felől érkező hatások érzékelhetők, ezért a *pozícióerősítő és pozíciószerző hatást* egy fejezetben tárgyaljuk majd. (6.6 fejezet) A gyermekvállalás céljából történő munkaerőpiac-elhagyás alapos megfontolásra és kockázatvállalásra készíti a nőket. A munka megszakításának ideális időpontja, a távolmaradás időtartama, a gyermekek számának és a gyermekek születése közötti időnek a megtervezése többek között az egyén munkahelyi pozíciójától, korától, végzettségétől, karriertervétől, munkahelyének gazdasági állapotától, munkaadója személyétől függ. A munkaviszonnyal rendelkező nők számolnak a biztos reintegrációjukkal, legalább a korábbi pozíciójukba történő visszahelyezéssel, ugyanakkor esélyeiket csökkentheti vagy – a(z újabb) diploma megszerzésével – növelheti a távol töltött idő. A kérdőív egyik nyitott kérdésében sokan számolnak be arról, hogy a gyes, gyed lejárta után nem kívánnak visszatérni korábbi munkahelyükre, mert diplomásként (vagy újabb diplomásként) más jellegű munkavégzésre és magasabb fizetésre tartanak igényt, a munkakörük vagy pozíciójuk megváltozását azonban nem remélik jelenlegi munkáltatójuktól.

6.3 A környezeti hatás és a szűk befektetői közösség szerepe

A környezeti hatás a hallgatók szűk környezetéből, a családi, baráti, ismeretségi körből érkező ösztönzést jelenti. A szülőknek az iskolarendszerbe fektetett forrásaik mértékét a társadalmi struktúrában elfoglalt hely megtartására vagy javítására irányuló szándék határozza meg (Bourdieu 1978), a tanulási egyenlőtlenségeket magyarázza a fiatalok továbbtanulásáról való gondos szülői mérlegelés. (Becker 1964) Az alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező szülők inkább kockázatkerülők, mivel a tanulásba történő befektetéseknek jövőben realizálódó megtérülését alulértékelve szakmaszerzésre biztatják gyermekeiket, még a felsőbb osztályokba tartozók hosszú távú befektetéseiben gondolkodnak. (Boudon 1998) Az általunk megkérdezett felnőtt hallgatók származási családi hátterére vonatkozóan a szülők iskolai végzettsége alapján vonunk le következtetéseket, amelyek alapján feltételezhetjük a szülők szerepét az időben korábbi tanulási döntésekben, és a jelenlegi tanulási befektetésben.

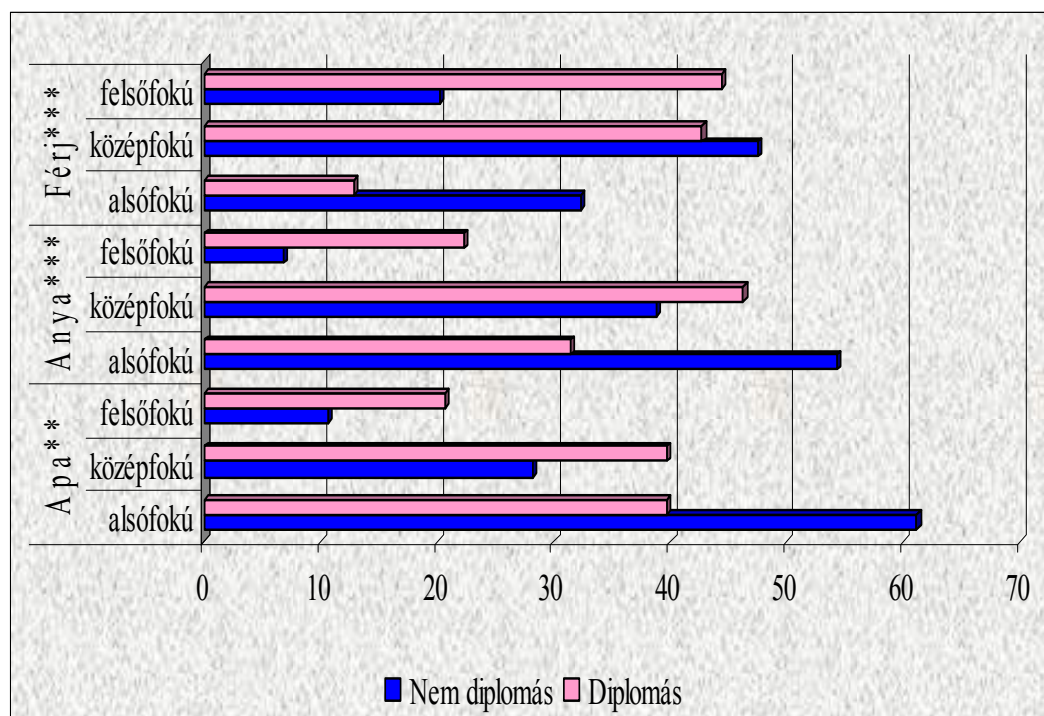
A hallgatók jelenlegi családjában a férj, az élettárs fontos szerephez jut a tanulásról szóló döntésekben, ezért fontos a rendelkezésre álló adatok alapján a társak támogató vagy nem támogató magatartására következtetni. Bukodi (2004) a párválasztásban jelentőséget tulajdonít a kulturális tőkén alapuló partnerszelekciónak, jellemző az iskolai végzettség szerinti homogámia, amely a legerősebb az egyetemet végzetteknél, és lefelé haladva csökken, majd a képzettségi szint legalján ismét felerősödik, de gyakori a szomszédos képzettségi csoportokba való átházasodás. A családban betöltött szerepvállalást és a szakmai mobilitás között feszülő érdekellentétek, a partneri kapcsolat és a munkaerő-piaci követelmények a házastársakat választási lehetőségek és kényszerek elé állítják (Beck 2003), a nők szakmai előremenetele és az ehhez szükséges certifikátumok megszerzése tehát függ a férjek hozzáállásától, ami viszont nem független az ő képzettségüktől. Feltételezzük, hogy a felek iskolai végzettség szerinti heterogenitása vagy homogenitása, illetve a hallgatók jelenlegi családjának kulturális klímája nagymértékben meghatározzák a tanulási döntéseket, és befolyásolják a tanulmányok végzését is.

A hallgatók környezetéből érkező motivációkat tanulmányozva egyúttal választ kapunk a tanulásba történő beruházás folyamatáról. Megjelennek ugyanis a tanulásba beruházó egyének és szűk környezetének a költségei, s mint látni fogjuk, ezek a költségek javarészt pénzben ki nem fejezhető erőforrások, hanem a hallgatóktól és családtagjaiktól komoly idő- és energiaráfordítást kívánnak meg.

6.3.1 A tanulmányok támogatása a hallgatók szülei részéről

A hallgatók szülei oldaláról jelentkező ösztönző vagy hátráltató hatás vizsgálata egyrészt azért lényeges, mert a korábbi tanulási döntésekben komoly szerephez jutottak, és az egykori magatartásuk a jelen tanulmányokra is kihatással lehet; másrészt nemcsak a tanulmányok megkezdésében, hanem a tanulmányok ideje alatt is döntő súllyal vehetnek részt gyermekeik szakmai útjának formálásában. A szülők (és társak) iskolai végzettsége egyik jelzője lehet a származási (és jelenlegi) család kulturális háttérének, a két almintacsaládtagjainak kvalifikáltságát a 7. ábra mutatja.

7. ábra A hallgatók szüleinek és házastársainak iskolai végzettsége, százalék (N=226)

**sign.=0,005

***sign.=0,000

A leendő elsőgenerációs értelmiségiek szüleinek több mint fele általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett, a diplomások édesapjához képest szignifikánsan nagyobb az alacsony végzettséggel bíró apák aránya. Középfokú végzettséggel az anyák rendelkeznek nagyobb arányban, és kevés (6% és 10%) a diplomás szülők aránya ebben a csoportban. A már diplomával rendelkezők szülei között jóval magasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, különös tekintettel az édesanyákra (22,3%, szemben a nem diplomások 6,8%-ával), és szignifikánsan alacsonyabb az alsófokú végzettséggel rendelkezők hányada. A szülők és gyermekeik képzettségi mintázatából körvonalazódik, hogy az összességében alacsonyabban

kvalifikált, kisebb kulturális tőkével rendelkező nem diplomások szülei (akik között leginkább fizikai dolgozókat találunk) a fiatalkori pályaválasztási döntésekben a gyermekeiket a minél korábbi munkavállalásra ösztönözték, szemben a magasabb kvalifikált, többnyire szellemi munkakörben dolgozó diplomások szüleivel, akik a hosszú távú befektetéssel számolva továbbtaníttatták utódaikat. A fiatalkori továbbtanulási döntésekről nincsenek közvetlen adataink, mivel a vizsgálat a felnőtt hallgatók tanulására terjedt ki, de következtethetünk a válaszadók szüleinek korábbi tanulási döntéshozó szerepére a jelenlegi tanulmányokban való közreműködésük alapján.

A hallgatók a szülőknek a tanulmányok megkezdésében való ösztönző hatását egytől ötig terjedő skálán értékelték, ahol az ötös fokozat jelölte a nagyon erős biztatást, az egyes a leggyengébbet. Mindkét almintában magas azok aránya (nem diplomások 45%, diplomások 48%), akik az egyes skálaértéket jelölték meg, ebből arra következtethetünk, hogy a felnőttkori tanulásról szóló döntésekben a válaszadók csaknem felénél a származási család egyáltalán nem jut (támogató) döntéshozó szerephez. A hallgatók másik részénél, ahol a szülők szerepet vállalnak a befektetési mérlegelésben, az iskolázottság szerinti kép már nem ilyen egységes, sőt, jelentős eltérés mutatkozik. A szülők által pozitívan befolyásolt diplomával nem rendelkező almintá fele erős, harmada kevésbé erős hatást jelölt meg, ezzel szemben a szülők által is motivált diplomások csaknem fele nagyon gyenge ösztönzést érzett, erős ráhatással mindössze egyötödüknél találkozunk. A nem diplomások zömében alacsony iskolázottságú szülei felől tehát komolyabb ösztönzés érkezik, mint a diplomások szülei felől, akik között jóval több közép- és felsőfokú végzettségűt találunk.

Valószínűsíthető, hogy az értelmiségi családban felnőtt, magasabb kulturális tőkével rendelkező személyek pályaaorientációja „determinált”, nincs szükség a környezet erőteljes ráhatására, mivel az utód a családi klíma hatására már gyermekkorától szülei példáját, értékeit, elért céljait kívánja saját életében megvalósítani. Az első diploma megléte és a második (többedik) felsőfokú végzettség megszerzésének irányába történő elindulás ezen attitűd kontinuitását jelzik. A nem diplomások alacsony kvalifikáltságú szülei, gyermekük ösztönzése révén, az intergenerációs társadalmi mobilitástól várják utódaik sorsának megfelelő alakulását, a saját egzisztenciájukhoz, életminőségükhöz képest felfelé történő elmozdulást. Ez a felnőttkorban történő korrekció összefüggésbe hozható a felsőoktatás expanziójával, a diploma magas társadalmi elterjedésével, s e folyamatok mellett az ingyenes diploma megszerzésének lehetősége szintén megerősítő ösztönzésként hat.

A szülők szerepe nemcsak a tanulmányok megkezdésében lehet meghatározó, hanem a tanulmányok végzése alatt is támogathatják a hallgatókat a női szerepek alkalmi átvételével. A tanulmányok megkezdésére a nem diplomások szülei buzdították leginkább gyermekeiket,

várakozásunknak megfelelni, ha esetükben a továbbiakban a gyermekfelügyeletben és a háztartási munkában való segítségnyújtás nagyfokú jelenlétét tapasztalnánk. A segítség-blokk kérdéseire adott válaszok alapján azonban meglepő kép tárul elénk: a nem diplomás hallgatók jóval kevesebb segítséget kapnak szüleiktől, mint diplomás társaik. Az utóbbi csoport hetente többször vagy annál gyakrabban számíthat gyermeke nagyszüleinek segítségére a gyermekellátás terén, a nem diplomások több mint 20%-a soha nem részesül ebben a támogatásban, a többiek nagyrészt havonta néhány alkalommal. A nem diplomások szüleinek kezdetben tapasztalható nagyfokú (elvi) támogatása és ösztönzése a tanulmányok folytatása alatt (a gyakorlatban) elsorvad. A gyermekeik képzésébe beruházott, útnak indító támogató tőkét tehát nem kamatoztatják, gyakorlati segítséget nem fektetnek bele a tanulmányi folyamatba, mivel a többletbefektetés (pluszmunka) számukra nem térül meg.

Az oktatási rendszerbe történő beruházás a kulturális tőke függvénye, és a befektető közösség habitusa meghatározza a folyamat sikerességét, a habitust a csoport tehetetlenségeként határozható meg, ami észlelési, értékelési és cselekvési sémák formájában rakódik le, s e sémák biztosítják, hogy a kialakult befektetési gyakorlatok generációkon át hasonlóak maradjanak. (Bourdieu 1978) Ennek a megvalósulását látjuk két almintá eltérő habitusú szüleinek befektetési és támogatói magatartásában, amely valószínűleg hasonló preferenciákat képviselt a múltban, de a (nagyrészt) elsőgenerációs értelmiségiségi nem diplomások megváltoztathatják az átörökítési sémákat saját gyermekeik tanulmányai során. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a befektetési stratégiát meghatározó magatartások milyen következményekkel járnak a hallgatók saját tanulói szerepvállalásuk értelmezésére, és ezen keresztül a kapcsolataik újraértékelésére nézve.

A szülői beruházó magatartás tekintetében figyelemre méltó, hogy mindkét csoportban magas azok aránya (50% körüli), akik soha nem tudják átadni a háztartási feladatokat (főzés, takarítás, vasalás) a szülők valamelyikére; a szülők a gyakorlatban inkább a gyermekfelügyelet terén nyújtanak segítséget a hallgatóknak tanulmányi idejük alatt. Ez magyarázható a nukleáris családban rögzült, egyébként tradicionális szerepmegosztáshoz való ragaszkodással. A generációváltások során erősödő individualizálódás igénye, a saját szükségletek szerint kialakított személyes-biográfiai életvezetés megteremtése a hagyományos gondoskodási formák – így a nagycsalád – megszűnésével járt. (Cseh-Szombathy 1991) Ez annak az „individualizációs hullámnak” a része, amely egyébként magában foglalja a materiális életszínvonal és az oktatási esélyek növekedését, a mobilitási folyamatokat és a versenyviszonyok kiterjedését. (Beck 1999) A kétkeresős családban felnőtt idősebb generáció tapasztalta a nukleáris családmódel dominanciájából fakadó társadalmi elvárást, miszerint a nőknek meg kell felelni a különböző szerepelvárásoknak, önállóan helyt

kell állniuk mint feleség, anya, háziasszony és munkavállaló. Az idősebb generáció jelenlétét és segítségét nélkülöző családok életvitelére nézve a társadalmi konvenciók teljes önállóságot és megfelelést várnak el, így az asszonyok maradéktalan helytállását a különböző szerepekben és munkaterületeken. Az elmúlt három évtized különböző kutatások adatait egybevetve megállapítható, hogy a magyar társadalomban folyamatosan él a hagyományos családi szerepek és a hagyományos családi munkamegosztás iránt érzett nosztalgia, amely a gyakorlatban is megnyilvánul. Az egyetemet, főiskolát végzett nők ugyan jobban ragaszkodnak a szakmai előremenetelükhöz, de a tradicionális szerepmegosztás iránti igény még esetükben is erősödni látszik.(vö. Pongráczné 2001)

6.3.2 A tanulmányok támogatása a hallgatók házastársai (élettársai) részéről

A mikrokörnyezet vizsgálata nemcsak a származási családra terjed ki, hanem arra a nukleáris családra is, amelyben a hallgatók jelenleg élnek. A családból hozott értékeknek, attitűdöknek éppoly fontos szerepe van tanulási szokások vizsgálatában, mint az őt jelenleg körülvevő család, hiszen ebben a háztartásban folyik mindaz a tevékenység, amely tanulmányaira is kihatással lehet: a gyermeknevelés, a társas kapcsolat ápolása, a háztartás vezetése. Általánosságban elmondható, hogy a nem diplomás megkérdezettek férjei nagyobb arányban támogatták társukat a tanulmányok megkezdésében (54%), még a diplomás válaszadók támogatottsága alacsonyabb volt (44%). Az aktív segítség terén magas részvételi arányt tapasztalhatunk a gyermeknevelés és gyermekellátás területén, az apák 50-60%-a naponta foglalkozik gyermekével. A főzés, mosás, vasalás a legtöbb férfi számára idegen házimunka, átlagosan 60%-uk soha nem végez ilyen tevékenységet. A bevásárlásból és a karbantartási munkákból inkább kiveszik a részüket, legtöbbször hetente többször elvégzik e tevékenységeket.

A két csoportunkat összehasonlítva elmondható, hogy mind a gyermeknevelés, mind a háztartási munkák terén a diplomás nők párijai jeleskednek, több időráfordítással és rendszeresebben segédkeznek. A tanulmányok végzése alatt tehát – hasonlóan a szülőknél tapasztaltakhoz – komolyabb támogatást figyelhetünk meg a diplomás nők társai részéről, miközben a folyamat elején a nem diplomások élveztek nagyobb biztatást. A szülői és házastárs (élettárs) részéről a különböző iskolai végzettségűek között tapasztalt diszkrepancia a mikrokörnyezet azonos befektetési stratégiáját bizonyítja.

A következőkben figyeljük meg, hogyan alakul a támogatottság, ha nem a hallgatók, hanem a társaik végzettségét vesszük figyelembe. A 7. ábrán látható volt, hogy a leglényegesebb eltérést a nem diplomások és diplomások társainak végzettségében az alsófokú és a felsőfokú szinten találjuk: a nem diplomások párja között közel háromszor annyi

az általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett, mint a diplomások társai esetében, ugyanakkor kétszer olyan kevés a felsőfokú végzettségű. Felvetődik a kérdés, hogy a férfiak, illetve élettársak mennyire akceptálják, ha nőtársuk magasabb iskolai fokozat megszerzésére törekszik. Kutatási adatokból tudjuk, hogy a házasságok a felek kvalifikációját tekintve homogének, vagy heterogenitás esetében az egymáshoz közel álló iskolai szinteket végezték el a házastársak, a különböző iskolázottságú nők és férfiak legszívesebben a saját iskolai kategóriájukon belül házasodnak. A homogámiára való hajlandóságot az iskolai végzettség befolyásolja, mégpedig az egyetemet végzetteknél a legmagasabb, azután az alacsonyabb iskolai szinteken csökken, majd a legalacsonyabb iskolai végzettségűeknél ismét növekszik az azonos iskolázottságú társ iránti igény. (Bukodi 2001) Mivel a családfenntartó férfi tradicionális szerepe erőteljesen konzerválódott, a férfiak kellemetlen presztízsveszteségként élhetik meg a nőtársak magasabb beosztását és többletkeresetét.

6.3.3 A családban felmerülő problémák a tanulmányok során

Cseh-Szombathy (2000) a házastársi konfliktusokat aszerint osztályozza, hogy a házastársi élet mely területén jelennek meg, tipológiájában szerepel a gazdasági funkciók szerepe, a jövedelem nagysága és felhasználása, az önálló lakás hiányából származó konfliktusok, szexuális ellentétek, gyermekek okozta problémák, a szabad idő felhasználása, az alkohol szerepe a házassági konfliktusokban. E területek között nem találunk a felek iskolázottságának javulása miatt fellépő ellentéteket, viszont a családi élettel kapcsolatos szerepek eltérő értelmezése kapcsán felmerül a társadalmi mobilitással összefüggő problémakör. A mobil személyek új társadalmi csoportba kerülése ugyanis szerepváltozást idéz elő az eddigiektől eltérő szubkulturális körülményekhez való alkalmazkodás miatt, s az új csoport normáit elfogadó fél új érzelmi és intellektuális szükségleteit társa már nem tudja vagy nem akarja kielégíteni, s ez konfliktushoz vezet. A mobilitás egyik eszköze a magasabb iskolai végzettség megszerzése, amely később új munkahelyi pozícióval, új munkahellyel, s ezáltal új szerepkörrel is jár.

A nők számára problémát jelentő szerepösszeegyeztetés is okozhat további konfliktusokat a párok között. A nők iskolai képzésük során önálló pálya befutására készülnek, nemcsak a családi jövedelem-kiegészítéséhez akarnak hozzájárulni, hanem szakmájukban fejlődni, előrehaladni, munkakapcsolatokat kialakítani. Ez a szerepelképzelés szerepkonfliktushoz vezethet, ha a szülői minta és a családi életről alkotott elképzelés ellentmond ennek az elképzelésnek. A rendszeres kereső munkavégzés mellett a háztartás gazdasági funkcióinak ellátására kevesebb idő és energia marad, emellett a munkavállaló nő

az otthon falain kívül ismeretségeket köt, kapcsolatokat tart fent, és szerepkonfliktus alakul ki akkor is, ha a nő az otthoni hagyományos szerepkörét tökéletesen akarja betölteni, és emellett hatékonyan áll helyt munkahelyi pozíciójában. A foglalkozási és házastársi szerep ütközése mellett problémákhoz vezethet az anyai szerep és a foglalkozási szerep közötti feszültség megélése. Az anyai szerep miatt karrierútját megszakító munkavállaló nemcsak a munkavégzésből esik ki, hanem a fő referenciacsoportját adó munkahelyi környezetéből is, gyengülnek, vagy egy időre elvesznek a munkakapcsolatból adódó társadalmi érintkezések.

Az időmérleg-kutatások alapján elmondható, hogy a férfiak az elmúlt évtizedekben egyre inkább bekapcsolódnak az otthoni feladatok végzésébe, de a háztartási terhek nagy része a nőkre hárul. A tradíciókat követő szemléletmód – amikor is a férj szerényebb részvétele a háztartásban és gyermeknevelésben mindkét fél megelégedettségével párosul – számos kutatási eredményében megnyilvánul, és bizonyítja a tradicionális szerepelképzelések továbbélését. (Ld. például Pongrácz Tiborné-S. Molnár Edit 2000b) Ha azonban a párok által elfogadott és gyakorlattá vált munkamegosztásban változás áll be (például az eddig „teljes állású” feleség és anya iskolai tanulmányokba kezd), és hiányzik a megváltozott helyzethez való rugalmas alkalmazkodás, előállhatnak a fent említett konfliktushelyzetek.

A vizsgálatban kitértünk a férfi társak magatartásának vizsgálatára: miként reagálnak és hogyan viszonyulnak a gyermekük anyjának tanulásához a gyés, gyed ideje alatt. Érdekes módon a diplomás hallgatónők állítják nagyobb arányban (54%), hogy tanulmányaik alatt semmilyen probléma nem merült fel köztük és párjuk között, ez ellentétesnek tűnik ennek a befektető közösségnek a tanulmányok kezdetén mutatott viselkedésével, minthogy a nem diplomások rendelkeztek komolyabb támogató háttérrel. A felek között a tanulmányok miatt felmerülő problémák közé soroltuk a sok tanulnivaló, a gyakori távollét, a tanulással járó pluszköltségek, a hallgatók megmutatkozó egyéni ambícióit. Az utolsó változó kivételével mindegyik felsorolt elem beruházási költségnek tekinthető, mivel időt, pénzt, személyt vesz el a beruházó közösségtől. A nők karrierambíciói egyáltalán nem okoznak törést a kapcsolatokban (5%-nál jelenik meg mindössze problémaként). A többi, költségjellegű kiadás leginkább a nem diplomásoknál okoz házassági konfliktust, közel negyven százalékuk a sok tanulnivaló miatt, húsz százalékuk a gyakori távollét miatt kerül összetűzésbe férjével. Az anyagi terhek egytizedüknél okoznak problémát, ez az alacsony arány valószínűleg a tandíj elengedésének köszönhető. Ugyanezek a konfliktusok a diplomások 5-6%-uknál jelentkeznek csupán, de a tanulás mennyisége az almintá 29%-ának gondot okoz a kérdőívet kitöltők meglátása szerint.

A nem diplomások kezdetben támogató közegének romló mutatói mögött állhat az a magyarázat, hogy az alacsonyabb iskolázottságú nők nagyobbban vélik a tanulás kockázatát

és árát, mint a diplomások, másik magyarázat lehet, hogy a döntéshozatalkor kevésbé helyesen mérték fel a tanulás megkezdésével járó befektetési kockázatok súlyát. A tanulmányok megkezdése mindenképpen kockázattal járt, azaz a terv megvalósítása várhatóan pozitív vagy negatív következményekkel járt, teljes kockázatmentes megvalósulás minden bizonytalanság kizárásával történhet, ami a magyarországi kisgyermekes családok helyzetét ismerve kizárható. A bizonytalanság kétféle eleméből – objektív és szubjektív bizonytalanság – nehéz megállapítani a kérdőívből kapott eredmények alapján, hogy melyik jellemezte leginkább a nem diplomás hallgatókat. Az objektív bizonytalanság benne rejlik a döntés előtt álló környezetében, és az ismeretek hiányosságaiban jelenik meg, a szubjektív bizonytalanság ezzel ellentétben kiküszöbölhető, ha az egyén az elvileg megszerezhető információk birtokába jut.

A környezeti hatás vizsgálata alapján feltételezzük, hogy a nem diplomás hallgatókat nem hagyták egyedül a döntés meghozatalában, hanem a befektető közösség közösen mérlegelte a kockázatokat. A kérdés az, milyen mélységben történt a bizonytalanságot csökkentő vagy megszüntető informálódás a döntéshozó személyek részéről. A kapott eredmények alapján úgy tűnik, hogy a diplomások racionálisabb kockázatfelmérést végeztek, és biztosabban számoltak a tanulmányokból adódó elfoglaltsággal, távolléttel és pluszköltségekkel.

A döntés meghozatala során a diplomás és nem diplomás hallgatóknak és környezetüknek számolniuk kellett a várható haszon mellett felmerülő költségekkel. A férjeknek és élettársaknak a nők tanulása során három területen kell befektetniük, mivel pótolniuk kell a kieső háziasszonyi munka (főzés, takarítás, mosás stb.), a kieső gyermekgondozási munka (gyermekgondozás és gyermeknevelés) és a kieső feleség tevékenységének (közös programok, családi együttlét) hiányából adódó költségeket. Ezek a költségek lehetnek anyagiakban és pluszmunkában mérhetőek, illetve lehetnek lelki terhek. Az eddigi vizsgálatok során az anyagi terhek problémája még nem jelent meg (ld. következő fejezet), de azt tudjuk, hogy a kieső házimunkát és gyermekfelügyeletet a párok nem bejárónő és bébiszitter alkalmazásával oldják meg. A költségek nagyobb részét a pluszmunkából adódnak, mivel láttuk, hogy a tanuló nők megszokott tevékenységeit leginkább a férjek és nagyszülők vállalják át. A családtagok pluszmunkája és a háziasszonyok jelenlétének gyakori hiánya, illetve a tanulásának egyéb következményei lelki megterhelést jelent a környezetnek. A nem diplomások túlzottnak találják a befektetéssel járó költségeket, a felmerülő problémák túlsúlya azt mutatja, hogy az elvikeben történt befektetésük a mindennapok szintjén túl nagy árat kíván. Esetükben tehát azok a kockázati tényezők, amelyekkel a döntés meghozatalakor még nem számoltak, nagyobb terhet jelentenek, mint a diplomások családtagjai számára. A

folyamat közbeni korrekcióra, tehát pluszköltségek befektetésére (nagyobb anyagi-, idő- és munkabefektetés) kisebb hajlandóság mutatkozik a nem diplomások befektetői közösségében.

Úgy tűnik, ezen a területen is érvényesül a mikrokörnyezet befektetési stratégiája, a nem diplomások társai részéről a tanulmányok megkezdésekor nagyfokú elméleti támogatás érkezik, a nők tanulmányaiba való befektetés nem állandósul, és nem realizálódik a folyamat szintjén. A diplomások magasabban kvalifikált, magasabb kulturális tőkével rendelkező férfi társai eltérő befektetési mintákat követtek. A tanulmányok kezdetén kisebb mértékű támogatás – amelyre a motiváltabb diplomás válaszadóknak valószínűleg kisebb mértékű igényük volt – a tanulmányok ideje alatt felerősödött, és a mindennapok szintjén cselekvősegítő magatartásformában realizálódott. A diplomás nők férjeinek toleránsabb hozzáállása mögött feltételezhető a felsőoktatási tapasztalattal rendelkező diplomás nők hatékonyabb felkészítő munkája és rugalmasabb tanulási stratégiája, amely csökkenti a szubjektív bizonytalanságot a döntéshozatal idején. Korábbi hallgatói tapasztalatuk alapján mérlegelték a tanulmányok megkezdésével járó negatív költségeket, és – valószínűleg társukkal mindezt megbeszélve – döntöttek az iskola megkezdése mellett, és így a férfiak, számítva a nehézségekre, jobban tolerálják a korábban nem tapasztalt jelenségeket.⁴¹

A tanulmányok folytatása alatt a diplomás nők szintén előnyben vannak a nem diplomás hallgatótársaikkal szemben, mivel ők tapasztalt hallgatóként rugalmasabban osztják be idejüket, mérlegelik egy-egy előadás látogatásának hasznossági megtérülését, „rutinos” vizsgázóként vesznek részt a megmérettetéseken. Az érettségizettek ezzel ellentétben először kerülnek be a felsőoktatás rendszerébe, nehezebben igazodnak el a követelmények között, és a vizsgákra való felkészülés is nagyobb lelki teherrel jár számukra.

A kérdőív egy másik kérdésblokkja alapján nézzük meg, igazolódik-e az feltételezésünk, miszerint a nem diplomás nőket jelentősebb mértékben megviseli a tanulás, és ez a férfi társaikkal való kapcsolatukra is kihat. A kérdőívben különböző potenciális állításokat soroltunk fel a hallgató fizikai-érzelmi állapotáról, amelyek a tanulmányok megkezdése óta jellemezhetik őket, s ötfokú skálán kellett megjelölni, mennyire tartják ezen állításokat valósnak önmagukra nézve. Két kategóriába kódolva a „jellemző rá” és a „nem jellemző rá” csoportokat hoztunk létre, majd megvizsgáltuk azokat a kérdéseket, amelyek a párkapcsolatokban problémaként merültek fel: távollét, tanulásból eredő fáradtság és együtt

⁴¹ A hosszabban megfogalmazott válaszokból kiderül, hogy a férfiak nehezen viselik el a nőtársaik gyakori idegességét, fáradtságát, ami különösen a vizsgaidőszak idején jellemző a vizsgadrukk és a felgyülemlett tanulnivaló miatt. A távollét miatt a férfiakra nehezednek az otthoni teendők, nem kerül meleg vacsora az asztalra, gondok adódnak a gyermekelhelyezésből, és úgy érzik, a tanulás sok időt elvesz a családi együttléttől. A felsorolt problémák jellegében nincs jelentős eltérés a nem diplomás és diplomás nők társainak sérelmeiben, a diplomás nők férjei a válaszadók tolmácsolásában hasonló okokat sorakoztatnak fel: a kismama fáradtsága, feszült viselkedése rányomja a bélyegét a családi légkörre, miközben egyre kevesebb időt töltenek együtt.

töltött idő mennyisége és minősége. (10. táblázat) Ne felejtsük el, hogy ezen állításukat a megkérdezettek önmagukra vonatkozólag értékelték, nem a párkapcsolatukra tett hatásukkal hozták összefüggésbe.

10. táblázat A tanulmányok különböző hatásaival egyetértők aránya iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

	A tanulmányok hatása a hallgatóra	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Fáradtság	Az egész napos konzultáció után fáradtan ér haza.	87	79,2	82,7
	Az éjszakai tanulás miatt kedvtelen és fáradt.*	<u>69,4</u>	54,2	61
Távollét	Sokat van távol az órák és vizsgák miatt.*	<u>66,3</u>	50	57,5
Családi együttlét	Az egész család kevesebb időt tölt együtt.*	<u>59,6</u>	46,6	52,5
	Miközben együtt vannak, az iskolai teendőire gondol.*	<u>41</u>	29,8	34,8
	Ha otthon van, elzárkózik, amíg tanul.	38	33,3	35,5
N		103	123	226

*sign.=0,05-0,01

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A táblázatban látható eredmények alapján elmondhatjuk, hogy feltevésünk igazolódni látszik, a nem diplomások minden területen jobban érzik a tanulás költségét, amely kihat a családi életükre, a legjellemzőbb problématerület a fáradtságérzet, amely a tanulói tevékenységből adódik, szorgalmi és vizsgaidőszakban egyaránt. Az egész napos elfoglaltságból adódó kimerültség közel hasonló arányban érinti a nem diplomásokat és a diplomásokat, az éjszakai tanulás viszont inkább a nem diplomásokat viseli meg. Ennek két oka lehet: a diplomások már edzettebbek az éjszakázásban, vagy nem az éjjeli órákat használják a felkészülésre, vagyis ismét a tanulási rutin állhat a háttérben.

A kérdőívből ehhez hasonlóan arra a kérdésre sem kapunk választ, hogy a gyakori távollét miatt a nem diplomásokat sújtja leginkább: kevesebbet járnak órára, takarékosan osztják be idejüket, vagy reálisan felmérték a távollét idejét. A családi együttlét mennyisége és minősége a válaszadók szerint egyaránt kárt szenved, a nem diplomások 59,6%-a és a diplomások 46,6%-a érzi a közösség hiányát. A különbség a távollét terén is tapasztalható volt, tehát a diplomás nők a megtakarított időt a családi együttlétre szánják, és úgy tűnik, hatékonyabban teszik ezt: 29,8%-uk vallja, hogy az együttlét alatt az iskolai teendőire gondol,

szemben a másik csoport 41%-os arányával. A két csoport tagjai hasonló arányban zárkoznak el a családtagoktól a tanulás idejére, feltételezhetően a hallgatók kétharmadának más lehetősége adódik az otthoni felkészülésre (pl. valamelyik családtag elviszi a gyerekeket, szervezett közösségbe járnak a gyerekek, vagy a gyermek alvásideje elegendő a tanulásra).

6.3.4 A beruházó közösség tőkefajtáinak szerepe

A környezeti hatást vizsgáló fejezetben a két csoportot körülvevő mikrokörnyezet eltérő befektetési stratégiáját és annak hatását követtük nyomon, amelynek során azt tapasztaltuk, hogy a nem diplomás nőket a szülők, a társak és a barátok egyaránt jobban biztatják a tanulmányok megkezdésében, mint a diplomás nőket. A várható haszon (diploma megszerzése) reményében a nem diplomások mikrokörnyezetének tagjai kevésbé jól mérték fel a kisgyermeket nevelő nők tanulmányaiba történő befektetés költségeit (anyagi, munka és lelki terhek, mint például házimunka, gyerekfelügyelet, együttlét hiánya). A többletköltséget nem vállalva a nem diplomások befektető közösségének tagjai részben (vagy teljesen) magukra hagyták a hallgatókat diplomássá válásuk folyamatában. A jövőben megvalósuló várt haszon és a jelenben felmerülő többletköltségek között húzódó megvalósulási szakadék miatt keletkezett feszültségek átértékelik a nem diplomás nők tanuláshoz való viszonyát, saját szerepvállalásukat, és tapintható konfliktusokat eredményez a tanulmányokat folytatókat körülvevő milióban. Ezzel szemben a diplomás hallgatók környezetének magasabb kulturális tőkével rendelkező tagjai részéről a várható haszon hangsúlyozása nem volt szükséges, a diplomás hallgatókat a milió hatására kialakult erős belső motiváció indította el az újabb diploma megszerzésére. A folyamat közben kialakult többletköltségeket a diplomás nők tanulmányaiba befektető közösség felvállalta, ezért érzik kevésbé megterhelőnek a diplomások a tanulmányokkal járó pluszterheket.

A nem diplomások szülei között nagyobb arányban találunk alacsonyan kvalifikáltakat, a részükről jövő biztatás a felfelé mutató mobilitásra indítja a diplomát nem szerzetteket. A szülők támogatása a jelentkezési lap beadásában jelentős mértékű, de mindkét csoportban – különösen éppen a nem diplomásokéban – tapasztaltuk a későbbi segítségnyújtás hiányát. Hasonló következtetéseket vontunk le a házastársak és élettársak magatartására nézve. A tanulmányok megkezdésében a férfi társak irányából érkező támogatottság nagyobb arányú volt a nem diplomás válaszadóknál, mint a diplomásoknál. A gyakorlatban megvalósuló tanulás során azonban több probléma lép fel a nem diplomás nők és párjaik között, különös tekintettel a fizikai együttlét hiányára és a nők tanulásból eredő fizikai-lelki megpróbáltatásokra. Ezeket a problémákat a nők nemcsak párkapcsolatukra érzik

ráneheznedni, hanem önmagukra nézve is nehézségként élik meg. A felsorolt gondok nemcsak a nem diplomásokat és családtagjaikat érintik, de a diplomás nők körében minden problématerület kisebb mértékben jelenik meg.

11. táblázat A tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Nehézségek	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Családi támogatás hiánya**	37	20	27,1
Gyermek elhelyezésének gondjai*	77	63	69
Anyagi háttér biztosítása***	80	50	62,4
Vizsgastressz***	88	63	73,8
N	103	123	226

*** sign.=0,000

** sign.=0,004

*sign.=0,05-0,01

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A befektetési közösségre vonatkozó eredmények fényében nem tűnik meglepőnek a tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerinti megoszlása (11. táblázat) Az erős családi ösztönzéssel induló, a korábbi továbbtanulást elmulasztó vagy elhalasztó hallgatók számára komoly nehézséget okoz a támogatások elmaradása, ami a gyermek elhelyezésének (és az otthoni teendők) gondjain túl a korábban látott háztartási konfliktusokhoz vezet. Az utóbbi két táblázat adatai pedig azt mutatják, hogy a felsőfokú tanulmányok jobban megviselik a nem diplomás hallgatókat: fáradtak, kimerültek, aggódnak az anyagi erőforrások miatt, jellemző rájuk a vizsgastressz; a befektető közösség támogatására tehát sokkal inkább rászorulnak, mint a rutinosabb, tanulást és családot jól összehangoló diplomás társaik.

A diplomás hallgatók jellemzően magasabb kulturális tőkével ruházott be újabb tanulmányaiba, ez nemcsak a saját végzettség nagyságát jelenti, hanem magas kvalifikáltságú szülők és férjek állnak a befektető közösség élén. A későbbiekben látni fogjuk, hogy magasabb anyagi és társadalmi tőkével rendelkeznek, s meghatározó az inkorporált kulturális tőke nagysága is. A vizsgált hallgatók felsőfokú tanulmányaikat eltérő esélyekkel kezdték meg a tőkefajtaikat tekintve, s úgy tűnik, a befektetői közösségek a korábbi mértékben járulnak hozzá a további tőkefelhalmozáshoz. A nem diplomások azonban már azzal növelték az esélykiegyenlítődést, hogy a tanulás mellett döntöttek, kihasználva a gyermekgondozási időszak azon lehetőségeit, amelyekről a következő fejezetben lesz szó.

6.4 A A kollektív befektetésekből fakadó gyed/gyes hatás

A kisgyermeket nevelőkre vonatkoztatott gyed/gyes hatás motívumcsoportját a tandíjmentesség, valamint az otthonlétből fakadó előnyök alkotják. A tandíj befizetésére vonatkozó felmentés a tanulás befektetések anyagi oldalán jelentkező, nagy súllyal megjelenő megtakarítás, amely a tanulásról szóló döntés meghozatalában komoly tényező lehet. A megkérdezettek mindannyian igénybe vették az alanyi jogon járó tandíjmentességet, így az erre vonatkozó kérdések joggal feltételezték a költségterés mentességének ösztönző hatását. Az emberi erőforrás-befektetés elméletek a befektetés mértékét többek között a pénzügyi lehetőségek és a családi háttér függvényének tekintik (Rosen 1998), esetünkben is megmutatkozik e kettőségnek a fontossága, mivel a kisgyermeket nevelők tanulási kiadásai a saját (és nem származási) családjuk költségvetésére van hatással. A kiadási oldalon, az első helyek egyikén jelentkező tandíj be nem fizetési kötelezettsége költségcsökkentő hatásával növelheti a jövőben realizálódó hozamok jelenbeli értékét, azaz a tanulás mellett szóló döntéshozatalhoz jelentősen hozzájárulhat.

A gyermekgondozási szabadság ideje elsősorban a gyermekgondozásra és gyermeknevelésre szól, mivel a korai évek alatti szocializáció az egész életre kihatással van (ld. pl. Mérei-V.Binét 1971, Bálint 1990). Az elsődleges kötődésnek hosszú távú a hatása az érzelmi-szociális fejlődésben (Vajda 1999), a gyes, gyed időszakának „a gyermek nevelése szempontjából történő pozitív kiaknázása olyan adomány a gyermeknek, amit semmi mással nem lehet helyettesíteni, kompenzálni.” (Komlósi 1995, 55)

Mindezzel egyetértve úgy látjuk, hogy a gyermek körül végzett tevékenység mellett adódó szabadidő, amit az anya magára fordít, kedvezőbb alkalmat biztosíthat tanulmányi tevékenységre, mint adott esetben az aktív munkavállalók életvitele. A kötött munkaidő hiánya, illetve a munkahelyi feladatoktól való időszakos függetlenség ugyanis bizonyos mozgásteret biztosít a (nem otthoni) munkavégzés tekintetében. Az otthonlétből fakadó előnyök alatt tehát azt a felszabadítható idő- és energiamennyiséget értjük, amelyet a munkahelyi és családi feladatok és azok összeegyeztetése jelenleg nem köt le. Mindez pedig – a tandíjmentességhez hasonlóan – a tanulási befektetések között nem jelenik meg kiadási tételként, tehát a tanulási döntésekben komoly súllyal jelenhet meg.⁴²

⁴² A fejezet egyes részei megjelentek a következő tanulmányban: Engler 2009.

6.4.1 A tandíjmentesség szerepe a tanulmányi befektetési döntésekben

Az alanyi jogon járó tandíjmentességet elsősorban a diplomás hallgatók igyekeztek kiaknázni, a kérdőívnek erre a kérdésre vonatkozó válasza alapján több mint 80%-uk esetében stratégiai szereppel bírt a tanulási döntéshozatalban, de a nem diplomások számára is erős indítékot jelentett (70%). A közel hasonló százalékarányok mögé pillantva vizsgáljuk meg részletesebben a két csoport közötti különbséget, annál is inkább, mert a faktoranalízis során kialakult gyed/gyes hatás szignifikánsan a diplomás nőket jellemezte.

Hipotéziseink között szerepelt, hogy a tandíjmentesség ténye igen erős ösztönzést jelenthetett a felsőfokú tanulmányok megkezdésében, ezért a kérdőív megszerkesztésénél több kérdéscsoportnál is feltüntettünk ehhez kapcsolódó kérdéseket; a 12. táblázatban egy olyan kérdéssort láthatunk, amely konkrétan feszegeti a tandíjmentesség és a válaszadó tanulmányainak megkezdése közötti összefüggést. A tanulmányok megkezdésére vonatkozó kérdésre eredményül kapott arányszámok alátámasztják a diplomások mentességet kihasználó szerepét, miszerint a tandíjmentesség esetükben erősebb motiváló tényező, mint a nem diplomásoknál. A diplomások mindössze 36,6%-a kezdte volna el tanulmányait, ha nem állt volna fent a tandíjmentesség lehetősége, még a nem diplomások közel fele állítja ugyanezt. Ez az eredmény a későbbiekben további magyarázatra szorul, mivel a magasabb kulturális és anyagi tőkével rendelkező diplomás hallgatóktól várnánk, hogy a tanulási döntésekben a pénzügyi jellegű kiadások nem befolyásolják emberi és kulturális tőkefelhalmozásukat.

12. táblázat A tandíjmentesség és a tanulmányok megkezdésének kapcsolata iskolai végzettség alapján, százalék (N=226)

A kérdőívben feltett kérdések	Igennel válaszoló nem diplomás	Igennel válaszoló diplomás	Összesen
Megkezdte volna tanulmányait, ha nem lenne tandíjmentes?	<u>48,5</u>	36,6	42
Ha a következő félévben eltörölnék a tandíjmentességet, folytatná a tanulást?	68,0	64,2	65,9
Vállalna csak azért gyermeket, hogy tanulhasson?	3,9	4,1	4
Kedvet kapott ahhoz, hogy a gyes/gyed/gyet lejárta után is tanuljon?***	<u>62,1</u>	47,2	54,2
N	103	123	226

*** sign.=0,001

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendezés esetén várható lett volna.)

A tanulmányokat tandíj befizetése nélkül megkezdő hallgatóknak meglepően magas aránya (több mint 60%) biztosan úgy gondolja, hogy megszakítaná tanulmányait a tandíjmentesség eltörlése esetén, amely igazolja a mentesség súlyát a befektetési döntésekben. Felvetődik a kérdés, hogy a tanulmányaikat mindenképpen folytatni akarók nem állnak-e közelebb a képzés végéhez, amely kisebb anyagi megterhelést jelentene, mint több féléven át fizetni a tandíjat. A tanulmányok folytatására irányuló szándék azonban nem korrelál a hátralévő félévek számával; az első vagy második évfolyamon tanulók 63%-a tanulna tovább anyagi terhek mellett, az abszolutóriumhoz közelebb álló évfolyamok 71%-a. Az eddig térítésmentesen megtett tanulmányi út hossza független a cél elérését biztosító (tandíj befizetéssel járó) félévek számával, ebben a tekintetben tehát nem az eddig ráfordított, nem anyagi jellegű ráfordítások érvényesülnek a racionális döntésben, hanem kizárólag a finansziális kiadások. A tandíjmentesség ezek alapján nemcsak az egyetem és főiskola megkezdésében játszott szerepet, hanem a tanulmányok fenntartásában is, s ennek az alanyi jogon járó kedvezménynek kizárólagos alapja a megszületett gyermek. A gyermekvállalás és az ingyenes tanulás összefüggését kissé provokatív módon firtató kérdésre elenyésző számú igenlő válasz érkezett mindkét oldalról, öt közép fokú és kilenc felső fokú végzettségű vállalna csak azért gyermeket, hogy ingyen tanulhasson.

A táblázat utolsó sora arról tanúskodik, hogy a nem diplomások a tandíjmentesség révén nem a gyermekvállaláshoz, hanem a további tanuláshoz kaptak kedvet a felső fokú tanulmányok ideje alatt, szignifikánsan nagyobb arányban szeretnék a gyēs, gyed után is a felnőttkori tanulás tevékeny résztvevői lenni. (Ez a kérdés ugyan látszólag nem kapcsolódik szorosan a tandíjmentesség kérdéséhez, de sugalmazza a kedvezmény és a kedvezményes helyzet megszűnését: „gyēs/gyed lejártá után”, tehát a tandíjkezdvezmény megszűnésével). Ez a rendkívül pozitív eredmény már a megtérülési oldalt villantja fel, az intellektuális kibontakozás területén a diplomával nem rendelkező hallgatók komoly hozamot mutatnak fel a felsőoktatásban töltött évek hatására.

A tandíjmentesség ténye tehát meghatározó indíték volt a felső fokú intézmények szakjaira való jelentkezés során, de eddig még nem tisztázott, fontos kérdés, hogy a tanulási döntésmechanizmusnak mely szakaszában szereztek erről tudomást. Országos adatokból értesültünk a jogszabály elfedettségeről (Frey 2003), és ez arra figyelmeztet, hogy ne vonjunk le elhamarkodott következtetéseket a tandíjmentesség perdöntő súlyáról a befektetési megfontolásokban. A 13. táblázat adataiból kiderül, hogy a hallgatók legnagyobb része jóval a jelentkezés előtt értesült az őt megillető tandíjmentességről, következésképp a befektetési döntésekben számoltak a mentesség kiadáscsökkentő hatásával (az összes válaszadó közel

80%-ára igaz ez⁴³). A diplomával rendelkezők tájékozottabbnak bizonyultak, ez egy lehetséges válaszként szolgálhat korábbi kérdéseinkre, hogy miért náluk jelenik meg a tandíjmentesség tudatosabb kihasználása a tanulmányok megkezdésében. Ezt erősíti a táblázat két utolsó adatsora, miszerint a diplomával nem rendelkezők között fordult elő nagyobb arányban, hogy a jelentkezést követően vagy a tanulmányok megkezdésekor értesültek a kedvezményről. Ez viszont azt is jelzi számunkra (és egyben a korábbi eredményeket erősíti), hogy a diplomával nem rendelkező hallgatók továbbtanulási döntéseikben az anyagi jellegű kiadásokat inkább felvállalják a diplomaszerzés érdekében, mivel a korábban elhalasztott vagy elmulasztott döntésüket mindenképpen meg akarják valósítani.

A tandíjmentesség fennmaradása esetén feltételezhető, hogy a korábban felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők is hasonlóan jól informáltak lennének, s még többen vállalkoznának első diplomájuk megszerzésére az inaktív évek alatt. Mindkét almintá tagjai között (szignifikánsan a nem diplomásoknál) előfordult, hogy röviddel a jelentkezési lap beadása előtt értesültek a kedvezményről, de nem tudjuk, hogy ez megerősítette vagy elindította bennük a tanulási szándékot.

13. táblázat A tandíjmentességről szóló törvény ismerete iskolai végzettség szerint, százalék (N=223)

A tandíjmentességről való értesülés időpontja**	Nem diplomás (N=102)	Diplomás (N=121)
Jóval a jelentkezés előtt	51,5	<u>74,8</u>
Röviddel a jelentkezés előtt	<u>22,3</u>	15,2
A jelentkezési lap beadását követően	<u>6,8</u>	0,9
A tanulmányok megkezdésekor	<u>9,8</u>	3,4
Egyéb	<u>8,7</u>	5,7
Összesen (223)	100	100

**sign.=0,004

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett érték cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A tandíjmentességről történő informálódás jellege eltérően alakult a két csoport esetében, az információk hivatalos megközelítése ugyanis inkább a diplomásokra jellemző: a nem diplomásokhoz képest magasabb arányban olvasták el a jogszabályban foglalt rendelkezéseket (36,6%-26,2%). Valamennyivel többen hagytakoztak közülük a rádió, televízió és az írott sajtó közleményeire (34,1%-30,1%), illetve az interneten többen néztek

⁴³ Ebbe a csoportba soroltuk azokat a hallgatókat is, akik a tanulmányok megkezdése után vállaltak gyermeket, és tudomásuk volt az őket szülés után megillető menetességről (összesen 7 főre vonatkozik ez az egész mintában, ebből nem diplomás 3 fő).

utána a lehetőségeknek (13%-10,7%).⁴⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a diplomások inkább jártasabbak a formális csatornák nyelvezetében (különösen igaz ez a jogszabályokra), a nem diplomás hallgatók az olyan intézményi tájékoztatásban bíznak, mint a felvételi tájékoztatók, kari kiadványok, a tanulmányi osztályok és oktatók tájékoztatása. Ennek a „kétirányú” kommunikációnak az igénye mutatkozik meg az informális csatornák igénybevétele esetében is, mivel a barátok és ismerősök által nyújtott tanulóval kapcsolatos információk a nem diplomásokat segítették elsősorban a tanulmányok megkezdésében. Leginkább a hasonló helyzetben lévő, tanuló kismamáktól tudták meg a válaszadók a tandíjról szóló híreket, a nem diplomások 42,7%-a, a diplomások 37,1%-a jelölte meg ezt a forrást. Ez nem meglepő, hiszen a kismamákra nagyfokú összetartás jellemző, könnyen születnek kapcsolatok a játszótereken, tanácsadáson, internetes tematikus oldalakon.

A válaszadók közvetlen vagy közvetetett ismerősöktől hallott információknak jártak utána, a kérdőívben többen megjegyezték, hogy tanuló, gyese, gyeden lévő társuktól értesültek a kedvezményes lehetőségről, és ezt követően tájékozódtak hivatalos helyeken is. A nem diplomások körében kiugróan magas az egyéb ismerősök, barátok informáltsága e tekintetben (38,1%, diplomásoknál 18,7%), ez megfelel az aszimmetrikus hatás törvényének (Coleman 2000), amely a környezetnek az alacsonyabb státuszúakra gyakorolt erősebb befolyását mutatja ki. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a kapcsolathálójukban sok hasonló korú, kisgyermekes személyt találunk, még a diplomások korosztályában az értelmiségiekre jellemző halasztó magatartás miatt kevesebb a családos barát vagy ismerős. A meglévő kapcsolatoknak a tanulás érdekében történő felhasználása előrevetíti a szociális beágyazódás terén várt hozamokat, hiszen ezek a kapcsolatok, kiegészülve az új ismeretségekkel a további szakmai életpályán hasonló megtérüléseket eredményez.

A tandíjmentesség költségmegtakarító jellegére többször utaltunk, számokban kifejezve (a képzési időszak hosszától függően) 657 920 Ft-822 400 Ft megtakarítást jelent a háztartásoknak a mintánkba került kisgyermeket nevelő nők ingyenes tanulása.⁴⁵ A felsőfokú tanulmányokkal járó egyéb, havonta jelentkező kiadások a haszonértékhez képest elenyészőnek tűnhetnek: havonta útiköltségre átlagosan 4800 Ft, könyvekre és jegyzetekre 5300 Ft, gyermekfelügyeletre 700 Ft és egyebekre – étkezés, szállás, vizsgadíj, internet-használat – 1100 Ft (összesen kb. 12 000 Ft). Ezek az értékek átlagértékek, sok esetben előfordulnak igen magas összegek, például az útiköltségre a válaszadók egytizede 10 000 és 50 000 Ft közötti értéket jelölt meg, a könyvekért egyes szakokon 10 000-20 000 Ft-ot kell fizetni, a válaszadók egyhatoda alkalmanként vagy rendszeresen 15 000 Ft-ig terjedő

⁴⁴ Az egész mintára jellemző alacsony kihasználtságát a világhálónak nem indokolja technikai akadály, mivel mindkét csoportban 60% körüli az otthoni internet-hozzáférési lehetőség.

⁴⁵ A mintában átlagosan kimutatott 82 240 Ft/félév tandíjjal számoltunk nyolc, illetve tíz szemeszterre.

gyermek-felügyeleti díjat fizet. Valószínűleg a pénzösszegek nagy szórásának köszönhető, hogy a járulékos költségek egyes háztartásokat megterhelnek, de a 14. táblázatban látjuk, hogy a megterhelés mértéke és a család anyagi helyzete, valamint a hallgató iskolai végzettsége erős összefüggést mutat.

14. táblázat A család anyagi megterhelése és anyagi helyzete a tanulmányok ideje alatt, százalék (N=226)

	Kategóriák	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
A családi kassza megterhelése a tanulmányok miatt*	Nagy mértékben	<u>42,7</u>	22,0	31,4
	Kis mértékben	45,6	58,5	52,7
	Egyáltalán nem	11,7	19,5	15,9
A család anyagi helyzete***	Jó	9,5	<u>35,3</u>	22,8
	Közepes	<u>80,0</u>	50,0	64,5
	Rossz	10,5	14,7	12,7
N		103	123	226

* sign.=0,03

***sign.=0,000

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A nem diplomások a másik csoporthoz képest kétszer annyian érzik úgy, hogy a tanulmányokkal járó kiadások nagymértékben hatással vannak a családi költségvetésre (42,7%-22%), ugyanakkor a diplomások többsége csak kis mértékben érzik ennek súlyát (58,5%). Vannak olyan családok – a diplomások között 20%, a nem diplomások esetében 11,7% –, akik egyáltalán nem tekintik megterhelőnek a havonta fizetendő pluszköltségeket. A diplomások anyagi helyzetüket is jobbra értékelik, 35,3%-uk mondja azt, hogy jó egzisztenciális háttérrel rendelkeznek, még a nem diplomások 9,5%-a állítja ugyanezt.

Érdekes megfigyelni, hogy a két csoport materiális önbesorolásánál a diplomásoknál mennyivel egyenletesebben oszlik meg a három kategória a nem diplomásokhoz képest, utóbbiaknál nagy szakadék tátong a jó és a közepes kategória között. A diplomások magasabb anyagi tőkéje valószínűleg összefügg a többi tőkefajta nagyságával. Egy másik kérdés alapján szoros összefüggés mutatható ki a tanulmányok terhei és a családok anyagi helyzete között ($p=0,000$) A rossz anyagi körülmények közt élők közül senki nem érzi úgy, hogy egyáltalán nem sújtja a családot a többletkiadás, 80%-uk viszont ezt nagymértékűnek érzékeli. A magukat jómódúnak tekintők nagy része (64,4%) legfeljebb kis mértékű terhelést tapasztal, akárcsak a közepes körülmények között élők (52%), de esetükben az előbbi csoporthoz képest magasabb a nagyon megterheltek aránya (34,6% a 2,2%-kal szemben). A kapott

értékek várható módon bizonyították, hogy minél jobb gazdasági helyzetben van a család, annál kevésbé viselik meg a háztartást a nők tanulásával járó anyagi terhek.

6.4.2 Az otthonlétből fakadó előnyök kiaknázása

Az eddigiekben a gyed/gyes hatás anyagi oldalát elemeztük, de a kérdőívben helyet kapott néhány kérdés alapján kitérünk a gyermekgondozási időszakban végzett tanulásról alkotott vélemények vizsgálatára. A 15. táblázatban a gyes, gyed ideje alatti tanúlással kapcsolatos állításokat, és az azokkal részben vagy teljesen egyetértők arányát közöljük iskolai végzettség szerint. Mindkét csoportban a válaszadók háromnegyede ért egyet azzal, hogy a munkából való kiesés a tudás és a képességek megkopásához vezet, de 90% körüli arányban gondolják azt, hogy ezek az évek jó alkalmat kínálnak a tanulásra. Saját életükre tekintve kevesebb, mint egyharmados arányban mondják azt a válaszadók, hogy nem helyes ezt az időt tanulásra fordítani. Néhány hallgató megvétőzza ezzel előbbi pozitív hozzáállását, vagy általánosságban elfogadja ezt a kijelentést, de saját helyzetére nem alkalmazná (illetve adott esetben nem szívesen alkalmazza). A két csoport között lényeges eltérést az önképzés gyermekekre tett hatásának elemzésekor tapasztalunk. A nem diplomások nagyobb arányban vélekednek úgy (71,3%), hogy a tanulásra fordított idő a gyermekkel való kapcsolata megsínyli, kevesebb időt tud a gyermekeire fordítani, a diplomások mintegy fele gondolja ugyanezt.

15. táblázat A kisgyermekesek tanulásáról alkotott vélemények végzettség szerint, százalék (N=226)

Vélemények a gyed, gyes, gyet ideje alatt végzett tanulásról	Egyetértők aránya végzettség szerint		Összesen
	nem diplomás	diplomás	
Ezek az évek jó alkalmat kínálnak a tanulásra.	89,2	91,7	90,6
A gyermekgondozási szabadság alatt nem helyes tanulásra fordítani az időt.	28,7	26,4	27,5
Az önképzés sok időt von el a gyerektől.**	<u>71,3</u>	54,2	62,1
Az otthonlét alatt a munkához szükséges tudás, képességek gyengülnek.	74,5	76	75,4
N	103	123	226

**sign.=0,006

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

Az eredmény igazolja a korábbi elemzésénél tett megállapításunkat, miszerint a tapasztaltabb és rugalmasabb diplomás nők több időt fordítanak családjukra. Ezt az állítást az időmérleg-vizsgálat adataival is összevetettük: megkérdeztük a különböző tevékenységek egy átlagos hétköznapon végzett időráfordítását, ebben a fejezetben a gyermekkel és a tanulással töltött időt vizsgáljuk. A nem diplomások és diplomások egyaránt átlagosan 8 órát töltenek a gyermekgondozással, amely – a kérdőívben példaként felsorolt – fizikai gondoskodást jelent (pl. etetés, öltöztetés, altatás stb.). A gyerekekkel való foglalkozás alatt közösen végzett tevékenységet értünk, mint például játék, séta, játékos tanulás, meseolvasás. Ezekben némi különbséget tapasztalhatunk: a nem diplomás kismamák átlagosan napi 6 órát foglalkoznak aktívan gyermekükkel, a diplomások 10 perccel kevesebbet, 5 óra 50 percet. A felsőfokú tanulmányok naponta átlagosan 2 óra 20 perc felkészülést igényelnek a nem diplomások számára, a diplomások 2 órát szánnak ugyanerre a tevékenységre.

Korábban láttuk, hogy a válaszadók *szubjektív* megítélése a tanulásról és a tanulásnak a családi életre gyakorolt hatásáról különbözött a két csoportnál, mivel a nem diplomások 60%-a, a diplomások 47%-a mondta azt, hogy a tanulmányok megkezdése óta az egész család kevesebb időt tölt együtt. Az *objektíven* mérhető idő alapján azonban a mérleg a nem diplomások javára billen. A gyermekkel való foglalkozás céljából együtt töltött időből (tehát amely időtartam túlmutat a rutinos fizikai alapszükségletek biztosításán) következtethetünk a kapcsolat minőségére is. A mennyiségi időhöz hasonlóan eltérő a minőségi idő megítélése, ugyanis a nem diplomások 40%-a állítja, hogy miközben együtt van családjával, az iskolai teendőire gondol, a diplomások 30%-a mondja ugyanezt. A napi beosztás alapján úgy tűnik, a nem diplomások korábban elemzett aggodalmait a napi tanulásra fordított idejük sem támasztja alá, mivel csupán napi húsz perccel tanulnak többet diplomás társaiknál, és a gyermekükkel is hasonló mennyiségű és minőségű időt töltenek együtt, mint diplomás társaik.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a gyermekgondozási szabadságból eredő előnyöket a megkérdezettek fontos motiváló tényezőként értékelték a tanulmányaik megkezdése idején, különösen igaz ez a diplomások csoportjára. A tandíjmentességet a diplomával rendelkezők körültekintően és tudatosan vették igénybe. A válaszokból kiderül, hogy a felsőfokú képesítéssel rendelkezők a nem diplomásokhoz viszonyított nagyobb része e kedvezmény nélkül – legalábbis a válaszadás pillanatában így gondolta – nem is kezdett volna újabb diploma megszerzésébe, és esetleges megszűnése esetén inkább hagyná abba tanulmányait, mint az érettségizettek csoportja. Az anyagi megfontolásokat egzisztenciális helyzetük látszólag nem támasztja alá, mivel saját besorolásuk szerint jobb körülmények között élnek, mint nem diplomás társaik, és a felmerülő költségek sem viselik meg őket oly mértékben.

A diplomások viselkedése mögött kitapintható egyfajta haszonelvűség, amit nevezzünk *a késleltetett haszon elvének*. Családi háttérük, korábbi tanulmányaik alapján elvárható lenne, hogy nem diplomás társaikhoz képest motiváltabbak, az önképzés iránt fogékonyabbak, az intellektuális fejlődés nem anyagi megfontoláson nyugvó elkötelezett hívei legyenek. Ezzel szemben azt látjuk, hogy felismerték ugyan a tudás és képességek megkopásából fakadóan a folyamatos tanulás gyermekszülés idejére való kiterjesztésének fontosságát, mégis jórészt anyagi megfontolás vezette őket a jelenlegi iskolapadba, holott egzisztenciális helyzetük kevésbé indokolja ezt. Valószínű, hogy éppen a magasabb képzettségükkel járó magasabb pozíció és fizetés készteti őket arra, hogy a gyermekgondozással töltött éveket használják ki a tanulásra. A diplomások karrierútjában ugyanis komolyabb törést jelent a gyermekszülés miatt történő munkaerőpiac-elhagyás, hiszen jövedelem-kiesésük és a szakmai munkából való kiesésükkel járó esetleges pozícióvesztés nagyobb veszteséget jelent számukra, mint az inaktivitás átmeneti állapota a nem diplomások számára. A gyēs, gyed ideje alatti ingyenes képzés nagyobb kompenzáló erővel bír a diplomások oldalán, amely a reintegráció után számukra komolyabb hasznot jelent: korábbi pozíciójuk megmarad vagy feljebb lépnek a ranglétrán, újabb munkahely keresésénél jobb esélyekkel indulnak a korábbiakhoz képest és magasabb jövedelemre számíthatnak.

Természetesen mindez elmondható a nem diplomások reintegrációjára is, de esetükben a későbbi megtérülés mértéke kisebb a kiinduló alacsonyabb pozíció miatt, viszont a munkaerőpiaci integráció megtérülési mezőjében a nem diplomások is várhatóan számos hozammal számolhatnak a korábbi (nem diplomás) munkavállalói helyzetükhöz képest. Valószínűleg a munkaerőpiaci integráció és a szociális beágyazottság megtérülési mezőben komoly megtérüléseket várnak, ezért volt kisebb súlya a tandíjmentességnek a tanulási döntésekben. A harmadik, az intellektuális mezőben megjelenő hasznosságot vetíti elő a következő fejezet, amely a befektetési oldalon jelenlévő intrinszc hatásokat tárgyalja.

6.5 Az intrinszc hatás mint személyes tanulási beruházás

A belső, vagy intrinszc motivációs hatás együttesbe tartozik a kérdőív alapján az egyéni ambíció, a szakmai érdeklődés és a tanulás szeretete. A belső motiváció előnye, hogy ennek minél gyakoribb életre hívásával egyre motiválhatóbbá válik az egyén, azaz egyre szívesebben fordít időt saját tudásának a fejlesztésére. Az általunk vizsgált populáció esetében is fontos szerephez kell jutnia ennek a motivációfajtának, mivel az ideiglenes inaktív időszakban a munka világához köthető külső ösztönzőerők hiányoznak, illetve távolinak

tűnhetnek, a belülről fakadó tudásvágy azonban mindenkor mozgósítható. Szándékunk szerint igyekeztünk feltérképezni az intrinsic motiváció jelenlétét, amikor a tanulás iránti vágy, az érdeklődés, az elméleti és gyakorlati tudás bővítésének igénye, a kompetenciák fejlesztésére való törekvés az egyén személyes indítékából fakad, és nem köthető külső személyek, célok, érdekek befolyásolásához. (Zrinszky1996)

A hallgatókkal való előzetes beszélgetések során körvonalazódtak olyan belső motívumok, amelyek kiválthatják, vagy megerősíthetik a tanulás iránti vágyat, ugyanakkor nem függetlenek teljesen a későbbi karriertervektől, amelyben azonban már felsejlenek a külső motiváló tényezők is. Mintánkban az intrinsic motívumok a tanulmányok megkezdésében relevánsnak tűnnek: a minta egészében az indítékok közül első helyen szerepel az egyéni ambíció, amely 100 fokú fontossági skálára átszámított értékpreferenciában 90%-os eredményt ért el, a szakmai érdeklődés 83%-kal, a tanulás szeretete 80%-kal vezeti a rangsort, megelőzve a külső motivációs tényezőket. Az első helyen szereplő egyéni ambíciókba például mindkét (belső, külső) motiváció típus beleértendő, tudniillik a tudásvágyból fakadó érvényesülési törekvés találkozhat az egyéni karrierútban történő előrehaladás eszméjével, mégis, a tanulás iránti belső igény sejthető inkább mögötte. Ezt bizonyítja, hogy az egyéni ambíció erős szignifikáns összefüggést mutat a tanulás szeretetével, amellyel a legmagasabb szinten korrelál (a szakmai érdeklődés és a diplomaszerzés mellett). Ezek az eredmények részben előrevetítik az intellektuális kibontakozás területén várt hozamokat. A tanulmányok alatt erősödő vagy kialakuló primer motívumok a tanulási befektetések első hozamai, amelyek egyben az inkorporált kulturális tőke gyarapodását is szolgálják.

A külső motivációk közül a diploma megszerzése és a könnyebb elhelyezkedés ért el a primer motivációkhoz hasonló magas pontszámot, amely megerősíti a tudásvágy és a karriertervek közös jelenlétét a tanulmányok megkezdésének hátterében. A tanulmányok megkezdésének okait feltáró indítéksoron túl, az intrinsic tényezők kiszűrése a kérdőív különböző részeiben megjelenő kérdések alapján történik. Megkérdeztük a válaszadókat, hogy a jelenlegi tanulmányaikat megelőzően a gyermekgondozási időszak alatt részt vettek-e valamilyen oktatásban, képzésben, mivel a folytonos önképzési szándék utalhat a belső ösztönzőerő jelenlétére. Ezt erősíthetik a további tanulással összefüggő jövőtervek, amelyekre egy másik kérdéscsoportban kérdeztünk rá, majd a tanulmányok eredményessége alapján próbálunk következtetni a tudás iránti belső igények jelenlétére. A formális tanulásban való részvétel bemutatása után kitérünk a nemformális és informális tanulási módokra is, amelyek szintén sejtetik a válaszadók tanulói aktivitását.

6.5.1 Korábbi és tervezett tanulmányok az inaktív életpálya-szakaszban

A belülről fakadó, tanulásra ösztönző tényezőket feltáró elemzés keretében először olyan formális tanulási módokat kutattunk a tanulói életútjukban, amely független a jelenleg végzett tanulmányaiktól. A válaszadók felnőtt tanulói pályafutásának két időszakát érintjük, az első a jelenlegi tanulmányok mellett végzett egyéb képzéseken való részvétel, a második a jövőre vonatkozó tanulmányi beruházó elképzelések. (Meg kell jegyeznünk, hogy mivel az egyéb tanulmányok indítékának elemzése nem tartozik vizsgálatunk fő irányvonalába, kevés kérdés fordult elő ezzel kapcsolatban a kérdőívben, viszont a belső indítékok tárgyalásánál mégis érdemes kitérni rá, mivel a válaszadók tanulói pályaképéről ad információkat.)

A jelenlegi gyermekgondozási időszak alatt folytatott egyéb képzések azonos arányban jelennek meg a két vizsgált almintánkban (25%), a megszerzett certifikátumok azonban végzettség szerint különböznek. Mindkét csoport hasonló arányban igyekezett a jelenlegi tanulmányokat megelőzően is permanensen tanulni az otthonlét ideje alatt, de eltérő stratégiát követtek. A nem diplomások a szakmát adó, kevés befektetést igénylő képzéseket keresték (pl. ápoló, ingatlanközvetítő és értékbecsülő), illetve a munkaerőpiac által keresett tudás elsajátítására törekedtek (számítástechnikai és nyelvtanfolyamok), a diplomások túlnyomó többségének befektetése a munkaerőpiacon magasabb értéket képviselő oklevelekre irányult.

Az érdeklődés, az ismeretszerzés iránti vágy, a tudás fejlesztése mint intrinszc ösztönző erő nagyobb mértékű beruházásra indítja az egyént, aki időben hosszú tanulmányi távlatban gondolkodik és magasabb követelményeknek veti alá magát. A jelenlegi tanulmányok azonban átrajzolják a további tanulási befektetési stratégiákat. A további tanulással kapcsolatos tervek terén mindkét csoportban azonos arányban (közel 50%) gondolkodnak újabb tanulmányok megkezdésén. Ez az arány a korábbi tanulók számának kétszerese, amely adódhatna a korábban nem létező és a lekérdezés idején fennálló tandíjmentesség tényéből is, de a tanulni szándékozó megkérdezettek csekély hányada fejezhetné be a gyes, gyed alatt az újabb tanulmányokat még akkor is, ha párhuzamos képzést folytat.

A felsőoktatásban töltött idő – amely egyes válaszadóknál csupán félév, de maximum három és félév – komoly tanulási szándékot indukál, és az intellektuális megtérülési mezőben már a felsőfokú tanulmányok alatt hozamként funkcionál. Amellett, hogy a további tanulmányokat tekintve mindkét csoportban megnőtt a tanulás iránti vágy, eltűnt a korábban tapasztalt különbség a tanulmányok jellegét illetően: a nem diplomások 20%-a, a diplomások 28%-a indul újabb diploma megszerzéséért. Úgy tűnik, a főiskolai, egyetemi tanulmányokat újonnan elkezdő nem diplomások hasonló befektetési stratégiát kezdenek követni, mint a

diplomások, ugyanis a korábban jellemző tanfolyamok helyett a legtöbben az egyetemi kiegészítő képzés vagy egy másik szak elvégzését tervezik. A diplomások jogi vagy közgazdasági pályára készülnek, és esetükben már megjelenik a felsőbb oktatási szintre való lépés igénye, három fő jelezte a doktori tanulmányok megkezdésének szándékát, még az első diplomát szerzőknél ez nem merült fel. Érdekes megfigyelni, hogy a magas presztízsű karokon (jog, közgazdász, a DE természettudományi kara) kizárólag a diplomás hallgatók tanulnak jelenleg, és a jövőtervekben is náluk jelennek meg ezek a képzések. A középiskolát végzettek elsődleges célja a felsőfokú végzettség megszerzése, ezért éppen azokat a képzési területeket célozzák meg (többnyire tanító vagy tanári végzettséggel elvégzett szakok), amelyekben a diplomások első felsőfokú oklevelüket szerezték, de most kevésnek érzik a boldogulásukhoz.

6.5.2 A gyermekgondozási idő alatt folytatott tanulmányok megkezdésének intrinszc indítékai

A belülről fakadó ösztönző tényezőkre annak a kérdésnek alapján is kereshetünk választ, amely a gyermekgondozási időszak alatt végzett tanulmányok tartalmi választására kérdezett rá. Az eredményekből kiderül, hogy iskolai végzettségtől függetlenül a könnyebb elhelyezkedés és a magasabb fizetés döntő mértékben befolyásolta a hallgatókat döntésükben. A két belső motívum az adott szak megválasztásában középmezőnyben végzett, és leginkább a diplomások csoportjára jellemző: az érdeklődés 40%-uknál volt jelen a szak kiválasztásánál (nem diplomások 34%-ára igaz ez), a szakmai ambíció 28%-uknál játszott szerepet (szemben a nem diplomások 20%-ával). Érdekes megfigyelni, hogy a tanulmányok megkezdésének általános okaként (nem azonos a szakválasztás indoklásával) első helyen megjelölt szakmai ambíció, amely maga mögé utasított minden más motivációs tényezőt, az inaktívként végzett összes képzés esetében kevésbé bizonyult ösztönzőnek. Különösen igaz ez a nem diplomások csoportjára, akikről elmondtuk, hogy a gyes, gyed ideje alatt leginkább tanfolyamjellegű képzésekben vettek részt, mint például számítógép-felhasználói kurzus, nyelvtanulás vagy szakma megszerzésére irányuló képzések (kozmetikus, virágkötő stb.). Valószínűleg ezek a tanulmányok nem szakmai érdeklődésből vagy érvényesülési törekvésből származtak, hanem a munkaerő-piaci elvárások okán választották a korábbi képzéseket. Ezt igazolja a könnyebb elhelyezkedés és a magasabb fizetés – mint külső motiváció – erős dominanciája, amellyel részletesebben majd a következő fejezetben foglalkozunk. (6.6 alfejezet)

A munkavállaló nők számára a gyermekszülés okán történő munkaerőpiac elhagyása bizonyos kockázatvállalást jelent, mivel a karrierút megtörésének kompenzálására a későbbiekben nem biztos, hogy sor kerül, illetve az állás viszonylagos biztonsága is veszélybe

kerülhet. Feltételeztük, hogy a munkaerőpiac elhagyásának következményei között számoltak saját tudásuk és képességeik devalválódásával, ezért megkérdeztük őket a munkaerőpiac elhagyásakor tapasztalt reményeikről és aggodalmaikról. A 16. táblázatban ezek közül azokat a változókat tüntettük fel, amelyek kapcsolatba hozhatóak a hallgatók belülről fakadó tanulási igényével.

16. táblázat A hallgatók gondolatai a tanulásról a gyermekvállalás előtt iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Remények és aggodalmak a munkaerőpiac elhagyásakor	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Remélte, hogy otthon képezni fogja magát.*	67	81	74,3
Nem aggódott, hogy a gyermek mellett nem lesz ideje a tudás karbantartására.	83	87	85,2
Aggódott, hogy a távollét alatt megkopnak képességei, ismeretei.	33	45	39,4
N	103	123	226

*sign.=0,04

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

Az elméleti és gyakorlati tudás folyamatos karbantartására való igény, a különböző kompetenciák kialakítása és fejlesztése elsősorban intrinszc eredetű törekvés. A táblázat utolsó sorában látható, hogy a hallgatók többsége nem aggódott az otthon töltött időszak alatt bekövetkező képességek és ismeretek megkopása miatt, a nem diplomások mintegy egyharmada emlékszik vissza ilyen aggodalomra, a diplomások csaknem fele tartott ettől. A viszonylag kis mértékben megjelenő aggodalomra magyarázatként szolgálhat a kérdéssel szembeni szkepszis, azaz a devalválódás tényével egyet nem értés. Ezt cáfolja, hogy a kérdőív egy másik helyén szereplő hasonló állítással – „az otthon töltött idő alatt a munkához szükséges tudás és képességek gyengülnek” – a válaszadók mindkét csoportban 75%-ban teljesen vagy részben egyetértettek.

Az aggályok hiányának másik oka lehet a permanens tanulás igényének általános elvetése, de ezt megvetozza a kérdőív egyik értékskálája, ahol a folyamatos önképzés fontosságára kérdeztünk rá: a nem diplomások 68%-a, a diplomások 76%-a nagyon fontosnak vagy fontosnak ítélte meg az élethosszig tartó tanulás koncepcióját, és egyik csoportban sem érte el az 5%-ot azok aránya, akik ezt teljesen elvetik. Amennyiben tehát a válaszadók többsége egyetért a folyamatos tanulás szükségszerűségével általánosságban és az otthonlét alatt is, arra következtethetünk, hogy a munkaerőpiac elhagyásakor tudatosan készültek a tanulmányok megkezdésére. Erre utal a táblázat első sorában szereplő állítás nagyarányú

ígenlése, a nem diplomások 67%-a, a diplomások 81%-a remélte, hogy otthon képezni fogja magát. Azok közül (mindkét csoportban), akik aggódtak tudásuk megkopása miatt, kétharmaduk kívánta ezt az oktatásban való részvétellel orvosolni, a maradék egyharmad tehát aggódott, de nem remélte, hogy az otthonlét alatt tanulni fog. Valószínűleg ők azok, akiket kevésbé ösztönzött belső vágy vagy érdeklődés az ismeretek bővítése iránt, de a minta kétharmadáról elmondható, hogy a belső motivációs tényezők markánsan jelen voltak a tanulmányok megkezdésében. Az eredmények aránypárjait tekintve mindenütt kitűnik, hogy a diplomások csoportjában nagyobb arányban jelenik meg a permanens tanulásra való igény. Ez összhangban van a korábban megfogalmazottakkal, miszerint a felsőfokú végzettségű értelmiségiek magas kulturális tőkéjük és előzetes iskolai tapasztalataik birtokában beépült motívumrendszerrel rendelkeznek, a környezet motivációja pedig megerősítő, de nem kezdeményező szereppel bír a tanulmányok terén.

6.5.3 A tanulmányok minősége és eredményessége

A tanulmányok minőségét, eredményességét két szempontból vizsgáltuk, az előadások látogatásának gyakoriságát és a legutóbbi félév tanulmányi átlagát kérdeztük meg a hallgatóktól. A tanult tárgyak utáni érdeklődés mutatója lehet az előadások, szemináriumok és konzultációk látogatottságának mértéke; a kérdőívben szereplő kérdést azonban – „milyen gyakran jár konzultációra” – valószínűleg kétféleképpen értelmezték a válaszadók, megjelölték a valós látogatási gyakoriságot és/vagy a meghirdetett konzultációk számát. Ezt a válaszok sokszínűségéből sejthetjük, mivel a változó gyakoriságú időpontok egyes szakokon sem egyeztek meg, tehát a kitöltők egy része a meghirdetett, a másik része a látogatott alkalmak gyakoriságát jelölte meg. Ugyanakkor elenyésző a „nagyon ritkán”, „csak amikor tehetem”, „félévente egyszer” típusú válaszok száma, ez természetesen jelentheti azt, hogy a hallgatók többsége rendszeres óralátogató. Utólagos elemzéssel nehéz lenne realizálni, hogy a beírt válaszok a tényleges konzultációra járást takarják, vagy a meghirdetett alkalmak mennyiségét. Az eredmények alapján – feltételezve a válaszadók őszinteségét – összességében elmondhatjuk, hogy a kisgyermeket nevelők aktív hallgatók, gyakorta látogatják a számukra meghirdetett kurzusokat, rendszeresen konzultálnak oktatóikkal.

A konzultációk gyakorisága az egész mintában rendkívül változatos képet mutat, leggyakrabban hetente két nap járnak be az intézménybe, de van olyan szak, ahol félévente hat nap konzultációt hirdetnek meg. A legtöbb hallgató hetente egy vagy két napot tölt konzultációval (30%), jellemző a havonta egy hétig tartó előadás- és szemináriumsorozat, amit sok esetben hétvégekre osztanak fel (25%). A tanulmányok iránti érdeklődés

komolyságát ezeken kívül egy, a gyermekfelügyeletre vonatkozó kérdéscsoportban szereplő változó alapján ellenőrizhetjük. A „ki vigyáz gyermekére az előadások alatt” kérdés esetében az egyik felkínált válaszalternatíva a „nem jár be, jegyzetből tanul” volt, amelyet a válaszadók alig egytizede jelölt be. A nem diplomások 12%-a, a diplomások 7%-a állítja magáról, hogy csupán a vizsgák idején látogatja az intézményt, igényeinek megfelel a mások által készített jegyzetek használata. Nem tudjuk, hogy a távolmaradást az érdektelenség vagy külső körülmények okozzák, de ha az előbbit feltételezzük, ismét a diplomás hallgatók magasabb motiváltságát látjuk.

A konzultációk látogatása alapján a hallgatók által választott képzések iránti érdeklődésre, a tudás elsajátítása iránt érzett vágyra következtettünk. Hasonlóképpen vélekedünk a tanulási folyamat egyes szakaszait lezáró tudásszámadásról, mivel a konkrét számokban megmutatkozó tanulmányi eredményesség mögött meghúzódik a belső motiváció mértéke is. A 226 megkérdezett hallgatóból 191 fő adott választ arra a kérdésre, hogy az adatfelvételt megelőző félévben mennyi volt a tanulmányi átlaga, a tanulmányi átlagokat öttizedes kerekítéssel jeles (4,5-5), jó (3,5-4) és közepes (2,5-3) kategóriákba kódoltuk. Az egész mintát tekintve 3,9 a kisgyermekes hallgatók átlaga, 26%-uk jeles minősítéssel zárta a félévet, a válaszadók közel fele jó minősítést ért el, még 27%-uk közepes teljesítményt nyújtott, ennél gyengébb átlageredmény nem született. Az átlagot tekintve nagy különbség mutatkozik két almintá között, a nem diplomás hallgatók tanulmányi átlaga 3,7, a diplomásoké pedig 4,2.

Korábban elmondtuk, hogy a nem diplomás hallgatók kevéssel fordítanak több időt a tanulásra, mint diplomás társaik, viszont inkább érzik megerőltetőnek a felkészülést, fáradékonyak és idegesek a tanulmányok végzése alatt. Egy féléves adatsor alapján (ti. csak a legutolsó félév eredményét kérdeztük) nem lehetséges az általános következtetések levonása, de a minta átlagához viszonyítva tehetünk néhány megállapítást az erős szignifikanciát mutató eredmény alapján ($p=0,000$). Az átlagosan kevés számú, jelessel záruló félév jóval nagyobb arányban a diplomások indexében szerepel, a legjobb minősítéssel végzettek több mint 80%-a diplomások csoportjába tartozik. Az érdemjegyekben megjelenő jó teljesítmény gyakorta különböző külső motivációs hatásokra vezethető vissza, ilyen például a dicséret, a jutalom, haszonérzet vagy éppen ezeknek az elmaradása. A felsőoktatásban a teljes idejű képzésben tanulók esetében a félévi tanulmányi átlag befolyásolja az ösztöndíj nagyságát, különböző ösztöndíjak pályázatát, a kollégiumi férőhelyek elnyerését, szociális segélyek elbírálását, esetlegesen a szülői támogatást. A levelező tagozaton azonban, ahol az ösztöndíj és egyéb juttatások nem ösztökélik a jobb átlag elérését, kizárhatóak ezek a jutalmazó jellegű külső motivációk. A környezet (szülők, tanárok, évfolyamtársak stb.) felől érkező elismerő-

elmarasztaló, jutalmazó-büntető magatartás sem jelenik meg – legalábbis nem olyan mértékben – mint a nappali tagozatos hallgatóknál. A külső motivációk kizárásával feltételezhetjük, hogy a számonkéréseken való minél jobb megfelelés a hallgató egyéni megfelelési vágyának a hozadéka, a tárgy iránti érdeklődés és a személyes teljesítményvágy összekapcsolódásából fakad.

A nem diplomások csaknem olyan arányban szerepelnek az átlaghoz viszonyítva a közepesek között, mint a diplomások a jeles hallgatók közt. Feltételezhetjük, hogy a belső motivációs készletük szegényebb, mint a diplomásoké, de okolhatjuk a külső tényezőkkel, például nem áll rendelkezésükre korábbi felsőfokú tanulmányi tapasztalat, illetve a korábban vizsgált gyenge családi háttértámogatás is kihatással lehet a gyengébb teljesítményre. Hátrányuk kiegyenlítődik a jó minősítéssel végzetek csoportjában, valamennyivel magasabb arányban képviseltetik magukat, és az átlaghoz képest is több nem diplomás sorolható ide. Hasonlóképpen a diplomások kiemelkedően jó tanulmányi teljesítményét nemcsak az intrinsic motiváció indokolhatja, feltételezhető a korábbi felsőoktatásból származó tapasztalati háttér, a tanulás tanulásának elsajátítása, a hatékony kutatási, módszertani eljárások alkalmazása, a környezet támogatása, amely tényezők visszahathatnak az egyén tanuláshoz való viszonyára.

A belső és külső motívumok tanulási folyamatban megjelenő visszacsatoló szerepéről az alábbi táblázat adatai tanúskodnak. (17. táblázat) A kisgyermekes hallgatókat a tanulmányaik során felmerülő nehézségeikről kérdeztük, de a táblázatban csak azokat a problémákat soroltuk fel, amelyek az intrinsic indítékok témaköréhez kapcsolhatók.

17. táblázat A tanulmányok alatt felmerülő problémák iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Nehézségek a tanulmányok ideje alatt	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Önbizalom hiánya**	<u>50</u>	34	41,1
Motiváció hiánya**	<u>34</u>	15	23,5
Visszatérés a tanulás világába**	<u>56</u>	35	44,5
Vizsgastressz***	<u>88</u>	63	74,4
N	103	123	226

**sign.=0,01-0,001

***sign.=0,000

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A feltüntetett akadályok mindegyikét a nem diplomások jelölték meg nagyobb arányban, leginkább a vizsgastressz és a tanulás világába történő visszatérés okoz gondot mindkét csoportban, de a vizsgákon gyengébben teljesítő és az órákat kissé ritkábban látogató

nem diplomás hallgatók érzik ezt leginkább. A számadatokból korábban kikövetkeztetett tendencia tehát a szubjektív válaszok alapján igazolódni látszik: a tanulás megkezdésében és a követelmények teljesítésében a diplomások körében erősebb intrinszc motiváció sejtethető, amelyet erősítenek a család felhalmozott tőkefajtái, ezért a tanulmányokhoz kapcsolódó események sem terhelik meg őket annyira, mint az ezeket javarészt nélkülöző nem diplomásokat.

A nem diplomások fele érzi az önbizalom hiányát, még a diplomásoknak csak egyharmada tapasztal gyenge önbizalmat a tanulással járó feladatokhoz, megfigyelhető továbbá, hogy az önbizalom mértékéhez magasabb motiváció járul, mindkét csoportban kevesebben érzik a motiváció hiányát az előbbi nehézséghez képest. A változóból nem derül ki, milyen jellegű motivációról van szó, de a kérdés környezete a belülről fakadó ösztönző erőt sejteti a válaszadóval, ezért feltételezhetjük, hogy a belső motivációra gondoltak a kitöltés során. S ha ez így van, akkor nyilvánvalóan igazolódik a fejezetben többször kimutatott eredmény, hogy a diplomásokat tanulmányaik megkezdésében és folytatásában az intrinszc-hatások jobban befolyásolták, mint a nem diplomásokat.

6.5.4 A tanulás egyéb formáiban meghúzódó belső indítékok

A gyermekgondozási szabadság alatt végzett tanulás tetten érhető a napi időbeosztást tanulmányozva, a válaszadók naponta végzett tevékenységeinek átlagos időtartamának kiszámolásával. A megkérdezettek idejének nagy részét a gyermek ellátásával és nevelésével kapcsolatos teendők, illetve a háztartási munka elvégzése veszi igénybe, összesen átlagosan 16 óra. Jelentős a sportolásra fordított idő mennyisége (5,2 óra), ami az esetek nagy részében vélhetően nem szervezett keretek között végzett rendszeres edzést takar, hanem a válaszadók ide értik a gyermekükkel való időtöltést (séta, játék a szabadban). A mindennapok során végzett cselekmények között találunk informális vagy autonóm tanulásra lehetőséget adó tevékenységeket, ezek közül a ráfordított idő nagy részét a tömegkommunikációs és számítógépes elfoglaltság jelenti, a televízió előtt átlagosan 6, a világhálón 4,6 órát töltenek a válaszadók, ami az otthoni tevékenységekre fordított időtartammal vetekszik. A kérdőív nyílt válaszaiból kiderül, hogy a televízió elsősorban szórakoztató médiumként jelenik meg, mivel a megkérdezettek többnyire kereskedelmi csatornákon szappanoperát, filmsorozatot, szórakoztató műsorokat néznek, de gyakorinak mondható az ismeretterjesztő, tudományos műsorok iránti igény, illetve magas a híradók nézettsége. Az egyéb tömegkommunikációs eszközök az ábrán nem jelennek meg, de elmondható, hogy a rádióban leginkább zenét, reggeli műsorokat és híradásokat hallgatnak a válaszadók, a sajtótermékek palettája pedig igen színes, a női és bulvár magazinok olvasottságát meghaladja az országos és helyi

napilapokból történő tájékozódás, de gyakori a gazdasági, tudományos, valamint a gyermekneveléssel összefüggő folyóiratok megjelenése a kedvenc sajtótermékek között.

A médiumok használata a fentiek alapján inkább a szórakoztatást és kikapcsolódást szolgálja, de a vártnál jóval magasabb arányban jelenik meg az informális és autonóm tanulásra alkalmas tudományos, gazdasági, közéleti tartalom. Iskolai végzettség szerint nincs jelentős különbség, a diplomások valamennyivel kevesebbet tévéznek, és gyakrabban használják a médiát gazdasági, politikai hírjellegű információk megszerzésére. Az internet-használatban sincs meghatározó eltérés, mindkét csoport tagjai elsősorban információszerzés (hírek, gyermekgondozás, mindennapi ügyek intézése stb.) és kapcsolattartás (e-mail, Skype stb.) miatt kapcsolódik a világhálóra, de kiemelkedően fontos a kifejezetten a tanulmányokkal kapcsolatban történő internetezés. Ide tartozik az oktatókkal és csoporttársakkal való kapcsolattartás, az elektronikus tanulmányi rendszer elérése, a tanulmányokhoz végzett kutatómunka. Kevesebben említik a neten történő vásárlást, banki ügyintézkést, de a szórakoztató funkció is erőteljesen háttérbe szorul. A média és az internet magas óraszámában történő használata tehát nem egyértelműen a szórakoztató funkciók felhasználását jelenti, hanem meghatározó szerepe van az információszerzésnek, tájékozódásnak, kiegészíti a formális tanulást, és teret enged az informális és autonóm tanulásnak.

Az otthoni tanulásra fordított idő jelentősen elmarad az eddigiektől, a napi átlag 2,2 óra, de a szórás igen nagy, a válaszadók csaknem egyharmada napi 3-4 órát készül otthonában. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a kérdés átlagos hétköznapra vonatkozott, a ráfordított idő mennyisége eltér a szorgalmi és a vizsgaidőszakban, de nem foglalja magában a konzultációkon, kurzusokon végzett tanulást sem. A diplomával nem rendelkezők több időt töltenek felkészüléssel, napi átlag 2,4 órát, a diplomások 2 órát, az utóbbiak „rutinosságát” mutatja, hogy habár kevesebbet tanulnak (és ritkábban járnak konzultációra), az utolsó félév átlageredménye mégis magasabb: 4,2, szemben a nem diplomások 3,7-es félévi átlagával. Az olvasásra fordított idő és az olvasott művek tartalma ugyancsak eltérő jellegzetességet mutat a két minta esetében. A mintában 0,7 óra jut naponta a tanulással nem összefüggő könyvek olvasására, ez a nem diplomásoknál fél óra átlagban, a diplomával rendelkezőknél közelít az átlaghoz, 44 perc.

A középfokú végzettségűek elsősorban krimi és hasonló arányban történelmi regényeket olvasnak, másodsorban romantikus, illetve közel hasonló arányban ismeretterjesztő könyveket. A felsőfokú végzettségűek olvasmányélményei a szépirodalmi és történelmi művekhez kötődnek, harmadik helyen a krimi-irodalom áll, de mindkét csoport válaszaiban gyakran megjelennek a gyermekneveléssel foglalkozó könyvek, útikönyvek, idegen nyelven írt művek.

A felsőfokú tanulmányok összeegyeztetése az otthoni teendőkkel komoly megterhelést jelent a kisgyermeket nevelő hallgatók és családtagjaik részére, ez a tanulmányok alatt felmerülő akadályokban és az időfelhasználásban is megmutatkozott. Valószínűleg a legnagyobb akadályként felmerülő időhiány okozza az informális tanulásra lehetőséget adó kulturális és szabadidős tevékenységek alulreprezentáltságát a kisgyermeket nevelő egyetemi és főiskolai hallgatók életében. Színház- vagy múzeumlátogatásra általában többhavonta kerül sor, de ugyanilyen limitált a könnyebb szórakozást jelentő moziba, koncertre, baráti összejövetelekre való járás, vagy a „plázázás”. A könyvtár látogatása nevezhető a leggyakoribb tevékenységnek, a megkérdezettek fele hetente, közel 90%-a havonta keresi fel a bibliotékát, az ismeretszerzés igénye nagy valószínűséggel a tanulmányok végzésével függ össze. A könyvtár használatában nincs jelentős eltérés a két almintá szokásaiban, színházba és múzeumba azonban a diplomások járnak szignifikánsan gyakrabban, még a nem diplomások csaknem fele egyáltalán nem jár színházba, közel egyharmaduk pedig nem látogat múzeumot. Mindez magyarázható a nagyobb kulturális tőke jelenlétével, amit esetünkben feltételezünk – a vizsgálat egyéb eredményei alapján – a magasabban kvalifikált szülői háttér és a családból hozott kulturális és olvasási szokásokkal.

A felsőfokú tanulmányokban szerepet játszó, belülről fakadó ösztönzőerőkkel kapcsolatban megállapítást nyert, hogy várakozásunkkal ellentétben ezek a motívumok markánsan jelen voltak a tanulásról szóló döntésekben, különösen igaz ez a diplomával rendelkező hallgatókra. Az adott szak megválasztásánál előtérbe kerültek a munka világának történő megfelelési törekvések, de még e tekintetben is erős középmezőnyben találjuk a primer motívumokat. A belső indítékok jelenléte jelzi a permanens tanulás igényét, amire a hallgatók jövőterve is bizonyíték, mivel többségük rövid időn belül újabb tanulmányok megkezdését fontolgatja. A diplomásoknál fellépő erősebb intrinszc jelleget több szempontból is láttuk megvillanni, a korábbi és jövőbeni tanulási módozatok, a tanulmányi eredményesség tekintetében, valamint az informális tanulás jellegében. A belső motivációs hatások után a külső motívumegyüttes vizsgálatával keressük a választ a tanulmányok megkezdésének okaira, és a tanulásról szóló döntések mikéntjére.

6.6 A pozícióerősítő és pozíciószerző hatás vetülete az egyéni és közösségi befektetésekből

A racionális választások elmélete szerint az alacsony társadalmi osztályokból származó szülők a középfokú továbbtanulást illetően kockázatkerülő magatartást tanúsítanak, ezért inkább szakmát is adó intézményt választanak, a felsőfokú tanulmányokban azonban nem látnak kockázatot. (Boudon 1998, Goldthorpe 1996) Az életpálya-hipotézis a szülők

szerepét a középfokú továbbtanulásról való döntésben látja erősnek, a későbbiekben csökken a szülők orientáló szerepe. (Shavit-Blossfeld 1993) Mintánkban nem vizsgálható, hogy a hallgatók szülei a középiskola megválasztásában hogyan és milyen mértékben befolyásolták gyermekeiket, de következtethetünk rá; a származás hatásának csökkenését a diplomások csoportjában feltételezhetnénk, hiszen esetükben a környezet részéről érkező motiváció jóval kisebb, mint a nem diplomásoké. Azonban a tanulmányok alatt tapasztalható külső segítségnyújtás fennállása vagy elmaradása (ld. 6.3 alfejezet) azt bizonyítja, hogy ebben a speciális társadalmi csoportban, ahol kisgyermeket nevelő, levelező tagozatos hallgatók első vagy többedik diplomáikat szerzik, a szülői hatás ismét felerősödik. A diplomások esetében a tanulmányok megkezdésekor kisebb mértékben tapasztalható szülői motiváció nem egyértelműen a szülői ráhatás csökkenésének és a származás alacsonyabb hatásának bizonyítéka, hanem ellenkezőleg, a magasabb kulturális és társadalmi tőkével rendelkező családi háttér „továbbélése”, hatása bizonyítja a diplomások csoportjába tartozók kockázatvállalását, önálló döntésének meghozatalát.

Ebben az alfejezetben a felsőfokú tanulmányok megkezdését segítő hatások közül a pozíciószerző- és erősítő hatással foglalkozunk, megvizsgáljuk, hogyan jelenik meg a munkaerő-piaci reintegráció kérdése a tanulmányokba történő beruházásban, s milyen összetevői és hatásai lehetnek a gyermekgondozási időszakban folytatott felsőfokú tanulmányoknak a későbbi munkavállalásra nézve. A fejezet első részében a döntéshozatal mögött álló ösztönzőerőket rangsoroljuk a tanulmányi és elhelyezkedési tervek alapján, különös hangsúlyt fektetve arra a kérdésre, hogy vajon a diplomát szerzett és nem szerzett hallgatók felnőttkori tanulásában nyomott hagyott-e az egykori szülői döntés a tanulásba történő befektetésről, illetve milyen racionális döntésmechanismusok érvényesülnek a válaszadók elhelyezkedési esélyeiket latolgatva.

Ezt követően feltérképezzük a munkaerő-piaci jellemzőket (korábbi munkatapasztalatok, jelenlegi munkaviszony fennállása, reintegrációs tervek), az egyéni megfontolásokat (meglévő és fejlesztendő kompetenciák, munkaforma megválasztása), és mindezt összevetjük a válaszadók elképzeléseivel a munkáltatói oldal elvárásairól, magatartásáról. Természetesen a női munkavállalói szerepkör mellett a feleség és családanya szerepköre is megjelenik a döntések sorozatában, így figyelmet kap a munka és család összehangolásának problémája, a szakmai és privát jövőtervek párhuzamossága. Várhatóan ezen összetett jellemzők mentén követhető nyomon az a folyamat, amely a kisgyermekes hallgatók döntéshozatalában ment végbe, mérlegre téve a tanulási költségeket és a várható bevételeket, illetve előrevetíti a munkaerő-piaci mezőben várt megtérüléseket.

6.6.1 A tanulmányok megkezdésének okai a munkaerőpiachoz kötődő motívumok tükrében

A pozícióerősítő hatás mögött a munkahelyi pozíció megerősítése és az előrelépés lehetősége, a pozíciószerző-hatás mögött a bizonyítvány megszerzése és a munkaerőpiacon történő könnyebb elhelyezkedés áll, amelyek külsődleges ösztönzőként tényezőként ösztönözték a kisgyermekes nőket a felsőfokú tanulmányok megkezdésére; az előbbi a diplomásokra, az utóbbi szignifikánsan a nem diplomások csoportjára hatott leginkább. Úgy tűnik, a diplomával eddig még nem rendelkező nők inkább várják a munkaerő-piaci elhelyezkedésük javulását a felsőfokú oklevél megszerzésétől, mint a diplomával már munkatapasztalatot szerző társaik, akik viszont a munkahelymegtartó-képességükért és a szakmai előrehaladásért választották a felsőfokú tanulmányokat. Ezt igazolja a kérdőív azon kérdésénél kapott válaszok százalékos megoszlása is, amely az adott képzés választásának indítékaira kérdez rá. (18. táblázat)

18. táblázat A gyermekgondozási idő alatt folytatott képzés(ek) választásának oka iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

A képzések választásának oka	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Ezzel a képzettséggel könnyebben el tud helyezkedni.	41,4	38,5	39,8
Ezzel a képzettséggel magasabb fizetésre számít.	38,4	35,5	36,8
Érdekli a terület, önképzés céljából választotta.	34,3	40,2	37,6
Szakmai ambíció vezérelte.	20,2	27,9	24,4
A munkahelyi előremenetelt érdekében választotta.	19,3	26,2	23,1
Manapság nem lehet e nélkül boldogulni.	19,2	11,5	14,9
A képzés helye közel van a lakóhelyhez.	15,2	10,7	12,7
Egyéb ⁴⁶	9,1	8,1	8,6
N	103	123	226

A felsorolt válaszlehetőségek közül többet megjelölhettek a válaszadók, amelyek közül három változó vonatkoztatható a munkaerő-piaci pozíció megszerzésére és megtartására. A „manapság nem lehet e nélkül boldogulni” és az „ezzel a képzettséggel könnyebben el lehet helyezkedni” válaszlehetőséget egyaránt a nem diplomások csoportjába tartozó hallgatók jelölték be nagyobb arányban, még a „munkahelyi előremenetel érdekében”

⁴⁶ Az egyéb válaszok döntően a korábbi továbbtanulási lehetőség elmulasztására, illetve saját vállalkozás működtetésének elindítására vagy fejlesztésére vonatkoznak.

a diplomások tanulnak inkább. Látható, hogy a változók esetében kevés eltérés adódott a vizsgált csoportok között, amely azt jelzi, a diplomások számára sem érdektelen a diploma piaci értéke, és a nem diplomások is számolnak az előrelépés lehetőségével. Vegyük észre azonban, hogy a pozíciószerző motívum faktor kialakulásánál a tanulmányok megkezdésének, a tanuláshoz vezető motívumoknak a vizsgálata állt a központban, ez a kérdés viszont az adott képzésre (szakra) vonatkozik. Ebből arra következtethetünk, hogy a diploma megszerzésére irányuló általános szándék leginkább az érettségizetteket jellemzi, de a megszerzendő oklevél „tartalma” hasonlóan fontos a két csoport számára. A válaszadó által a kérdezés időpontjában végzett szak választásának indokolásánál a nem diplomások esetében az első, a diplomásoknál a második helyen a könnyebb elhelyezkedés áll. (A diplomások bemutatott primer motivációjú irányultságát támasztja alá az ebben a kérdéssorban kapott eredmény is, miszerint elsősorban a szak iránti érdeklődés alapján választották meg a képzés típusát.)

A válaszokból kiderül, hogy a munkaerőpiacra történő visszatérés erőteljesen foglalkoztatja a kisgyermekes hallgatókat, és a visszatérés lehetősége és módja már a gyermekgondozási idő alatt kérdésként merül fel; ez a céltudatosság és a döntés meghozatalának ténye mutatja a jövőtervek megfontolását. A tanulmányok megkezdése mindenképpen ezt igazolja, hiszen az otthon töltött idő alatt (előtt) mérlegelték a néhány év múlva bekövetkező munkába állás lehetőségét, és ennek megkönnyítését az adott szak elvégzésében látták. A táblázat adatai alapján látható, hogy a képzettség megszerzésétől nemcsak sikeres elhelyezkedést remélnek, hanem olyan előnyösebb pozíció elnyerését, ahol (feltehetően az eddigiekhez képest) magasabb fizetésre válthatják be megszerzett diplomájukat. A meglévő beosztásban való előrelépés és a diplomával való könnyebb boldogulás kevésbé mutat motiváló hatást, a nem diplomások közel húsz százaléka, a diplomások 26, illetve 12%-a véli úgy, hogy e nélkül nem juthat előre, vagy szinte esélytelen az olyan állások megszerzésére, amelyet kedvezőnek tart.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan jelenik meg a diplomaszerzés és pozícióerősítés a már említett tanulmányok megkezdéséhez vezető motivációsorban, amelyet iskolai végzettségre bontunk. (19. táblázat) (Fontos hangsúlyozni, hogy a kérdőív ezen kérdése nem a konkrét szak megválasztásának okait firtatja, hanem általában véve a tanulmányok megkezdésének motivációját.) A válaszadóknak ötfokú skálán kellett megjelölniük, hogy a felsorolt tényezők milyen mértékben befolyásolták a tanulás megkezdésében. A százfokú skálára átszámított eredményekből kialakult táblázat sorrendisége alátámasztja az imént feltételezett állítást, mivel a diploma megszerzése és a könnyebb elhelyezkedés fontos helyet foglal el a rangsorban, azonban a vizsgált csoportok közötti eltérés sokkal meghatározóbb: a nem diplomások esetében az első-második, a

diplomások csoportjánál a hatodik-ötödik helyen áll a két változó. A diplomások számára a tanulás elsősorban belülről fakadó késztetést jelent, őket ambíciók, érdeklődés, a tanulás szeretete vezérli, az újabb diploma megszerzése és az elhelyezkedés könnyebbé tétele egy képzeletbeli „második síkon” szerepel. Ez magyarázható azzal, hogy a csoport tagjainak már rendelkezésükre áll egy vagy több diploma, amellyel korábban sikeresen elhelyezkedtek, vagy amelytől hasonló kedvező pozíció elnyerését várhatják. Számukra tehát a tanulás mint örömforrás jelenik meg elsődleges haszonként, amelyet követnek az újabb bizonyítvány megszerzéséből fakadó előnyök.

19. táblázat A tanulmányok megkezdése mögött meghúzódó indokok fontossági rangsora iskolai végzettség szerint (N=226)

	Nem diplomások	Diplomások	Összes válaszadó
diploma megszerzése	92	78	85
egyéni ambíciók	90	90	90
könnyebb elhelyezkedés reménye	90	79	85
szakmai érdeklődés	81	85	83
tanulás szeretete	77	82	80
gyes, gyed idejének kihasználása	74	80	78
tandíjmentesség kihasználása	71	77	74
munkahelyi előrelépés reménye	65	72	69
munkahelyi pozíció megerősítése	58	63	61
(házas)társ biztatása	56	51	53
szülők, testvér biztatása	48	44	46
barátai biztatása	44	37	40
N	103	123	226

Az előző (18.) táblázatban kapott eredmények azonban azt is mutatják, hogy ha nem általában a tanulásról, hanem a tanult szakma, az oklevélben szereplő végzettség a mérlegelés tárgya, a diplomások motívum-sorrendje a nem diplomások sorrendiségéhez közelít. Az érdeklődés mint belső motiváció továbbra is hasonlóan erőteljesen jelen van ugyan, de a munkaerőpiac követelményéhez igazodó megfontolások – piacképes diploma – komoly előnyöket élvez már a diplomások körében is. A meglévő munkaerő-piaci státusz megőrzése és javítása a diplomásokat jellemzi ugyan leginkább, de a tanulmányok megkezdésében és a

szak megválasztásában a két csoportban hasonló helyen (az előzőekhez képest jóval hátrébb) szerepelnek ezek a motivációk.

A két táblázat adatainak együttes elemzéséből kirajzolódik egy igen fontos motivációs háttérbeli különbség a két vizsgált csoportban. A diplomásokat általában véve a tanulás iránti pozitív attitűd, a tanulás vágya vezette a felsőfokú tanulmányok megkezdésére, a szak megválasztásában azonban döntő súllyal a megszerzett diplomával járó haszonelvűség játszott szerepet, azaz a végzett szak piaci értéke, keresettsége, az ezzel megszerezhető státusz és a vélt jövedelem nagysága. A nem diplomások csoportjába tartozó hallgatókat a továbbtanulási szándékukban erőteljesen a leendő munkavállaláshoz fűződő érdekek vezették, úgymint a magasabb iskolai végzettség birtokában könnyebben megszerezhető és előnyösebb feltételekkel járó álláshely. A diploma nélküliek döntési stratégiája nem különbözik a szakválasztásában sem, a könnyebb elhelyezkedés és a magasabb fizetés motiválja őket a jelentkezéskor. Mindebből úgy tűnik, hogy a diplomával rendelkezők esetében a munkaerő-piaci integráció és az intellektuális kibontakozás megtérülési mezőiben egyaránt hozamok várhatók, még a nem diplomások elsősorban a munkaerő-piaci bevételekkel számoltak korábban, de esetükben ennek ellenére találtunk az intellektuális kibontakozásra utaló jegyeket (ld. 6.5 fejezet).

6.6.2 Munkaerő-piaci jellemzők és reintegrációs tervek

Az eddigi eredményeink alapján elmondható, hogy mindkét almintánk esetében tapasztalható a reintegrálódási lehetőségek mérlegelése, és az adott képzésbe történő beruházásban a munkaerő-piaci terveknek nagy szerepe van. Láttuk, hogy a diplomások és nem diplomások csoportja között a továbbtanulás és a szak kiválasztása tekintetében különböző motivációs döntéssorozat sejlik fel, amely mögött valószínűleg a kulturális tőke nagyságának különbözősége, és a korábbi munkaerő-piaci tapasztalatok állhatnak. Feltételezzük, hogy az érettségivel (és szakmával) rendelkezők a gyermekvállalás előtt komoly hátrányát érezték a diploma hiányának, amely megmutatkozott a betöltött állás jellegében, munkakörében, az abból származó jövedelemben, ezért a gazdaságilag inaktív időszakban pótolják a korábban tervezett, vagy végzik a korábban nem tervezett felsőfokú tanulmányokat. A diplomával rendelkező nők pedig a felsőfokú végzettség birtokában tapasztalt előnyösebb munkaerő-piaci pozíció mélyebb kiaknázását tervezik, a korábban megszerzett végzettség professzionálisabbá tételével, kiegészítésével, vagy egy várhatóan több hasznot ígérő szakma megtanulásával. Esetükben ez a törekvés párosul a szak iránti érdeklődéssel és a permanens tanulás iránti igénnyel, még a nem diplomás társaikat inkább a

tanulásból származó közvetlen anyagi jellegű haszonszerzés ambicionálja. Hipotézisünk igazolásához vizsgáljuk meg a válaszadók azon munkaerő-piaci jellemzőit, amelyek alapján kialakíthatják elképzeléseiket a reintegrálódási lehetőségeiket illetően.

A mintába került válaszadók legnagyobb hányadának korábban volt munkaviszonya, mindössze nyolc százalékuk nem szerzett még tapasztalatot a munkaerőpiacon (iskola befejezése után családot alapítottak, vagy munkanélküliek lettek). A munkavállalók 64 százaléka a megkérdezés időpontjában munkaviszonyban volt, közel egynegyedüknek azonban a teresség ideje alatt szűnt meg a munkaviszonya. A minta egészét tekintve a válaszadók több mint fele közalkalmazott, illetve köztisztviselő, közel negyven százaléka dolgozik magánszférában, a civil szektorban mindössze hét százalékuk tevékenykedik. A válaszadók iskolai végzettségét figyelembe véve elmontható, hogy az állami szférában a diplomások jelenléte nagyobb arányú (68%), a magánszférában a nem diplomásokat találjuk nagyobb számban (39%), a civil szektor munkavállalói pedig egyenlő arányban oszlanak meg a két csoport között (7%).

A felsőfokú végzettséghez kötött közalkalmazotti és köztisztviselői állások betöltői leginkább pedagógusok (a válaszadók negyede), továbbá találunk köztük szociális területen dolgozót, jogászt, mérnököt. Az állami szféra nem diplomás alkalmazottai leginkább az egészségügyben dolgoznak, vagy irodai munkát végeznek. A privát szektor diplomásai a menedzserek, közgazdászok, informatikusok, még a magánszféra középfokú végzettségű munkavállalóit legnagyobb részt a szolgáltatásban foglalkoztatják (pl. eladó, ügyintéző), vagy saját vállalkozásban dolgoznak. A nonprofit területen munkát vállalók szociális területen tevékenykednek, végzettségüknek megfelelően alapítványok és egyesületek vezetői, illetve beosztottaiként.

A gyermekgondozási időszakában érvényes munkaszerződéssel rendelkező válaszadóknak kevesebb, mint a fele biztos abban (48%), hogy a jelenlegi munkahelyére kíván visszatérni. A korábbi munkahelyükre biztosan visszatérők között nagyobb arányban a diplomások csoportjába tartozókat találjuk, 62%-ban a korábban is felsőfokú végzettséggel munkát vállalók tervezik az állás megtartását. Ez alátámasztja korábbi feltételezésünket, miszerint inkább a diplomások rendelkeznek kedvező munkaerő-piaci tapasztalattal, az újabb felsőfokú tanulmányok elsősorban nem állásváltoztatásra irányulnak, hanem a munkavállalók tudásának elmélyítésre, kiegészítésére. A munkahelyükhöz való ragaszkodás a legtöbb esetben mégsem a szakmaiságban fogalmazódik meg, a válaszukat indokolók között érzelmi alapú okokat találunk („szeretek ott tanítani”, „elismerve érzem magam”, „nagyon szeretem a munkahelyem, mert megbecsülnek”), amelyek mögött természetesen sejthető a munkakörrel vagy (és) a fizetéssel való elégedettség.

A nem diplomások között nagyobb arányban található biztosan vagy valószínűsíthetően vissza nem térők elsősorban a munkakörülményeket és a jövedelem nagyságát okolják a korábbi álláshelyük tervezett elhagyásáért, és a diploma megszerzésétől kedvezőbb pozíció betöltését és kedvezőbb egzisztencia kialakítását várják („azért akartam főiskolai végzettséget, hogy más munkahelyre mehessek, ahol több a fizetés és több lehetőség van szakmai fejlődésre”, „remélem, hogy a főiskola elvégzése nyugodtabb munkakörhöz segít”). A biztosan vissza nem térők közel azonos, a bizonytalankodók megegyező arányban oszlanak meg a két vizsgált csoport között. A nyílt válaszok alapján kiderül, a munkahelyükre történő visszatérés során a munkavállalók számolnak azzal, hogy korábbi pozíciójukba kerülnek, azaz az újabb végzettséggel történő gazdagodást valószínűleg nem veszi figyelembe a munkáltató. Néhány válasz esetében arra is fény derült, hogy a munkáltató ezt előre jelezte, felkínálva a korábbi pozíció elfoglalását, illetőleg új állás keresését.

A biztos visszatérők közel kétharmada az állami szektor foglalkoztatottjai közül kerül ki, amely a közsféra biztonságosabb és rugalmasabb mivoltát igazolja. Érdekes, hogy a közintézményekben dolgozó diplomások nagyobb arányban (74%) folytatják közalkalmazotti, illetve köztisztviselői pályafutásukat, mint nem diplomás társaik, akik közül 65% kíván állami alkalmazott maradni. A magánszférát illetően fordított jelenségnek lehetünk tanúi, ugyanis a meglévő munkahelyükre biztosan visszatérő diplomás munkavállalók mintegy húsz százaléka folytatja tevékenységét a privát szférában, a nem diplomások esetében ez az arány közel harminc százalék. Úgy tűnik, hogy a felsőfokú végzettséggel még nem rendelkező, korábbi állásukba biztosan visszatérő megkérdezettek a tanulásra fordított befektetés megtérülését inkább a privát szektortól várják, még a diplomások számára az állami szféra nyújt nagyobb megtérülést. A várható haszon nemcsak a jövedelmekben realizálódik a megkérdezettek tervei szerint, hanem az egyént és annak családját érintő olyan területeken, amelyek metszéspontjait a hivatás, a fizetett munkavégzés és családi teendők jelentik. Ez mutatkozik meg azon hallgatók válaszaiban, akik biztosan vagy lehetségesen nem tervezik a korábbi munkahelyükre való reintegrálódást.

Az egyéni indoklásokból kiderül, hogy a bizonytalankodók és a biztos álláshely-változtatók a jelenlegi tanulmányok befejezésével járó bizonyítvány megszerzéséhez kötik a változást, azaz a magasabb státusz és kedvezőbb jövedelem elnyerését, jobb munkakörülmény kialakítását várják. A válaszokból kitűnik, hogy a nők többsége már korábban elégedetlen volt állásával, és a munka jellegéből fakadó negatív tényezők ösztönzőleg hatottak a tanulmányok megkezdésére. A munkahelyváltást okoló válaszok háttérében álló tényezőket öt nagy csoportba lehet sorolni. Az első a diplomának megfelelő szakmaiság, ami a válaszok alapján az új végzettségnek megfelelő munkakör igényét jelenti („jelenlegi munkahelyemen nincs

esélyem a szakmai és egzisztenciális továbbfejlődésre”, „olyan munkahelyet szeretnék találni, ami biztosítja a szakmai előrelépést”). A második a diplomának megfelelő bérezés: „azért kezdtem el a főiskolát, hogy ne kelljen kevés fizetésért állandóan talpalni”, „diplomásként több fizetésre számítok”. A korábbi hátrányos munkakörülmények szintén új állás keresésére vezetnek („sok a túlóra, a stressz, a továbbképzést nem fizetik”, „műszakos állást nem tudok vállalni három gyerek mellett”). A családalapítással összefüggő okok a kisgyermekes nők esetében komoly indítékot jelentenek: szomszéd városban dolgoztam, helyben szeretnék”, „rengeteg a munka, nem lenne időm a gyerekekre”, „a munkabeosztást nehéz összeegyeztetni a gyermekelhelyezéssel, a főnököm ilyen szempontból rugalmatlan”. Legritkábban személyes okok fordulnak elő („megváltoztak a körülmények, más lett az igazgató”, „a régi munkahelyemen megromlott a légkör”).

Látható, hogy a válaszadók a tanulásba fektetett költségek megtérülését a kedvezőbb álláshelyek betöltésétől remélik, egyrészt professzionalitás terén (szakmaiság és annak megfelelő jövedelem), másrészt privát területen (munkakörülmény, család, időbeosztás, kollektíva). Az előbbi a tanulmányokba fektetett tőke közvetlen megtérülését jelenti, a tudás kamatoztatását szellemi és anyagi értelemben, az utóbbi pedig olyan közvetett megtérülés, amelyben a kedvezőbb munkakör hatással van a munka és család összeegyeztethetőségére, amely ugyanakkor visszahat az egyén munkateljesítményére.

6.6.3 A tanulás és a női szerepkörök változása

A munkahelyen és a családban végzett feladatok kettős terhe folyamatosan jelen van a munkavállaló nők életében, de a két életszférában tapasztalt sikerek és kudarcok egymásra is kölcsönhatással vannak, ezért kap fontos hangsúlyt a két szerepkör összeegyeztethetőségének kérdése. Az egyre inkább képzett munkavállalók hagyományos otthoni feladatai nem csökkentek a fizetett munka arányában, és a férfiakhoz képest sem: a foglalkoztatott férfiak átlagosan napi 58, a nők 153 percet fordítanak háztartási tevékenységre. (Harcza 2000) Kutatások igazolták azt a paradoxnak tűnő gondolkodásmódot, hogy még a nők nehezen élik meg a kettős kereset szükségessége okozta feszültséget a két fronton, ennek ellenére akkor is dolgoznának, ha erre anyagi kényszer nem kötelezné őket. (Ld. pl. Pongrácz-S.Molnár 2000b, Pongrácz 2002) (Bővebben erről ld. 4.4.2 fejezet) Ebből az következik, hogy a munkavégzés több mint gazdasági kényszer, bizonyos esetben örömet szerez, megelégedettséget szül, sőt, feltételezhetjük, hogy a megszerzett szakmai tudás, képességek és készségek felhasználásának igénye az elsődleges hozzáadéka a tanulóval töltött éveknél. (Vö. Nagy 2001) Kíváncsiak

voltunk, hogy a kettős munka terhét már nagyrészt megtapasztaló hallgatók hogyan gondolkodnak a munkavégzés szabad megválasztásáról.

A munkaerőpiacra történő visszatérés tekintetében a mintánkba került válaszadók többsége a munkavállalás mellett döntött, az összes megkérdezettek körében több mint 80% azok aránya, akik a támogatások alatt vagy után biztosan munkát vállalnak, közel egytizedük újabb gyermek vállalását tervezi, és későbbre halasztja a visszatérést. A munkába állást a döntő többség anyagi okokkal indokolta meg, mivel az egy kereset nem elegendő a család fenntartásához, illetve a gyermekgondozási segély csekély összegét (2006-ban 27 432 Ft/hó) rész- vagy teljes munkaidőjű bérrel kívánják kiegészíteni. A kérdőív egy másik blokkjában ugyanakkor megkérdeztük, hogy ha a férj keresete elegendő lenne a család fenntartásához, hasonlóan vélekednének-e a munkavállalásról. A 20. táblázatban feltüntetettünk néhány, a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés és pozicionálás szempontjából releváns válaszalternatívát, amelyek az otthonmaradás mellett, illetve ellen szólnak. (A megkérdezettek több lehetséges választ is megjelölhettek.)

20. táblázat A reintegráció ellen és mellett szóló érvek iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Ha férje keresete elegendő lenne a család boldogulásához, ön vállalna munkát?	Az egyetértők megoszlása		
	Nem diplomás	Diplomás	Összes
Dolgozna, mivel szüksége van az otthoni munkából való kikapcsolódásra.	43,7	56,3	55,8
Dolgozna, mert a megszerzett tudást és képességet kamatoztatni szeretné.*	40,0	60,0	55,3
Otthon maradna, a háztartás és a gyereknevelés elegendő feladat.	51,6	48,4	13,7
Dolgozna, mert az otthon végzett munkát nem ismerik el.*	60,7	39,3	12,4
Otthon végezhető munkát választana.*	29,2	70,8	10,6
Nem, nem szeret munkahelyi közösségben dolgozni.	1,9	1,6	1,8
Nem dolgozna, mert elszokott a munkahelyi légkörtől.	1,9	0,0	0,9
N	103	123	226

*sign.=0,05-0,01

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

Látható, hogy a megkérdezett nők többsége akkor is dolgozna, ha egzisztenciális okok nem készítenék rá: egyfelől az eddigi megszerzett ismeretek kamatoztatása végett vállalnának munkát, másfelől a fizetett munkavégzés bizonyos kikapcsolódást jelentene az otthoni teendők sorából. Mindkettő azt sugallja, hogy a megkérdezett nők iskolai pályafutásuk során tudatosan készültek arra, hogy feleség és családanya szerepük mellett munkavállalóként is tevékenykedjenek, még akkor is, ha ezt esetlegesen anyagi okok nem indokolnák. A kérdésre adott válaszok arányában kialakult rangsor első helyén az otthoni munkából való kikapcsolódás áll, a válaszadók valamivel több, mint fele tekinti a fizetett munkát egyfajta „pihenésnek” az otthoni munkához képest. Ez az ellentmondásnak tűnő eredmény igazolja a nagyfokú változást, amin a női szerepkör átesett az elmúlt évszázadban, nevezetesen azt a tényt, hogy a korábban kizárólag a háztartásban tevékenykedő nők iskolázottsága és munkavállalása már nemcsak gazdasági kényszer következménye, hanem a női szerep szerves része lett.

A válaszok alapján úgy tűnik, hogy nem csupán a jövedelemszerzés motiválja őket a fizetett munkavégzésben, hiszen a két kereset szükségtelensége feltételeken kizárja ezt. Az okok közé tartozik a háztartáson kívül végzett szellemi vagy fizikai tevékenység igénye, az elsajátított szakma gyakorlati felhasználása, a társadalmi színtereken (értsd a munkahelyeken) való megjelenés. Ez ma már a női társadalmi lét szerves része, függetlenül ideológiáktól (vö. az ötvenes évek dolgozó nőképe vagy feminista mozgalmak), és függetlenül a kétkeresős családmoddell kényszerűségétől. A kérdésre néhány szövegesen megfogalmazott vélemény alátámasztja az elmondottakat, miszerint a nőknek is szükségük van az otthonukon kívül végzett munka során kialakult kapcsolatokra, tudásuk és képességeik kihasználására.

A válaszok alapján kialakult rangsor második helyén álló „dolgozna, mert a megszerzett tudást és képességet kamatoztatni szeretné” alternatíva a diplomások csoportjában hangsúlyozottabban jelenik meg (60%), ami arra utal, hogy a korábban diplomát szerzett nők a tanulásba való befektetés megtérülését nemcsak anyagi javakra átváltható eredményektől várják, hanem a tudásra mint értékre tekintenek, mindez erős inkorporált kulturális tőke jelenlétére utal. Ugyanez elmondható az előző válaszlehetőségre is, hiszen abban az esetben is a diplomások csoportjából vélekedtek többen úgy (56,3%), hogy kikapcsolódást jelent a házon kívül végzett tevékenység, tehát a tudás felhasználásának igénye örömet, felüdülést nyújt számukra.

Látható, hogy a sor elején álló a munkavállalást preferáló két válaszlehetőség mögött elmarad az otthon végzett munka alulértékelését választók aránya. A válaszalternatívák kialakításánál figyelembe vettük, hogy a nem fizetett otthoni munka a társadalom által kevésbé elismert tevékenységi terület, a női szerepkör részének tekintik, de mint teljes idejű

állás (főállású anya, háziasszony) alacsony megbecsültségnek örvend, s feltételeztük, hogy a válaszok ezt igazolják vissza. Meglepő eredmény, hogy az otthon végzett nem fizetett munka megbecsültségéről a válaszadók alig több mint egytizede (12,4%) vélekedik negatívan („dolgozna, mert az otthon végzett munkát nem ismerik el”), tehát a megkérdezettek csaknem kilencven százaléka úgy gondolja, a társadalom elismeri a háziasszonyok és főállású anyák munkáját.

Az otthoni munka alulértékelése miatt jó anyagi körülmények között is munkát vállalkozók között nagyobb arányban a nem diplomásokat találjuk (60,7%), azokat a nőket, akik a középiskola befejezése után mihamarabb munkába álltak az *inaktív* létforma (tanuló) felhagyása érdekében. Valószínű, hogy megítélésük szerint az ugyancsak *inaktív* besorolással járó, nem jövedelemszerző háziasszony szerephez és főállású anyasághoz kötődő munkakör a női szerepkör „kisebbik szelete”, amely lefedhető jövedelemszerző munka végzése mellett is. (Ne felejtsük el, hogy a nem diplomások szülei között szignifikánsan nagyobb arányban találunk alacsonyabb végzettségű fizikai dolgozókat, a szülői mintakövetés pedig – kevesebb befektetés a tanulásba, rövid inaktív tanulói lét, mihamarabbi jövedelemszerző magatartás, a befektetés minél korábbi anyagi tőkévé való átváltása – okozhatja az otthon végzett nem fizetett munka mint hivatás elkerülését, még az itt felvázolt ideális esetben is.).

A női munkaerő tömeges megjelenése előtt a háztartásban, a ház körül és a gyermeknevelésben végzett munka a nők teljes idejű elfoglaltságát jelentették, a fizetett munkavégzés e teendők alól nem mentették fel a nőket. Az „otthon maradna, a háztartás és a gyereknevelés elegendő feladat” válaszalternatíva felkínálásával a női szerepkörök nehéz összehangolására utaltunk, s a fikcionált ideális eset a hajdani női szerepkörre redukálná a mindennapi feladatokat. A válaszadóknak mindössze 13,7%-a – diplomások és nem diplomások hasonló arányban – döntene emiatt az otthon maradás mellett, tehát a megkérdezettek csaknem kilencven százaléka tovább vinné a kettős terhet még akkor is, ha anyagi okok erre nem készítenék.

Az „otthon végezhető munkát választana” lehetőség várakozásunkhoz képest kisebb népszerűségnek örvendett a válaszadók körében (10%), pedig ez a megoldás összekapcsolja a háztartásbeli és a szakmai munkaterületeket, s lehetőséget nyújt az időben rugalmas, térben egy szintéren való tevékenységre. Elképzelhető, hogy ez a hazai atipikus munkaformák alulreprezentáltságának köszönhető, az otthon végezhető távmunka vagy alkalmi munka kevésbé elterjedt mind a munkáltatók, mind a munkavállalók körében. Megfigyelhető azonban, hogy a diplomások csoportjába tartozók nagyobb arányban (70%, szemben a nem diplomások 30%-ával) tudnák elképzelni ezt a munkaformát, ez magyarázható esetleg azzal, hogy a szellemi munkát igénylő távmunka szakmai (pl. nyelvismeret, számítógépes ismeret

stb.) és technikai feltételek (pl. számítógép, internet-csatlakozás, fax stb.) számukra inkább adottak. Emellett lehetséges, hogy az atipikus munkaformákat jobban preferáló diplomások így „tennének eleget” a megszerzett tudás felhasználása és a házi munkából való kikapcsolódás iránti igénynek.

A kérdőívben igyekeztünk élesen különválasztani a nem fizetett otthoni munkát a jövedelemszerző munkavégzéssel, s ebben a kérdésben a kettő közötti „feszültséget” gerjesztettük az ideális egzisztencia feltételével megfogalmazott választási lehetőségekben. Az eredmény részben igazolta elvárásainkat, miszerint a nők akkor is dolgoznának otthonukon kívül, ha erre megélhetési okok nem vezetnék, mert a társadalom erkölcsi és anyagi megbecsülése fontosabb számukra, mint egyéni kényelmük. Előzetes feltevésünk beigazolódn látszik, miszerint a munkaerőpiactól való távolmaradás ellenérve a munkatevékenység változatosságának és a tudás kihasználásának igénye, illetve a társadalmi megbecsültség hiánya, az otthonmaradást pedig indokolhatja olyan külső tényező, mint az otthoni munka terhe vagy a család-munka összeegyeztethetőségének igénye. A kérdőíves vizsgálatot megelőző beszélgetések során ezeken kívül felmerültek olyan belső tényezők, amelyek szintén az otthonmaradást erősítenék, ilyen a társadalmi elzártság állandósulása, a kollektíva nélkülözése. Ez utóbbi tényezőkre felállított válaszalternatívák – „Nem dolgozna, nem szeret munkahelyi közösségben dolgozni” és „Nem dolgozna, mert elszokott a munkahelyi légkörtől” – mintánkban nagyon alacsony arányban jelennek meg (2% alatt), ami ugyancsak arra mutat rá, hogy a háztartással és családdal kapcsolatos tennivalók és azok mozgásteret már nem elégíti ki a mai iskolázott, szakmát szerzett, munkatapasztalattal rendelkező vagy rendelkezni vágyó női társadalom igényeit.

Érdemes megemlíteni, hogy a válaszadók egytizede az egyéb megjegyzésnél utalt rá, hogy szívesen dolgozna részmunkaidőben, akár folyamatosan, de legalább – válaszoktól függően – a gyermek 10-14 éves koráig. Az atipikus munkaforma választása természetesen nem csupán ennél a kérdésnél merült fel, hanem a kérdőív egyéb részeiben is foglalkoztunk vele, mivel a családi és munkahelyi élet összehangolására pozitív megoldásként kínálkozik. Nézzük meg, hogyan jelenik meg a nem teljes idejű foglalkoztatottság kérdése a munkaerőpiaci pozíciószerzés mint tanulási motívumegyüttes szempontjából.

6.6.4 Az atipikus munkaforma mint alternatíva

Az atipikus munkaformák a nem teljes időben történő foglalkoztatottságot jelentik. (Ld. erről bővebben a 4.3 alfejezetet.) A megkérdezett hallgatók valamivel több, mint egyharmada (37%) gondolja úgy, hogy teljes idejű munkaidőben dolgozna, a többség

valamilyen atipikus munkaformát választana, ha lehetősége lenne dönteni a munkaidő és munka formája tekintetében, legtöbben közülük a rugalmas munkaidőt favorizálják. A nem tipikus munkaformákon belül a nem diplomások csoportjába tartozó válaszadók fele leginkább a rugalmas munkaidőt választaná, részmunkaidőben húsz százalékuk dolgozna szívesen, a diplomások csoportjában közel hasonló arányban (28%-24%) ítélik meg e két atipikus munkát. A szezonális és alkalmi munkát a teljes mintában egy válaszadó sem jelölte meg, a távmunka lehetőségét egy fő említette. A szöveges indoklásokban azonban újra felvetődik a gyermek életkorához fűződő alternatíva, jelen esetben annak igénye, hogy a munkaforma kombinálható legyen a gyermek egyes életszakaszaival, például kisiskolás korig az anya rész- majd teljes munkaidőben dolgozzon. (Vö. a többlépcsős karriert ábrázoló 8. táblázat, Blaskó 2006)

A hagyományos munkaformát inkább a diplomások választanának szignifikánsan nagyobb arányban (65%), ebből arra következtethetünk, hogy a késleltetett jövedelemszerzést teljes mértékben kívánják kihasználni, ha (újból) a munkaerőpiacra lépnek, mivel a teljes idejű munkaforma egyértelműen magasabb jövedelemhez juttatja a munkavállalót. Emellett az atipikus munkaformák bizonyos hátrányokkal járhatnak, például a részmunkaidő alacsonyabb fizetéssel és bizonytalanabb állással járhat, a rugalmas munkaidő esetleg hátráltatja az előrejutást, csapatmunkát. Ugyanezt az eredményt az egyes csoportokon belül megvizsgálva azonban más következtetésekre is juthatunk.

A diplomával nem rendelkezők a teljes mintában és saját csoportjukon belül is szignifikánsan az atipikus munkaforma elkötelezettjei, jóval kisebb arányban szeretnék teljes idejű munkát végezni (34,5%), saját csoportjukon belül magasan kiugrik az atipikus munkaformák kívánalma (71,8%, szemben a másik hallgatócsoport 54%-ával). Elképzelhető, hogy a diplomával nem rendelkezőket erőteljesebben érinti a munka és a család összeegyeztethetőségének dilemmája, ennek több oka is lehetséges: talán azért, mert hosszabb ideje vesznek részt munkavállalóként a munkaerőpiacon, és a nyolc órás munkaidőben ez a törekvés megoldhatatlan feladatként kíséri őket a (diplomásokhoz képest korábbi) munkavállalás és családalapítás óta. Magyarázatként szolgálhat, hogy mivel a középfokú végzettségűek nagyrészt olyan munkakörökben dolgoznak, ahol korai a munkakezdés (pl. eladó), gyakori a munkaidőn túli munkavégzés (pl. adminisztrátor), vagy a több műszak (pl. ápoló), s ez a kevésbé családbarát időbeosztás megnehezíti a gyermekek napközbeni elhelyezését, az ügyek intézését, ezért különösen fontos számukra a rugalmas vagy csökkentett munkaidő. Ellentmondásnak látszik, hogy a magukat rosszabb anyagi helyzetűnek megítélő nem diplomások inkább vállalnának olyan munkaformát, ahol esetlegesen kevesebb fizetéssel járulnának hozzá a család fenntartásához (pl. részmunkaidő). Úgy tűnik, hogy a

fentebb felsorolt lehetséges okok háttérbe szorítják az anyagi megfontolásokat, mivel a családi és munkahelyi szféra összehangolása erőteljesebb igényként jelentkezik a mindennapok szintjén, mint a második kereset nagysága.

A diplomások csoportján belül valamennyien többen vannak azok, akik az atipikus munkaformák valamelyikét választanák (54,5%), tehát a diplomával rendelkezők kevéssel több, mint a fele mégis a munka és a család összehangolását tartja fontosabbnak a jövedelem és a karrier kompenzálásánál. A munkaidő megválasztásának kérdésében diplomások a másik csoporthoz képest mégis kevéssé tűnnek elfogadónak az atipikus munkaformák felé. Érdekes, hogy a kérdőív egy másik részében megfogalmazott állítással – „a legideálisabb az lenne, ha a nők otthon vagy részmunkaidőben dolgoznának” – a diplomások többsége értett egyet (75%). Úgy tűnik, hogy „elméletben” a diplomával rendelkezők voksolnak inkább az atipikus megoldásokra, a gyakorlatban viszont kisebb eséllyel választanák azt. (Emlékezzünk vissza, hogy az egykeresős családmódel elméleti fikciója esetében szintén inkább a diplomások vállalnának otthon végezhető munkát.)

Mi lehet az oka annak, hogy a diplomás nők csak elviekben preferálják a nem hagyományos munkaformákat, de egyéni terveikben kevésbé látják realizálódni azt? Az atipikus munkaformák – valószínűleg a hazai szűk körű elterjedés miatt – alacsony presztízssú megítélés alá esnek, s – különösen az alkalmi és szezonális munkákra – kevésbé kvalifikált munkavállalókat vesznek fel. A diplomával rendelkezőket e munkaformáktól elriaszthatja a kisebb karrierlehetőség is, de kevesebb eséllyel vehetnek részt továbbképzéseken, mint a hagyományos nyolcórás munkaidőben dolgozó kollégák. A szakmai érdekek mellett felvetődik az anyagi érdek, mint említettük, elképzelhető, hogy a késleltetett jövedelemszerzés kompenzálását teljes munkaidővel kívánják megvalósítani. Nem elhanyagolható szempont a kollektíva igénye sem, hiszen a hagyományostól (és a munkatársakétól) eltérő munkaidő csökkenti az esélyét a közösségbe való beilleszkedésnek, a kollegákkal történő rendszeres és szoros együttműködésnek.

6.6.5 A munkaerőpiac oldaláról feltételezett elvárások

Korábban említettük, hogy az általunk megkérdezett kisgyermeket nevelő nők valamennyivel több, mint fele (52%) nem tervezi (vagy még nem tudja), hogy előző munkahelyén folytatja kereső tevékenységét a gyermekgondozási idő végeztével. A kérdőíves kutatás során nemcsak a korábbi munkahelyhez kötődő jövőterveket igyekeztünk feltérképezni, hanem a válaszadók munkaerőpiacról alkotott általános elképzeléseit, amelyek egyéni életükre befolyással bírnak. A munkáltatói oldal részéről vélt állításokat fogalmaztunk meg, amelyekben egyetértésüket vagy egyet nem értésüket kellett kifejezniük,

egy másik kérdéssorban pedig értékelniük kellett a munkaerőpiac oldaláról támasztott kompetenciaelvárások fontosságát. Az eredmények alapján várhatóan kirajzolódik, hogy a munkaerőpiac oldaláról feltételezett elvárásrendszer hogyan érinti a különböző végzettséggel bíró hallgatókat.

A munkaerőpiac szereplői, a munkáltatók és a munkavállalók, avagy a humán erőforrás tekintetében vett kereslet-kínálat találkozásának nehézségére vonatkozott az első állítás („a munkáltatók és munkavállalók nehezen találhatnak egymásra”), amely általánosságban – tehát nem kifejezetten a kisgyermekes nőkre vonatkozóan – fogalmazta meg ezt a problémát. A válaszadók összességében valós gondnak érzik ezt, a nem diplomások csaknem fele egyetértését fejezte ki, további 44%-uk részben értett egyet a megállapítással, a diplomások több mint fele csak részben, de egyetértett ezzel, a teljesen egyetértők aránya 42%. Úgy tűnik tehát, hogy a diplomások inkább vallják azt, hogy a munkaerőpiacon meg lehet találni az olyan típusú állást, amelyet a munkavállaló igényel. A problémaérzékenyebb, közép fokú végzettséggel rendelkező csoport múltbeli munkatapasztalatai esetében láttuk, hogy esetükben a korábban végzett állások kevésbé váltották be reményeiket, és ezért új munkahely keresését fontolgatják. A diplomások kedvezőbb tapasztalatai alapján csak részben találják úgy, hogy a munkát kínálók és keresők nehezen találkoznak a munkaerőpiacon. A kedvezőbb benyomás kialakulásban esetlegesen szerepet játszhatott a felsőoktatási intézményeken évenként megrendezett állásbörzék, amelyek éppen ezt az egymásra találást segítik elő, csakúgy, mint az egyetemeken és főiskolásokon elérhető, különböző munkaadók által kiírt ösztöndíjak és gyakorlatok, amelyek még az abszolválás előtt lehetőséget biztosítanak a szakmai kapcsolatszerzésre.

A kérdőív egy másik állítása, amely konkrétan a kisgyermekes nők elhelyezkedésére vonatkozott („a kisgyermekes nők nehezebben találhatnak munkát”) még kedvezőtlenebb képet mutat az álláskeresési nehézségekről, mivel a diplomával nem rendelkezők közel kilencven (89,2%), a diplomások közel nyolcvan százaléka (79,3%) értett teljesen egyet a kijelentéssel. Hasonlóan magas azok aránya – a diploma nélküliek 93,8%-a, a diplomával rendelkezők 88,6%-a – , akik a várható álláskeresési nehézségeiket abban látják, hogy kisgyermekes munkavállalóként lépnek a munkaerőpiacra. A kérdőívben különböző helyen szereplő három álláskeresésre vonatkozó kérdés nem kapcsolódott össze, de látható, hogy hasonló eredmények születtek, és minél inkább a válaszadó személyéhez közelít a kérdés alanya (általában a munkavállaló – egy kisgyermekes munkavállaló – a válaszadó maga), annál inkább negatív kimenetelűnek ítélik meg az álláskeresés sikerességét.

A következőképp megfogalmazott pozitív tartalmú állítás a kisgyermekes munkavállalók elhelyezkedési esélyeire vonatkozik: „a munkáltatók szívesen alkalmazzák a

kisgyermekes nőket, mert sokan túl vannak a családalapításon”. A kérdésre kapott eredménytől azt vártuk, hogy tükrözi a munkaerőpiacon gyakran tapasztalt diszkriminatív megkülönböztetést gyermekes és nem gyermekes nők munkafelvételével kapcsolatban. A két vizsgált csoportban nincs lényegi eltérés, az állítást teljesen elutasítók mindkét almintában a válaszadók egyharmadát teszik ki, amely kevesebb a vártnál, a válaszadók közel fele viszont részben egyetért, s e mögött némi pozitív tapasztalatot sejthetünk. Kíváncsiak voltunk, vajon valóságos tapasztalat állhat-e a munkáltatók iránt érzett bizalom mögött, ezért megvizsgáltunk néhány munkaerő-piaci jellemzőt az állítással egyetértők és egyet nem értők esetében. Kiderült, hogy munkaerő-piaci tapasztalattal hasonló arányban rendelkeznek, a gazdasági szektorok közötti megoszlás is közel azonos arányú, azonban az állítással egyet nem értők között valamennyivel magasabb azok aránya, akiknek legalább egy gyerek mellett volt korábbi munkatapasztalata (36% szemben a 27%-kal), ők valószínűsíthetően másképpen – esetünkben kevésbé pozitívan – érzékelték gyermekes munkavállalóként a munkáltatók viszonyulását a családos beosztottakhoz. Ugyanakkor itt találunk magasabb arányban olyan válaszadókat, akik a kérdésfeltevés valóságát önmaguk tapasztalták meg, mivel a terhesség alatt szűnt meg a munkaviszonyuk, esetünkben 29%, míg az egyetértők csoportjában 20%. Érdekes, hogy ez utóbbi húsz százalékot adó nők, akik gyermekvárás közben veszítették el munkájukat, úgy érzik, hogy a munkáltatók szívesen alkalmaznak családosokat; elképzelhető, hogy a munkaadó viselkedését a még be nem fejezett családtervezéssel magyarázzák, és a jövőben (családbővülés befejezése) valóban pozitív hozzáállást remélnék a munkáltatók részéről.

„A munkáltatók szívesen alkalmazzák a kisgyermekes nőket, mert nagy a munkabírásuk, jó a szervezőképességük” megfogalmazás véleményezésében iskolai végzettség szerint ebben az esetben sem találunk lényegi összefüggéseket, az előző állításhoz képest azonban a válaszadók jóval nagyobb hányada elutasító: a válaszadók 55-60%-a teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy a munkaadó felismeri a kisgyermekesek élettapasztalatából származó előnyöket, további egyharmaduk csak részben feltételezi ezt. A vélemények egyértelmű megoszlásából az olvasható ki, hogy a válaszadók a munkáltatóról inkább feltételezik a kisgyermekes nők külső körülményeik szerinti megítélést (esetünkben gyermekvállalási eshetőség), mint a gyermeket nevelő munkavállaló belső adottságainak felmérését. A korábbi munkatapasztalatokat tekintve ebben az esetben sem találtunk jelentős eltérést az állítással (teljesen vagy részben) egyetértők és egyet nem értők között a munkában eltöltött idő, a gazdasági szektorok közötti megoszlás vagy a visszatérési terveket illetően. Ugyanakkor itt is jelentős eltérés adódott a korábbi munkavállalás családi hátterét illetően: a munkáltatók által esetlegesen értékelt nagyobb teherbírás és jó szervező képesség mellett

szólók között 26% a korábbi gyermekes munkavállalók aránya, még azok között, akik nem bíznak abban, hogy a munkaadók pozitívan ítélik meg a ezen kompetenciák alapján a kisgyermekeseket, 40% dolgozott korábban gyermek(ek) mellett. Az előző esetben tapasztalt különbség – a munkáltató viselkedését kevésbé reményteljesen megítélők között többen dolgoztak kisgyermekes munkavállalóként, még a bizakodóbbak jórészt gyermektelenül vállaltak munkát –, arra mutat rá, hogy a gyakorlatban a munkavállalók a még meg nem valósult, számukra kedvezőtlen tényezőkkel (újabb gyerekvállalás) valószínűleg inkább számolnak, mint a meglévő kedvező tényezőkkel (felhalmozott tudás, kialakult kompetenciák).

A következőkben olyan negatív tartalmú állításokat fogalmaztunk meg, amelyek a családi állapot okán a munkáltatói oldal elutasítást feltételezik: „a munkáltatók nem szívesen alkalmazzák a kisgyermekes nőket, mert félnek az újabb gyerekvállalástól”, illetve „a munkáltató fél a táppénz igénybe vételétől, ezért előnyben részesítik a gyermekteleneket”. Az újabb szülés a munkaviszony egyszeri hosszabb periódusú szüneteltetését jelenti, még a betegállomány a munkafolyamat többszöri, rövidebb megszakítását. A gyermekvállalás okán és a gyermek betegsége folytán adódó ideiglenes távolmaradástól való félelme a munkáltatónak a köztudatban úgy terjedt el, mint akadályozó tényező a kisgyermekes nők munkaviszonyának létesítésében, illetve fenntartásában. Várakozásunknak megfelelően az eredmények ezt tükrözik, mivel a nők több mint kilencven százaléka teljesen vagy részben egyetért az állításokkal, az iskolai végzettségek szerint nem adódott szignifikáns összefüggés.

A munkaadói oldal elvárásainak megítélésében hatással lehet a családtervezés további tervezett menete; a kérdőívben nyitott kérdés formájában lehetőséget adtunk a válaszadóknak, hogy bemutassák jövőbeni terveiket, s a szöveges válaszokat különböző változókká kódoltuk át, ezek közé tartozik a családtervezés. Amennyiben a válaszadó újabb gyermek vállalását említi a jövőtervek között, potenciális családbővítésnek tekintettük, függetlenül attól, hogy biztos a szándékában vagy körülményektől teszi függővé, feltételekhez köti azt. Egy korábbi állításunkat (a munkáltatók nem szívesen alkalmazzák a kisgyermekes nőket, mert félnek az újabb gyerekvállalástól) megvizsgáltuk aszerint, vajon a családot bővíteni szándékozók és az újabb gyermek vállalását nem említők hogyan oszlanak meg az állítással egyetértők és egyet nem értők között. Az idézett állítással a válaszadók 93,8%-a teljesen vagy részben egyetértett, közülük alig több mint egyharmaduk (38,7%) gondolja úgy, hogy legalább egy gyermeket még vállal a jövőben. Azok a nők tehát, akik feltételezik a mindenkori munkaadóról az újabb gyermekvállalás okán történő diszkriminációt, nagyobb részt nem is tervezik a család bővítését. Természetesen az eredményekből nem tudhatjuk pontosan, hogy a család bővülését a reintegrációs nehézségek hátráltatják, vagy egyéb okok

miatt is befejezett a gyermekvállalást nem említő nők reprodukciója. Erős korrelációt találunk azonban a gyermekvállalás említése és a válaszadók átlagos gyermekszáma között, a gyermeket tervezőknek átlagosan 1,3 gyermekük van, a nem tervezőknek 1,8, amely természetesen jelentheti azt, hogy a több gyermekkel rendelkezők a munkaerő-piaci hátrányoktól függetlenül már befejezetteknek tekintik a reprodukciós folyamatot. Elmondható tehát, hogy a reintegráció előtt álló nők többsége tart a munkáltatói oldal diszkriminatív megnyilvánulásaitól, de ez nem hat közvetlenül a további családalapítási tervekre, sokkal inkább a realizálódott gyermekek száma befolyásolja azt, azonban kitapintható, hogy a gyermeket már nem tervező szkeptikusok között korábbi kedvezőtlen munkaerő-piaci tapasztalatok állnak.

6.6.6 A munkaerő-piaci integráció szakmai feltételei és nehézségei

Az előzőekben a munkáltató oldaláról potenciálisan támasztott elképzeléseket elemeztük, a következőkben azokat a valós szakmai feltételeket vizsgáljuk meg, amelyek a sikeres elhelyezkedéshez szükségesek. A kérdőívben megkérdeztük, vajon az álláskeresés során melyek azok az adottságok, illetve feltételek, amelyek komoly szerepet játszanak a pályázat sikeres kimenetelében, majd az ötfokú skálán mért változókat százfokú skálára kódoltuk át, az így kialakult sorrendet mutatja a 21. táblázat.

21. táblázat A válaszadók által az álláskereséshez fontosnak tartott adottságok sorrendje százfokú skálán (N=226)

Tudás, képességek, készségek	Nem diplomás	Diplomás	Összes válaszadó
jó kommunikációs készség	95	97	96
határozott fellépés	92	94	93
problémamegoldó-képesség	90	92	91
szakmai tapasztalat	88	88	88
teherbírás*	86	89	88
PC felhasználói ismeret	87	87	87
csapatszellem	85	85	85
kreativitás	84	86	85
idegen nyelv ismerete**	81	87	84
kiegyensúlyozott életvezetés	80	83	82
mobilitás	81	81	81
folyamatos önképzés	79	82	81
külső megjelenés**	84	77	80

Idegen nyelv ismerete $r=0,181$ $p=0,007$ Külső megjelenés $r=0,192$ $p=0,004$ Teherbírás $r=0,133$ $p=0,47$

A megkérdezett hallgatók egy állás elnyeréséhez szükséges legfontosabb tulajdonságok közé a jó kommunikációs készséget, a határozott fellépést és a jó problémamegoldó képességet sorolták. Ezek a készségek és képességek maguk mögé utasítják a szakmai tudást és tapasztalatot, egyéb elméleti-gyakorlati ismeretet tartalmazó feltételeket, ennek alapján úgy tűnik, a válaszadók megítélése szerint a munkaerőpiac elsősorban kompetencia alapú tudás szerint szelektál, és olyan nélkülözhetetlen ismeretek, mint a számítógép-felhasználói ismeret, idegennyelv-tudás vagy a szakmai tapasztalat ma már evidencia a megpályázott állások elnyerésében. Figyelemreméltó, hogy az önképzés mindkét csoportban a rangsor végére szorult, annak ellenére, hogy az intrinsic hatás elemzésénél megállapítást nyert (ld. 6.5 fejezet), hogy a hallgatók (elsősorban a diplomások) az intellektuális fejlődést fontosnak tartják az inaktív időszakban és azon túl. Az iskolai végzettség szerinti bontásban jól látható, hogy nincs nagyfokú különbség a diplomával rendelkező és nem rendelkező hallgatók között. Az első három helyen végzett kompetenciák teljesen megegyeznek a két csoport rangsorában, a további értékelésre felkínált jellemzők jelentőségének megítélése nagyjából hasonló képet mutat, két változó tekintetében találunk közepesen erős szignifikáns eltérést, a külső megjelenés és az idegennyelv-tudás erősen korrelál az iskolai végzettséggel.

A külső adottságokból fakadó szimpátia vagy unszimpátia befolyásolhatja az állaspályázat kimenetelét, ezért az esélyegyenlőség biztosítása érdekében egyes országokban (például Angliában) nem kérnek fényképet az önéletrajz mellé. Az ettől eltérő hazai gyakorlatban a jelöltek kiválasztása gyakorta szubjektív módon, a külső benyomás alapján történik, ezért kínáltuk fel értékelésre a külső adottságot mint az álláskeresés egyik befolyásoló tényezőjét. A munkavállaló megfelelő külső megjelenése a nem diplomások esetében a nyolcadik (megelőzve pl. a nyelvtudást), a diplomásoknál az utolsó, tizenharmadik helyen áll. A kérdőív egyéb kérdéseinek elemzése során kiderül, hogy a diplomával nem rendelkezők érzik leginkább hátránynak női mivoltukat az álláskeresés folyamatában, és ők azok, akik úgy gondolják, hogy kisgyermekes nőként nehezebben találnak majd munkát. Emögött feltételezhető egy olyan gondolatmenet, hogy a nem diplomások véleménye szerint a nemi és családi állapotból fakadó potenciális hátrányos helyzetet az előnyös külső megjelenéssel ellensúlyozni lehetséges, amennyiben egyéb tulajdonságok (a rangsor első hét helyén szereplő adottság, pl. jó kommunikációs készség, határozott fellépés stb.) társulnak hozzá.

A diplomások esetében az összes felsorolt feltétel megelőzi a külső megjelenést, úgy látszik, az általában értelmiségi munkatapasztalattal bíró hallgatók a belső értékektől várják az álláskeresés sikerességét. Emögött meghúzódhat az a tény is, hogy az általuk korábban

betöltött munkakörök (pl. pedagógus, jogász etc.) kevésbé „alkatfüggők”, mint egyes fizikai dolgozók esetében (pl. esetenként nagyobb fizikai erőnlétet igénylő ápoló, a plázák kereskedelmi egységeiben prezentáló eladó stb.). A másik végzettséggel korrelációt mutató tényező az idegennyelv-tudás, amely a nem diplomások rangsorában a tizenegyedik, a diplomások oszlopában a hatodik helyen szerepel. Valószínűleg ezt az eredményt szintén az eltérő munkatapasztalatokra vezethetjük vissza, mivel a diplomások által betöltött, jellemzően szellemi munkakörökben a nyelvismeret inkább elvárás vagy követelmény (akárcsak a diploma megszerzésénél), mint a fizikai munkát végzők esetében, ezért nemcsak használják nyelvtudásukat, hanem tapasztalják a nyelvismeret szükségességét a munkaerőpiac értelmiségi foglalkoztatási állásaiban.

A munkaerőpiacra javarészt állásváltoztatás szándékával készülő hallgatók válaszainak jobb átláthatósága érdekében az álláskeresés sikerességéhez felkínált jellegük szerint a változókat három kategóriába soroltuk, és megnéztük ezek arányát, úgy, hogy az egyes változókra adott legmagasabb értékelést („nagyon fontos”) vettük figyelembe. *Elméleti-gyakorlati tudás* kategóriába soroltuk az idegen nyelv ismeretét, a számítógép-használatot, a szakmai tapasztalatot és az önképzés igényét, a *szakmaisághoz elsődlegesen szükséges kompetenciák*ba csoportosítottuk a problémamegoldást, a kommunikációt és a kreativitást, a *szakmaisághoz kapcsolódó másodlagos kompetenciák*ként a teherbírást, csapatszellemet, a külső megjelenést, mobilitást, életvezetést jelöltük meg.

Az így kirajzolódó eredmények pontosítják a válaszadók elképzelését a munkaerőpiac tudáselvárásának feltételrendszeréről. Az összes válaszok arányát tekintve az elméleti-gyakorlati szakmai tudás erősen háttérbe szorult az egyes képességek és készségek között, az ide sorolt változókat a hallgatók mindössze 12,5%-a vélte a legfontosabbnak. A hatékony és kiegyensúlyozott munkavégzéshez szükséges tulajdonságokat – szakmaisághoz kapcsolódó másodlagos kompetencia – a válaszadók húsz százaléka értékelte maximális követelménynek a munkaerőpiacon, még a szakmai tudás professzionális felhasználását segítő problémamegoldás, jó kommunikációs készség és kreativitás a megkérdezettek 37%-ának jelenti a legfontosabb feltételt az állások elnyeréséhez. Az előbbi, a feltételek rangsora alapján készült táblázatot elemezve úgy értelmeztük a hallgatók gondolkodását, hogy a nyelvtudás, a számítógép-felhasználói ismeretek, a szakmai gyakorlat olyan evidencia, amit a munkaerőpiac minimálisan vár el a munkavállalóktól, és az ezeket hasznosító, mozgósító kompetenciák birtoklása képez igazi versenyhelyzetet a jelöltek között.

A három kategória felállításával kialakult sorrendiség ezen túlmenően azt sugallja, hogy a hallgatók a munkaerőpiacot „kompetencia alapú munkavégzés” színhelyének tekintik, és ez arra enged következtetni, hogy esetlegesen az oktatási és képzési intézmények felé olyan

elvárással fordulnak, amelyben a kompetencia alapú tudásra helyezik a hangsúly. Az általunk felállított tudás-kategóriákat legfontosabbnak értékelő válaszadók iskolai végzettség szerinti összetételét megvizsgálva elmondható, hogy szignifikáns összefüggést itt sem találunk, de megfigyelhető, hogy az elméleti-gyakorlati tudás esetében a legnagyobb a különbség az aránpárok tekintetében. Az oktatási intézményben hosszabb időt eltöltött, mélyebb elméleti-szakmai tudással rendelkező diplomások közel hetven százaléka nagyon fontosnak tartja az oktatásban közvetlenül elsajátítható ismereteket, még a szakmai tudását a munkaerőpiacon fejlesztő nem diplomások egyharmada gondolkozik így.

Az álláskereséshez szükséges feltételekről való véleményezés után vizsgáljuk meg, hogyan vélekednek a megkérdezettek egyéni adottságaikról, amelyre a kérdőív egy másik részében, egyéb változók felkínálásával kérdeztünk rá. Korábbi elemzésünk során megállapítottuk, hogy a megkérdezettek egynegyede biztosan új állást keres a gyermeknevelési támogatások megszűnésével, további egynegyedük pedig bizonytalan a korábbi munkahelyére való visszatérésben, tehát a hallgatók tekintélyes részére újabb álláskeresés előtt áll. Néhány, a sikeres állásinterjúhoz szükséges adottságok felsorolásával kértük a hallgatókat saját hiányosságuk megjelölésére, a 22. táblázat százalékos megoszlásban mutatja az eredményt.

22. táblázat Az álláskeresésben felmerülő hiányosságok iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Hiányzó adottságok	Nem diplomás	Diplomás	Összes
Alacsony iskolai végzettség***	<u>57,4</u>	7,4	30,2
Nyelvtudás hiánya***	<u>74,5</u>	46,7	59,4
Nem piacképes iskolai végzettség	60	54,5	57,0
Számítógép-használoi ismeretek hiánya	37,7	24	27,0
Problémák az állásinterjún	29	24	26,2
Gondok az önéletrajz-írással	15	13,2	14,0
Munkavállalói jogok ismeretének hiánya	51	50,8	50,9
N	103	123	226

***sign.=0,000

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A megkérdezett hallgatók leginkább a nyelvtudás hiányát és a nem megfelelő iskolai végzettséget vélik leginkább hátráltató tényezőnek az álláskeresés során. Az álláskereséshez

szükséges feltételek esetében középmezőnyben végzett idegennyelv-ismeret terén nagyfokú hiányosságot tapasztalunk, de ez azt is jelzi, hogy a megkérdezettek legnagyobb hiányosságukat nem érzik kiemelten fontosnak az álláskeresés során. A hallgatók meglévő iskolai végzettségük fokát érzik aggasztónak, a certifikát mögött rejlő piaci értéket viszont a hallgatók több mint fele kifogásolja. Úgy tűnik, a jelenlegi tanulmányok megkezdésében nagyfokú szerepet játszott a korábban elsajátított szakma egykori helytelen megválasztása, vagy időközbeni devalválódása. A munkaerő-piaci kereslethez alkalmazkodni szándékozó hallgatók megítélése szerint a jelenlegi képzéssel sikerebb lesz a reintegráció, s mint a 18. táblázatban is láttuk, az adott szak megválasztásában a könnyebb elhelyezkedés reménye dominált. Az álláskeresés folyamatához kapcsolódó tényezők (jogismeret, állásinterjú, önéletrajz) közül a munkavállalói jogok ismeretének hiánya jellemzi leginkább a hallgatókat, valószínűleg ez az a terület, amelyet legkevésbé tanulmányoznak a munkavállalók a munkahely-keresés előtt.

A 22. táblázat adataiból jól látható, hogy a két csoporton belül kialakult sorrendiség éppen fordított képet mutat, a nem diplomások az alacsony iskolai végzettségük és a nyelvtudás hiánya miatt aggódnak, még ez a két tényező a diplomások csoportjában kialakult rangsor utolsó két helyén végzett, s a köztük szereplő tényezők sorrendje szabályszerűen ellenkező irányú. A szignifikáns eltérést mutató jellemzők esetében (alacsony iskolai végzettség, nyelvtudás hiánya) a nagy különbség oka természetesen a már meglévő iskolai végzettség közötti eltérésekből fakad, a nem diplomások még nem érték el a legmagasabb képzettségi fokot, a nyelvtudást illetően pedig a diplomások magabiztosabban indulnak állást keresni, ez valószínűleg összefügg a már birtokolt diploma megszerzéséhez szükséges nyelvismerettel.

A nem diplomások csoportjába tartozó hallgatók a meglévő középfokú végzettséget alacsonyabbnak tekintik az általuk elvárnál, és szintén ők érzik inkább úgy, hogy a munkaerőpiacon nemcsak a végzettség foka, hanem annak tartalma is csökkenti az elhelyezkedési esélyeket, mivel a harmadik helyen esetükben a nem piacképes iskolai végzettség áll. Korábban láttuk, hogy a nem diplomások a felsőfokú végzettség megszerzésétől és ezen belül az adott szak elvégzésétől a könnyebb elhelyezkedést remélik, itt láthatjuk ennek eredőjét, az egyéni megítélésük szerint alacsony és nem piacképes kvalifikációjukat. A diplomások közül meglepően nagy arányban (55%) vélekednek úgy, hogy nem piacképes a megszerzett oklevelük, ezt magyarázza a korábban látott motivációs folyamat, miszerint belső indíttatásból tanulnak ismét, de a szak megválasztásánál az elhelyezkedés lehetősége dominált. A felsőfokú tanulmányok elvégzése után a tárgyalt hiányosságok felszámolhatók, (végérvényesen vagy egy időre) eltűnhetnek, mivel a nem

diplomások felsőfokú oklevelet szereznek, várhatóan idegennyelv-nyelvtudásra tesznek szert, és a szak körültekintő megválasztása folytán a piacon keresett képzettsége lesz mindkét csoportba tartozó hallgatóknak.

A kialakult arányszámok azt mutatják, hogy a diplomások csoportjába tartozóak kevésbé érzékelnek hiányosságokat a felsorolt adottságok terén, a szoros rangsor elején a jogi ismeretek hiánya és az önéletrajz-írás problematikája áll, amely jártasságok túllépnek az oktatási intézmények falain, és a munkavállaló egyéni érdeke ezek elsajátítása. Valószínűleg a diplomások esetében azért merült fel különleges igényként ezek fejlesztése (a hiányérzetből fakadóan erre következtethetünk), mert korábbi karrierútjukban a magasabb kvalifikációt igénylő állások megpályázásánál szembesültek az érdekérvényesítés és a magas színvonalú önéletrajz elkészítésének kritériumaival. Mindkét csoportban megfigyelhető, hogy a szignifikanciát mutató változókon kívül a többi terület közel hasonló százalékarányokat mutat, de a számítógép használata és az álláskeresés egyes jellemzői mindkét almintában feltűnően sok hallgató esetében akadályt jelent a munkaerő-piaci részvételben. Ezen képességek elsajátítását közvetlenül nem szolgálja a felsőfokú tanulmányok elvégzése, de ösztönözheti a reintegráció előtt álló nőket a fejlesztés lehetőségeinek kiaknázására, ugyanúgy, ahogy középfokú végzettségűek felismerték a továbbtanulás, a diplomával rendelkezők a professzionalizáció szükségességét.

A diplomával nem rendelkezők elsődleges hiányosságként megjelölt jellemzők (az elméleti-gyakorlati tudást dokumentáló iskolai végzettség foka és jellege, nyelvtudás, informatikai ismeretek) az előzőekben felállított elméleti-gyakorlati tudás kategóriájába illeszkednek, amelyet nem tartottak elsőrangú tudásterületnek. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert a munkaerő-piaci jellemzők vizsgálatakor megállapítottuk, hogy a diplomával még nem rendelkezők az új, felsőfokú végzettségüknek megfelelő állást szándékoznak keresni, de ezek alapján úgy tűnik, hogy a magasabb státuszú foglalkozás követelményeit inkább a korábbi munkakörök elvárásai alapján prognosztizálják, ahol például egy vagy több idegen nyelv tudása vagy a számítógép kezelése nem szerepelt a feltételek között.

6.6.7 A munkaerőpiactól való távollét alatt folytatott tanulmányok szerepe

A felsőfokú tanulmányokat folytató, kisgyermeket nevelő hallgatók motivációs hátterében megjelenő munkaerő-piaci hatáseggyüttes vizsgálatát a tanulmányok megkezdésének okfeltárásával kezdtük. A következőkben még inkább visszanyúlunk az időben, a válaszadók életútjában azt az időszakot próbáljuk megragadni, amikor a munkaerőpiac elhagyása megtörtént, s tesszük mindezt úgy, hogy időközben már

megismertük a mintába került hallgatók munkaerő-piaci jellemzőit, álláskeresési lehetőségeit és elképzeléseit. A kisgyermeket nevelő hallgatókat arról kérdeztük, milyen remények és aggodalmak kísérték a munkaerőpiac elhagyását, amikor gyermekszülés miatt felfüggesztették pályafutásukat. A választásra felkínált válaszalternatívák a gyermekgondozási szabadság jellemzőire, a tudáshoz való viszonyra, a visszatérési lehetőségekre kérdeztek rá, azzal a céllal, hogy feltárják az aktív és inaktív időszak alatt érzett előnyeit és hátrányait.

23. táblázat A munkaerőpiac elhagyásakor tapasztalt remények és aggodalmak iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

	Remények, aggodalmak	Nem diplomás	Diplomás	Összes
A meglévő tudással kapcsolatos gondolatok	Képzettsége piacképes, nem gond a visszatérés.	20,4	19,5	20,0
	Otthonlét alatt képezni fogja magát.*	60,7	80,5	74,3
	Aggódik a képességek, ismeretek megkopása miatt.	33,0	44,7	39,4
	Fél, hogy gyermek mellett nem lesz ideje a tanulásra.	16,5	13,0	14,6
	Aggódik, hogy karrierje derékba török.	5,8	10,6	5,4
Munkaerőpiaccal kapcsolatos gondolatok	Könnyebb lesz elhelyezkedni, mert túl van a gyermekvállaláson.	10,7	17,1	14,2
	Munkáltatók nem szeretik a kisgyermekes munkavállaló nőket.**	63,1	48,0	54,9
Szűk környezettel kapcsolatos gondolatok	Számára a család az első.	57,3	56,9	57,1
	A gyermek otthoni nevelése energiával tölti fel.	20,4	31,7	26,5
	A gyermek nevelése felemészti erejét.	15,5	11,4	13,3
	A gyés, gyed alatt új ismeretségek születnek.	30,1	38,2	34,5
	A gyés, gyed alatt meggyengülnek a baráti, munkatársi kapcsolatok.	32,0	28,5	30,1
N		103	123	226

**sign.=0,03 *sign.=0,05

Három területre soroltuk be az alternatívául szolgáló kijelentéseket: az első a szándékolt karriertörés időszakában fellépő, elsősorban a tudással és képességekkel összefüggő tényezők, a második a munkaerőpiaccal kapcsolatos vélemények, végül a szűk környezettel kapcsolatba hozható állítások. (23.táblázat) Vegyük észre, hogy ezek a területek pontosan megfelelnek a három megtérülési mezőnek, nem véletlenül, hiszen az veszteséggel kapcsolatos aggodalmak összefüggnek a meg nem térülő beruházási szegmensekkel. A munkaerőpiaccal és a környezettel kapcsolatos gondolatok esetében általános következtetésként megállapíthatjuk (és korábbi állításainkat ezzel is alátámaszthatjuk), hogy a nem diplomások a munkával és családdal kapcsolatos szituációkban aggódóbbak (pl. a munkáltatók nem szeretik a kisgyermekes munkavállalókat, meggyengülnek a kapcsolatok), a diplomások viszont reményteljesebbek (pl. könnyebb lesz elhelyezkedni, új kapcsolatok születnek). Ez megfelel korábbi eredményeinknek, amikor a tanulás és magánélet összeegyeztetésének vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a diplomás válaszadók rutinosabbnak, szervezettebbnek bizonyulnak e tekintetben, de a munkavállalással kapcsolatban is határozottabbak és céltudatosabbak. A karriertörésre vonatkozó tényezők tekintetében azonban éppen fordított a helyzet, a diplomások inkább aggodalmaskodnak a kimaradt évek, okozta kompetenciagyengülés miatt (48-33%), és valamennyivel jobban tartanak karrierjük derékba törésétől (6-11%). Az utóbbi aggodalom a nem diplomások kevés százalékánál mutatható ki, de a diplomások egytizedénél felmerült az, hogy az ideiglenes pályaelhagyás nem lesz kompenzálható a későbbiekben. A tudás megkopása és a képességek gyengülése iránt érzett aggodalom azonban a diplomások csaknem felénél jelentkezett, de megjelent a másik alminta harmadánál is.

A munkaerő-piac elhagyásakor tehát mindkét csoportban megjelent a munkavállaláshoz szükséges kompetenciák amortizációjának félelme, de leginkább a diplomával rendelkező munkavállalók érezték ezt, ezért ők szignifikánsan nagyobb arányban döntöttek úgy, hogy a távollét ideje alatt befektetnek egyéni tőkéjükbe. Ezzel elkerülik a kiesett időből származó veszteségeket, s egyben elémennek a további munkaerő-piaci kihívásoknak, hiszen 80%-uk szerint nem piacképes a meglévő diplomájuk. Az aggodalmaskodásra hajlamosabb diplomával nem rendelkezők több mint fele hasonlóan döntött már a munkaerőpiac elhagyásakor, de úgy tűnik, többségüknél ez a szándék tovább érlelődött, s a tanulási döntést időben később hozták meg; annak ellenére, hogy már az inaktívvá válás idején többségük tisztában volt a meglévő szakmájuk munkaerő-piaci gyengeségeivel.

Ez alapján jól összefoglalható mindaz az eredmény, amelyet a munkaerő-piaci pozíció megszerzésével és megerősítésével, és az emögött álló motívumokkal kapcsolatban

megállapítottunk. A tanulmányok megkezdéséhez vezető indítékok kapcsán megállapítottuk, hogy a diplomával rendelkezőket a tanulás iránti pozitív attitűd, a tanulás vágya ösztönözte a felsőfokú tanulmányok megkezdésére, a szak megválasztásában azonban a megszerzett végzettséggel járó haszonelvűség játszott szerepet, azaz a végzett szak piaci értéke, és az azzal járó státusz és jövedelem. A diplomával nem rendelkező hallgatókat a továbbtanulási szándékukban a leendő munkavállaláshoz fűződő érdekek játszottak szerepet, vagyis a magasabb iskolai végzettség birtokában könnyebben megszerezhető és előnyösebb feltételekkel járó álláshely. A korábban diplomát szerzett nők a tanulásba való befektetés megtérülését nemcsak anyagi javakra átváltható eredményektől várják, hanem a tudásra mint értékre tekintenek, még a nem diplomások számára a tanulás utat jelent a kívánt pozíciók elnyeréséhez. Erre utal az a tény is, hogy a diplomások jellemzően a meglévő munkahelyekre kívánnak visszatérni, az újabb tanulmányok tehát ismeretbővítésre szolgálnak, a nem diplomások viszont új végzettségüknek megfelelő állást keresnek majd.

Az eredmények tehát arra engednek következtetni, hogy a tanulmányok végzésébe történő beruházás eltérő okokból történt a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűeknél, ezáltal a várt haszon is különböző irányultságú. A korábbi munkahelyhez kevésbé ragaszkodó, diplomával még nem rendelkező hallgatók felismerték, hogy a munkaerő-piaci helyzetük javításához (elhelyezkedés, jobb státuszok elnyerése) diplomára van szükségük. Az előző állásukba biztosabb visszatérő, diplomával rendelkező nők pedig erős belső motivációs háttérrel (tanulás szeretete, szakmai érdeklődés) a meglévő vagy újabb szakmai tudásuk specializációja érdekében kezdték meg tanulmányaikat. A tanulásba fektetett szellemi és anyagi tőke megtérülését mindkét csoport a munkaerőpiacon történő könnyebb elhelyezkedéstől és a kívánt pozíciók betöltésétől várja.

6.7 A gyermekgondozási időszak alatt felsőfokú tanulmányokba beruházó nők jellemzői

A felsőfokú tanulmányokat folytató, kisgyermeket nevelő hallgatók tanulásba történő beruházásait, az arról szóló döntések háttérét, valamint a tanulmányok eredményességét, körülményeit kívántuk feltárni a 2006-ban végzett kérdőíves kutatás alapján. Az elméleti részben összeállítottunk egy táblázatot a gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásba fektetett egyéni költségeiről (2. táblázat). A kérdőív elemzése során ezeknek a költségbefektetéseknek túlnyomó többsége beigazolódott. A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulási költségei között megtalálhatóak a tanulmányok járulékos költségei (utazás, szállás, étkezés, könyvek stb.), amelyek különböző mértékű terhet róttak az egyes családokra, és meglévő jövedelmük egy részéről való lemondással jártak. A pénzben kifejezhető

költségekhez soroltuk az otthoni munka részleges kieséséből származó kiadásokat (pl. gyermekelhelyezés, háztartási munka), de ez végül a családon belüli társadalmi tőke kiaknázásával valósult meg a legtöbb hallgató esetében. Pénzben közvetlenül nem kifejezhető beruházásként értelmeztük a megváltozott feleség- és anyaszerepet, a családdal töltött idő csökkenését, a szabadidő-felhasználás megváltozását, amelyek valóban megjelentek a kiadási oldalon, azonban kitűnt, hogy számos hallgató (különösen a nem diplomások csoportjába tartozók) alulértékelték, vagy nem számolták fel költségként ezeket a tényezőket, ezért különböző problémákat gerjesztett a tanulmányok során.

A tanulmányok megkezdésének motivációs hátterét négy hatásmechanizmusban láttuk megmutatkozni, így a család felől érkező hatások, az inaktív státuszból származó előnyök, a belső késztetés és a munkaerő-piaci elvárások mentén végeztük feltáró munkánkat. A tanulmányi döntésstratégiában mindenekelőtt jelentőséget tulajdonítottunk a hallgatók meglévő alapvégzettségének, amelyből a fiatalkori továbbtanulási döntésekre következtettünk, amelynek fontos szereplői voltak a megkérdezettek szülei. A hallgatók alapvégzettsége alapján létrehozott *nem diplomások* és *diplomások* csoportján belül elemeztük a szülők egykori és jelenlegi befolyásoló szerepét.

A kiinduló hipotézisünk az életpálya-hipotézis alapján az volt, hogy a származási család jelen tanulmányokra való hatása csökken, de nem szűnik meg teljesen, az egyének életútjára jellemző kulturális klíma kitapintható a felnőttkori tanulási döntésekben. A válaszadók szüleinek végzettsége, foglalkozása és beosztása alapján kirajzolódó családi háttér szoros összefüggést mutatott a hallgatók meglévő iskolai végzettségével, tehát a fiatalkori tanulási beruházás-mechanizmusok jól nyomon követhetőek. A minta egészénél igazolódni látszott a szülői háttér befolyásának csökkenése, a válaszadók csaknem fele nem kapott pozitív biztatást szülei részéről a felsőfokú tanulmányok megkezdésére. A végzettség szerinti bontásra is igaz ez, azonban a szülők által motivált diplomás hallgatók nagyon csekély mértékű ösztönzést éreztek a nem diplomás társaikhoz képest. Ezt a nem diplomások szüleinek egyfajta *kompenzáló-korrektív szerepével* magyaráztuk, miszerint az egykor elmulasztott felsőfokú tanulási beruházást a felnőtté vált gyermekeik egy adott életszakaszában (ti. gyermekszülés) látják megvalósíthatónak. Ugyanakkor a tanulmányok végzése alatt ezen szülők támogató magatartása jelentősen elmarad a diplomások szüleiéhez képest, akiknek a kezdeti gyenge motiváló szerepe erős támogatásba torkollik a tanulói évek alatt. A diplomások esetében feltételezhetjük a *kulturális klíma továbbélését*, amikor is az újabb felsőfokú tanulásba történő befektetésben a szülők egykori mintáját követik, s ezért nincs szükség újabb megerősítésre; a szülők részéről viszont tapasztaljuk a már megszületett döntés erőteljes támogatását.

A származási család mellett feltételeztük a saját család tőkefajtáinak meghatározottságát a tanulási beruházásokban. A házastársak (élettársak) esetében hasonló megállapításokat tehetünk, mint a szülők esetében. A nem diplomások jellemzően alacsonyabban kvalifikált társai jobban támogatták a hallgatókat a tanulmányok megkezdésében, azonban alulmaradtak a diplomások jellemzően közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező partnereikkel szemben. A diplomával nem rendelkező nők és férfitársaik között több problémát, konfliktust láttunk felmerülni, amelyeket kimondottan a tanulmányok idéztek elő, még a diplomások és társaik rugalmasabban kezelik a megváltozott körülményeket és módosult szerepköröket. A magasabban képzett, jellemzően értelmiségi munkakörben dolgozó, anyagilag jobb helyzetben lévő diplomások és házastársaik tanulási *döntésstratégiái hosszú távúnak és átgondoltnak* bizonyulnak, és a homogén kulturális családi klíma jegyét hordozzák magukon. Úgy tűnik, hogy a diplomával nem rendelkező alacsonyabb társadalmi státuszú hallgatók és társaik a diplomaszerzés jövőbeni hasznosságával ugyan számoltak, de a jelenlegi *befektetéseket és kockázatokat kevésbé reálisan mérték fel*.

A hallgatók meglévő, különböző nagyságú kulturális tőkéjüknek hatását nemcsak a tanulmányok kezdetén, hanem a tanulás során is meghatározónak véltük. Második hipotézisünkben feltételeztük, hogy a két csoport tanulási attitűdje, tanulmányi eredményessége, tanulmányi motivációja eltérő jegyeket hordoz, ezek a feltételezések igazolódni látszottak. A gyermekgondozási szabadság által kínált előnyökkel, amelyek a tanulási motiváció részét képezik, a két almintába tartozó válaszadók eltérő módon éltek, s különbség van a döntéshozatal racionalitásának mértékében is. A diplomával rendelkezők *racióálisabb befektetőknek* bizonyultak akkor, amikor a tanulásról szóló döntés előtt megfelelő helyeken és módokon tájékozódtak lehetőségeikről, és felmérték a tanulással járó anyagi kiadásokat. Várakozásunkkal ellentétben, a saját bevallásuk szerint is jó anyagi helyzetben lévő diplomásokat motiválta leginkább a tandíjmenetesség lehetősége, sőt legnagyobb részük a kedvezmény nélkül nem is kezdte volna el tanulmányait. Ezt a látszólagos ellentmondást a diplomások *késleltetett haszoneelvűségével* indokoltuk, mivel a szándékolt karriertörés esetükben nagyobb kockázattal jár: a jövedelem-kiesés mellett a munkából való elmaradás és az esetleges pozícióvesztés nagyobb veszteséget jelent számukra, mint az ideiglenes inaktivitás a nem diplomások számára. Ezen túl, a térítésmentes képzés ebben az életpálya-szakaszban nagyobb kompenzáló erővel bír számukra, hiszen a korábbi pozíciójuk megmarad vagy előnyösebbre tesznek szert, az újabb állásra pedig a korábbiakhoz képest magasabb végzettséggel pályázhatnak, és magasabb jövedelemre számíthatnak.

A tanulmányok megkezdéséhez vezető motivációk tekintetében azt feltételeztük, hogy az olyan külső motívumok dominálnak, amit a munkával kapcsolatos elvárások indukálnak,

Emellett nagy jelentőséget tulajdonítottunk a tandíjmentességnek, a belső motivációk erősségét azonban gyengének véltük. Ez a hipotézisünk egyáltalán nem igazolódott, mivel a válaszok alapján született motívumrangsor első három helyén primer motivációk állnak, ezek az egyéni ambíció, a szakmai érdeklődés és a tanulás szeretete. Az iskolai végzettség szerinti bontásban a diplomásoknál ugyanez a sorrendiség alakul ki, ám a nem diplomások esetében beékelődnek az élmezőnybe a piaci érdekből fakadó indítékok.

A permanens tanulás alapját képező érdeklődés, ismeretszerzési vágy nemcsak a jelenlegi tanulmányok esetében segítette a válaszadókat a tanulás mellett szóló döntésükben, hanem – amint a válaszokból kiderült – a korábbi és jövőbeni tanulmányokat is serkentette. Különösen igaz ez a diplomával rendelkező hallgatókra, akik nagyobb számban vettek részt a felnőttkori tanulás valamelyik formájában, jellemzően szakmát adó felső szintű iskolarendszerű képzésekben, a diplomával nem rendelkezők rövid távú tanulmányokba, rendszerint tanfolyamokba fektettek be. A jövőbeni tanulmányokat illetően azonban a nem diplomásoknál egyfajta *tanulási stratégiaváltás*nak lehettünk tanúi, tudniillik, újabb egyetemi vagy főiskolai képzésben gondolkodnak, tehát felismerték a hosszú távú és nagyobb kockázattal járó tanulási befektetések jelentőségét. Ez azt mutatja, hogy a származási háttér hatása csökken, *a felnőttek saját tapasztalataikat integrálva ellenpontosíthatják a korábbi tanulási döntési mechanizmusokat.*

A diplomával rendelkező hallgatókat a tanulmányaik megkezdésében és folytatásában az intrinsic hatások jobban befolyásolták, mint a nem diplomásokat. Ez adódhat a nagyobb kulturális tőkéjükből, a korábbi felsőoktatásból származó tapasztalati háttérből, de mindenképpen igaz, hogy a korábbi tanulási döntési stratégiáikat megőrzik, amikor az új képzettség megszerzésével a munkaerő-piaci pozíció megerősítését vagy javítását tervezik a korábban megszerzett végzettség professzionálisabbá tételével, vagy egy nagyobb haszonnal járó szakma megtanulásával.

A tanulmányok megkezdéséhez a minta egészében belső ösztönzőerők vezettek, de az adott szak választásában a külső motivációkat előnyben részesítő hipotézisünk mégiscsak igazolódik, ugyanis a könnyebb boldogulás és a jobb fizetés megelőzi a primer motívumokat. Az iskolai végzettség szerint azonban lényeges *motivációs háttérkülönbség* adódott: a diplomásokat jellemzően a tanulás iránti pozitív attitűd vezette a felsőfokú tanulmányok megkezdésére, a szak megválasztásában azonban a megszerzett diplomával járó haszonelvűség döntött; a diplomával nem rendelkezők esetében a diplomaszerzés és a munkával kapcsolatos egyéb érdekek motiválták általában véve a tanulás, és a szak mellett szóló döntésekben is ezek játszottak szerepet. Esetükben ez a külső hatásuktól vezérelt indíték végigvonulni látszik a tanulási folyamaton, mivel kevésbé eredményesek a vizsgákon,

nehezebben élik meg a tanulást, kevésbé hatékonyan egyeztetik össze a családi életükkel, mint a diplomás társaik; valószínűleg a belülről fakadó motiváció az a *hiányzó kulcstényező*, ami a diplomások esetében a nehézségek áthidalására szolgál.

A felsőfokú tanulmányokat folytató kisgyermeket nevelők esetében feltételeztük, hogy a tanulásba való befektetéssel kompenzálják a munkaerőpiac elhagyásából adódó veszteségeket. Az eredményekből kibontakozik, hogy a válaszadók valóban felismerték a munkától való hosszú távollét okozta tudás- és képességbeli gyengülést, és ezt tanulással kívánták megelőzni, illetve orvosolni. A diplomával rendelkezők felismerése időben korábbi, és nagyobb mértékű, mint a nem diplomásoké, akik azonban több területen éreznek hiányosságokat saját szakmai kompetenciájukban. A megkérdezett nők döntő többsége mindenképpen dolgozni szeretne, még akkor is, ha erre anyagi értelemben nem lennének kényszerítve, a diplomások a megszerzett tudás felhasználásával okolták ezt, a nem diplomások többsége az otthoni munkavégzés társadalmi alulértékelésével magyarázta.

Szintén a diplomával nem rendelkezők vélik úgy a legtöbb kérdés alapján, hogy a nők, különösen a kisgyermeket nevelők, igen hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon, tehát a fizetett munkájukat sem becsülik meg társadalmi szinten. Valószínűleg a kedvezőtlen munkatapasztalat okozza a diplomásokéhoz képest pesszimistább képet, a felsőfokú végzettségre ezért (is) tekintenek pozíciójavító lehetőségként, a *tanulás utat jelent a kívánt státusz eléréséhez*. A diplomával rendelkezők esetében ugyanakkor azt láttuk, hogy *a tudásra mint értékre* tekintenek, és többségük az ismeretszerzésre is fordított évek után az eredeti pozíciójukba, korábbi munkahelyükre kíván visszatérni.

A tanulásba történő beruházás tehát egyfelől a megszerzett tudás és kompetenciák megóvását, másfelől a kedvezőbb munkaerő-piaci feltételek elérését jelenti mindkét csoport tagjai számára, az iskolai végzettség szerint azonban kitapintható az a *beruházási különbség*, amely visszavezethető a korábbi eltérő döntési mechanizmusokra: a diplomával nem rendelkezők felismerték a munkaerő-piaci pozícióváltoztatás igényét, és az ehhez szükséges felsőfokú tanulás jelentőségét, a diplomás nők pedig erős belső motivációs háttérrel a meglévő vagy újabb szakmai tudásuk specializációja érdekében kezdték meg tanulmányaikat.

A gyermekgondozási időszakban tanuló nők a tanulásba különböző módon és mértékben fektettek be, de a megtérülési oldal hasonló képet mutat: egyfelől el akarják kerülni tudásuk és képességeik gyengülését, másfelől a munkaerő-piaci helyzetüket kívánják javítani. A meglévő iskolai végzettség szerinti bontásban számos különbséget találtunk a tanulmányok mögött álló motivációra, a tanulási attitűdre, a tanulmányi eredményességre vonatkozóan, ezek mindegyike visszavezethető a származási és saját családi háttérre, s ezen keresztül a fiatalkori tanulási döntésekre. A diplomával nem rendelkezők fiatalkorban

elmulasztott vagy elhalasztott továbbtanulás felnőttkori kompenzációja sikeresnek mondható abban a tekintetben, hogy az egyén eléri célját, és diplomát szerez, a korábban is beruházókhoz képest azonban nagyobb nehézségek árán teszi ezt. A *kulturális reprodukció* a felsőfokú tanulás eredményeképpen összességében tehát mintánkban *nem valósul meg*, sőt, a kulturális tőke emelkedésével várhatóan új irányt vesz az intergenerációs tőkeátörökítésben. A tanulás mögött álló motívumoknak, a tanuláshoz való viszonynak azonban várhatóan csiszolódniuk kell a többnyire elsőgenerációs értelmiségiek utódainak szakmai életútjában. A fiatalkori tanulási döntésmechanizmusok továbbélése jól nyomon követhető volt a két al minta tagjainál, de *a felnőttkori tanulási tapasztalatok* várhatóan *korrigálják a korábbi stratégiákat*.

A befektetési oldalra felállított modellünket és hipotéziseinket a 2006-ban folytatott kutatás eredményeinek alapján, a tanulásba történő *befektetéseket és azok körülményeit* figyelembe véve vizsgáltuk; a következő fejezetben a tanulásba történő *befektetések megtérülését* kíséreljük meg felderíteni a három évvel később folytatódó vizsgálat segítségével.

7. A kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba fektetett beruházásainak megtérülése

A kisgyermeket nevelők tanulási befektetéseit és megtérüléseit vizsgáló kutatás második szakaszában a megtérülési oldallal foglalkozunk. Az előző fejezetben láttuk, hogy a gyermekgondozási szakaszban végzett tanulmányok mögött erőteljes, belülről fakadó ösztönzőerők álltak a munkaerőpiac indukálta külső indítékok mellett, a tanulásról szóló racionális döntések azonban markánsan eltérnek a hallgatók eltérő származási és saját családi hátterük alapján. A kulturális tőke nagyságát mérő demográfiai háttérmutatók közül a meglévő iskolai végzettség bizonyult vízválasztónak a mintába került nők befektetési stratégiájának elemzésekor, ezért a kvalifikáció alapján létrehozott alminták mentén vizsgáltunk.

A felnőttkori tanulás folyamatának *kiinduló szakaszát* vizsgálva – tanulásról szóló döntések, motivációs háttér – nagyfokú egyenlőtlenségeket találtunk a hallgatók kulturális és gazdasági tőkéjében, amely nemcsak a fiataalkori továbbtanulási döntésekre hatott egykor, hanem jól kitapintható módon járult hozzá a felnőttkori tanulásról való döntéshez. A végzettség szerint kialakult két almintá tanulási döntési stratégiái erőteljesen eltértek, tanúi lehettünk a különböző irányú ösztönző hatásoknak és beruházási különbségeknek. A felnőttkori tanulás folyamatának *közbülső szakaszában* azonban – tehát a felsőfokú tanulmányok végzése alatt – a fennálló különbségek gyengülni látszottak, és a felnőttkori tanulás tapasztalatainak integrálásával a korábbi tanulási döntési mechanizmusok módosulhatnak, ezt láttuk a korábbi döntések korrekciójában, a jövőbeli tanulásra vonatkozó tanulási stratégiaváltásban.

A kulturális reprodukció felnőttkori gyengülése önmagában komoly hasznosságot jelent a tanulási befektetésekből, egyéni és kollektív szinten is, a kisgyermekesek tanulását azonban a munkaerő-piaci megtérülések is erősen motiválták. A jelen fejezetben tárgyalt *kimeneti szakasz*nak a vizsgálata a tanulás útján megszerzett végzettség munkaerő-piaci hasznosítását követi nyomon, illetve továbbra is figyelemmel kíséri a felnőttek tanulóshoz való viszonyának alakulását.

7.1 A felsőfokú tanulmányokat gyermekgondozási szabadság alatt befejező munkavállaló nők társadalmi háttére

Kérdőíves vizsgálatunkban egyaránt gyűjtöttünk adatokat a gyermekgondozási időszakról, a reintegrálódás és az azt követő időszakról, valamint a kutatás idején fennálló munkahelyi állapotról. A mintába került nők kettőtől tizenegy évig terjedő időszakra hagyták

el a munkaerőpiacot, az átlagos távolmaradás 4,3 év, amely közelít az országos átlaghoz (4,7 év). A gyermekgondozási ellátás megszűnését (vagy megszüntetését) követően két fő kivételével a válaszadók el tudtak helyezkedni, csaknem ötven százalékuk az előző munkahelyére tért vissza, 28%-uk új állást keresett, 10%-uknak megszűnt vagy nem volt munkahelye, ezért újat kerestek, majd egytizedük pedig újabb gyermeket szült. A megkeresésünk időpontjában a megkérdezettek háromnegyedének volt munkaviszonya, 4 fő munkanélkülit találtunk, a többiek gyermekszülés miatt ismét inaktív státuszúak voltak a megkérdezés idején.

A horizontális szegregáció jelenségének megfelelően alakulnak a foglalkozások, a foglalkoztatottak közel negyven százaléka pedagógusként dolgozik, harmaduk óvodapedagógus vagy tanítónő, a minta több mint egytizede irodai munkát végez mint titkárnő, adminisztrátor. A művelődés és kultúra területén is többen tevékenykednek (könyvtáros, művelődésszervező), megjelenik a szociális és egészségügyi szféra (diplomás ápoló, szociális munkás). A rendelkezésre álló adatokból nem lehet megállapítani, mennyien dolgoznak olyan állásban vagy beosztásban, ahol túlképzettnek számítanak, de gyanítható, hogy például a titkárnők, előadók, könyvelők között találunk ilyen diplomás munkavállalókat.

A beosztásra vonatkozó kérdésnél sokan a közalkalmazotti vagy köztisztviselői (55%) jogviszonyukat jelölték meg, amelyből nem szerzünk tudomást a beosztásról. Ezt figyelembe véve kevésnek mondható a magukat beosztottként megjelölt aránya (21%), és mindössze hét fő utalt vezetői beosztására, egyéni vállalkozást egy fő működtet. A vertikális szegregáció hatása mégis gyanítható a mintában, mivel az állami szférában dolgozó, magas számú közalkalmazottak legnagyobb része pedagógus, akik valószínűleg említést tettek volna az iskolaigazgatói titulusokról, így őket az alkalmazottakhoz sorolva kialakul a foglalkoztatottsági piramis: a nők háromnegyede beosztott, egy fő középfővezető, hat fő vezető tisztséget tölt be. (A kevés számú női vezető jelenlétét természetesen magyarázhatjuk a fiatal életkorukkal és kevés munkatapasztalatukkal.)

A mintába került hallgatók az 1960-as, az 1970-es és az 1980-as években születtek, de a minta legnagyobb része (közel 70%-a) a demográfiai csúcsot is magában foglaló hetvenes évek szülötte, a megkeresés időpontjában tehát a válaszadók nagy többsége a 30 és 40 éves közötti korosztályból kerül ki. A családi állapot tekintetében a megkérdezettek közel 90%-a férjezett, élettársi kapcsolatban egytizedük él, két fő elvált, egy fő pedig hajadon. A hallgatók felének két gyermeke van, mintegy egyharmad az egy gyermeket nevelők aránya (35%), a háromgyermekesek 14%-ot tesznek ki. A válaszadóknak összesen 216 gyermekük van, ami 1,8-as teljes termékenységi mutatót eredményez. A gyermekek átlagéletkora két év, a

csalásban az első gyermekek jellemzően iskoláskorúak, a második és harmadik gyermekek hét év alattiak.

A kérdőív adataiból a hallgatók születési helyére nem nyerünk információt, az állandó lakóhely alapján térképeztük fel a válaszadók földrajzi hovatartozását. A hallgatók legnagyobb része (40%) megyei jogú városokból érkezett, jellemzően a két vizsgált megye székhelyéről, a debreceni és nyíregyházi válaszadók a minta harmadát teszik ki. Szintén a két felsőfokú intézmény regionális vonzását mutatja, hogy az egyéb városokból származó hallgatók (közel 40%) Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élnek (pl. Hajdúböszörmény, Kisvárd), illetve a mintába kerültek Borsod-Abaúj-Zemplén megyei lakosok is (pl. Miskolc, Sajószentpéter), egyéb megyékből egy-egy fő jelent meg (pl. Pest, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés). A falun élők (20%) leginkább a nyírségi kistelepüléseket képviselik (pl. Nyírmada, Nyírábrány). A válaszadók jellemzően négyfős családok sarjai, a mintába kerültek hatvan százalékának egy testvére van, harminc százalékuk nőtt fel nagycsalásban, tíz százalékuk egyedüli gyermekként nevelkedett.

Az inaktívként végzett tanulmányokat megelőző iskolai végzettség szerint a mintába majdnem azonos arányban kerültek diplomával rendelkezők (50,4%) és diplomával nem rendelkezők (49,6%). A megkérdezettek legnagyobb hányadának a vizsgált tanulmányok előtt főiskolai diplomával rendelkezett (39%), egyetemet mindössze 11%-uk végzett. A szülők iskolai végzettségét tekintve a korábban látott tendenciáknak megfelelően az édesapák jobbra alacsony (52%) és középfokú (40%) végzettségűek, felsőfokú végzettségűt keveset találunk (8%), az édesanyáknál az alsó (41%) és közép (47%) szinten végzettek mellett valamennyivel több a diplomás (12%).

A szülők foglalkozása szerteágazó, az édesapák esetében feltűnő a fizikai foglalkozások (pl. kőműves, lakatos, esztergályos) nagy száma, a kis létszámú szellemi foglalkozásúak jellemzően pedagógusok vagy mérnökök. A magasabb iskolai végzettségű édesanyák között több nem fizikai munkát végzőt találunk, akik általában irodai munkát végeznek. Tipikus női foglalkozásokat űznek a fizikai dolgozók (többek között fodrász, ápolónő, varrónő) és a szellemi munkát végzők (adminisztrátor, óvónő, tanár). A házastársak vagy élettársak iskolai végzettség szerinti összetétele kedvező képet mutat, a férfiak közel fele felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik (48%), 38%-uk középfokon kvalifikált, az alacsony végzettségűek aránya mindössze 14%. A férfiak egytizede egyéni vállalkozást működtet, ugyanennyi a pedagógusok aránya, további jellemző foglalkozási szakterület a mérnöki és orvosi pálya, fizikai dolgozók között találunk például asztalost, autószerelőt, gépszerelőt.

7.2 A tanulmányi beruházások rövid távú megtérülése

A longitudinális kutatás bemutatása során összefoglaltuk a 2009-ben végzett kutatás kérdéseit és feltevéseit. (Ld. 5.3 alfejezet) Emlékeztetőül idézzük az ide vonatkozó hipotéziseinket:

H5. A kohorszvizsgálat keretein belül kimutathatóak lesznek a tanulás első hozamai, elsősorban a munkaerő-piaci integráció megtérülési mezőben, valószínűsítjük a zökkenőmentes és eredményes visszatérést, és feltételezzük az egyes területeken tett előrelépést.

H6. A munkaerő-piaci integrálódás és az intellektuális kibontakozás megtérülési mezőkben jelentkező hozamokat tekintve a kulturális egyenlőtlenségek alapvetően megmaradnak, esetleg finomodnak. Ennek vizsgálatához a korábbi kutatáshoz hasonlóan két almintát hozunk létre a gyermekgondozási időszakban végzett tanulmányokat megelőző iskolai végzettség szerint (diplomás, nem diplomás).

H7. Az iskolai eredményesség és a munkaerő-piaci sikeresség között kapcsolatot feltételezünk, gondoljunk – a magasabb kulturális tőkével többnyire együtt járó – magasabb társadalmi tőkével rendelkező, eredményes tanulók munkaerő-piaci pozicionálási lehetőségeire.

H8. A vizsgált populáció egészére nézve feltételezzük, hogy azok, akik a szülési szabadság időszakában vállalták a tanulásba történő – elsősorban nem anyagi jellegű befektetéseket –, a szakmai életút későbbi szakaszaiban is megteszik ezt. Az emberi és kulturális tőkeberuházások folytatódni fognak, s mindez az intellektuális kibontakozás megtérülési mezőjében jelentkezik haszonként.

Az ötödik hipotézisünk felállításában kapcsolódtunk az előző fejezetben kimutatott, munkaerőpiachoz kötődő eredményekhez, mivel feltételezésünk szerint a longitudinális vizsgálatban megjelennek a tanulás első megtérülési eredményei, elsősorban sikeres munkába való visszatérést (*az elhelyezkedés adott időpontja*), és egyes területeken tett előrelépést (*az elhelyezkedést követő időszak*). A reintegrálódás pillanatát megragadó kérdésblokk válaszai alapján kiderült, hogy a munkától távol töltött hosszú évek után a visszatérése sikeres volt, mivel a megkérdezett nők csaknem fele a korábbi munkahelyére tért vissza, 28%-a váltott munkaadót önként, 10%-a kényszerből (munkaviszony megszűnése), további egytizedük újabb gyermeket vállalt, két válaszadónak nem sikerült azonnal munkát találnia. Hazai adatokat tekintve kedvező az inaktív évek alatt tanulók statisztikája, mivel hazánkban az

eredeti munkahelyükre sikeresen visszatérők aránya 2002-ben 45% (Frey 2003), 1993 és 2005 között vizsgálva egytizedük munkanélkülivé vált, negyven százalékuk inaktív maradt, a sikeres elhelyezkedők aránya 53% (Bálint-Köllő 2008), esetünkben a sikeres elhelyezkedők nyolcvan százalékot tesznek ki (a kimaradók legnagyobb része újbóli gyermekszülés miatt nem vált aktívvá).

A feltevésünk első része tehát igazolódni látszik, mivel a munkába való visszatérési mutatók igen jónak mondhatók, de legyünk alaposak a hipotézis tesztelésében, és tegyük fel azt a (nyugtalanító) kérdést, hogy mindez összefüggésbe hozható-e a gyermekgondozási időszakban végzett felsőfokú tanulmányokkal, vagy ugyanilyen magas visszatérési arányszámokat produkált volna a minta tanulási befektetések nélkül is. Erre a felvetésre természetesen nem tudunk teljesen megbízható választ adni, de egyes változók elemzése alapján következtethetünk rá. A kérdőív egyik pontja tagadta a tanulás és a sikeres elhelyezkedés összefüggését („az elhelyezkedésben nem volt jelentősége az új végzettség megszerzésének”), a válaszadók nagy többsége (94%-a) ellenezte ezt az állítást, ez a meggyőző többség a tanulás és a sikeres reintegráció közötti kapcsolatra utaló feltételezésünket igazolja.

Egy másik kérdésben értékelni kellett az inaktív életszakaszban végzett tanulmányok szakmai reintegrációra tett hatását, itt a válaszadók több mint fele igen nagy jelentőséget tulajdonított a tanulásnak, a skála másik végén egytizedük érezte úgy, hogy egyáltalán nem növelték lehetőségeit az áttanult évek. Végül a (nemcsak az inaktív évek alatt folytatott) felnőttkori tanulás hatását vizsgáló kérdésből érdemes ideidézni néhány változót, amelyek esetében ötfokú skálán értékelték a hatás erősségét, most az erős hatásba kódolt (4-es és 5-ös) válaszokat mutatjuk be.

A felnőttkorban folytatott tanulásnak a munkakörülmények változására és a munkahelyi előrelépésre gyakorolt hatását a megkérdezettek 42-45%-a véli erősnek, a munkahely-váltást és a munkahely megtartásának biztonságát a munkavállalók fele érzi a tanulástól függőnek, legerőteljesebb kihatása a tanulásnak a fizetésre van, a válaszadók 62%-a állított fel erős összefüggést az iskolázottság javulása és a jövedelem változása között. Összességében úgy tűnik tehát, hogy a sikeres reintegrációban a gyermekgondozás ideje alatt végzett tanulmányok komoly szerephez jutottak, viszont ne feledkezzünk meg a múltbeli tanulás hatásának interpretációjáról. A válaszadók utólag átértékelhetik a tanulmányi befektetéseiket, módosulhat a múltbeli erőfeszítéseik és egyéb beruházásaik volumene, illetve a tanulás hozamának megítélése.

Hipotézisünk második részének (a tanulási megtérülések első jelei a munkaerőpiacon) felülvizsgálatához, a továbbiakban különválasztjuk azokat a munkavállalókat, akik korábbi

munkahelyükre tértek vissza azoktól, akik új álláshoz jutottak. Ez egyfelől azért szükséges, mert a visszatérés iránytól függően különböző kérdésblokkok vonatkoztak a kitöltőkre, másrészt a reintegráció szempontjából lényeges különbség, hogy valaki korábbi körülményei közé tér vissza, vagy az álláskeresést követően új munkahelyen kezdi meg aktív munkavállalói tevékenységét. A mintánkba 54 olyan nő került, akik a korábbi munkahelyre tértek vissza, ez a válaszadók 47%-át teszi ki. Megkérdeztük ezeket a munkavállalókat, hogy az újbóli munkába állásukat követően tapasztaltak-e változásokat, s ha igen, milyen területen.

A visszatérők közül senki nem számolt be negatív tapasztalatról, tehát a szándékolt karriertörést nem érezték hátránynak szakmai életútjukban. 20 fő nyilatkozott úgy, hogy semmilyen változás (sem hátralépés, sem előrelépés) nem történt ahhoz az állapothoz képest, amikor elhagyták a munka világát. Az eddigi eredmények – a távol töltött idő után megőrizte eredeti állását és pozícióját – a sikeres reintegrálódási folyamat fontos része. Ezen túlmenően további harmincnégy fő olyan kedvező változásokat tapasztalt, amelyek az inaktív évek alatt megszerzett felsőfokú végzettségnek tudhatók be: húsz munkavállalót azonnal vagy rövid időn belül fizetésemeléssel előreléptettek; négyen feljebb jutottak a ranglétrán, de jövedelmük nem változott; további tíz főt ugyan nem jutalmaztak magasabb fizetéssel vagy pozícióval, de kedvezőbb munkafeltételek között folytathatta munkáját.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az egykori hallgatók munkatársai miképpen viszonyultak a gyermekgondozási szabadságról visszatérők magasabb kvalifikációjához. Negatív benyomásra kilenc válaszadó emlékszik vissza: egyikőjük esetében helytelennek tartották a szülési szabadság tanulásra való felhasználását, a többiek kollégái ellenérzésekkel viszonyultak a friss diplomához, mivel szükségtelennek tartották a javuló iskolázottságot az állás betöltéséhez. Huszonegy válaszadó munkahelyi közössége éppen az ellenkező magatartást tanúsította: üdvözltek a magasabb végzettséggel visszatért munkaerőt, mivel a munkáltató érdeke is megkívánta ezt, huszonhárman pedig arról számoltak be, hogy a kollégák ilyen fennálló érdek hiányában is örültek, hogy távollétükben képezték magukat.

A legtöbb válaszadóról tehát elmondhatjuk, hogy a munka felvétele sikeresen zajlott, a munkaadójuk és munkatársaik kedvezően fogadták a magasabb kvalifikációval visszatérő munkaerőt. *A korábbi munkahelyre visszatérők esetében tehát egyértelműen igazolódik a sikeres reintegráció, emellett a tanulási befektetések első megtérülései jól kimutathatók a munkaerőpiaci integráció mezőjében, mivel a magasabb beosztást és fizetést, a kedvezőbb munkafeltételeket az otthon töltött időszak alatt megszerzett felsőfokú végzettség következményeiként tartják számon a válaszadók.*

Az új állást keresők a minta 38%-át teszik ki (46 fő), ebből 18 fő nem önként választotta az álláskeresést, hanem a távollét alatt megszűnt a munkahelyük vagy

munkaviszonyuk. A huszonnyolc önkéntes állásváltoztatótól megkérdeztük, milyen oka(i) volt(ak) az új munkahely-keresésnek. Legtöbben az új végzettségüknek megfelelő munkakörben szerettek volna elhelyezkedni (18 fő), de ugyanilyen fontos volt a magasabb végzettséggel járó jövedelem-emelkedés (10 fő), személyi konfliktusokkal heten magyarázták, családi okokkal négyen érveltek. Jól látszik tehát, hogy a tanulmányok erős hatást gyakoroltak a munkaerőpiacra történő visszatérés szándékára, ennél a csoportnál is kérdés, történt-e előrelépés, és mennyiben köthető ez a felnőttkori tanuláshoz.

Az előlépésre vonatkozó kérdésre az új állást keresők munkahelyi jellemzői adják meg a választ, amelyek a kialakult sorrendben a következők: az új végzettségnek megfelelő munkakör és fizetés, a kedvező munkakörülmények, a kollegiális légkör, a munka és magánélet összeegyeztethetősége. Az első két helyen a felsőfokú tanulmányokkal szorosan összefüggő, megvalósult törekvés áll, a várt munkakört a válaszadók közel fele, a remélt fizetést harmada nyerte el.

A munkakörülmények és kollektíva terén kevesebben elégedettek (kevesebb, mint egynegyedük), egyharmaduknál azonban a családi életre is kihatással volt a munkahely-változtatás. Az új állásban dolgozók közül mindössze négy főt találunk, akik egyik területen sem jutottak előre. Ebből arra következtünk, hogy *az új állást keresők esetében (a korábbi munkahelyre visszatérőkhöz képest) később jelennek meg az első pozitív változások, viszont a közvetlenül a felsőfokú tanulmányokból adódó jellemzők magas aránya (új végzettségnek megfelelő munkakör és fizetés) a befektetési megtérülésre utalnak.*

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy hipotézisünknek a sikeres reinetgrációra vonatkozó része teljes mértékben igazolódott, a megkérdezettek a gyermekgondozási időszak lejártával könnyen és gyorsan el tudtak helyezkedni. A munka világában megjelenő első hozamok a korábbi munkahelyükre visszatérők esetében nagyobb gyakorisággal jelentkeznek, mint az új állást keresőknél.

Az eredeti munkaadónál dolgozók nagy részét előléptették, fizetésüket emelték, kedvezőbb munkafeltételekkel végezhetik munkájukat, többnyire a kollégák is kedvezően fogadták őket, még az új munkahelyen dolgozók közül kevesebben mondhatják el ugyanezt. Valószínűleg ez azzal magyarázható, hogy az előbbi csoportba tartozók a korábban „kitapasztalt” munkahelyre, munkaközösségébe térnek vissza, tisztába vannak az elvárásokkal és lehetőségekkel, s elképzelhető, hogy éppen ezért céltudatosabban választottak szakot, szakirányt. Az új munkaadónál dolgozók harmadának-felének teljesültek az új állásra vonatkozó elképzelései, ne felejtjük, ez a biztató arány az újbóli munkakezdés utáni első években mutatkozik egy új munkahelyen, és várhatóan a munkatapasztalattal párhuzamosan növekedni fog.

7.3 A tanulási egyenlőtlenségek továbbélése

A 2006-ban végzett kutatás eredményeinek feldolgozása során, előzetes feltételezésünknek megfelelően, markáns különbségek rajzolódtak ki a folyamatban lévő tanulmányokat megelőzően megszerzett iskolai végzettség alapján, ezért vizsgálatainkat két almintára bontva – a korábban diplomát szerzett és diplomát nem szerzett hallgatók – végeztük. A kisgyermeket nevelők között a felsőfokú intézménybe történő jelentkezéskor fennálló, és a tanulmányok alatt is kimutatható, de halványodó esélyegyenlőtlenségek továbbélését feltételeztük a 2009-es munkaerő-piaci megtérülést vizsgáló kutatásban.

Véleményünk szerint az eltérő alapkvalifikációjú csoportok mögött álló eltérő szülői háttérnek köszönhetően a munkaerő-piaci viszonyok közt is kimutatható a kulturális reprodukció (Bourdieu 1978), valamint a család osztályhelyzetének az intergenerációs stabilitásának biztosítása (Goldthorpe 1996)

A mintát a korábbiakhoz hasonlóan két almintára bontjuk, az egyikbe azok tartoznak, akik a gyermekgondozási szabadság alatt végzett felsőfokú tanulmányok előtt középfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek (a későbbiekben az alminta neve: *nem volt diplomás*), a másik alminta tagjai az inaktív életszakaszban korábban szerzett diploma birtokában folytatott tanulmányokat (a továbbiakban: *diplomás volt*). A nem valószínűségi kiválasztás során véletlenszerűen mindkét csoportból majdnem ugyanannyian kerültek a mintába, a nem diplomások 61 fővel, a diplomások 60 fővel képviselik az almintákat.

7.3.1 A felsőfokú tanulmányok kezdetén és a tanulmányok alatt fennálló esélyegyenlő(tlen)ség vizsgálata

A kulturális egyenlőtlenségek továbbéléséhez első lépésként a tanulmányok elején fennálló egyenlőtlenségek bemutatására kerül sor, amikor felvázoljuk a két almintába tartozó egykori hallgatók demográfiai háttérváltozóiból adódó különbségeket. A két almintára elvégzett szignifikanciaszint-vizsgálatok azonban az előző kutatástól eltérően nem hoztak eredményt (kivéve a társak végzettsége esetében), kisebb mértékű eltéréseket találunk a lakóhely, testvérek száma, a családtagok iskolai végzettsége, gyermekszám szerinti megoszlásokban.

A korábban diplomával nem rendelkezők azonos arányban laknak nagyobb és kisebb városokban, egynegyedük falun él; a korábban diplomások közel fele nagyvárosban lakik,

harmaduk kisebb város lakója, a többiek lakóhelye kisebb település. A származási családot tekintve a két almintában az apák végzettsége hasonló: a nem diplomások apáinak fele, a diplomásokénak 43%-a alacsonyan iskolázott, középfokú végzettséggel a diplomások édesapái rendelkeznek magasabb arányban (43% és 29%), viszont felsőfokon a nem diplomások szülei valamennyivel képzetebbek (19%, szemben a diplomások 13%-ával). Az anyák esetében az alsó és felső képzettségi szintek ollója nyílik szét: a nem diplomások édesanyáinak fele alsófokú iskolát végzett, a diplomás válaszadóknál ez az arány 32%, a korábban nem diplomások szülőjének egytizede, a diplomásokénak 20%-a szerzett felsőfokú végzettséget, középfokon viszont közel hasonló az arány.

A társak esetében az érettségivel rendelkezők közel hasonló arányban vannak, viszont a nem diplomások férjeinek egyhuszada alacsony végzettségű (a diplomásokénak csupán 7%-a), és a diplomásoknál 20%-kal több a felsőfokú végzettségű partner.

A gyermekszám esetében a vártnál eltérő arányokat találtunk, mivel azt feltételeznénk, hogy a korábban is felsőfokú végzettségűeknek kevesebb gyermeke van a kitolódott tanulmányi időszak miatt. Ezzel ellentétben a korábban is diplomával rendelkezők húsz százalékának három gyermeke van, a nem diplomásoknál nyolc százalék ez az arány, és ez utóbbi csoport tagjai közül 40% nevel egy gyermeket, a diplomások 28%-a van túl egy gyermek vállalásán.

Az eredményekből kiderül, hogy a 2009-ben megkérdezett egykori hallgatók iskolai végzettsége alapján nem találunk szignifikáns eltéréseket a családi háttérrel illetően (kivételt képez a társak végzettsége). A 2006-ben végzett kutatásban a két csoportba tartozó válaszadók között nagyobb mértékű eltéréseket tapasztaltunk, a 24. táblázatban felelevenítjük ezeket, összehasonlítva a két kutatás almintáinak demográfiai és tanulmányi háttérét.

24. táblázat A 2006-ban és 2009-ben végzett kutatás alanyainak demográfiai és tanulmányi jellemzőinek összehasonlítása, megelőző iskolai végzettség szerint

Demográfiai és tanulmányi jellemzők	2006			2009		
	nem diplomás	diplomás	p	nem volt diplomás	diplomás volt	p
Családi állapot	jellemzően férjezett (82%)	jellemzően férjezett (83%)		jellemzően férjezett (87%)	jellemzően férjezett (90%)	
Gyermekek száma	jellemzően egy (46%), nagycsaládos 18%	jellemzően egy (59%), nagycsaládos 9%	**	jellemzően kettő (49%), nagycsaládos 8%	jellemzően kettő (52%), nagycsaládos 20%	
Lakóhely	jellemzően kisváros (43%)	jellemzően nagyváros (46%)		jellemzően nagyváros (48%)	nagyváros és kisváros (37-37%)	
Apa iskolai végzettsége	jellemzően alsófokú (62%), felsőfokú: 10%	jellemzően alsó- és középfokú (40-40%), felsőfokú: 20%	**	jellemzően alsófokú (52%), felsőfokú: 19%	jellemzően alsó- és középfokú (43-43%), felsőfokú: 14%	
Anya iskolai végzettsége	jellemzően alsófokú (55%), felsőfokú: 7%	jellemzően középfokú (46%), felsőfokú: 22%	***	jellemzően alsó- és középfokú (47-43%), felsőfokú: 10%	jellemzően középfokú (48%), felsőfokú: 20%	
Házastárs (élettárs) iskolai végzettsége	jellemzően középfokú (48%), felsőfokú: 20%	jellemzően közép- és felsőfokú (43-45%),	***	jellemzően közép- és felsőfokú (42-39%)	jellemzően felsőfokú (58%)	*
Testvérek száma	jellemzően egy (57%), kettő vagy több: 36%	jellemzően egy (65%), kettő vagy több: 23%	*	jellemzően egy (53%), kettő vagy több: 38%	jellemzően egy (70%), kettő vagy több: 20%	
A diplomát adó intézmény neve	DE: 39%, NYF: 61%	DE: 56%, NYF: 44%	**	DE: 59%, NYF: 21%	DE: 80%, NYF: 20%	*
Utolsó félév átlaga - diploma minősítése (alminta átlaga)	3,67	4,16	**	4,02	4,17	
Abszolutóriumot követő diplomaszerezés	(nem végeztek)	(nem végeztek)		azonnal diplomát szerzett 85%	azonnal diplomát szerzett 88%	
Nyelvtudás	idegen nyelvet beszél: 46%	idegen nyelvet beszél: 85%	***	idegen nyelvet beszél: 85%	idegen nyelvet beszél: 88%	
Államilag elismert nyelvvizsga	legalább egy állami nyelvvizsga: 17%	legalább egy állami nyelvvizsga: 50%	***	legalább egy állami nyelvvizsga: 65%	legalább egy állami nyelvvizsga: 53%	

* sign.=0,05-0,01

** sign.=0,01-0,001

***sign.=0,000

A demográfiai háttér esetében látható, hogy a 2006-os mintában a nem diplomások és a diplomások között számos jelentős eltérés van, amelyek a diplomások kedvezőbb kulturális tőkéjére utalnak, a 2009-ben felvett adatokban azonban mindössze egy szignifikáns eltérést találunk, amely a két csoport hasonló származási és saját családi háttérére utal. Az utóbbi vizsgálatban tehát kevésbé kell számolnunk a kulturális esélyegyenlőtlenséggel, s ez előrevetíti annak lehetőségét, hogy a tanulmányok alatt és azt követően sem tapasztalunk nagyfokú eltérést a két minta között. A korábbi vizsgálatban a tanulás megkezdésében mutatkozó egyenlőtlenségek a tanulás során is fennálltak, ezt támasztják alá az általunk rendelkezésre álló adatok – látogatott intézmény típusa, tanulmányi átlag, nyelvismeret –, valamint az előző fejezetekben (ld. 6.3, 6.5 fejezetek) bemutatott eredmények.

A kutatás második fázisában felvett mintában, ahol kisebb kulturális tőke különbségekkel számolunk, a tanulmányi eredményességben sem tapasztalunk jelentős eltéréseket. A diploma minősítése, a nyelvtudás nagysága, a diplomaszerezés körülményei közel azonos a nem diplomások és diplomások esetében, az intézményválasztásban adódik szignifikáns különbség: a diplomával rendelkezők végeztek magasabb szintű, egyetemi képzést, még a felsőfokú továbbtanulást felnőttkorra halasztók jellemzően a főiskolát választották. A felnőttkorban végzett felsőfokú tanulmányok esetében tehát azt tapasztaltuk, hogy *a felnőttkori tanulási sikerességet meghatározza a származási és az egyén családi háttéré, kulturális klímája*. Az első kutatás során megkérdezettek iskolai végzettség szerinti bontásban markáns eltérések adódtak a tanulmányok megkezdésekor és a tanulás folyamán, a második adatbázisban szereplő két minta tagjai hasonló kulturális paraméterekkel indultak, s a felsőfokú tanulmányok terén is hasonlóan teljesítettek.

A tanulmányi eredményességet tovább vizsgálva figyeljük meg a tanulás mögött meghúzódó indítékok jellegét a 2009-ben megkérdezett nők esetében. Az előző kutatáshoz hasonlóan ebben a kérdőívben is érdeklődtünk a tanulmányok megkezdése mögött húzódó motívumokról, amelyekről a korábbiakban megállapítottuk, hogy a diplomásokat inkább a belső, a nem diplomásokat jellemzően a külső ösztönzőerők vezették az iskolapadba, de mindkét csoport esetében fontos volt a munkaerő-piaci boldogulás. A jelenleg vizsgált mintában a belső motívumok (szakmai érdeklődés, tanulás szeretete, egyéni ambíciók) mindkét csoportot közel azonos arányban készítették a felnőttkori tanulásra, az összmintát tekintve itt is elmondható a primer indítékok vezető szerepe (százsfokú skálán 90 felett). A leggyengébb ösztönzés ezúttal is a közvetlen környezettől származott (60 alatt), de a nem diplomások esetében a korábbiaktól eltérően kevésbé érezhető a diplomásokhoz képest meghatározóan több biztatás a szülők részéről. Meghatározó különbséget a diploma megszerzése ($p=0,01$) és a könnyebb elhelyezkedés ($p=0,02$) esetében tapasztalunk,

mindkettő a korábban diplomával nem rendelkezőket jellemzi, a többi munkaerő-piacra vonatkozó indíték közel azonos arányban oszlik meg. A tandíjmentesség kihasználása ebben a mintában is a diplomával rendelkezőkre igaz leginkább, s az összes válaszadót tekintve előrébb került a ranglistán (a korábbi 70-ről 82-re).

Ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmünket, hogy a két almintában a belső motívumok tekintetében akkor jelenik meg jelentős különbség, ha meghatározó kulturális egyenlőtlenségek állnak fenn a két csoport tagjai között: a 2006-os vizsgálatban a szignifikánsan eltérő háttérű csoportok közül a diplomával rendelkezők bírtak nagyobb intrinszc ösztönzőerővel, még a 2009-ben készült felmérésben, ahol nincs jelentős eltérés a két almintá kulturális tőkéjét illetően, a belső motívumok egyformán fontosak. Ebből arra következtethetünk, hogy *a felnőttkori tanulást serkentő, éltető belső motiváció szorosan összefügg a felnőtt származási és saját családjának háttérjellemzőivel és kulturális klímájával.* A munkaerőpiac oldaláról érkező külső ösztönzőket tekintve a korábbi megállapításaink itt is érvényesnek tűnnek: a diplomával nem rendelkezők számára a leginkább fontos a diploma megszerzése és az ebből remélt könnyebb elhelyezkedés, még a diplomások a korábban kimutatott késleltetett haszonelvűségnek megfelelően ebben a vizsgálatban is erőteljesebben motiváltak a tandíjmentességet illetően. *A munka világából származó impulzus tehát olyan fontos tényezőnek tűnik, amely a válaszadók minimális kulturális egyenlőtlensége ellenére is meghatározó erővel bír, és eltérő befektetési stratégiát eredményez a két csoport tagjai között.* A kedvezőbb munkaerő-piaci pozíciók megszerzése a nem diplomások számára fontosabbak, tehát *ebben a mintában is megjelenik a fiatal korban elmulasztott vagy elhalasztott továbbtanulás felnőttkori kompenzációja.*

Az előző mintában a nem diplomások esetében hiányzó „kulcstényezők”, a belső motivációk azonban megjelennek, mindkét csoport tagjai egyaránt a tudásra mint értékre tekintenek. Ezt ugyancsak a hasonló családi háttérjellemzőkkel magyarázhatjuk, emellett szól az a tény is, hogy a családtagoktól érkező ösztönzés intenzitása ebben az esetben közel azonos, még az előző vizsgálatban a nem diplomások szülei és társai sokkal erőteljesebben biztatták gyermekeiket a tanulásra. A kezdeti ösztönzés azonban a tanulmányok alatt erőteljesen meggyengült, a diplomások családtagjai ezzel szemben nagyfokú segítséget nyújtottak a háztartási és gyermekgondozási teendőkben. Ebben a mintánkban a diplomások és nem diplomások családtagjai nemcsak a tanulmányok megkezdésekor mutattak magatartásbeli hasonlóságot, hanem a tanulmányok végzése alatt is: mindkét almintá tagjainak fele nagyon erősre értékelte a férfi társak által nyújtott támogatást (öt fokú skálán ötös érték), a szülők mintegy 40%-a segédkezett hasonló módon. Úgy tűnik tehát, hogy *a korábbi kutatáshoz képest kisebb kulturális egyenlőtlenségekkel induló hallgatók háttérében*

kisebb mértékű különbségek rajzolódnak ki a befektetési stratégiákban, és a nem diplomások esetében korábban tapasztalt rövid távú családi befektetések ebben a mintában hosszú távúnak bizonyulnak.

A gyermekgondozás időszakában végzett felsőfokú tanulmányokat megelőző alapvégzettség szerinti bontást követően megállapítottuk, hogy a mintába került válaszadók demográfiai háttérében nincsen szignifikáns különbség, feltehetőleg ez a kisebb kulturális egyenlőtlenség közel hasonló tanulásról szóló döntéshozatalt eredményezett, továbbá mindkét almintában magas belső motivációt idézett elő a felnőttkori tanulás megkezdésében. A tanulmányok folytatása alatt a szűk környezet kezdeti támogató magatartása egyik csoportban sem csökkent, és a tanulmányi eredményességben sem találtuk meghatározó eltéréseket. Ezek után még érdekesebb megvizsgálni az inaktívként végzett felsőfokú tanulmányokat követő időszakot, mivel a hipotézisünk a két csoport esetében eltérő tanulási hozammal számolt a megtérülési mezőket illetően.

7.3.2 A tanulása történő beruházás megtérülése a gyermekgondozási időszakot megelőző alapképzettség szerint

A tanulmányok kezdetére és a tanulmányok alatt elért eredményekre vonatkozó megállapítások után érkeztünk el hatodik hipotézisünk bizonyításához, amely a gyermekgondozási időszakot megelőzően szerzett különböző végzettségű hallgatói csoportok különböző mértékű tanulási megtérülését várta. Úgy gondoljuk, hogy a jellemzően kedvezőbb kulturális klímájú családokból érkező, magasabb alapképzettséggel rendelkező hallgatók felsőfokú tanulmányaik során és azt követően eredményesebben konvertálják tudásukat a munkaerőpiacon. Ezt a származási családban végbemenő szocializáció egész életre való kedvező hatásának tulajdonítjuk, amelyet kiegészít az iskolai nevelés, mivel az iskola által elvárt kulturális kódokat a magasabb kulturális tőkével rendelkező családok sarjai ismerik, ezért az iskolai rendszer őket részesíti előnyben. (Bourdieu 1978, Becker 1964, Ferge 1980) Más elgondolás szerint az iskolai végzettség egyre nagyobb szerepet kap a foglalkozási státusz elnyerésében, ugyanakkor a szülők státuszának az iskolai végzettségre gyakorolt csökkenő befolyásolását vetíti elő. (Treiman 1998) Ez utóbbi folyamat azonban az esélyegyenlőségi törekvések ellenére nem következett be, a családi háttér továbbra is erőteljes hatást gyakorol a gyermek iskolázottságára. (pl. Andorka-Simkus 1983, Róbert 1991) Pusztai (2009) az eredményes tanulmányi pályafutás háttérében kimutatta a tanárok és a tanulók között fennálló bizalmi, személyes törődésben megnyilvánuló viszony, valamint egy jól funkcionáló kulturális környezet jelenlétét.

A tanulmányi befektetések megtérülését azon rövid időszakban mérjük, amely a reintegrációt követően eltelt, függetlenül attól, hogy a diplomaszerzés után közvetlenül munkába állt a válaszadó, vagy továbbra is inaktív maradt (ebben az esetben is a reintegrációt követő éveket vesszük figyelembe). A korábbiakhoz hasonlóan, a munkaerőpiacon bekövetkezett olyan pozitív változásokat tekintjük a tanulásba történő befektetések hozamának, amelyek kapcsolatba hozhatók az újabb végzettség megszerzésével. Ide tartoznak a munkába való visszatérés körülményei, az elhelyezkedés sikeressége, az eredeti vagy az új állás munkaköre és juttatásai.

A munkavállalók foglalkozási mobilitását aszerint határoztuk meg, hogy a gyermekvállalás miatt megszakított szakmai életútban milyen változást idézett elő a felsőfokú végzettség megszerzése, milyen változások történtek (vagy nem történtek) a pozíció és beosztás tekintetében. A szándékolt inaktív életszakasz előtti és az azt követő változásokat vettük figyelembe, és ennek alapján a válaszadókat besoroltuk a lefelé mobil, a felfelé mobil és az immobilak közé. Lefelé tartó mobilitásúnak feltételeztük azokat a munkavállalókat, akik a reintegrációt követően az előzőnél alacsonyabb beosztásba kerültek, kisebb jövedelemre tesznek szert, vagy alacsonyabb presztízsű álláshoz jutottak. Ezzel szemben a felfelé mobilitás jellemzőjének tartjuk a magasabb presztízsű és státuszú állást elnyerőket, ami magasabb fizetéssel, kedvezőbb munkakörülményekkel jár, vagy az eredeti munkahelyükön tettek előrelépést a ranglétrán. Változatlan helyzetűnek tekintjük azokat, akik a diplomaszerzést és reintegrációt követő a munkaerőpiac elhagyását megelőző beosztásukba hasonló feltételekkel tértek vissza, tehát megőrizték eredeti pozíciójukat és nem kerültek rosszabb helyzetbe, viszont az eltelt néhány évben még nem tapasztaltak pozitív változásokat szakmai életútjukban.

A rendszerváltást követő tizenöt év társadalmi mobilitásvizsgálatából kiderül, hogy a társadalmi helyzetet a munkából való kiszakadás jobban veszélyezteti, mintha a munkaerőpiacon marad – akár még rosszabb foglalkozási pozícióban is – a munkavállaló, is. (Kolosi-Róbert 2004, 70) A megszakított foglalkozási pályájú munkavállalók között nagyobb arányban mutatkozott lefelé mobilitás, a nőkre pedig általánosan igaz, hogy ritkábban mobilak felfelé, mint a férfiak. A gyermekgondozási időszakot követő mobilitásvizsgálat tanulsága szerint pedig a munkavállalók többsége immobilnak mutatkozott, a korábbi munkakörbe tér vissza. (Harcsa 2008) Ennek ellenére mi a kiinduló hipotézisünk alapján arra számoltunk, hogy a gyermekgondozási szabadságot megelőzően már diplomát szerzett nőket javarészt a felfelé mobilak között találjuk, még a diploma nélkülieket a változatlan helyzetűek (esetleg néhányukat a lefelé mobilak) táborában.

25. táblázat A diplomaszerzést és reintegrációt követő foglalkozási mobilitás előző iskolai végzettség szerint, százalék (N=105)

Foglalkozási mobilitás	Nem volt diplomás	Diplomás volt
Felfelé	43,1	31,5
Változatlan	56,9	68,5
Lefelé	0	0
Összesen	100	100

A 25. táblázatban látható eredmények felülírják várakozásunkat: a szignifikáns összefüggést nem tartalmazó adatok alapján a korábban diplomával nem rendelkezők elhelyezkedése sikeresebbnek bizonyult, 43%-uk lépett előre korábbi pozíciójához képest, még a diplomások 32%-a tette ezt meg. Elképzelhető, hogy a nem diplomások nagyobb arányú felfelé mobilitása abból következik, hogy a középfokú végzettségük birtokában végzett munkájukhoz képest a diploma megszerzésével kedvezőbb pozícióba jutottak, így az első megtett lépésük „hosszabb” volt, mint a korábban is értelmiségi munkát végző diplomásoké, akik nagyobb részt (69%) változatlan körülmények között dolgoznak tovább. Lefelé történő mobilitásra egyik csoport tagjainál sem volt példa, ez azt mutatja, hogy az inaktív időszakban a tanulásba történő beruházások első megtérülése – a korábbi munkaerőpiaci státusz megőrzése – megtörtént. A nem diplomások kedvező előrejutását a korábban hiányzó felsőfokú végzettség megszerzésének tudtuk be, figyeljük meg, vajon nagyobb számban keresetek-e új végzettségüknek megfelelő munkahelyet vagy munkakört. A kérdőív egyik kérdése alapján elmondható ugyanis, hogy (a 2006-os vizsgálatához hasonlóan) jellemzően a diplomások kívántak visszatérni az előző munkahelyükre a szülési szabadság után, még az új lehetőségeket kereső nem diplomások új végzettségüknek megfelelő munkakört igényeltek, és a tanuláshoz vezető motívumsorában is erősebbnek mutatkozik az előrelépés lehetősége.

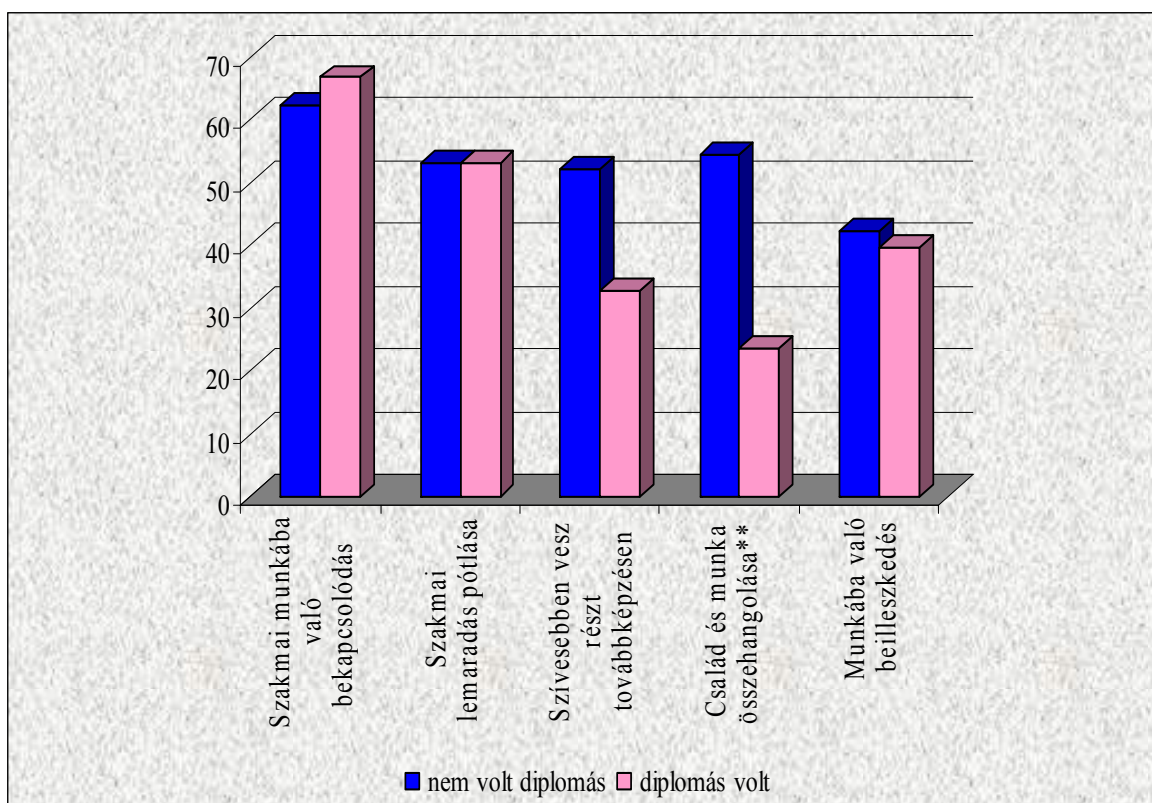
A korábbi tervek megvalósulása nyomon követhető: a munkaviszonnyal rendelkező diplomások 70%-a tért vissza eredeti állásába, a nem diplomásoknak 55%-a. Az új munkahely keresésének okát firtató kérdéssorban ugyanakkor jelentős eltérést nem tapasztalunk a két csoport esetében, az állást változtatók közül hasonló arányban indokolták a döntésüket a magasabb fizetéssel vagy felsőfokú végzettséghez mért munkakörrel járó feladatvállalással. Két, egymással összefüggő területen mutatkozik nagyobb eltérés: a kedvezőbb munkaidő, valamint a család és a munka összeegyeztethetősége a nem diplomásokat készítette inkább munkahely-váltásra, úgy tűnik tehát, hogy a tanulásba történő befektetések a munkán keresztül a magánéletben is megtérülnek, különösen a korábban alacsonyabb munkaerőpiaci státuszban dolgozó nem diplomások esetében.

A korábbi munkahelyre visszatértek tapasztalatait megvizsgálva – az állásváltoztatókhoz hasonlóan – nem találunk jelentős eltérést a két almintánk között. Mindkét csoport tagjai hasonló arányban (közel 40%) érzik úgy, hogy egyelőre nem történt komolyabb változás a korábbi munkavégzéshez képest, de mindkét esetben közel 20%-uk számolt be a munkafeltételek kedvező változásáról. A diplomások között több olyan nőt találunk, akit a reintegráció után előléptettek, és fizetésemelést is kaptak (43%, szemben a nem diplomások 30%-ával), a nem diplomások között azonban mintegy tíz százalékkal magasabb azok aránya, akik jövedelememelkedés nélkül feljebb léphettek a ranglétrán. A kollégák viszonyulása az új végzettséggel visszatért munkaerőhöz mindkét csoportban hasonló mértékűnek mondható, kevés ellenzője akadt az inaktív évek alatti tanulásnak, illetve kevesen tartották szükségtelennek a felsőfokú végzettségű munkaerő visszatérését. Egy tekintetben találunk eltérést: a diplomásokra igaz inkább, hogy a munkahelyen szükség volt a magasabb kvalifikációra, a nem diplomások esetében az kevésbé mondható el; ezek szerint a munkahelyi elvárások kevésbé motiválhatták a diplomával nem rendelkezőket a tanulmányi beruházásokban.

A munkába történő visszatérés és a felsőfokú tanulmányok közötti kapcsolatot kutatva felállítottunk egy értékskálát, ahol a tanulás megtérülését váró területeket soroltuk fel, a 8. ábrán a magasra értékelt (négyes, ötös pontszámot elért) válaszok alapján tüntettük fel a kialakult sorrendet. Az összes válaszadót tekintve az inaktív évek alatt végzett tanulmányok hatása leginkább a munkavégzés szakmai területén érződik, a megkérdezettek 70-80%-a érezte úgy, hogy a kiesett évek alatt folytatott tanulás segítette a szakmai munkába való bekapcsolódást vagy a lemaradások pótlását. A nem diplomások magas arányban nyilatkoztak úgy, hogy a korábbinál szívesebben kapcsolódnak be a szakmáját érintő felnőttoktatásba, képzésbe. Ezt kiemelten fontos eredménynek tartjuk, amely bizonyítja a gyermekvállalás miatt bekövetkezett munkaerőpiac-elhagyás időszakában végzett tanulmányok szükségszerűségét, a tanulási beruházás megtérülését a reintegrálódás pillanatában. A felsőfokú tanulmányokba történő beruházás tehát nemcsak a munkavállaló, hanem a munkaadó oldalán is megtérül a gyors és zökkenőmentes, többletköltséget (betanítás, átszervezés stb.) nem igénylő reintegráció során.

Az ábrán ugyan nem tüntettük fel a szociális beágyazódás megtérülési mezőbe tartozó hozamokat, de a válaszadók többsége szerint (60-70%) a felsőfokú tanulmányok kedvezően hatottak a munka világába történő visszatérésre, szignifikánsan a nem diplomások körében nagyobb arányban. Esetükben méginkább megmutatkoztak a családi élet átszervezésének előnyei, a társas környezet előnyös hatással bírt a hallgatók életpályájára.

8. ábra A felsőfokú tanulmányok hatása a munkavégzésre előző iskolai végzettség szerint, százalék (N=120)

Az eddig bemutatott eredményekből úgy tűnik, hogy a megelőző iskolai végzettségre és az egyenlőtlenségek továbbélésére felállított hipotézisünk a minta homogén összetételének köszönhetően nem bizonyítható. A munkába történő visszatérést követő időszakban számottevő megtérülését találtuk a tanulmányi befektetéseknek a szakmai és magánélet területén, azonban a korábbi vizsgálatunkhoz jól használhatót almintáink között elenyésző szignifikáns különbséget találtunk. A korábbi vagy új munkahelyre visszatérők munkatapasztalata, megtérülési mértéke hasonló volt, a bemutatott eredményeken túl számos egyéb változónál kerestünk szignifikáns eltérést, eredménytelenül.

A tanulmányok kezdetén és folyamán tapasztalt kismértékű kulturális esélyegyenlőtlenség prognosztizálta a kimenetet követő esélyegyenlőséget, de a számos lefuttatott negatív szignifikanciateszt igazolta is ezt. Mindebből azonban levonható az a fontos következtetés, hogy *a hasonló kulturális klímájú, de eltérő iskolai végzettségű felnőttek tanulmányi befektetéseinek munkaerő-piaci megtérülései nem eredményeznek jelentős mértékű eltéréseket*. Ez az eredmény lényegében összhangban áll a kulturális reprodukció elméletével, mivel a továbbtanulás irányát befolyásoló családi háttér hatása, és a szülők által a gyermekekbe fektetett kulturális tőke olyan erősnek bizonyul, hogy a kései tanulásra, illetve munkavállalásra is hatást gyakorol. A családi vagyon öröklés révén átadható vagyon egy

részének oktatási beruházásokra történő átváltásával a szülők vagyoniuk egy részét „igazolt kulturális tőke” formájában hagyják gyermekeikre. (Bourdieu 1978, 263) A 2006-os vizsgálatban ellenben láttuk, hogy a jelentősen eltérő kulturális háttérből származó, különböző szinten kvalifikált hallgatók tanulmányi eredményessége is jelentősen eltért, ugyanazon válaszadókon végzett panelvizsgálat esetében valószínűleg meghatározó különbségeket produkált volna az egyes megtérülési mezőkön.

A tanulási befektetések munkaerőpiaci megtérülésének magyarázatát új koncepció mentén kell vizsgálni, ennek érdekében nem a *múltbeli* jellemzőkre (a válaszadók megelőző iskolai végzettsége, kulturális tőke) fókuszálunk, hanem az egykor felsőfokú tanulmányokat folytató munkavállalók *jelenlegi* munkaerőpiaci helyzetéből indulunk ki. A következő fejezetben tehát az egyes tanulmányi megtérüléseket munkaerő-piaci sikeregységeknek tekintjük, és az így kirajzolódó „sikerességi csoportok” mentén vizsgáljuk a tanulási befektetéseket és megtérüléseket.

7.4 A tanulmányi beruházások megtérülése a munkaerő-piaci sikeresség szerint

A dolgozatunk elméleti részében részletesen tárgyaltuk az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás összefüggését, amelynek lényege, hogy a magasabb végzettség növeli a gazdasági aktivitást, ami leginkább a felsőfokú végzettségre mondható el. (pl. Nagy 2000, Fréz 2001b) A kilencvenes években kiteljesedő felsőoktatási expanzió és a munkaerőpiac javuló képzettségi szintje ellenére a vizsgált időszakban a diplomások elhelyezkedési esélyei nem csökkentek, foglalkoztatásuk jelentősen nőtt, a munkanélkülivé válás esélyei alacsonyak, a többlet-iskolázottság hozama nem csökken. (Galasi 2004a és 2004b) Az egyre magasabb képzettségű munkakínálat egyúttal rugalmasabbá is vált, emelkedett a diplomás munkaerőt igénylő munkahelyek száma. (Kézdi et.al. 2004) Ugyanakkor a munkaerőpiacon a női foglalkoztatottság terén számos olyan negatívumot véltünk felfedezni, amelyek hátráltathatják és késleltethetik a tanulásba történő befektetéseket, mivel nem nyújtanak biztos hozamokat, gondoljunk a bérhátrányra, az üvegplafon jelenségre vagy a munkaerő-piaci szegregációra. (ld. Nagy 1997, Kürtösi 2004, Koncz 2006) Annak ellenére, hogy a női tudástőke kevésbé eredményesen konvertálódik munkaerő-piaci tőkévé (Koncz 1994), a nők egyre magasabb arányban vesznek részt a felsőoktatásban, részvételi arányuk minden tagozaton meghaladta a férfiak arányát. A nők magas továbbtanulási hajlandóságának az okát az eltérő nemi szocializációban, a különböző tőkék hangsúlyozottságában láttuk (Coleman 1974, DiMaggio 1998, Bukodi 2000, Blaskó 2002), azonban továbbra is kérdéses, hogy a nők számára kevésbé kedvező munkaerőpiacon végbemegy-e a tanulási befektetések megtérülése.

A tanulási beruházásokról való döntések során az egyén gazdaságilag fontolja meg a kiadások és bevételek várható arányát, és ezek után dönt a különböző társadalmi pozíciókba juttató bizonyítványok megszerzéséről (Becker 1964), a nők esetében a családban betöltött szerepek ellátása is mérlegre kerül, s többnyire hátráltatja a felnőttkori tanulást (Györgyi 2004b), – az általunk vizsgált alapsokaság esetében mindez egy speciális életszakaszban történik. Azonban az újratermelődő társadalmi megosztást meghatározó „struktúrageneráló viszonyok” (tudás, tulajdon és hatalom) többek között az egyén képességétől, pozíciójától, munkakörülményétől is függ (Ferge 1982, 44), amelyeknek emelésével a kisgyermeket nevelők nemcsak a munka világában, hanem a magánéletben is eredményesebben teljesítenek. A tanulási befektetések hozamát ezért nemcsak a munkaerő-piaci megtérülésekben keressük, hanem figyelembe vesszük a különböző tőkefajták gyarapodásának családi életre gyakorolt hatását, és egyéb megtérülési mezőket feltételezünk.

7.4.1 A munkavállalók háttere és a munkaerő-piaci megtérülési mező

A kutatás során felkeresett, inaktív évei alatt felsőfokú tanulmányokat folytató, de azóta újból munkába állt nőket megkérdeztük a munkába történő visszatérésük körülményeiről, a korábbi munkahelyen tapasztalt változásokról, az új állás keresésének eredményességéről, az új végzettségének munkaerő-piaci hasznosításáról, az újbóli munkába állás magánéletre gyakorolt hatásairól. A felsőfokú tanulmányok megszerzését követő reintegráció során tapasztalt munkaerő-piaci változások mérésére szolgáló változók szolgáltatták az alapot az alminták létrejöttének.⁴⁷ A változókat súlyoztuk, és összegeztük aszerint, hogy a válaszadó a korábbi munkahelyére tért vissza, vagy új állást keresett, majd az átlaghoz képest elfoglalt hely szerint két értéktartományra osztottuk a mintát. Az átlag feletti értéktartományba tartozókat *sikeres befektetők*nek neveztük el, ami jelzi a tanulmányok sikeres hasznosítását, a tanulásba történő befektetések első megtérüléseit a munkaerőpiacon. A másik almintát a *kevésbé sikeres befektetők* nevet kapta, amely csupán a megkérdezés pillanatának állapotát tükrözi, hiszen a reintegráció óta eltelt időszak túlságosan rövid ahhoz, hogy sikertelen befektetőkről beszélhessünk, ezért az almintát teljes neve az „egyelőre megtérülést még fel nem mutató, kevésbé sikeres befektetők” lehetne. A 26. táblázatban

⁴⁷ Az alminták kialakításához felhasznált változók: előléptették fizetésemeléssel, előléptették fizetésemelés nélkül, jobb munkafeltételek között dolgozhatott tovább, változatlan körülmények között dolgozott tovább, nem vették figyelembe a diplomát, elbocsátották, az új állása új végzettségének megfelelő munkakört biztosít, az új állása új végzettségének megfelelő fizetést biztosít, megfelelő munkakörülmények, munkaidő, munka és család összeegyeztethetőbbé vált, az új diploma megkönnyítette vagy nem az álláskeresést, az általa elvégzett szak megkönnyítette vagy nem az álláskeresést, a tanulmányok előtti és utáni foglalkozásában vagy/és beosztásában felfelé/lefelé irányuló (vagy változatlan) mobilitás valósult meg, egyéni megítélés szerint (nem) piacképes a diplomája.

összefoglaltuk a diploma munkaerő-piaci hasznosításának lehetőségeit mérő változók alapján létrehozott alminták jellemzőit, a visszatérés iránya szerint elkülönítve. A minta nagyobb hányada (63%) a sikeres befektetők közé tartozik, 76 fő esetében történtek olyan kedvező változások a munka világába való visszatérést követően, amelyek összefüggésbe hozhatók a diploma megszerzésével. *Ez a magas arány önmagában komoly eredmény, és azt mutatja, hogy a szándékolt karriertörés időszakában végzett tanulmányi befektetések a sikeres elhelyezkedésen túl egyéb hozadékokkal is járnak, amelyek egy része rövid időn belül jelentkezett a reintegrálódást követően.* További 45 válaszadó esetében (37%) ez egyelőre még nem mondható el, *de a korábbi pozíciók megtartása, és a lefelé irányuló mobilitás elkerülése tulajdonképpen sikeres reintegrációként értékelhető, és várhatóan később történik meg a stagnáló karrierszakaszból való kimozdulás.*

26. táblázat A sikeres és kevésbé sikeres befektetők jellemzői

A munkába való visszatérés iránya	Sikeres befektetők	Kevésbé sikeres befektetők
Korábbi munkahelyre visszatérők között	előléptették	változatlan körülmények között dolgozott tovább, nem változott a pozíciója és a feltételek
	fizetésemelést kapott	
	kedvezőbb munkafeltételek között dolgozhatott tovább	elbocsátották
Új munkahelyen elhelyezkedők között	új végzettségének megfelelő munkakörben dolgozik	a megszerzett végzettség nem jelentett előnyt
	új végzettségének megfelelő a jövedelme	
	megfelelő munkakörülmények	
	munka és család összeegyeztethetőbbé vált	
Korábbi munkahelytől függetlenül	felfelé irányuló mobilitás	lefelé irányuló mobilitás
	egyéni megítélés szerint piacképes a diplomája	egyéni megítélés szerint nem piacképes a diplomája

A munkaerő-piaci sikeresség szerint kialakult két csoport demográfiai háttérmutatóiban egyedül a családi állapot tekintetében adódik szignifikáns eltérés, a kevésbé sikeres befektetők között több az élettársi kapcsolatban élők és az elváltak száma, ez utal a kiegyensúlyozott családi háttér fontosságára, és jelzi a munkahelyi és magánéleti szféra egymásra való hatását. (ld. pl. Dobossy 2000). A férfi társak iskolai végzettsége szinte azonosnak mondható, mindkét csoportban a férfiak közel fele felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és alig több mint egytizedük alacsony végzettségű. A válaszadók édesanyjainak képzettségi összetétele szintén egyezik, itt kevés diplomásat találunk (14-15%), 45% körüli

mindkét csoportban az érettségizett anyák aránya, s ettől alig kevesebb az alsófokú végzettségűeké. Az édesapák esetében árnyaltabb az összetétel: alsófokon ugyan mindkét almintában 48%-os részarányt találunk, viszont a kevésbé sikeres befektetők apáinak 42%-a, a sikeres befektetők apáinak 33%-a rendelkezik középfokú végzettséggel, a diplomás apák aránya azonban a sikeres csoport tagjainál magasabb (20%, szemben a 9%-kal).

Mindkét csoportba tartozó nőknek jellemzően két gyermeke van, a kevésbé sikeresek között mindössze hat százalékponttal magasabb a háromgyermekesek aránya; a gyermekszám – amely a munkavállalási hajlandóságra hatással van (ld. Nagy 2001) – a reintegráció sikerességét esetünkben nem befolyásolta. Az újbóli munkavállalásra a lakóhely típusa sincs meghatározó befolyással, a sikeresek között valamennyivel (7%-kal) több nagyvárosi lakost találunk, és kevéssel kisebb a kistelepüléseken élők aránya (6%-kal). A további demográfiai háttérváltozókra sem mutatható ki szignifikáns összefüggés vagy erős korreláció. Úgy tűnik tehát, hogy *a munkaerő-piaci sikerességre a demográfiai háttér nincs erőteljes hatással*, annak ellenére, hogy társadalmi és kulturális tőke kiaknázását és felhasználását várnánk a fizetett munka világában. (pl. Róbert 2001, Blaskó 2002) A demográfiai háttér hatását kizárva, a tanulmányi háttér befolyását feltételezve vizsgálódunk tovább, ami egyben az iskolai eredményesség és a munkaerő-piaci sikeresség közötti kapcsolatot feltételező harmadik hipotézisünk vizsgálatát is jelenti.

7.4.2 A tanulmányi eredményesség és a munkaerő-piaci megtérülési mező

A korábban megfogalmazott hipotézisünk szerint kapcsolat van az iskolai eredményesség és a munkaerő-piaci sikeresség között, gondoljunk a magasabb tőkefajttákkal rendelkező, eredményes tanulók munkaerő-piaci pozicionálási lehetőségeire. Ennek a hipotézisnek a felülvizsgálatához az előbbieken létrehozott alminták kiválóan megfelelnek, hiszen pontosan a munkaerő-piaci sikeresség szerint hoztuk létre őket; a tanulmányi eredményesség mérésére a kérdőív azon blokkját használhatjuk fel, ahol az inaktív életszakaszban végzett tanulmányokra kérdeztünk rá. Feltételezzük, hogy azok esetében, akik a munkaerőpiacon a reintegráció után tapasztalták a tanulási megtérülések első jeleit, a tanulói évek alatt kimutatható egyfajta tanulmányi előny. Ezt az előnyt keressük az intézmény- és szakválasztás viszonylatában, a nyelvtudás terén, a diplomaszerezés körülményeiben, és a diploma minősítésében.

A felsőfokú intézményt tekintve a Debreceni Egyetem egykori hallgatói kerültek nagyobb súllyal a mintába (70%), a Nyíregyházi Főiskolát a válaszadók mintegy harmada képviseli. A sikeres befektetők háromnegyede a Debreceni Egyetemen végzett, a másik csoportban az arányuk kisebb (61%), a nem szignifikáns eltérés jelzi az egyetemi végzettség

jobb hasznosíthatóságát a munkaerőpiacon, de esetünkben nem magyarázó erejű. A karonkénti megoszlást tekintve nem találunk lényegi különbséget, mindkét csoportban legnagyobb arányban bölcsészhallgatók kerültek, a sikeres befektetők között valamennyivel magasabb a két intézmény természettudományi karain végzetek aránya. Érdekes módon magas számban jelennek meg a sikeresek között az óvodapedagógusok és az egészségügyi kar abszolváltjai, akiket az oktatási, szociális és egészségügyi szféra válságos helyzete miatt inkább soroltunk volna a másik csoportba, ahol azonban éppen a nem idegondolt gazdálkodástudományi (NYF) és jogi (DE) kar képviselői találhatók valamennyivel magasabb arányban. Lehetséges, hogy az utóbbi két karon megszerezhető, piacképesnek vélt szakmák túltelítettek, vagy hosszabb távon térülnek meg, még a korábban felsorolt karok hallgatói, akik jórészt az állami szféra alkalmazottjai, a korábbi pozíciójukhoz képest korábban léphettek előre új besorolásuk szerint. A szakonkénti megoszlás alátámasztja ezt a vélekedést, a javarészt tanári pályához köthető szakok (pl. magyar, idegen nyelvek, biológia), valamint az óvodapedagógia, szociálpedagógia, diplomás ápoló szakok egykori hallgatóinak legnagyobb része a sikeres befektetők csoportjában jelenik meg, még a jogászok, művelődésszervezők a másik oldalon (kivételt képez a gazdálkodási szak).

A sikeres befektetők nemcsak objektív mércével mérve bizonyultak sikereesebbnek a szakválasztás terén, minthogy az adott szakma megszerzése kedvezőbben pozícionálta őket a munkaerőpiacon, hanem a válaszadók egyéni meglátása is erre mutat rá. Ez derül ki arra a kérdésre adott, szignifikáns összefüggést mutató válaszból ($p=0,004$), ami az egykori szakválasztásra kérdezett rá: a sikeresek csoportjába tartozók háromnegyede utólag is helyesnek érzi döntését, ma is ugyanerre a fakultásra iratkozna be, még a másik csoport fele másik szakot választana. A szöveges válaszban a „jól választók” a diplomában szereplő szak gyakorlati életben való hasznosításával, a munkahelyi elvárásokkal, a korábbi alapképzettségének hasonlóságával indokolja döntésének helyességét, és örvendetes módon számos esetben megjelenik az intellektuális kibontakozásra utaló érdeklődés, a szakma szeretete is. A szak iránti csalódottságban többnyire a szakmában történő nehéz elhelyezkedés ténye fogalmazódik meg, de több válaszadó megemlíti a képzésben tapasztalt hiányosságokat.

A tanulmányi eredményességet befolyásolhatta a gyermekgondozási időszakot megelőző iskolai végzettség jellege. A két almintába azonos, fele-fele arányban kerültek az inaktív életszakasz előtt diplomával nem rendelkezők és a diplomások, az alapképesítés tehát nem befolyásolta a tanulási befektetések megtérülését. A korábbi felsőoktatási tapasztalatok, vagy azok hiánya azonban összefüggésbe hozható a tanulmányi eredményességgel és a megtérüléssel. A felsőfokú végzettséggel korábban nem rendelkezőket megkérdeztük, nem érezték-e hátránynak a felsőoktatási tapasztalatok hiányát, azt gondolván, hogy ez negatív

módon befolyásolta a tanulmányaikat; elgondolásunk azonban nem igazolódott, mindkét csoport tagjai nagy arányban (85-90%) elutasították, hogy emiatt hátrányt szenvedtek volna.

Hasonlóképpen a korábban is diplomás válaszadókról azt feltételeztük, hogy a felsőoktatásban töltött időszak alatt szerzett jártasság segítette az újabb oklevél megszerzését, ez viszont mindkét csoport közel 80%-ában bebizonyosodott. A válaszadók indoklása két területre koncentrálódik, az egyik a formális tudás: „előzetes tudással rendelkezett”, „a korábban megszerzett tudásra építhetett”, „ismerte a tananyagot”, a másik az informális tudás: „tudta, hogyan tanuljon, ismerte az oktatási rendszert”, „tisztában volt a követelményekkel, vizsgákkal”, „tudta, mi a feladata a szorgalmi és vizsgaidőszakban, ismerte a könyvtár használatát”, „megfelelő rutint szerzett”. Úgy tűnik tehát, hogy az általunk megkérdezett elsődiplomás felnőtt hallgatók a kvalifikációs egyenlőtlenség hátrányát nem érezték, a többedik diplomájukat szerzők viszont előnyben érezték magukat a nem diplomás társaikhoz képest. A munkaerő-piaci sikerességre azonban ez nem volt jelentős hatással, hiszen mindkét csoportban közel azonos eredményeket kaptunk.

A tanulmányi és munkaerő-piaci eredményesség összefüggését vizsgáltuk az intézmény- és szakválasztás, illetve az alapvégzettség szempontjából, ezek alapján azonban nem vonhattunk le általános konzekvenciát. Nagyobb magyarázóerőt várunk a tanulási eredményesség objektív mutatójának, a diploma minősítésének vizsgálatától, feltételezve, hogy a munka világában jobban teljesítők a tanulásban is jeleskedtek. A kapott eredmény azonban megcáfolja ezt a vélekedésünket, és a várakozásunkkal ellentétes kép rajzolódik ki: a kevésbé sikeres befektetők diplomájának átlaga (4,17) valamennyivel magasabb, mint a sikeresek csoportjáé (4,06). Egyik csoport tagjai között sem találunk olyat, aki elégséges eredménnyel zárta felsőfokú tanulmányait, a közepes diplomák is kis számban jelennek meg, de meglepő módon a sikeresek csoportjában magasabb arányban (14% szemben a 4%-kal). A négyes érdemjegyet tartalmazó oklevelek a kevésbé sikeresek birtokában vannak nagyobb arányban (74%-65%), a jelessel diplomázottak aránya csaknem azonos (21%-20%). A nem szignifikáns eredmények azt jelzik, hogy a rövid távon mért megtérülések nincsenek összhangban a tanulási befektetések minőségével, amennyiben a tanulmányi időszakot lezáró dokumentum minősítését minőségnek tekintjük.

A levelező tagozaton végzett felsőfokú tanulmányok lezárását vizsgálva bevonhatjuk az elemzésbe a diploma megszerzésének körülményeit, az államvizsga esetleges akadályait, vagy az esetleges halasztás tényét, amelyek a tanulásban felmerülő problémákra utalhatnak. A kérdőívben rákérdeztünk a felsőfokú tanulmányok megkezdésének évére, az államvizsga évének és a diplomaszerzés évének pontos idejére. A válaszok alapján kiderül, hogy mindkét csoportba tartozók azonos, kétharmados arányban szerezték meg diplomájukat közvetlenül az

államvizsga évében, a többiek a nyelvvizsga hiánya miatt egy-két évvel később tudták ezt megtenni. A csoportok között e tekintetben tehát nincs eltérés, de a válaszadók egyéni meglátása szerint jó nyelvismerettel a sikeresek bírnak nagyobb arányban (92%), a másik csoport tagjai közül kevesebben állítják ugyanezt (79%). Állami nyelvvizsgát a két almintá tagjai azonos hányadban szereztek (60% körül), és mindkét esetben tíz százalék alatti a több dokumentált nyelvtudással rendelkezők aránya. A tanulmányok megszakítása terén sem találunk érdemi különbséget, mindkettő csoportban tizenöt százalék körüli azok aránya, akik halasztottak, a passzív félének száma azonban a kevésbé sikereseknél valamennyivel magasabb, átlagosan 3,5 szemeszter, még a másik csoportnál 2,7 félév. A halasztást legtöbb családi okokkal, ezen belül újabb gyermek születésével indokolták, néhány esetben fordul elő egészségügyi vagy egyéb probléma (pl. szakdolgozati hiányosság, oktatóval támadt konfliktus).

A tanulmányok időszak vizsgálata során megállapítottuk, hogy a tanulás terén nyújtott teljesítmény és a munkaerőpiacon elért eredmények között kevés érdemi összefüggés áll fenn, s az is ellentétes az előfeltevésünkkel. Hipotézisünkben azt állítottuk, hogy a tanulásban jobban teljesítők korábban aratják le az első megtérüléseket a munkaerőpiacon, ezzel ellentétben *a sikeres befektetők rosszabb tanulónak bizonyultak, még a kevésbé sikeres befektetők jobb eredményekkel büszkélkedhetnek.* Az egész mintát tekintve elmondható, hogy a kisgyermek (és esetlegesen munka) mellett egyetemen és főiskolán tanuló nők tanulmányi teljesítménye kimagasló, a diploma minősítésnek átlaga (4,1) és az egyéb jellemzők alapján is eredményesnek mondhatók. A tanulmányok ezen szegmenseit tekintve (alapképzettség befolyása, nyelvismeret, felsőoktatási intézményben töltött idő, halasztott félének száma, államvizsga és diplomaszerzés időpontja) nem találtunk nagymértékű eltéréseket a két almintá között.

A tanulási teljesítményhez szorosan nem kapcsolódó, de a tanulmányi eredményességhez tartozó szakválasztás terén azonban akadt egy fontos különbség, mégpedig a befektetés tartalmát, irányát tekintve. A sikeres befektetők szignifikánsan nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a tanulásról szóló döntés során a megfelelő szakot, szakirányt választották, még a kevésbé sikeresek módosítanák korábbi elhatározásukat, ez visszavezethető a munkaerőpiacon tapasztalt első hozamokra vagy annak hiányára. Mindebből arra következtethetünk, hogy *a tanulási döntések és azok megfelelő előkészülete* (ebben az esetben a munkaerő-piaci kereslet-kínálat feltérképezése, a megfelelő szak kiválasztása, intézményi informálódás) *erőteljesebb hatással van a tanulási megtérülésekre, mint a tanulási folyamatban felmutatott eredményesség.*

7.5 A gyermekgondozási időszakban folytatott tanulmányok hatásvizsgálata

A gyermekgondozási időszakban felsőfokú tanulmányokat végző, időközben újból munkába állt nőket középpontba állító kutatásunkban a munkaerő-piacon jelentkező első megtérülések alapján létrehozott almintáinkat vizsgáltuk, amikor is a munkaerő-piaci sikerességet nem tudtuk visszavezetni sem a kulturális tőkebeli, sem a tanulmányi eredményességi különbségekre. Továbbra is nyitott kérdés maradt tehát az, hogy miben kereshető a tanulási befektetések munkaerő-piaci megtérülése, illetve meg nem térülése ennek a populációnak az esetében. Mivel a tanulási folyamat megkezdésében (demográfiai háttér) és a tanulási folyamat alatt (tanulmányi eredményesség) lényegi eltérés nem mutatkozott, a jól körülhatárolható demográfiai és minősítési mutatók után megkíséreljük a *tanulás iránti attitűd* feltérképezését, amelynek nehézsége, hogy a beállítódás általánosan közvetlenül nem megfigyelhető, csak következtetni lehet rá (Halász 1979), ezért a tanulmányokhoz vezető motivációkból, a tanulmányi eredményességből és a felnőttkori tanulásra vonatkozó jövőtervekből próbálunk következtetni a válaszadók tanuláshoz való viszonyára. A belső motívumok (pl. tudásvágy, érdeklődés, kíváncsiság) jelenléte feltételezi a tanuláshoz való pozitív viszonyt, ezért ezeknek az indítékoknak a kisgyermeket nevelő tanulóknál történő megjelenésére hangsúlyozottan figyelünk.

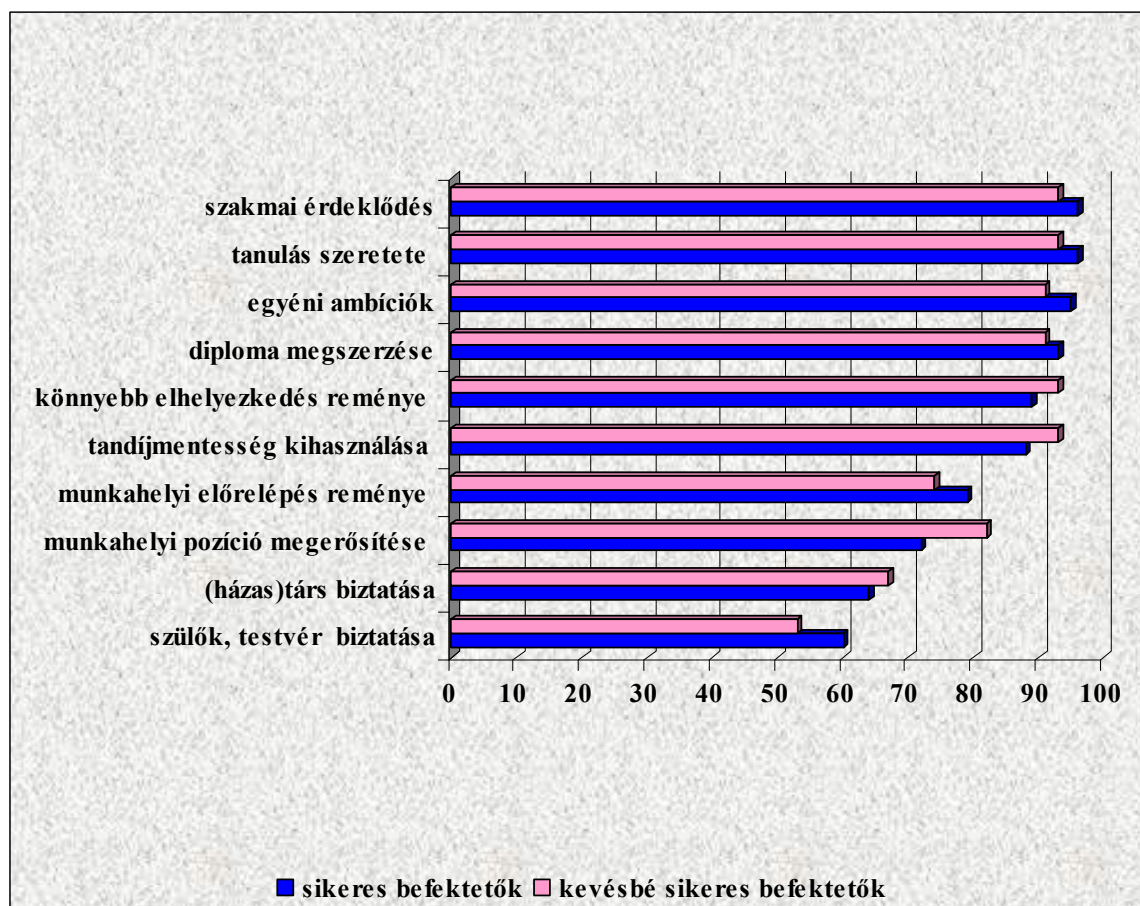
A külső ösztönző tényezők a vizsgált populációknál ugyancsak lényegesek, mivel a szándékolt karriertörést követően a munkaerő-piaci kihívásoknak próbálnak megfelelni. A két motivációs kategória között nem kívánunk értékkülönbséget tenni, annál is inkább, mivel nem lehet élesen elválasztani, sőt, egyéb kategorizálási lehetőség is létezik, ahol ezek egymásba játszanak. (ld.pl. Maróti 2002a, Reiss 2004) A tanuláshoz való viszonyulásra utal továbbá az is, hogy válaszadóink a felsőfokú képzés befejezése után milyen további tanulási tervekkel rendelkeznek. Ez utóbbi kérdéskör elemzése során felülvizsgáljuk az utolsó hipotézisünket is, amelyben azt állítottuk, hogy az általunk vizsgált alapsokaság tanulási hajlandósága növekszik a felsőfokú tanulmányok hatására, és megtérüléseket eredményez az intellektuális mezőben.

7.4.1 A felsőfokú tanulmányok megkezdéséhez vezető motívumok

A felsőfokú tanulmányokról szóló döntéshozatalban a tanuláshoz vezető indítékok fontos szerephez jutnak, ezért a 2006-ban végzett kutatáshoz hasonlóan ebben a kérdőívben is arra kértük a kitöltőket, hogy az egytől ötig terjedő skálán értékeljék az általunk felkínált indítékokat. A 9. ábrára pillantva azonnal látható, hogy a két almintá között minimális eltérés

jelenik meg a sorrendiség tekintetében, azonban a kisebb eltérések mögött eltérő tanulási attitűd sejthető.

9. ábra A tanulmányok megkezdésének indítékai az egyes almintákon belül, százalék (N=121)

A sikeres befektetők csoportjában az első három helyen a belső motívumok (szakmai érdeklődés, tanulás szeretete, egyéni ambíciók) állnak, a kevésbé sikeres befektetőknél is magas értéket ért el a szakmai érdeklődés és a tanulás szeretete, azonban a százfokú skálára átszámított érték szerint 90 feletti a tandíjmentesség kihasználásának ténye és a könnyebb elhelyezkedés reménye is (külső ösztönzőerők). A munkaerőpiac oldaláról támasztott elvárások mindkét csoportban magas értéket értek el, azonban – az előrelépés reményét kivéve – a kevésbé sikereseket ösztönözték inkább a tanulmányok megkezdésére. A diploma megszerzésének kíváncsága mindkét csoport külső motivációi között vezető szerepet játszik, ami utalhat a kredencializmus jelenségre (Collins 1979), a minél magasabb iskolai végzettség elérésére való törekvés mindkét csoportot közel hasonló arányban jellemzi. A bizonyítvány leértékelődéséről való gondolkodást tükrözi az az eredmény, amely a 2006-ban végzett kutatásban is megmutatkozott: a hallgatók véleménye szerint diploma nélkül ma már nem

lehet boldogulni. A diplomaszerzést lehetővé tevő több éves tanulástól a válaszadók többsége könnyebb elhelyezkedést remélt, a reintegráción túlmutató pozícióváltások azonban kisebb mértékben domináltak, magyarázat lehet erre Róbert (1994) kutatási eredménye, miszerint az emberek társadalmi helyzetük megítélése során elsősorban az anyagi helyzetre gondolnak, másodsorban információs pozícióra, amely mögött a kapcsolatrendszer áll, harmadsorban a formális hatalmi pozícióra.

A munkahelyi előrelépést a sikeres befektetők remélték inkább a felsőfokú tanulmányoktól, a pozíció megerősítése, az elhelyezkedés sikeressége a kevésbé sikereseket ösztönözte. A munkaerőpiac oldaláról erőteljesen érkező ösztönzés a kétkeresős családmodell fennállását tekintve természetes, mivel a nők kényszerű munkavállalásukat igyekeznek minél kedvezőbb pozíciókban és körülmények között végezni. (Frey 2001a) Amint korábban bemutattuk, a fizetett munka vállalása nem jelent egyértelműen csak kényszert, hiszen a nők többsége mindenképpen kamatoztatná tudását és képességeit a munkaerőpiacon, a munkavállalási hajlandóság pedig az iskolai végzettség emelkedésével növekszik. (Pongrácz-S.Molnár 1993a, Pongrácz 2002) A két almintá között szignifikáns különbséget nem tapasztalunk, de *a sikeres befektetőkre inkább jellemző a tanulás iránti belülről fakadó ösztönzőerő, a kevésbé sikeresek almintájának tagjai pedig elsősorban a munkaerő-piaci megtérülés érdekében döntöttek a tanulás mellett.*

A tandíjmentesség kihasználása mindkét csoport ranglistájának közepe táján foglal helyet, fontosságának ennél nagyobb jelentőséget tulajdonítva feltettük azt a kérdést, hogy ha a gyermekgondozási időszak alatt nem mentesül a képzési díj befizetése alól, vajon a tanulás mellett döntött volna-e. A válaszadók fele úgy gondolja, anyagi okok miatt nem tudta volna megkezdeni a tanulmányait, további tizenhárom százalék szerint a tandíj befizetésével együtt jelentkező befektetéseket már nem lett volna érdemes beruházni, mert nem valószínű a megtérülése (ez utóbbi vélekedés leginkább a kevésbé sikeres befektetőket jellemzi). Ezekből az eredményekből kitűnik, hogy a tandíjmentesség ténye mégis fontos szegmense volt a tanulásról szóló döntéseknek, még ha a motivációs háttérben nem mutatkozik is erősnek. Ezt támasztja alá azok alacsony aránya, akik mindenképpen folytattak volna egyetemi és főiskolai tanulmányokat a gyermekvállalás első éveiben, ez az arány a teljes mintában tíz és huszonöt százalék között mozog.

Az összes válaszadó 24%-a tanult volna azért, mert számolt a későbbi biztos megtérüléssel, a sikeres befektetők közül többen állítják ezt, ugyancsak ők gondolják nagyobb arányban, hogy a kisgyermek-gondozási időszak mindenképpen jó alkalom a tanulásra, ezért elkezdtek volna tanulmányaikat nagyobb anyagi teher mellett is. Figyelemre méltó, hogy a válaszadóknak mindössze 15%-a vállalta volna a magas anyagi beruházást abból a

meggyőződésből, hogy a diploma könnyebb elhelyezkedést fog biztosítani a munkába történő visszatérésben. Ebben a két almintá között nincs különbség, azonban a térítéses tanulást „a mindenáron diplomához való jutásért” felvállalókat (a minta egytizede) szignifikánsan a sikeres befektetők között találjuk ($p=0,005$).

A tanulási döntések és a tandíjmentesség kapcsolatát firtatva feltettük azt a kérdést is, vajon helyes lenne-e újra bevezetni az időközben eltörölt kedvezményt. A törvény visszaállítást igénylő válaszadók több mint 80%-a a tandíjmentesség komoly ösztönzőerejével indokolta választát, s ezúttal is a kevésbé sikeres befektetők tették ezt nagyobb súllyal. Az egyéb felkínált alternatívával – „egyébként eszébe sem jutna diplomát szerezni”, „a jövedelemszerző munkavégzés mellett tanulóknak könnyebb kiszorítani a tandíjat” – kevesen éltek (11% és 20%), az újbóli mentességet ellenzők aránya mindössze 5%. Az ingyenes képzési lehetőségre vonatkozó kérdésblokk elemzése során (az előző kutatáshoz hasonlóan) egyértelművé vált, hogy *a szándékolt karriertörés időszakában meghozott tanulási döntésekben a tandíjmentesség tényének nagy jelentősége volt, komoly ösztönzőerővel bírt a tanulmányok megkezdésében*, függetlenül attól, hogy a munkaerőpiacon milyen megtérüléssel számoltak a válaszadók. A jogszabály eltörlése várhatóan tartósan visszaveti az ideiglenesen aktívak formális tanulásban való részvételét, amely csökkentheti a reintegrációs folyamat sikeres kimenetelét.

7.5.2 A kisgyermekes nők tanulmányainak hozamai a munkaerő-piaci integráció és a szociális beágyazottság megtérülési mezőkben

A kisgyermekes nők felsőfokú tanulmányainak vizsgálata során abból indultunk ki, hogy a tanulásba történő befektetésük egyik, de nem egyetlen célja és megtérülési területe a munkaerő-piaci integráció, hanem az egyetemen és főiskolán eltöltött évek összefüggésbe hozhatók az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területével; feltételeztük továbbá az emberi tőke gyarapodásán túl a kulturális és a társadalmi tőke növekedését is. (ld. 1.ábra) A 2006-ban végzett vizsgálat eredményei során megmutatkozott, hogy a hárompólusú modellünk nemcsak a megtérülési, hanem a befektetési oldalra is vonatkoztatható, mivel a tanulmányokhoz vezető indítékok között számos jelét találtuk a(z inkorporált) kulturális és a társadalmi tőke növelésére vonatkozó igényeknek. Az intellektuális és szociális megtérülési mezőkön pedig már *a tanulmányok alatt* különböző mértékű megtérüléseket tapasztaltunk, mint például a továbbtanulási terveket, a tanulási stratégiák pozitív irányú változását, vagy a tanulói közösség kedvező hatását. A három megtérülési mező hozamait a tanulmányokat követő időszakban továbbvizsgálva a munkaerő-piaci megtérülésekre kevesebb figyelmet fordítottunk, mivel az eddigi elemzések ezt állították a középpontba, most a tanulmányok és

ezen hozamok kapcsolatára figyelünk. Ezt követően a szociális beágyazottság mezőjében jelentkező bevételeket próbáljuk megragadni, figyelembe véve a családon belüli és családon kívüli társadalmi tőke változásait.

A felsőfokú tanulmányoknak a munka világára gyakorolt hatását mindenekelőtt a reintegráció pillanatát megragadva vizsgáljuk meg. A 26. táblázatban a tanulás hatásának erőteljes mértékét (ötfokú skálán ötös vagy négyes értékeket felvett változók) a szakmaiság tekintetében, valamint a magánélre vonatkozóan.

26. táblázat A tanulmányok (meghatározó) hatása a reintegráció egyes területeire (N=93)

Az újbóli munkába állás egyes területei	Sikeres befektetők		Kevésbé sikeres befektetők		Összesen százalék
	százalék	fő	százalék	fő	
bekapcsolódás a szakmai munkába **	71,0	44	51,6	16	64,5
szakmai lemaradás pótlása	50,0	32	60,0	18	53,2
továbbképzésen való részvétel	44,7	28	37,9	11	42,4
beilleszkedés	38,1	24	46,4	13	40,7
család-munka összehangolása	40,0	25	35,0	11	38,7

**sign.=0,01

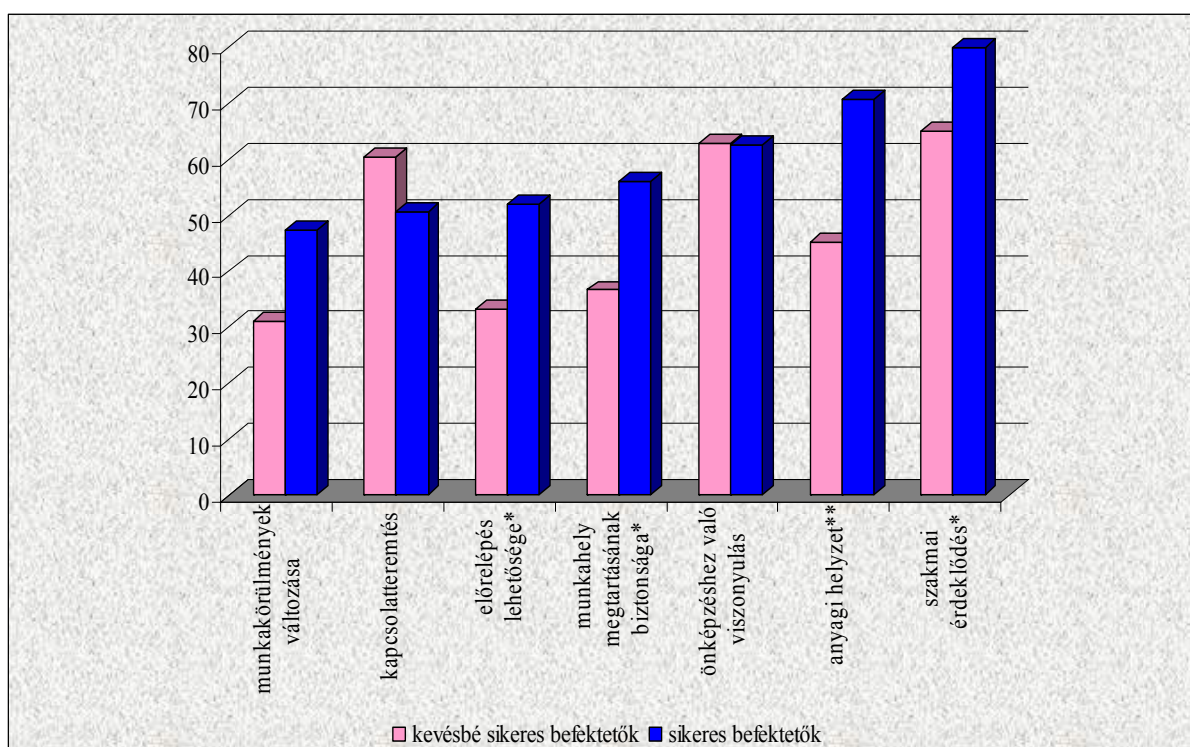
(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

Dolgozatunkban sokat hangoztattuk a munkától távol töltött időszak alatt végbemenő tudás- és kompetenciagyengülést, amelyet a tanulással orvosolni lehet, és felhívtuk a figyelmet a tanulás a reintegráció egyes területire gyakorolt jótékony hatására (sikeres elhelyezkedés, szakmai folytonosság, a permanens tanulás jelentőségének felismerése, közéleti és privát szféra egyeztetése), amely nemcsak egyéni, hanem kollektívnek érdek is tekintünk. A szándékolt karrierszakaszban felsőfokú tanulmányok végzésébe beruházó nők jelentős többsége (több mint 70%-a) egyéni tapasztalataiban igen erősnek érezte a tanulás hatását a munkába való visszatérésben, mégpedig a szakmai munkába történő bekapcsolódásukat segítette elsődlegesen, de az esetleges pótlásokban is nagy szerepe volt. A munkahelyi továbbképzések elvállalásában és elvégzésében a nők harmada érezte a korábbi évek tanulásának kedvező befolyásolását, s ugyancsak egyharmadukat segítette az olyan személyi kérdésekben, mint a kollektívába való visszatérés és a privát élet átszervezése.

Az 10. ábra már a tanulásnak a reintegrációt követő időszakban, a munka világában érzékelt hatásait mutatja, az előzőekhez hasonlóan, az ötfokú skála két legmagasabb pontszáma alapján. Látható, hogy *a munkaerőpiacon töltött idő múlásával erőteljesebbek lesznek a két almint közötti különbségek*. A belső motivációt tükröző szakmai érdeklődés

továbbra is a sikeresek csoportját jellemzi leginkább, de a felsőfokú tanulmányok továbbélése mindkét csoportban megmutatkozik, hiszen magas (60% feletti) a szakmai érdeklődésre és az önképzéshez való viszonyulásra adott magas pontszámok aránya. A munka világához kapcsolódó változók esetében a sikeres befektetők csoportjába tartozó nők érzékeltették erősebben a tanulás hatását, a befektetések megtérülését meghatározónak vélik a jövedelmi viszonyukban, a pozíciójuk megtartásában vagy javításában, a családi életre is ható munkakörülmények változásában. Fontos eredményünk, hogy az általunk *objektív munkaerő-piaci tényezők alapján* létrehozott *sikeres befektetők* csoportjának tagjai *szubjektíve* a munkaerő-piaci sikeresség eredőjét a tanulási befektetésekből látják, tehát a munkaerőpiacon történő előrelépések szorosan összefüggnek a tanulmányi befektetésekkel. Mindez alátámasztja a dolgozatunk elméleti részében felvázolt megtérülési modellünk létjogosultságát (ld. 4.táblázat), amelyben a kisgyermeket nevelő nők tanulási megtérülései között magasabb jövedelemmel, kedvezőbb pozícióval és munkakörülményekkel számoltunk, amelyeknek a családi életre is kedvező hatásuk van.

10. ábra A tanulmányok (meghatározó) hatása a munka világra az egyes csoportokon belül, százalék

* sign.=0,05-0,01

** sign.=0,01-0,001

A felsőfokú tanulmányok megtérülése a kevésbé sikeresek között a szakmai érdeklődésben és az önképzéshez való viszonyulásban a legerősebb, ez mindenképpen sejteti

a konkrét munkaerő-piaci hozamok várható megjelenését. Esetükben felfigyeltünk arra, hogy a tanulás hatása kifejezetten erős a közösségi szintén, mivel a reintegráció idején a beilleszkedésben (ld. 26. táblázat), a munkában töltött évek alatt pedig a kapcsolatteremtésben látunk magas értékeket. Ezeket a szociális beágyazottság mezőjében megjelenő hozamokat a válaszadók egyértelműen a felsőfokú tanulmányokkal hozzák összefüggésbe.

Az inaktivitás bizonyos izoláltságból való kimozdulás, a hallgatói közösséghez történő csatlakozás tehát olyan – valószínűleg előre nem várt – megtérülést eredményezett, mint a könnyű beilleszkedés a munka világába, eredményes kollegiális kapcsolattartás, amelyek a visszatérést mindenképpen megkönnyítették. Ezek után a hallgatói közösségben kiépített új kapcsolatháló intenzív kiaknázását várnánk a kevésbé sikeres csoport tagjaitól, amikor is a megnövelt társadalmi tőkéjüket a további életpálya-szakaszaikban felhasználnánk. Meglepő eredmény, hogy az egykori csoporttársakkal, évfolyamtársakkal, oktatókkal való kapcsolattartás azonban a sikeres befektetőket jellemzi nagyobb mértékben, akik az álláskeresésben és a mindennapi ügyek intézésében kamatoztatják ezt a tőkefajtát (ami valószínűleg a munkaerő-piaci sikerükhöz is hozzájárult). Az egykori tanulmányok során kiépült kapcsolatok tehát eltérő módon funkcionálnak a két almintá tagjai esetében, a sikeres befektetőknél tőkefelhalmozás során jelentkezik, a kevésbé sikereseknél pedig a szociális beágyazottság egyik hozama.

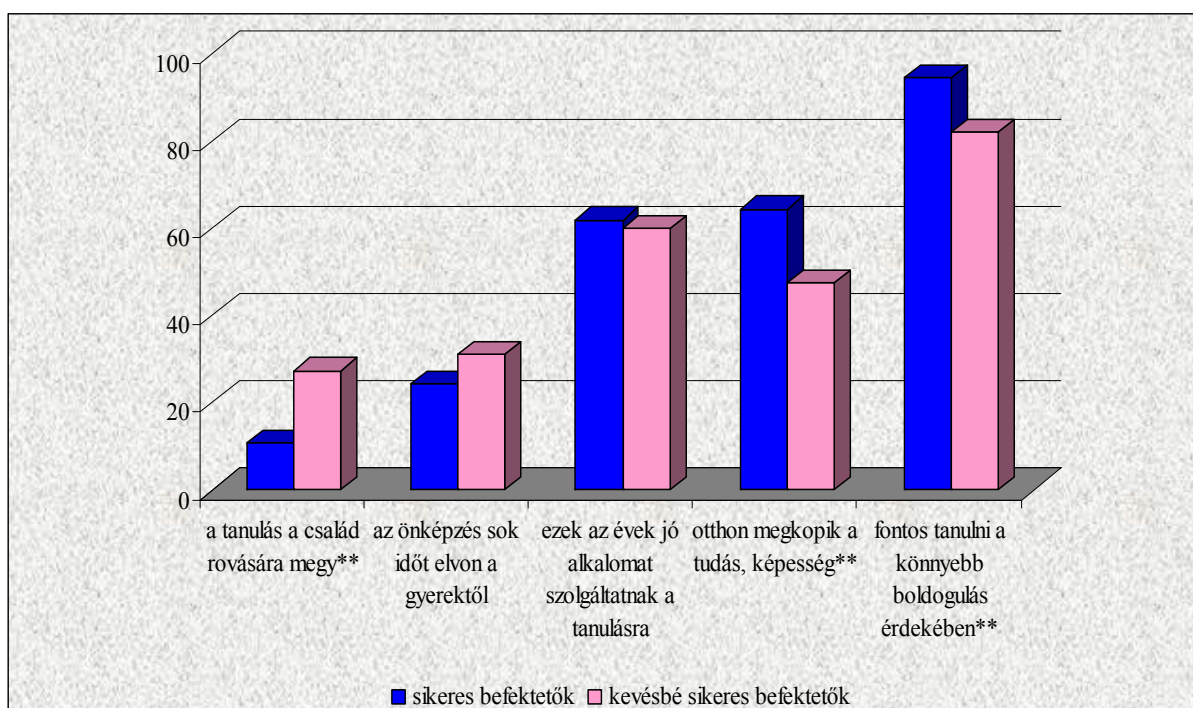
A társadalmi tőke és a szociális mező témakörénél maradva vizsgáljuk meg, milyen hatást gyakoroltak a felsőfokú tanulmányok a családon belüli társadalmi tőkére, illetve a szociális területen belül a családi életre. A női szerepköröket figyelembe véve (esetünkben tanuló felnőtt, fiatal anya, majd munkavállaló), a felsőfokú tanulmányokat és azok hatását vizsgáló kérdőívünkben igyekeztünk megjeleníteni a kisgyermeket nevelőket érintő területeket, így a tanulás és a munka mellett a tanulásnak a családi és közösségi életre gyakorolt hatását is érintettük. A gyermekgondozási időszak alatt végzett felsőfokú tanulmányokról szóló döntésben a beruházások között számolni kellett a családjának szerepkör átmeneti módosulásával, a tanulás miatt fellépő, a családot érintő idő- és energiaveszteséggel.

A családi megtérülési oldalon ugyanakkor jelentkezhet a magasabb végzettségből adódó magasabb jövedelem és pozíció mellett a kedvezőbb munkafeltétel, a rugalmasabb munkaidő, amit jellemzően a magasabban kvalifikált nők igényelnek (Pongrácz-Tóth 1999) A megtérülési oldal javára írható a munkaerőpiac biztonságosabb (újabb) elhagyása és az állás megtarthatósága, amely az iskolai végzettséggel párhuzamosan növekszik. (vö. Lakatos 2001, Dobossy 2000) A tanulás családi életre gyakorolt hatását az előző kutatásban mélyebben vizsgáltuk, mivel aktuális problémaként állt fenn a megkérdezettek körében. A már végzett és

dolgozó nőket ez a kérdéskör közvetlenül nem érinti, és a retrospektív nézőpont torzító hatása is lehet, azonban a befektetési-megtérülési vizsgálat nem hagyhatja figyelmen kívül a kisgyermeket nevelők tanulásának privát vonatkozásait, ezért röviden utalunk erre a tanulás–munka–család hármasságán belül.

A kérdőívünkre válaszoló nők életük egy fontos szakaszát, a szülést követő éveket megosztották a gyermek nevelése, valamint az egyetemi vagy főiskolai tanulmányok között. A kérdéseink között szerepelt ennek az időszaknak mérlegelése az újbóli munkaerő-piaci szerepvállalás távlatából, az inaktív életszakaszban folytatott tanulás megítéléséhez különböző állításokkal való egyetértésüket vagy egyet nem értésüket kellett kifejezniük a válaszadóknak. (11. ábra)

11. ábra Az inaktív életszakaszban folytatott tanulás megítélése az egyes csoportokon belül, százalék (N=119)

** sign.=0,01-0,001

A munkaerőpiactól távol töltött évek alatt végbemenő tudás és kompetencia gyengülés tényével leginkább a sikeres befektetők értenek egyet, de a másik csoport közel fele is hasonlóan vélekedik. Az eredményekből visszaköszön az a korábbi sejtésünk, miszerint a sikeres befektetők érzik leginkább a tanulás fontosságát, és belső indítékoktól vezérelve kezdték meg tanulmányaikat, és szintén ők hangsúlyozzák erőteljesebben az inaktív életszakaszban végzett tanulás jelentőségét is. A munkavállaló nők több mint kétharmada

néhány év elteltével összességében úgy gondolja, hogy az inaktív életszakaszban is fontos tanulni a későbbi munka világában való könnyebb boldogulás érdekében. Ezt az állítást – nem meglepő módon – leginkább a sikeres befektetők osztják, akiknek a felsőfokú tanulmányok következtében a „könnyebb boldogulás” első jelei már megmutatkoztak. Azzal azonban már kevesebben értenek egyet (mindkét almintá 60%-a), hogy a szülést követő évek erre, még ha fontos is, valóban jó alkalmat szolgáltatnak. Ennek a vélekedésnek mélyebb megértéséhez a kérdőívben szereplő nyitott kérdés vizsgálatával jutunk közelebb, amely arra vonatkozott, hogyan élte meg visszatekintve a válaszadó és családja a tanulmányok időszakát.

Az elemzés során a válaszokat három kategóriába kódoltuk, ezek a kategóriák a *problémamentes*, a *tolerálható* és a *terhelt* neveket vették fel. A *problémamentesek* kategóriájába azon válaszadók véleményei kerültek, akik egyáltalán nem érezték a kisgyermekesként végzett tanulmányok hátrányát a családi életben, esetleg pozitív hatásokról is beszámoltak. Néhány válasz példaképpen: „nem volt különösebben megterhelő”, „könnyen vették az akadályokat”, „mindenkinek jót tett, a gyerek egy napot a nagyival töltött, beleláttak a kismama munkájába”, „kiszakadt a mindennapi robotból”, „nagy volt az összefogás, férje tehermentesítette a családdal kapcsolatos teendőknél”, „alapvetően pozitívan, közös döntés volt, közösen viselték a nehézségeket”. A tanulási időszakot *tolerálható* módon megtapasztaló nők utaltak a nehézségeikre, de azokat áthidalhatónak tartották: „nehéz volt, de minden családtag és rokon segítőkész volt”, „a férje sokat segített, de voltak nehezebb időszakok”, „voltak nehézségek, de azok a mindennapokban is vannak”, „nehéz volt, de együtt döntöttek, ő éjjel tanult, a családtagok pedig sokat segítettek”, „sok szervezést, türelmet igényelt, fárasztó volt, de megérte a jobb körülményekért”. Azok számára, akiknek igen *terhelt* volt ez az életszakasz, a család és tanulás kapcsán csupán negatív élményeik maradtak fenn: „nehezen, minden háttérbe szorult, férj, gyerek, az is megfordult a fejében, hogy otthagyja az iskolát”, „legnehezebben ő élte meg, rengeteget tanult éjjelenként, fáradt, ideges és feszült volt”, „a konzultációk idejére a szüleikhez költözött, ilyenkor mindenki nehezen alkalmazkodott, a csecsemőnek megterhelő volt az utazás is”, „örökös veszekedés zajlott a gyerek felügyelete miatt, lelkiismeret-furdalás gyötörte, hogy a gyerekek törést okoz”, „a gyerekek megéreztek a vizsgaidőszak alatti feszült állapotát, a háztartást ilyenkor elhanyagolta, ami a férjét zavarta”, „kiborult, a szoptatást hamar abbahagyta, a gyermek pedig az anyósát hívta először anyának”.

Az eltérő visszaemlékezéseket takaró kategóriák közt közel hasonló arányban oszlanak meg a válaszadó nők, a problémamentesek a minta 37%-át, a tolerálható időszakként minősítettek 33%-át, a terhelt élményeket szerzők 30%-át teszik ki. Az alminták között kisebb eltérést tapasztalunk, a sikeres befektetők vélik leginkább úgy, hogy ők és környezetük

problémamentesen haladtak át ezen az életszakaszon (43%-uk, szemben a kevésbé sikeresek 22%-ával), ugyanakkor valamennyivel alacsonyabb arányban gondolják, hogy a családra egyáltalán nem hatott negatívan a tanulás (28%, a másik csoport esetében 32%). Az inaktív életszakaszban végzett felnőttkori tanulást jól toleráló környezet a kevésbé sikeresek csoportjában jelenik meg magasabb arányban: 43%, még a sikereseknél 28%.

A közel hasonló eredmények tehát alátámasztják az előző diagrammon látott eredményt, ahol a gyermekgondozással töltött éveket mindkét csoport hasonló arányban vélte kevésbé alkalmasnak a tanulásra, ennek hátterébe pillanthattunk a visszaemlékezések felidézése során. Figyeljük meg azonban, hogy a néhány idézett mondat alapján is jól látszik a segítő környezet befolyása a nők tanulásának családi kihatására: számos válaszban megjelenik elsősorban a férj, másodsorban a szülők és egyéb rokonok segítsége vagy annak hiánya, amelyek erősen befolyásolják a tanulás és családi élet kapcsolatát. Nem véletlen, hogy a segítő személyek és a tanulással töltött évek hatása között legerősebb korreláció a válaszadó nők szülei és társai esetében adódik, a házastárs szerepvállalása a nő karrierútjában meghatározó jelentőségű. (Cseh-Szombathy 1985) Érdekes, hogy a tanulmányok és a család összefüggésében a sikeres befektetők nem bizonyultak szignifikánsan problémamentesebbnek, a 11. ábrán látható családi vonatkozású változók tekintetében azonban jelentősebb az eltérés a két almintá között: a kevésbé sikeres befektetők érzik leginkább úgy, hogy a tanulás a család rovására megy, és a gyermekkel töltött időszaktól fosztja meg az anyát. Úgy tűnik, hogy az inaktív évek alatt folytatott tanulást a kevésbé sikeres befektetők *általánosságban* problémásabbnak, veszélyesebbnek ítélik meg a családi életre vonatkozó negatív hatások miatt, azonban *személyes tapasztalataik* ezt kevésbé támasztják alá.

7.5.3 A felsőfokú tanulmányok hozama az intellektuális megtérülési mezőben

A tanulmányi befektetéseknek a munkaerő-piaci és szociális területén megmutatkozó bevételeinek vizsgálata után térjünk ki az intellektuális beágyazottság mezőjében kimutatható hozamokra, s egyben felülvizsgáljuk utolsó hipotézisünk állítását, amely az emberi és kulturális tőkeberuházások folytatódni folytatólagosságát feltételezte.

A megkérdezett nők felének a tanuláshoz való viszonya a korábbiakhoz képest nem változott, mindkét almintá tagjai hasonló arányban állítják, hogy korábban is szerettek tanulni (46-48%), további 6-8% azonban korábban sem szeretett tanulni, s ezen a felnőttkori tanulás sem változtatott. A tanulás kérdésében pozitív változást a kevésbé sikeresek 22%-a, a sikeres befektetők 30%-a élt meg, ők azt állították, hogy fiatalabb éveikben nem rokonszenveztek a tanulással, azonban a kismamaként végzett tanulás meghozta kedvüket újabb tanulási

befektetésekhez. Az inaktív évek alatt végzett felsőfokú tanulás a válaszadók egytizedének szegte kedvét, a kevésbé sikeresek 16%-ának vette el a hajlandóságát további tanulástól, a másik csoportban fele ekkora az arányuk; *ez az eredmény nem meglepő, mivel egyrészt láttuk, hogy inkább a kevésbé sikeresek nem értnek egyet az inaktív évek alatti tanulási befektetésekkel, másrészt valószínűleg a még nem mutakozó megtérülés támaszt ellenszenvet vagy közömbösséget további tanulási befektetések iránt.*

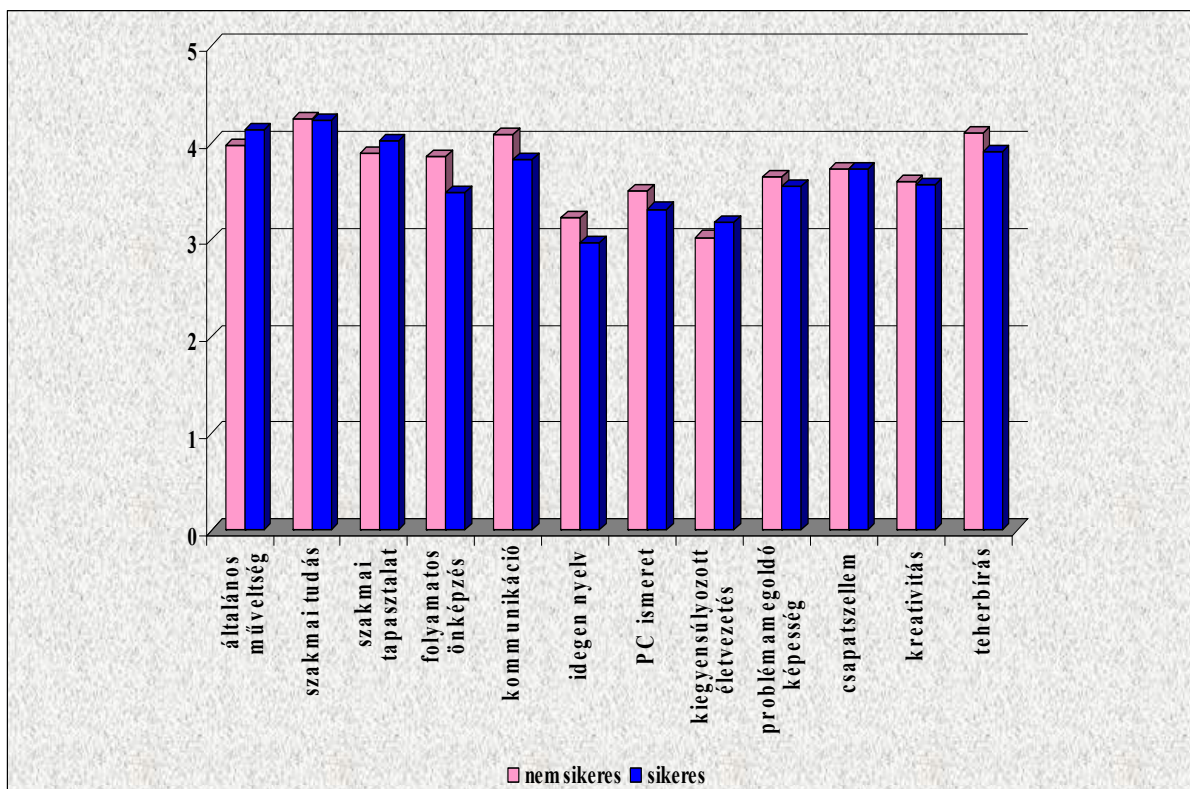
Ez a különbség az eddig eltelt időszakban a gyakorlatban nem érezhető, mivel a diplomaszerezés óta eltelt időben a kevésbé sikeresek és sikeresek hasonló arányban (20-22%) vettek részt formális képzésben, többségében nyelvi kurzusokon vagy OKJ-s tanfolyamokon, négy fő újabb diplomát szerzett, hárman szakvizsgát tettek. Újabb tanulmányokat a nők 44%-a tervez, a biztosan tanulni szándékozók a *kevésbé sikeresek között* találhatók nagyobb arányban (tíz százalékos különbség), amely az előbbi eredményekhez képest meglepőnek tűnhet, mivel esetükben nagyobb az arányuk azoknak, akiknek elment a kedve a tanulástól. Ezek szerint a továbbra is ismeretgyarapításra vágyó kevésbé sikeresek aktívabbnak mutatkoznak, és az eddigi elmaradt megtérülések sem hátráltatják őket, esetleg éppen a gyorsabb vagy biztosabb megtérülés érdekében bővítik vagy módosítják képzési irányukat, tartalmukat. A tervezett formális és nemformális képzések között mindkét csoportban egyaránt előfordul az újabb diploma megszerzése, a korábbi képzettség kiegészítése újabb fokozattal vagy szakvizsgával, de számos esetben felmerül a nyelvtanulás formális vagy nemformális módja.

A válaszadók informális tanulási hajlandóságát firtatva érdeklődtünk az otthonukban végzett önképzési lehetőségeikről. A munkavállalók döntő többsége (70%) az internetet használja az informális tanulásra, de magas arányban (közel ötven százalék) olvasnak szakirodalmi munkákat, a válaszadók harmada rendszeresen előveszi korábbi tankönyveit, jegyzeteit. A szakfolyóirat olvasása természetesen nem kívánja meg az előfizetést, de a minta húsz százaléka otthonába járattja a szakmai kiadványokat, ez szignifikánsan a sikeres befektetőkre igaz, de a többi felsorolt lehetőséggel is ők élnek inkább, kivéve az internet használatát, ami hasonló arányú a két csoportban. A tanulásra sarkalló belső motivációk már a tanulmányok kezdetekor a sikereseket jellemezték leginkább, a tanulmányok folyamán is találkoztunk a magasabb szakmai érdeklődéssel, amely továbbélt a munkafolyamatban és az önképzés terén is erősnek mutatkozik.

A tanulási befektetések megtérülésénél fontosnak gondoltuk megvizsgálni, hogy a felsőoktatásban szerzett tudás és képességek milyen mértékben segítették az egykori hallgatókat a munka világában. A 12. ábrán azok a területek láthatók, amelyeket a kitöltőknek egytől ötig terjedő skálán kellett értékelniük, egyrészt a jelenlegi tudásbeli állapotukat

osztályozták, másrészt a felsőfokú tanulás során megszerzett, fejlesztett tudás és képességeket véleményezték. A két al minta között lényegi különbséget nem találtunk, ezért az összes válaszadó átlagpontszámait vettük figyelembe, de az esetleges eltérésekre utalni fogunk.

12. ábra A válaszadók tudás- és kompetencia értékei és a felsőfokú tanulmányok hozzájárulása (öt fokú skálán)

A felsőoktatási intézmények a munkaerő-piaci szerepvállaláshoz leginkább a szakmai tudás átadásával járulnak hozzá, de magas pontszámot ért el az általános műveltség és a szakmai tapasztalat terén nyújtott oktató munka; a munkaerőpiacon elvárt egyes kompetenciákat (pl. problémamegoldó képesség, csapatszellem) alacsonyabban, hármas és négyes erősség között értékelték. A megszerzett tudásanyag valószínűleg magas követelményekkel is járt, mivel a teherbírás területét is felülértékelték a kitöltők, ez részben természetesen a kisgyermek nevelésével járó speciális tanulási körülményekkel is magyarázható. Az al minták között jelentősebb különbséget a felsőfokú intézményeknek a kommunikáció, nyelvismeret és a számítógép-használat területén nyújtott oktatói hozzájárulásánál találtunk (amelyek, tegyük hozzá, nem elsődleges feladatai a felsőoktatásnak), ezeket a kevésbé sikeres befektetők érezték hatékonyabbnak. Elképzelhető,

hogy ezekkel az ismeretekkel kevésbé bírtak, és többet jelentett számukra a képzés mennyisége vagy színvonala, de lehet, hogy a magasabb pozíciókba került sikeres befektetők ezeken a területeken magasabb kihívás elé néztek.

A válaszadók jelenlegi tudásbeli és készségbeli állapota az egyéni megítélés alapján magas értékeket vett fel, különösen a munkavégzéshez szükséges azon kompetenciák terén, amelyekben a felsőfokú tanulmányok hozzáadott értéke viszont kisebb volt. Ez alapján úgy tűnik, hogy a munkavállalók által legmagasabbra értékelt hozzáadott érték, a szakmai tudás, illetve a szintén magas átlagot elért szakmai tapasztalat és általános műveltség (e három terület nyúlik át a jelenlegi tudáson), elegendő alapnak bizonyult a munkavégzéshez, és a munkaerő-piac által elvárt kompetenciákat (amelyek esetében a legnagyobb távolságot látjuk a két görbe között) a gyakorlati munkatevékenységben, a munkaerőpiacon szerzik meg a hallgatók. A magas átlagpontok között kivételt képez az idegen nyelv ismerete, a válaszadók leggyengébb láncszemnek érzik annak ellenére, hogy rendelkeznek a diploma megszerzéséhez szükséges nyelvvizsgával. Valószínűleg a számos nem állami nyelvvizsgatípusok alacsonyabb vizsgakövetelménye, illetve a nyelvek folyamatos alkalmazásának hiánya, és az ebből adódó tudásbeli gyengülés a magyarázata a dokumentált nyelvismeret ellenére alulértékelt nyelvtudásnak.

A két almintá átlagai egységes képet mutatnak, a legnagyobb, mindössze három tizedpontos eltérést azonban éppen a folyamatos önképzés terén látjuk, a kevésbé sikeresek érzik inkább úgy, hogy többet tesznek a permanens tanulás terén. Korábbi eredmények alapján azt mondtuk, hogy a kevésbé sikeres befektetők csoportjába tartozók közül többen éltek meg kedvezőtlenül az inaktív évek alatt végzett tanulást, és közöttük találtunk több olyan nőt, akinek ez valószínűleg a további felnőttkori tanulására is negatívan hat majd. Ugyanakkor a kevésbé sikeres befektetők azok, akik nagyobb arányban terveznek további tanulmányokat, az eddigi tanulási tevékenységük pedig megegyezik a sikeres befektetőkével, sőt, saját értékelésük az önképzésről meg is haladja a másik csoportét. Véleményünk szerint *ebben a munkaerő-piaci „kevésbé sikeresség” előnye mutatkozik meg, mivel a tanulási befektetéseket még meg nem tapasztalók legnagyobb része nem értékeli alul korábbi tanulási döntéseit a késleltetett haszon ellenére, hanem éppen ellenkezőleg, újabb tanulmányi befektetéseket végeznek és terveznek, esetleg változtatva a korábbi döntési stratégián.*

A felnőttkori tanulás hatását nemcsak a felnőttek tanulási attitűdbeli változásán mérhetjük meg, hanem hasonlóan fontos a tanuló felnőtt környezetére gyakorolt hatása is. A korábban felsőfokú tanulmányokat folytató nőket megkérdeztük arról, hogyan változott a gyermekük tanulásához, művelődéséhez fűződő viszonya, mivel elméleti modellünkben feltételeztük a gyermekek tanulási teljesítményére, kulturális tőkéjére ható kedvező

változásokat a megtérülési oldalon. Ezt azért tartjuk fontosnak, mivel a szülők felhalmozott anyagi és kulturális tőkéjét a gyermekek akkor tudják hasznosítani, ha a szülők befektetnek a utódaik humántőkéjébe. (Coleman 1998) A felnőttek tanulásának az utódokra gyakorolt hatásvizsgálata esetében nem találtunk jelentős különbségeket a két almintá tagjai között, az összes válaszadó 44%-a úgy nyilatkozott, hogy a gyermeke oktatása, művelődése mindig fontos volt számára, a felnőttkori tanulmányai ezen nem változtattak. A megkérdezettek többsége tehát úgy érzi, saját tanulási tapasztalatai után többet tesz gyermekei kulturális tőkéjének gyarapításáért, az ezzel kapcsolatosan felkínált válaszlehetőségek azonban kevesen választották.⁴⁸

A változtatni akarók harmada a tanulmányai után több figyelmet fordított a gyermekek iskolai tevékenységére, mintegy húsz százalékuk az eddigiekhez képest többet foglalkozik velük a mindennapi felkészülésben, és mindössze öt fő jelezte, hogy gyakrabban járnak együtt könyvtárba. Felsőfokú tanulmányok folytatására a korábbiakhoz képest tizenöt százalékuk biztatja jobban gyermekeiket, azonban az összmintát tekintve 70%-uk gondolja úgy, hogy mindenképpen továbbtanulásra buzdítja majd utódait. Mindössze öt százalékuk ellenzi ezt, a többi megkérdezett még nem tudja („még túl kicsik”, „a képességüktől függ” „érdeklődése alapján javasol majd”), vagy teljes egészében a gyermekére bízta a döntést („az a fontos, amit ő akar”, „abban fogjuk támogatni, amihez érzi, kedve lesz”, „jól használható a diploma, de nem kell mindenáron megszereznie”). A felsőfokú tanulmányok előtt a válaszadók ugyanilyen arányban vélekedtek így, tehát összességében nem változott a gyermekek tanulásával kapcsolatos elképzelésük. Ez az említett szerkesztési hibán kívül adódhat abból is, hogy a mintába került nők hatvan százalékának egyik gyermeke sem iskolás még, tehát az iskolai előmenetelre vonatkozó kérdések időben távolinak tűnnek (mint ahogyan ezt többen jelezték).

A felsőfokú tanulmányok hatása nem kevésbé fontos abban a tekintetben, hogyan serkentik a tanuló felnőttek környezetüket az élethosszig tartó tanulásra. Emlékezzünk, hogy a megkérdezett nőket a családi, baráti környezet kevésbé motiválta a tanulmányok megkezdésében, a tanulmányok alatt azonban kitűnt a nők társainak és szüleinek nagyfokú segítőkészsége. Úgy tűnik, a válaszadóink összességében jó véleménnyel zárták felnőttkori tanulásuk ezen szakaszát, mert almintától függetlenül nagyarányban biztatták a tanulás alatt és azt követően környezetüket példájuk követésére, 85%-uk mondta, hogy valamelyik felnőtt társát tanulásra ösztönözte. Az ösztönzés közvetlen környezetükre irányult leginkább, a nők fele házastársukat motiválja hasonló befektetésre, harmaduk pedig kollégáikat biztatja; 24%-uk valamelyik rokonát, 15%-uk testvérét buzdítja, legkevesebben a szüleiknél próbálkoznak

⁴⁸ Sajnos a kérdőív szerkesztése során elkövettük azt a hibát, hogy a „változatlan, mindig fontos volt” változó feltüntetésével azt sugalltuk a kitöltők felé, hogy a korábbi erőfeszítéseikhez képest nem investálhatnak többet utódaik kulturális tőkéjébe. Ezért fordulhatott elő, hogy a többi válaszlehetőséget kevesen jelölték be.

(6%), valószínűleg az életkori sajátosságok miatt. Úgy tűnik tehát, hogy a vizsgált felnőttek az inaktív életszakaszban végzett tanulmányaik hatására inkább a felnőttekből álló környezetüket motiválják a tanulásra, a gyermekeik tanulásához való viszonyuk a korábbiakhoz képest nem változott jelentősen.

7.5.4 A felsőfokú tanulmányok hatása az egyes megtérülési mezőkre

A gyermekgondozási időszakban folytatott tanulmányok hatásvizsgálatát három területen végeztük el. A felsőfokú tanulmányok megkezdésében a két almintá tagjai között eltérő motivációs háttér sejlik fel, a sikeres befektetők tanulási döntéseit elsősorban a belső motívumok vezették, még a kevésbé sikeres befektetők a munkaerő-piaci elvárásokat mérlegelték. Az ideiglenesen inaktív életszakaszban végzett tanulás fontosságát a sikeres befektetők szignifikánsan jelentősebbnek érzékelték, és jobban összeegyeztethetőnek vélték a kisgyermek nevelésével és egyéb családi teendőkkel.

A tanulmányok munkaerő-piaci beválthatósága a vizsgált időszakban a sikeres befektetők csoportjában funkcionált, ezt mutatták az objektív adatok (pl. jövedelememelkedés, pozícióváltás a reintegrációt követően), és ezt láttuk a válaszadók szubjektív véleménye alapján kirajzolódni a tanulmányok hatásának a munkaerő-piaci megtérülésekre vonatkozó elemzésében. A sikeres befektetők a reintegrációt követő munkaerő-piaci sikereit (pl. anyagi helyzet, előrelépés, munkahely megtartás) ugyanis a gyermekgondozási időszak alatt végzett tanulmányokkal indokolták, de ezen túlmenően, a szakmaiságban rejlő eredményeket (pl. bekapcsolódás a szakmai munkába, továbbképzéseken való részvételi hajlandóság, szakmai érdeklődés) is szignifikánsan ők ítélték inkább a tanulmányok kedvező hatásának. A munkaerő-piaci változásokat egyelőre még meg nem tapasztalt kevésbé sikeresek a tanulás hatását ebben a tekintetben kisebbnek vélték, azonban esetükben fontos folyamat rajzolódott ki, amely átvezet a harmadik területre, az inaktív életszakaszban végzett tanulásnak az élethosszig tartó tanulásra gyakorolt hatásvizsgálatára.

A kevesebb munkaerő-piaci előrelépést megtapasztalt diplomás nők a permanens tanulásra vonatkozó kérdések esetében kedvező jövőképpel rendelkeznek, ezt láttuk a gyermekgondozási időszakot követően már realizálódó, valamint a tervezett képzésekben. *A két almintá tanulási attitűdjét vizsgálva elmondható, hogy az erős belső motivációval érkező sikeres befektetők tanuláshoz való viszonya változatlan maradt:* a reintegrációt követően hatékonyan használták fel megszerzett felsőfokú képzettségüket, a munkaerő-piaci sikereiket a munkától távol töltött évek alatt folytatott tudáskarbantartásuknak tudták be, az informális tanulásban aktívan részt vesznek, több mint húsz százalékuk ismét beült az iskolapadba,

további negyven százalékuk tervezi azt. A felsőfokú tanulmányait elsősorban munkaerő-piaci sikerességet remélve elkezdő, de kevesebb sikert elérő munkavállalók a tanulás hatását kevésbé érzékelik a különböző területeken, a tanulmányok hatását gyengének érzik a szakmaiságban elért eredményekben is. *A kevésbé sikeres befektetők „munkaerőpiacra érzékeny” tanulási attitűdje azonban változni látszik:* megnövekedett az önképzés iránti hajlandóság, szívesen vesznek részt képzéseken, magas arányban terveznek további tanulmányokat; mindez arra utal, hogy a felsőfokú tanulmányokról hozott döntésüket összességében helyénvalónak találták, és a még meg nem valósuló tanulási befektetések megtérülését biztosítottnak látják. Az utolsó hipotézisünk állítása így megalapozottnak tekinthető, mivel a további tanulási befektetések vállalása, a permanens tanulás továbbélése a minta egészében igazolódni látszik, s mindkét csoportra jellemző az a tanulási attitűd, amely szükséges az élethosszig tartó tanuláshoz.

7.6 A kisgyermeket nevelők tanulmányi beruházásainak megtérülési oldala (Összegzés)

A 2009-ben végzett kutatás adatait felhasználva ebben a fejezetben a kisgyermeket nevelők felsőfokú tanulmányokba fektetett beruházásainak megtérülését vizsgáltuk. A kutatás kiinduló kérdése az volt, hogy a munkaerőpiacon tapasztalható kedvezőtlen, nőket érintő folyamatok (diszkrimináció, szegregáció, bérkülönbségek, reintegráció nehézségei) ellenére a gyermekgondozási időszakban megvalósuló tanulási befektetések megtérülnek-e a reintegráció során és azt követően a munka világában. Az általunk vizsgált alapsokaságban feltételeztük, hogy a tanulás első megtérülési eredményei kimutathatóak lesznek, elsőként a gazdaságilag aktívvá válás körülményeiben, majd a munkaerő-piaci tevékenységben. Hipotézisünk igazolódott, mivel az általunk megkeresett, az inaktivitás éveiben diplomát szerzett nők újbóli munkába állása csaknem teljes egészében (két fő kivételével) megvalósult. A sikeres reintegráció mint a tanulási befektetések első megtérülése után a válaszadók közel kétharmadánál további hozamok jelentkeztek, amelyek kedvezőbb munkaerő-piaci jellemzőkben mutatkoztak, mint például a magasabb pozíció és jövedelem, a munkafeltételek javulása, a magánéletre gyakorolt kedvező változások. A sikeres visszatérést, valamint a munkaerőpiacon tapasztalt előnyöket a válaszadók többsége a szándékolt inaktív időszakban végzett tanulmányokra vezette vissza, így kimutatható vált a munkától távol töltött évek alatt végzett tudás és kompetencia karbantartásának szükségessége mellett a tanulásba történő befektetések megtérülése.

A tanulásba való befektetések megtérülésének mértékét különböző módokon próbáltuk feltérképezni. A korábbi kutatásunkhoz kapcsolódóan a vizsgált felsőfokú tanulmányokat

megelőző iskolai végzettség alapján kialakult almintáinkat hasonlítottuk össze a tanulmányi és munkaerő-piaci eredményesség alapján. A korábban diplomával rendelkező és nem rendelkező almintáink ebben az esetben azonban nem tértek el meghatározó módon egyik szempontból sem, ezt a két csoportot jellemző homogenitásra vezettük vissza, és megállapítottuk, hogy a hasonló kulturális klímájú felnőttek tanulmányi befektetéseinek munkaerő-piaci megtérülései nem eredményeznek jelentős mértékű eltéréseket. A tanulmányi egyenlőtlenségek továbbélésére vonatkozó hipotézisünket az egynemű mintaösszetétel miatt nem sikerült bizonyítani. A további elemzéshez a munkaerő-piaci megtérülés oldaláról indultunk ki, és a megtérülések alapján kialakított almintákat hasonlítottuk össze, feltételezve, hogy a munkaerő-piaci sikeresség összefüggésbe hozható a származással, valamint a tanulmányi eredményességgel. A munka világában tapasztalt sikerességre a demográfiai háttér nem volt erőteljes hatással, a tanulmányokat illetően pedig várakozásunkhoz képest eltérő eredményeket kaptunk. Hipotézisünkben ugyanis az szerepelt, hogy a munkában sikeresebbek a tanulás terén jobban teljesítettek; ezzel ellentétben a sikeres befektetők hallgatóként kevésbé eredményesek voltak, még a kevésbé sikeres befektetők jobb eredményekkel zárták tanulmányaikat. A sikerességet magyarázó szignifikáns eredményre találtunk a tanulási döntésben meghozott szakválasztás terén, a sikeresek csoportjába tartozók háromnegyede ugyanis helyesnek ítélte egykori döntését, a másik csoport fele azonban másik szakot választana. Egyéb tanulmányi teljesítményre vonatkozó, meghatározó különbséget nem mutatkozott a két csoport között, ezért a tanulási attitűdben kerestük tovább a megtérülések különbözőségének okát.

A tanulás iránti hajlandóságban és a tanuláshoz való viszonyulásban számos lényegi eltérést találtunk a két alminta között, s ezen különbségek nyomán eltérő attitűdök rajzolódtak ki. A sikeres befektetők a tanulmányokat megelőzően és azt követően meghatározó primer motivációval rendelkeztek, amelyek – a kevésbé sikeres tanulmányi teljesítmény ellenére – olyan erős hatással bírtak, hogy a munkaerőpiacon a szakmai munkásságba való bekacsolódás során számos hozamot eredményeztek. A kevésbé sikeres befektetők, akik elsősorban éppen a várható munkaerő-piaci megtérülések miatt kezdték meg jó eredménnyel elvégzett tanulmányaikat, a sikeres elhelyezkedésen túl egyelőre egyéb megtérüléssel nem számoltak. A tanuláshoz való viszonyuk azonban változni látszik a tanulás iránti kedv növekedésében, és valószínűleg a korábbi tanulási döntési stratégiájukat módosítva folytatják az élethosszig tartó tanulást a gazdaságilag aktív státuszukban is. Az utolsó hipotézisünk tehát igazolódott, mivel az összes válaszadót tekintve igen magas a tanulási hajlandóság, és az egyes almintákban is megfelelő tanulási attitűddel, illetve attitűdbeli változással találkoztunk.

Végezetül az alábbiakban felelevenítjük a gyermekgondozási szabadságon lévő tanulmányok egyéni megtérüléseire vonatkozó elméletünket, ahol az alapsokaság különböző életszférájában olyan tényezőket jelenítettünk meg, amelyek a tanulási befektetések hozamaiként léphetnek fel. A 27. táblázatban vastagon emeltük ki azokat a területeket, amelyekben a kutatás egyértelmű eredményeket mutatott fel, dőlt betűvel jeleztük a részben beigazolódott elképzeléseket, a jelöletlen elemek olyan szegmensei a tanulmányok hatásának, amit a jelen kutatás nem tudott igazolni.

27. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévő tanulmányok egyéni megtérülése

	Intellektuális kibontakozás	Munkaerő-piaci integráció	Szociális beágyazottság
Pénzben kifejezhető		magasabb jövedelem	az anyagi tőke növekszik a jövedelem várható növekedése miatt
		kedvezőbb pozíció	
		könnyebb elhelyezkedés	
Pénzben közvetlenül nem kifejezhető	a tanulás öröme	karbantartott tudás, képességek	<i>a gyermek iskolai teljesítményére ható családi háttér elemei gazdagodnak</i>
	sikerélmény	magasabb társadalmi státusz	munka és család kedvezőbb összehangolása
	biztonság a karriertörést illetően	magasabb kulturális és társadalmi tőke	növekszik a család kulturális és társadalmi tőkéje
	a társas kapcsolatok lehetősége	könnyebb beilleszkedés a közösségi, kollegiális viszonyok folytonossága révén	<i>új kapcsolatháló kiépülése</i>

A korai, már a tanulmányok alatt megjelenő értékek mindegyike kimutatható volt vizsgálatunkban, a tanulás öröme, a sikerélmény a vizsgált felsőfokú tanulmányokon túlmutatóan a további felnőttkori tanulásra is eredményes hatással van. Az inaktív életszakaszban végzett tanulás a tudásnak és képességeknek a karbantartásán, fejlesztésén túl biztonságot jelent a munkavállalóknak, mivel könnyű és sikeres elhelyezkedést remélnek, illetve biztosítottnak látják a szakmai folytonosságot. A tanulás közösségfejlesztő hatása több oldalról is megmutatkozott, a viszonylagos elzártságból való kitörés, az állandó közösségi lét segítette az aktív munkavállalók társadalmába történő visszatérést, de a vártnál alacsonyabb volt az új kapcsolatrendszer fenntartása, továbbélése.

A munkaerőpiacon jelentkező, feltételezett hozamok csaknem mindegyike beigazolódott, a megkérdezettek reintegrációja sikeres volt, mivel gyorsan és könnyen el tudtak helyezkedni, és a szakmai munkába való bekapcsolódást nagymértékben segítették az áttanult évek. A válaszadók többsége ebben a rövid időszakban további hozamokkal, előrelépéssel, jövedelememelkedéssel, magasabb státusszal számolhatott. A munkaerőpiacra visszatért, magasabban kvalifikált munkavállalók valószínűleg a korábbinál magasabb kulturális és társadalmi tőkét hordoznak, ennek igazolására egy újabb, konkrétan e témakört vizsgáló kutatás szolgálna, amelyet azonban nagyobb mintán és (a reintegráció után eltelt) nagyobb időintervallumban kellene vizsgálni. Ugyanez vonatkozik a családi szférában megjelenő megtérülésekre, azzal a kiegészítéssel, hogy ennek vizsgálatához a tanuló nők férfitársait és gyermekeit is szükséges bevonni a kutatásba, hogy minél hitelesebb konzekvenciát vonhassunk le a család kulturális klímájának változásáról.

Jelen kutatásban a jövedelememelkedéssel párhuzamosan számolhatunk a háztartások anyagi jellegű többletbevételével, illetve a kedvezőbb munkafeltételek révén a családi és munkahelyi teendők eredményesebb összehangolásával. A gyermek tanulmányaira vonatkozó kedvező változásokat azonban kis mértékben láttuk megmutatkozni, csakúgy, mint az egyetemi és főiskolai évek alatt szerzett kapcsolati tőke fenntarthatóságát. Összességében elmondható, hogy a kisgyermeket nevelők inaktív éve alatt végzett tanulmányok hatása rendkívül meghatározó módon kimutatható a munkaerő-piaci megtérülésekben és a felnőttkori tanulási attitűdben, továbbá a családra vonatkozó kedvező változások is megjelentek.

8. A kisgyermeket nevelők tanulásának több szinten megmutatkozó hasznossága

Összefoglalás

Dolgozatunk bevezető fejezetében arra tettünk ígéretet, hogy a felsőoktatás-kutatás egyik elhanyagolt, azonban társadalompolitikai szempontból is fontos és messzire ható problémakörének feltárására teszünk kísérletet. Az ideiglenesen inaktívak közé tartozó, gyermekgondozási szabadságukat töltő női hallgatók tanulási befektetéseinek és megtérüléseinek vizsgálatára koncentrálnak térképeztük fel ennek a rejtőzködő populációnak a felsőfokú tanulmányokban való részvételét. Értekezésünk központi kérdése az volt, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben kialakult munkaerő-piaci folyamatokban segítheti-e a nők reintegrációját és további munkavégzését a szándékolt karriertörés időszakában végzett felsőfokú tanulmányi beruházás.

A kérdés fontosságát és aktualitását a tanulás különböző formáiban résztvevő inaktívak alacsony aránya, a romló demográfiai mutatók, a szülési szabadságról visszatérők foglalkoztatottságának nehézségei támasztják alá. A családok munkavállaló nők életpályájának három fő színterét összekapcsolva tártuk fel a vonatkozó szakirodalmi munkákat, amelyek a felsőfokú tanulmányok, a fizetett munkavállalás és a privát szféra hármas egysége folytán multidiszciplináris elméleti keretet alkottak. A neveléstudományokon belül elsősorban az oktatásszociológia és oktatáspolitikai területein mozogtunk, azonban rávilágítottunk a vizsgált probléma munkaszociológiai, családszociológiai, demográfiai, szociálpolitikai összefüggéseire is. Az általunk vizsgált kérdéskör összetettségét nemcsak az érintett tudományok sokasága jelzi, hanem az ideiglenesen inaktív karriertöréséből adódó problémák átfogó, több szakterületet érintő tudományos feldolgozásának hiánya, sőt, egyelőre váratnak magukra a problémák megoldására tett szakmai javaslatok is.

A kutatás témájának feldolgozásához a kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak megtérülési mezőit, és a tanulás során felhalmozott tőkefajtákat ábrázoló modellünket vettük alapul. A modell megalkotása abból a feltételezésünkből indul ki, hogy a vizsgált csoport esetében a felsőfokú tanulmányokba történő befektetések célja, és egyben a várható megtérülések területe nem csupán a fizetett munka világa. A munkaerő-piaci integráció során várható megtérülések mellett számoltunk az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területén megjelenő hozamokkal, az emberi tőkegyarapodás mellett pedig feltételeztük a kulturális és társadalmi tőke növekedését. A dolgozat elméleti részében ezeknek a területeknek és tőkefajtáknak a kapcsolódási pontjait kerestük a kisgyermeket nevelő nők felsőfokú tanulmányaiba, munkavállalására és magánéleti szerepeire

vonatkoztatva, ezért foglalkoztunk részletesen a női hallgatók felsőoktatásban történő megjelenésével és specifikumaival, a női nem tanulmányi jellemzőivel, a munkaerőpiac női oldalával, valamint a nők szerepköreinek változásával. Hazánk gazdasági és társadalmi berendezkedése – a posztszocialista országokéhoz hasonlóan – megköveteli a nők részéről a fizetett (általánosan teljes idejű) munka vállalását, amelyet különböző típusú és mértékű tanulmányi beruházások előznek meg. Az oktatásba történő befektetés racionális döntéssorozata a nők esetében is szorosan összefügg tehát a remélt munkaerő-piaci megtérülésekkel, ezért a kisgyermekes munkavállalóknál sem vontuk kétségbe a diploma megszerzésének munkaerő-piaci vonatkozású indítékait és megtérüléseit.

A munka területén nagy figyelmet fordítottunk a gazdasági aktivitás, ezen belül a foglalkoztatottság és az iskolai végzettség kapcsolatának elemzésére, mivel a gyermekgondozási időszakot követően reintegrálódó munkavállaló nők számára ez a terület jelenti a diploma hasznosításának elsődleges platformját. Az általunk munkaerő-piaci integráció megtérülési mezőnek nevezett területet feltárva tértünk ki a felsőoktatási expanzió kapcsán a munkaerőpiac kvalifikált munkaerejének foglalkoztatottsági tendenciájára, a különböző iskolai végzettségű női munkavállalók helyzetének elemzésére, a kisgyermeket nevelők reintegrációjának problémáira, a szándékolt karriertörés dilemmáira. A nőket érintő munkaerő-piaci tendenciák és jellemzők vizsgálata során az iskolai végzettség és a gyermekvállalás miatt megszakított karrierút került középpontba, mivel a gyesen, gyeden lévő nők felsőfokú tanulmányainak és azok hasznosításának feltárására vállalkoztunk.

A kisgyermeket nevelők tanulmányi beruházásainak vizsgálatakor a kulturális reprodukció, valamint a racionális döntések elméletére alapozva feltételeztük a kulturális egyenlőtlenségekből származó eltérő befektetési stratégiákat, és különböző mértékű megtérülésekkel számoltunk. Ezt azonban nemcsak a munkaerő-piaci integráció mezőjére vonatkoztattuk, hanem a másik két megtérülési területre is, mindenekeelőtt az intellektuális kibontakozásban elért eredményességre; ezért került sor a társadalmi háttér és a tanulási döntések összefüggéseinek részletes vizsgálatára. A felsőfokú tanulmányok elvégzése nyomán feltételeztük az emberi és kulturális tőke gyarapodását, és az intellektuális kibontakozás terén megmutatkozó megtérüléseket, ehhez kapcsolódóan felvázoltuk a női hallgatók helyzetét a felsőoktatásban, kitérünk a tőkefajták és a társadalmi nem vonatkozásaira, valamint elemeztük a nők tanulási hajlandóságát és aktivitását.

A diploma megszerzésének köszönhető társadalmi tőkefelhalmozás elsősorban a családon kívüli társadalmi tőkére vonatkoztatható, de mi a családon belüli társadalmi tőke tekintetében is jelentős gyarapodást várunk, ami a szociális beágyazódás területére szintén hatást gyakorol. A társadalmi, szociális terület vonatkozásában mindenekeelőtt bemutattuk a

gyermekgondozási ellátásban részesülő nők inaktivitásának jellegzetességeit, röviden szóltunk az ellátási formákról, bemutattuk a szándékolt karriertörés egyéneket érintő (nem gazdasági) hátrányait. A javuló iskolázottság következményeinek tárgyalásából nem maradhatott ki a családra vonatkozó befektetési és megtérülési jellemzők felvázolása, amihez röviden át kellett tekintenünk a nők szerepeinek változását. A hárompólusú modellünk egyes területeit tártuk fel tehát oly módon, hogy a megtérülési mezők és az egyes tőkefajták vizsgálata során az érintett társadalmi nem iskolázottságát állítottuk középpontba, majd megalkottuk a kisgyermeket nevelők tanulmányi beruházásait és megtérüléseit összegző modellt, ahol a kiadások és bevételek két szinten, egyéni és kollektív szinten jelentek meg.

A kisgyermeket nevelők tanulmányai befektetéseit és hozamait egy olyan longitudinális kutatásban vizsgáltuk, amelyben az egyetemi és főiskolai tanulmányokat folytató hallgatókat a tanulási döntésektől a diploma munkaerő-piaci hasznosításáig kísértük végig. A kvantitatív vizsgálat keretében a Debreceni Egyetemen és a Nyíregyházi Főiskolán gyermekgondozási időszakban tanuló hallgatónőket kérdőívvel kerestük meg személyesen vagy postai úton, amelyek közül 2006-ban 226 darab, 2009-ben 121 darab érvényes kérdőív érkezett vissza. A kutatás a felsőfokú tanulmányok megkezdésének *miértjére* és a tanulmányok megtérülésének *hogyanjára* kereste a választ: miért és milyen stratégiák mentén döntenek úgy a gyermeknevelési ellátásban részesülők, hogy a szándékolt inaktivitás éveiben felsőfokú tanulmányokba fektetnek, és ezek a befektetések hogyan térülnek meg a munkaerő-piaci reintegrálódást követően.

A befektetésre vonatkozó hipotézisünk szerint a tanulmányok megkezdése mögött elsősorban a munka világából érkező ösztönzőerők állnak, de nagy jelentőséget tulajdonítottunk az akkor érvényben lévő tandíjmentességből származó indítékoknak. A tanulási befektetések megtérüléseiben szintén a munkaerőpiacot helyeztük előtérbe, de mint említettük, az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazódás terén is jelentős hozamot feltételeztünk. A megtérülések és a tőkefelhalmozások mértékét azonban a kulturális és társadalmi háttér függvényében gyanítottuk kibontakozni, ezért az alapsokaságot ezen háttérjellemzők mentén elkülönítve vizsgáltuk.

A gyermekgondozási időszakban felsőfokú intézményekben hallgatóként megjelenő nők tanulási beruházásainak és megtérüléseinek vizsgálata adta meg a kutatás ívét, a hallgatók felsőfokú tanulmányokkal való kapcsolatát az életpályájuk több szakaszában igyekeztünk megragadni. Az egyes állomások a tanulás megkezdéséről szóló döntéshozatalt, a tanulmányok megkezdésének és folytatásának körülményeit, a friss diploma birtokában végbemenő reintegráció pillanatát és az újbóli munkába állást követő néhány évet jelentették. A kiindulópontot a tanulási döntésmechanizmusok feltárása jelölte, amelyben hangsúlyos

szerepet kapott a származási család kulturális háttérének vizsgálata, mivel számoltunk a fiatalkori továbbtanulási döntések hosszú távú hatásával, valamint az életpálya-hipotézis alapján a szülői befolyás jelenlétével. A kulturális reprodukciónak a felnőttkori tanulmányokban való továbbgyűrűződését a mi kutatási eredményeink is igazolták, azonban felsejlett a lehetőség a kulturális egyenlőtlenségek átörökítésének gyengülésére. Az eltérő kulturális háttér mintázatot produkáló kutatási csoportjaink a származási jellemzőknek megfelelő jegyeket hordoztak a felsőfokú tanulmányi döntéshozatalban: az alacsonyabb kulturális tőkével rendelkező hallgatók esetében kitapintható volt a korábbi továbbtanulási döntések hatása (jövőben realizálódó hasznosság alulbecsülése, érdekelvű beruházási stratégia, a szülők kompenzáló-korrektív szerepe), a kedvezőbb kulturális klímájú családok sarjai mintakövető magatartást tanúsítottak (belső motívumok dominanciája, reális kockázatfelmérés, hatékonyan működő beruházó közösség).

A kezdeti kulturális egyenlőtlenségek a tanulmányok folyamán egyértelműen manifesztálódtak, a jellemzően magasabb tőkefajtaikkal rendelkező hallgatók adaptálódása és a tanulás során mutatott eredményessége felülmúlta az alacsonyabb társadalmi csoportból származó hallgatók teljesítményét. Ugyancsak az egyenlőtlenségek felnőttkori továbbélését igazolja, hogy az inaktív éveket követően a diplomát hasznosításával próbálkozó, s a kulturális háttér alapján homogenitást mutató nők esetében semmilyen különbséget nem tudtuk kimutatni a befektetési stratégiákban, a tanulmányi sikerességben vagy a követelményekhez való alkalmazkodás terén. A felnőttkorban végzett tanulásnak az egyenlőtlenségek továbbörökítésében jelentkező fékező hatását a kulturális reprodukció korrigálásának neveztük el. Ez a feltevés azon a kutatási eredményen alapul, miszerint a tanulói évek alatt vizsgált, *markánsan eltérő szocio-kulturális háttérrel* rendelkező hallgatói csoportok *tanulási attitűdje közeledni látszott egymáshoz*, ugyanis a különböző tőkefajtaikat kevésbé birtokló hallgatók a felsőoktatásban szerzett tapasztalataikat integrálva új tanulási stratégiákat mutattak fel, amelyben a magasabb kulturális tőkével rendelkező hallgatótársaik mintáját követték.

Valószínűnek tartjuk, hogy a tanulmányi aspirációkban megmutatkozó hatás nemcsak az intragenerációs mobilitás ösztönzőjeként működik majd, hanem a felsőfokú tanulmányok a tőkefelhalmozások révén a család kulturális klímáját, valamint utódaik továbbtanulási döntéseit kedvezően befolyásolják, és így a kulturális reprodukció hosszabb távon gyengülhet. Ezt az óvatos feltételezésünket azonban csak abban az esetben látjuk esetlegesen megvalósulni, ha az intézményesült kulturális tőke emelkedése mellett valóban bekövetkezik az inkorporált kulturális tőke növekedése is. A meglévő alapképzettség tekintetében elmondható továbbá, hogy az inaktív évek alatt végzett felsőfokú tanulmányok minden

esetben *kompenzáló erővel* bírnak: az *érettségizett* nőknek a korábban elmulasztott továbbtanulását pótolják, a karriertörésnek több hátrányát megszenvedő *diplomás*oknak pedig a szakmai lemaradását ellensúlyozzák.

A felsőfokú tanulmányokat befejező kisgyermekes nők vizsgálatakor a tanulmányok hatására, különös tekintettel a tanulás iránti beállítódás formálódására, valamint a tanulói szerepkörnek a többivel való összeegyeztethetőségére koncentráltunk. A tanulási attitűd tekintetében elmondható, hogy a vártnál erősebb mértékben jelentek meg olyan szegmensek, amelyek kedvező viszonyulásra utalnak (szakmai érdeklődés, tanulás szeretete, egyéni ambíció), háttérbe szorítva az érdekalapú tényezőket (munkaerő-piaci előnyök, egzisztenciális növekmény). Ebben a tekintetben a munkaerő-piaci elvárásoknak megfelelő indítékokra vonatkozó hipotézisünk nem igazolódott, de a külső tényezők is fontos szerephez jutottak, mivel a hallgatók többsége számára a felsőfokú tanulás *utat jelent a kívánt státusz eléréséhez*, némelyeknél a fiatal korban *elmulasztott vagy elhalasztott továbbtanulás kompenzációjaként* funkcionál, másoknál a szándékolt karriertörés *késleltetett haszonelvűségével* magyaráztuk az inaktív szakaszban megvalósult tanulmányok folytatását.

A végzett tanulmányok minősége és eredményessége nemcsak a hallgatók kulturális háttérétől függött – amely erősen meghatározta a tanulás célját, tanulmányi előzményt, motiváltságot, időfelhasználást –, hanem befolyásolta a befektetői közösség (elsősorban a házastárs és a szülők) magatartása is. Ennek következtében a tanulásba történő racionális befektetés vizsgálata során a kisgyermeket nevelő hallgatót nem emeltük ki a befektetői közösségből, hanem kifejezetten monitoroztuk a szűk környezetét, amelynek eltérő magatartására szintén a különböző kulturális háttér ad magyarázatot.

Az eltérő háttérű inaktív hallgatók befektetői stratégiájára és teljesítményére vonatkozó hipotézisünk igazolódott, mivel a tanulási döntéseket és az eredményességet jelentősen befolyásolta a származási, valamint a saját család felhalmozott tőkenagysága. A jellemzően magasabb társadalmi rétegből származó és magasabb iskolázottságú férjjel (élettárssal) rendelkező hallgatók könnyebben és eredményesebben teljesítették a tanulmányi követelményeket, amit az egyéni adottságokon és a tanulmányi tapasztalatokon túl a családjuk erős támogatása biztosított. Az alacsonyabb végzettségű szülőkkel és társakkal rendelkező, felsőfokú tapasztalatokat nélkülöző kisgyermekes hallgatók befektető közössége *támogató-elhagyó magatartást* tanúsított, azaz a tanulmányok megkezdéséhez erős biztatással járultak hozzá, amely a későbbiekben csökkent, és nem alakult át segítő támogatássá. A tanulmányait befejező, gazdaságilag újra aktív nők háttére egyeneműnek bizonyult, esetükben ilyen különbségeket nem találtunk, a befektetői közösségek és a tanulmányok kapcsolatában kialakult kategóriák (problémamentes, toleráló, terhelt) a családi háttértől függetlenek voltak.

A kutatásban résztvevő hallgatók túlnyomó többsége egyetértett azzal, hogy a munkától távol töltött időszakban a tudás és a képességek megóvását a felsőfokú tanulmányok végzése megvalósítja, és a diploma megszerzése hozzásegíti őket a kedvező munkaerő-piaci integrálódáshoz. A tanulásból fakadó *egyéni előnyökön* túl számos *kollektív hasznosságot* kimutattunk, mint például a kiesett időszak szakmai pótlására felhasznált források csökkenése, kompetens foglalkoztatottak számának növelése, munkanélküliség elkerülése, hosszú távon szociális és egészségügyi kiadások elkerülése, és nem utolsósorban a demográfiai mutatók javulása.

Kutatásunk egyik kiinduló hipotézise volt, hogy az általunk vizsgált női hallgatók nem csupán a munkaerő-piaci siker vonatkozásában kamatoztathatják a diploma megszerzésére fordított erőfeszítéseiket, hanem az intellektuális kibontakozás és a szociális beágyazottság területein is megtérüléseket vártunk a felsőfokú tanulmányaikat követően, illetve az emberi tőkeberuházás kapcsán számoltunk a kulturális és társadalmi tőkéjük növekedésével. Ez a feltevés azonban nemcsak a munkaerő-piaci elhelyezkedést követően látszott igazolódni, hanem a tanulmányok végzése alatt közvetlen megtérülésekre derült fény. Ilyen a fent említett tőkefelhalmozás, amely esetlegesen az egyenlőtlenségek átörökítésének lassítására szolgálhat, és a kedvező tanulási attitűd, ami viszont az intellektuális mezőben jelenik meg hozamként. A kutatás elméleti és empirikus feldolgozása során egyaránt kimutatható volt a hallgatói közösség jótékony hatása, amely a szociális beágyazódás mezőben már az inaktív évek alatt végzett tanulásban megtérülést eredményezett.

A kisgyermeket nevelő nők vizsgálatának következő két állomását a tanulási befektetések tényleges megtérülésének elemzése során tártuk fel, a munkaerőpiacon tevékenykedő diplomás nők válaszai alapján. Az emberi tőkébe történő beruházás révén a munkaerő-piaci integráció megtérülési mezőbe számos olyan hozamot sorolhatunk, amelyek egyértelműen összefüggésbe hozhatók az inaktív évek alatt végzett felsőfokú tanulmányokkal. A munkaerő-piaci tendenciák bemutatása során felmerült nehézségek ellenére (nőket ért hátrányos megkülönböztetés, szegregáció, karriertörés problémája, diplomás túlképzés etc.) az általunk vizsgált nők reintegrációja során és az azt követői munkavállalói években a tanulásnak olyan hozamait tudtuk kimutatni, mint a gyors elhelyezkedés, végzettségnek megfelelő munkakör és javadalom, a lefelé irányuló mobilitás elkerülése.

Fontos eredményünk, hogy hipotézisünkkel ellentétben a *munkaerő-piaci megtérülések mértéke függetlennek* bizonyult a munkavállalók *szocio-ökonómiai háttérétől*, kulturális és egyéb tőkefajták nagyságától, de nem találtunk kapcsolatot a *tanulmányi eredményesség* és a *munkaerő-piaci sikeresség* között sem. A tanulmányi beruházások munkaerő-piaci érvényesülésének kulcsa egyfelől a megfelelő *tanulási döntés-előkészületben*

(a megfelelő szak kiválasztása, intézményi informálódás, kereslet és kínálat felmérése) és a *kedvező tanulási attitűdben* (a folyamatos tanulás fontosságának felismerése, tanulás mint örömforrás értelmezése, kitartó szorgalom) keresendő. Az intellektuális kibontakozás megtérülési mező, amint említettük, már a tanulmányok alatt megtelt hozamokkal, amelyeket a munkaerőpiacon töltött idő tovább bővített. A felsőfokú tanulmányok hatására a kutatásban résztvevők tanulás iránti vágya növekedni látszott, nagyobb figyelmet fordítottak az önképzésre, és mindenekelőtt sikeresen bekapcsolódtak a szakmai munkába a reintegráció során, s ennek eredményeként az emberi és kulturális tőkefelhalmozásuk is folytatódott.

Érdemi fejlemény, hogy a munkaerőpiacon *kevesebb hozamot elért nők tanulási hajlandósága és aktivitása növekedett* meg leginkább, amely valószínűleg a munkaerő-piaci mező bevételeire is jelentős hatással lesz. A felsőfokú tanulmányok során gyarapított társadalmi tőkének egyrészt a munkaerő-piaci mezőben mutatkozott meg a hatása, de nemcsak a kapcsolati tőkék foglalkoztatással összefüggő kiaknázása révén, hanem a *kollegiális beilleszkedésben* is. Ez utóbbi egyben átnyúlik a szociális beágyazottság mezőbe, ahol a hallgatói közösség fent említett jótékony hatása mellett megjelenik az új végzettségnek a családi szférában termelt hozamai, amelyek a munkahelyi és magánélet teendőinek összehangolását segítik elő.

A kisgyermeket nevelők tanulmányi beruházását és megtérülését feltáró kutatás a vizsgált nők tanulásának többszintű, egyéni és kollektív hasznosságát mutatta ki, és a feltételezett területeken többszörös megtérülésekkel számolt. A regionális területen végzett kutatás eredményei egy, a vizsgált populáció körében végrehajtott reprezentatív felmérés keretében további bizonyításra várnak. A kutatás folytatásának egyik lehetséges iránya a gyermekgondozási időszakban felsőfokú tanulmányokat végzett munkavállalók pályakövetése a további hozamok kimutatására, de ilyen hosszú távú vizsgálatot igényel a generációs transzferáramlások bizonyítása is. Másrészt szükséges a kutatás vertikális és horizontális kiterjesztése. Vertikális kiterjesztés alatt értjük a formális, iskolarendszerű tanulmányokon belül egyéb oktatási és képzési intézménytípusok bevonását, illetve a gyermekgondozási időszakban végzett nonformális és informális tanulási módok feltérképezését. A kutatás földrajzi értelemben vett horizontális kiterjesztése lehetővé teszi az eredmények országos, reprezentatív mintán végzett felülvizsgálatát, és alkalmat nyújt az egyes régiók összehasonlítására. A bemutatott kutatás eredményei alapján azonban elmondható, hogy a kisgyermeket nevelők oktatásába történő egyéni és közösségi beruházás számos eredményt hozott több területen (munkaerőpiac, intellektuális kibontakozás, szociális beágyazottság) és több szinten (individuális, kollektív), amelyek az életút szándékoltan inaktív szakaszában történő tanulás hasznosságát támasztják alá.

Summary

The objective of the thesis is to show the investment into education and the return of this investment among a special group of part-time students in higher education, women who are bringing up small children during the period of their studies. Relatively few research projects have been devoted to groups with special circumstances entering higher education. Educational aspiration of individuals temporarily inactive because of childbirth is a subject not only interesting for education-sociological researchers, but also raise far-reaching sociological questions. This topic, relatively unaffected by scientific and scholarly discourse, has been chosen because the studies undertaken during a period of absence from the labour market because of childbearing are of high importance for the direct community of the mother concerned and for the entire society.

The focus of the doctoral thesis is finding out whether an investment in advanced studies during a planned break in one's career has been useful in the re-integration of women in the labour market in the decades following the change of the political system. The importance of the issue is underlined by the low number of inactive women participating in various study courses, adverse demographic indicators, and the difficulties women encounter when they return to work from a maternity leave.

I examined the careers of the students in the framework of the three major scenes of their lives: advanced studies, paid job and their private lives. Based upon this concept, a multidisciplinary approach was necessary to carry out an examination of the relevant literature as well. Out of the branches of pedagogical studies, I primarily relied on the results of education-sociology and education-politics so as to survey the topic, but andragogical, work-sociological, family sociological, demographic and social-political aspects were also examined.

The complexity of the topic is not only indicated by the wealth of the disciplines involved, but also the lack of comprehensive works dealing with the problems caused by the breaks in the careers of temporarily inactive people. Gender studies examine the situations of various groups of women, but the present study is still a pioneering work in Hungary and abroad as well. A novelty of the thesis is that it examines the investments of female employees in education in a period that they spend away from their career. The examination takes place at two levels: investments and their short- and long-term returns at an individual and at a collective level.

I did not intend to deal with subjects outside the scope of the various disciplines used for the purposes of the thesis, I therefore did not discuss in detail economic and educational

interrelations, and did not include in the thesis groups in various special situations (e. g. minorities, migrants, single and divorced women) either. As far as the various ways of studying are concerned, only formal studies and, within that, investment into studies for a college or university degree are subject of the thesis.

The investments and the return of the investments made by female students were examined in a longitudinal research in which the individuals were followed from their decision to start a study course at a college or university all the way to the moment when they utilized their degree in the labour market. Women on a maternity leave constitute a special, not very easily accessible, a "hiding" group of society, it was therefore necessary to prepare for the process of sampling with great care.

Samples were taken from the students bringing up small children at two major regional institutions of higher education, the University of Debrecen and the University College of Nyíregyháza. A regional approach was used, as the return of the investment into education was to be examined in similar education-ecological environments. Ten faculties of the University of Debrecen, and four of the University College of Nyíregyháza were involved in the research. Because of their particular situation and problems, female students receiving a maternity benefit usually choose corresponding courses, so students attending these part-time courses were found to be most suitable to be approached first. The difficulties in finding a number of individuals in a similar situation, and the data protection rules binding the administrative units of the universities, a random systematic sampling appeared to be the most suitable method for the purposes of the research.

The first phase of the research took place in 2006, when female students receiving a maternity benefit and studying at the two institutions of higher education were contacted. Students selected for the sample received the questionnaires designed for self-respondents by mail. In phase two of the cohorts examination, in the spring of 2009, I met graduates of the two institutions of who obtained their degrees during their maternity leave and had been working for at least one year. In this phase I was not able to rely on any kind of data base or register, so I did not continue the research with a probability selection method. The employees chosen through a snowball method completed the questionnaires with the assistance of interrogators.

The research sought an answer as to *why* the students embarked on a college or university course, and as to *how* it yielded a benefit to them: what were the motivations and strategies of students receiving a maternity benefit to invest in higher education studies during their years of inactivity, and what was the return of these studies when they re-integrated into the labour market. When examining the investment into education, I revealed the decision

making mechanisms of the individuals, the motivation to obtain a degree, the direction, type and scale of investment, but I also inquired about the processes of studying, and the behaviour of those investing in education. In the course of the research, I followed the concepts of Becker and Rosen in analysing the individual expenses of the students investing in higher education, arranging the resources they used into two categories: individual and collective.

I examined any potential return of the investment into education after the individuals were active in the labour market again. The competences maintained during the inactive period, and the new college or university degree were a definite advantage at the very moment when the graduates began working, so it was possible to detect the return of the investment even in the short run. The yield of the college and university studies was examined with the three-pole model developed to detect the short- and long-term return of investments. Following Bourdieu's works, I took into consideration the different social backgrounds of the students, as their social background influences their decision-making mechanisms, the efficiency of learning, and the quality and quantity of the expected return.

Cultural reproduction, rational decision making theories and various domestic and international literature related to various types of capital and assets constituted the theoretical framework of the thesis. I constructed a model of investment into higher education and its return at individual and collective levels by using Becker's concept regarding investment in human resources, combined with the ideas outlined in Bourdieu's and Schultz's capital theories.

The model is based upon the assumption that the purpose of the investment into higher education and its return extended beyond the world of paid jobs. In addition to calculating the direct return in the labour market, I also calculated the types of return in what I refer to as the "field of intellectual expansion," using among others Bourdieu's, Weber's, and Pléh's ideas. Furthermore, I expected returns in the field referred to as social embeddedness, according to the observations of Heuser, Prins and Zrinszky. In the theoretical part of the thesis, I sought the connection points between the fields mentioned above and the human capital, incorporated cultural capital and social capital, related to the college and university studies of women with small children.

The theories and features of the various parts of the model were surveyed according to the results and findings described in related international literature. The appearance and attributes of female students in higher education, from the aspect of the intellectual field, were discussed primarily in the mirror of the works of Goldthorpe, Forray, Kozma, Hrubos and Ladányi. The influx of women into higher education resulted in a rapid levelling of the genders all over Europe, and induced, together with other factors, the expansion of higher

education. I discussed the process of the expansion in detail, using the works of Archer, Collins, Kozma, Galasi, Kertesi and Köllő, as the value of a college or university degree in the labour market depends on a number of factors and influences the decision-making strategies regarding studying.

I applied the observations of DiMaggio, Bukodi, Pusztai and Fényes in order to demonstrate the attributes of female students and increase in their (educational) assets. In this process, the most important factor was the difference between the assets of men and women. My observations, based upon the research findings of Bourdieu, Boudon, Ferge, Róbert and Kozma among others, suggest that members of various social layers inherit their different investment strategies from generation to generation. Members of lower social strata often underestimate the future benefit of higher education, so they tend to be unwilling to undertake spending a lot of money in the present, as opposed to those belonging to higher classes.

In the theoretical model, the most tangible assets appear to be those that emerge in the process of integration into the labour market. These advantages, being material, are more apparent than those in the other two fields. When examining the processes in the labour market, I paid attention to the analytical studies that deal with the connections between financial activities, and within that employment, and qualifications. The examinations confirmed that a higher qualification means better chances in the labour market (cf. Nagy, Kertesi, Köllő and Galasi).

When demonstrated some of the disadvantages suffered by female employees, for instance horizontal and vertical segregation, gender discrimination, differences in wages, I primarily relied on the research findings obtained by Nagy, Koncz, Frey and Thun. These problems were, however, only involved in the observations insofar as they influenced the return of the investments of students with small children in higher education when they return to the labour market. Despite the anomalies in the labour market, some of which were listed above, an analysis of the interrelations between the economic activities of the population and education revealed that higher qualifications of an individual increases his or her opportunities in a re-integration into the labour market, stabilizes his or her abilities to preserve a job and reduces the chances of becoming unemployed.

For an analysis of the third field of returns, I used Coleman's classification of social assets in order to demonstrate the effect of the studies of a young mother within her family. When a mother accomplishes college or university studies, generational transfers improve somewhat, but it only becomes ideal when the connections between the members of the family are good. The positive effects of the time a mother spends with her child on the

transfer of assets was not only demonstrated by Coleman; Bourdieu, Pusztai and Róbert also had similar results.

When examining the return area of social embeddedness, the focus of the analysis was the difficulty of bringing a woman's paid work and unpaid (home) commitments into harmony. The researchers who have dealt with the three-way commitment of women were, among others, Cseh-Szombathy, Bukodi, Goldin and Beck, and I relied on their research findings when I examined how women coordinated their commitments in their jobs and homes. Women with higher qualifications managed these problems a lot more efficiently. This observation was underpinned by the research findings of Pongrácz, Spéder, S. Molnár, Frey and Blaskó, who found that women with a higher qualification were more willing to undertake a job, and are also more successful in coordinating their professional and private lives, than women with a lower education were. Another positive social effect of studying on the life of women on a maternity leave is that their sense of isolation is not so acute, and they are more easily able to find their place in a community after the period of the maternity leave. This observation is in accordance with the research findings of Zrinszky, Prins and Durkó.

In addition to the individual advantages derived from education, a number of long-term collective advantages were identified in the course of the research project. As a result of permanent studying on the side of the employee, the employer is to be prepared for a shorter period of making up for the time lost during the maternity leave of the employee, and in this way the employer may save costs. In another words, employers will have more competent employees returning to work. Successful re-integration of women into the labour market reduces unemployment, and through it, the whole economy saves money. Hidden unemployment also diminishes. In the long term, social and health care expenses reduce, as a result of reducing employment problems and, last not least, demographic indicators may improve (cf. Frey, Koncz, Krémer, Dobossy and Galasi).

Below I provide a description of the findings of my empirical research project, which was based upon the theoretical hypotheses and models using related literature and other sources.

My initial hypothesis regarding investment into education, based upon theories of cultural reproduction, rational decision-making mechanisms and capital theories, was that social background, primarily the status of parents, determined the entire educational career of the individuals concerned. When examining the decision-making strategies of students related to higher education, I attributed great significance to their previous qualifications. I therefore arranged students into two categories: those with a secondary education (GCSE), and

postgraduate students (those who had a college or university degree before starting another degree course), and the research programme included a comparison of the two groups.

My assumption was justified, as there were major differences between the two sample groups in terms of decision-making strategies related to higher education and also in the accomplishment of the study courses. Highly qualified students, usually working as professionals, who were financially also in a better position, had a more elaborate decision-making strategy usable for a longer period of time, showing signs of a homogeneous family atmosphere. Undergraduate students, also in a lower financial status, although calculated with the potential benefit of obtaining a degree, but tended to be able to measure the risks and advantages of investment into higher education in the short term. It explains that the families of students with a secondary education suffered most from the mother's educational efforts, as they were able to coordinate their educational and family commitments with difficulties only, they lacked the necessary flexibility in organizing their tasks, and their educational efforts caused regular conflicts in their lives.

I also assumed that the educational attitudes, efficiency and motivation of the two groups were also different, and this assumption was also justified. There was a considerable difference between the two groups in terms of motivational background. Postgraduate students were characterized by a largely positive attitude towards learning in higher education in general, whereas in their selection of the specific subject major they were motivated by pragmatic aspects in the first place, the expected benefit of the subject major concerned. Students with a GCSE were motivated by the possibility of obtaining a degree and expected advantages in connection with finding a job later on. They had similar motivations in their selection of a specific subject major. The higher degree of learning efficiency of postgraduate students was not only reflected by their better grades, but also by their choice of learning methods, their ways of preparing for examinations, as well as by their ways of organizing their work and acquiring the information necessary for them.

My third assumption in connection with the advanced studies of mothers with small children was that they intended to compensate for the losses they suffered because of leaving the labour market. It is clear from the answers provided by the respondents that they really recognized the loss of knowledge and skill caused by their absence from their jobs, and they wished to compensate for the loss by studying. The results suggest that for students with a GCSE learning is a way leading to achieving the desired status, whereas postgraduate female students wish to utilize their new studies in order to improve or further specialize their already possessed professional qualifications. The time spent in higher education is a qualitative change for undergraduate students. During that time, their learning aspirations continually

increase, their inner motivations grow stronger, and they acquired apparently effective learning strategies and plans for the future.

I made efforts to survey the return of investments into higher education in three fields. As a result of the investment into human capital, a number of assets were generated in the field of re-integration into the labour market, and this is unmistakably the result of the studies accomplished during the inactive years of the individual concerned. The first result is that three-quarters of the women involved in the research had a rapid and problem-free re-integration into the labour market, they were able to avoid unemployment and find a job suited to their new qualification. During later years of employment, the years spent with studies had advantages such as a better job suited to the new qualification, higher wages, and an ability to avoid downward mobility.

The field of return at intellectual expansion was found to be full of elements of return as early as the period of research. The number of elements increased during the time the individual spent in the labour market: the desire of the participants in the research to learn increased, they paid more attention to self-instruction and, most important of all, they were successfully involved in professional work in the process of re-integration. It is an important development that the willingness and commitment to continue learning increased the most among women who were initially less successful in the labour market.

The first return in the field of social embeddedness was found to be the individual's ability to join the community of students, the end of isolation at home. It was a new social capital, and it allowed the student to re-join the community of co-workers more easily again later on. The return of a college or university degree in private life was the increase of the individual's ability to coordinate the commitments in their job and in their private life, and the cultural consumption of the family began to follow patterns characteristic of intellectuals and professionals.

It is an important result that, contrary to my initial assumption, the return of the investment in higher education in the labour market proved to be independent of the socio-economic background of the employees, the size of cultural and other types of capital. No interrelation was found between the efficiency of learning and the success of the individual in the labour market either. The key to the implementation of investments into higher education in the labour market lies in the appropriate preparation for the decision (selecting the most suitable subject major, gathering information about the institution, surveying the supply and demand) and in a positive attitude to studies (the recognition of the importance of continual studying, the interpretation of studying as a source of pleasure and in a commitment to working hard).

An important result of the research into studying in the period of bringing up a child or children for the experts dealing with higher education and andragogy is young women living in an inactive period and exposed to a low level of intellectual challenge are characterised by a high degree of primary motivation. The primary elements of motivation to start learning (a love of learning, professional interest etc.) may serve as a good foundation for further studies, and for creating the demand and need of the individual for permanent studying.

A major incentive for young mothers to invest in education was the cancellation of tuition fee, which was automatically open and available to young mothers receiving some form of maternity benefit or support. For economic- and social-political decision-makers it is a noteworthy outcome that the cancellation of tuition fee considerably reduced the financial burden for those wishing to enter higher education, and it was a major factor for the young women participating in the research project. Without the cancellation of the tuition fee, a lot of the individual and collective return of the investment would have been void, as the respondents simply would not have began their studies. This observation is well illustrated by national statistics that show that after the law had been changed, a considerable decrease of college and university students with small children.

Out of the numerous forms of the return of investment into higher education, one of the most important factors is the positive influence on demographic procedures. All the students with small children made it clear that in possession of a college or university degree their positions in the labour market were safer, their chances of returning to work increased, and they were willing to have more children. The results of the longitudinal survey suggest a close correlation between the studies accomplished during the inactive period of the individual and her positions in the labour market, studying therefore plays an outstanding role in the decision to leave the labour market because of childbirth and to return there afterwards.

An important result of the research for the decision-makers of the business world is that the re-integration of women into the labour market after a maternity leave during which they have accomplished a successful training course positively influences the economic activity of the population through increasing employment, reducing the number of unemployed people, and hidden unemployment also recedes, as it is not necessary to maintain the status of forced inactivity. As a result of the successfully completed training courses, labour market will receive professionally competent employees. The highest proportion of the respondents found that the most positive effects of learning were the better chances of re-entering the labour market and the proper maintenance of knowledge and skills.

It is necessary to launch new research programmes in order to examine the questions raised by the thesis. One of the possible directions of further research is following the career

of women who have graduated during their maternity leave. The objective of such a monitoring project is revealing further returns of the educational investment. An even longer term research is required to monitor the generational transfer in the families concerned. On the other hand, it is also necessary to extend the research both vertically and horizontally. A vertical expansion means the potential involvement of other types of schools within the formal educational system as well as the informal ways of studying during the maternity leave. A horizontal, geographical expansion of the project will provide representative, nationwide results, and makes it possible for the researcher to compare the various regions within the country.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf 1982. *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest, Gondolat.
- Andorka Rudolf 1987. *A gyerekszám alakulása a fejlett országokban*. Budapest, Gondolat.
- Andorka Rudolf 1997. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség, 2009*. Az Európai Közösség Bizottságának jelentése. Brüsszel.
- Aranyi Erzsébet 2001. Tendenciák a család és a munka összeegyeztetésére az Európai Unióban és Magyarországon. *EU Working Papers* 3: 60-89.
- Archer, Margaret S. 1988. *Az oktatási rendszerek expanziója*. Budapest, Oktatáskutatói Intézet.
- Arthur, Michael B.-Hall, Douglas T.-Lawrence, Barbara S. (ed.) 1989. *Handbook of career theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bálint Alice 1990. *Anya és gyermek. Tanulmányok*. Budapest, Párbeszéd Kiadó.
- Bálint Mónika-Köllő János 2008. A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. *Esély* 1: 3-27.
- Bakos Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balogh Anikó-Róbert Péter 2008. *Foglalkozási mobilitás Magyarországon 1992-2007*. In: Kolosi Tamás-Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Budapest, TÁRKI. 46-65.
- Balogh Gábor-Kovács Martin 2001. *A gazdaság társadalmi dimenziói*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Baranyai István 2003. A gyermeknevelés családi és társadalmi költségei. *Statisztikai Szemle* 7: 542-558.
- Barrow, Lisa 1999. Child Care Costs and the Return-to Work Decisions of new Mothers. *Economic Perspectives*, Federal Reserve Bank of Chicago, 4: 42-55.
- Beck, Ulrich 1999. *Túl renden és osztályon?* In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 156-178.
- Beck, Ulrich 2003. *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó.
- Becker, Gary 1964. *Human Capital*. New York, Colombia University Press.

Becker, Gary S. 1998. *Preferenciák és értékek*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1998. 101-129. (Eredeti megjelenés: Becker, Gary S. 1996. *Accounting for Tastes*. Cambridge, Harvard University Press.)

Bedekovics István-Kolosi Tamás-Szivos Péter 1994. *Jövedelmi helyzet a 90-es évek első felében*. In: Andorka Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994*. Budapest, TÁRKI. 34-60.

Benő Kámán 1996. *A felnőttoktatás változó funkciói. Értelmezési keretek és problémák*. In: Koltai Dénes (szerk.): *Andragógiai olvasókönyv I.*, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem.

Berde Éva-Czenky Klára-Györgyi Zoltán-Híves Tamás-Morvai Endre-Szerepi Anna 2006. *Diplomával a munkaerőpiacon*. Budapest, Felsőoktatási Kutató Intézet.

Bernstein, Basel 1971. Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság*, 11: 35-58.

Biztos alapokon. A kisgyermekkorai nevelés és gondozás. OECD, 2001.

Blaskó Zsuzsa 2002. Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, 2: 3-27.

Blaskó Zsuzsa 2005. Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai. *Demográfia*, 2-3: 159-186.

Blaskó Zsuzsa 2006. *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A család tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Blaskó Zsuzsa. 2008. Az anya korai munkavállalásának hatásai a gyermek pszichés fejlődésére. *Demográfia* 51. évf. 2-3. 259-281.

Borbély Szilvia 2007. *Nők és férfiak közötti bérkülönbségek*. Amszterdam-Budapest-Brüsszel, Európai Szociális Alap.

Boudon, Raymond 1998. *Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban*. In: Halász Gábor-Lannert Judit: *Oktatási rendszerek elmélete*. Budapest, Okker Kiadó. 406-417.

Bourdieu, Pierre 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat.

Bourdieu, Pierre 1998. *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 155-177. (Eredeti megjelenés: Bourdieu, Pierre 1983. *Ökonomische Kapital, kulturelles Kapital, soziale Kapital. Sociale Welt*, Sonderband 2. 183-198.)

Bourdieu, Pierre 2000. *Férfiuralom*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Bumpass, Larry. L.- Rindfuss, Ronald. R – Janosik, Robert. B. 1978. Age and marital status at first birth and the pace of subsequent fertility. *Demography*, 15: 75-86.

Bradburn, Ellen M. – Moen, Phyllis – Dempster-McClain, Donna 1995. Women's Return to School Following the Transition to Motherhood. *Social Forces*, 4: 1517-1551.

Bryce, Lee 1989. *A sikeres nő nem férfi*. Budapest, Novotrade.

Buda Béla 1985. *Női szerep – női szocializáció – női identitás*. In: Koncz Katalin (szerk.) *Nők és férfiak*. Hiedelmek és tények, Kossuth, Budapest.

Bukodi Erzsébet 2000. *Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek*. In: Elekes Zsuzsanna.-Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötődések a magyar társadalomban*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó, 13-27.

Bukodi Erzsébet 2001. Ki kivel házasodik? A házassági homogámia időbeli változása. *Statisztikai Szemle*, 79: 142–161.

Bukodi Erzsébet 2004. *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.

Bukodi Erzsébet-Harcsa István-Reisz László 1994. *Társadalmi tagozódás, mobilitás. Az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján*. Budapest, KSH.

Chapman, Gary-Campbell, Ross: *Gyerekekre hangolva*. Budapest, Harmat, 2003.

C. Molnár Emma 2007. *A nő ezer arca*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Chow, Esther Ngan-Ling- Berheide, Catherine White 1988. The Interdependence of Family and Work: A Framework for Family Life Education, Policy, and Practice. *National Council on Family Relations*, 1: 23-28.

Coleman, James S. 1974. *Iskolai teljesítmény és versenyszerkezet* In: Ferge Zsuzsa-Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 377-397.

Coleman, James S. 2000. *Társadalomelmélet, társadalomkutatás, cselekvésselmélet*. In: Felkai Gábor-Némedi Dénes-Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX.században*. Budapest, Új Mandátum, 191-215.

Coleman, James S. 1998. *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 11-45. (Eredeti megjelenés: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 1988. 94:95-120.)

Collins, Robert 1979. *The credential society. A historical sociology of education and stratification*. New York, Academic Press.

Csaba Erika 2006. *A munkavégzés és a családi kötöttségek összeegyeztetése*. Budapest, KSH.

Cseh-Szombathy László 1985. *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest, Gondolat.

Cseh-Szombathy László 1991. *A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására*. In: Utsi Ágnes (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest, Gondolat. 7-19.

Csernyák Mariann-Janák Katalin-Zaláné Olbrich Anikó 2004. *Az élethosszig tartó tanulás*. Budapest, KSH.

Csoma Gyula 2002. *Formális felnőttoktatás*. In: Benedek András-Csoma Gyula-Harangi László: Felnőttoktatási- és képzési lexikon. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság-OKI Kiadó-Szaktudás Kiadó Ház. 218.

Csoma Gyula 2005. *Andragógiai szemelvények. Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába*. Nyitott könyv, Budapest.

De Graaf, Paul. M. 1986. The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in the Netherlands. *Sociology of Education*, 59: 237-246.

Del Bono, Emilia – Weber, Andrea – Winter-Ebner, Rudolf 2008. *Clash of Career and Family: Fertility Decisions after Job Displacement*. Bonn, Discussion Paper Series, IZA DP. No. 3272.

Demény Pál 2004. Európa népességgazdasági dilemmái a huszonegyedik század kezdetén. *Demográfia*, 1-2: 10-40.

DiMaggio, Paul J.: *A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény: A struktúrákban való részvétel hatása az egyesült államokbeli középiskolások jegyeire*. In: Róbert Péter (szerk.): Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 198-220.

Dobossy Imre 2000. *A munka és a család összhangja – a családi értékek és aggodalmak közötti kapcsolatok elemzése*. In: Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után. Budapest, KSH-NKI. 42-69.

Douglas, John W. 1974. *A tanulók képesség szerinti eloszlása*. In: Ferge Zsuzsa-Háber Judit(szerk.): Az iskola szociológiai problémái. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 249-267.

Duke, Chris 1996. *Fejlődésorientált felnőttoktatás az új felsőfokú oktatási rendszerben*. In: Hinnen, Heribert (szerk.): Fejlődésorientált felnőttoktatás. Budapest, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete. 91-107.

Durkó Mátyás 1998. *Társadalom, felnőttnevelés, öznevelés I. Korszerű társadalomelmélet, korszerű művelődés- és nevelélmélet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

Elster, John 2001. *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Budapest, Osiris.

Engler Ágnes – Bocsi Vera 2005. *Felsőfokú képzésben résztvevők családtervezési attitűdjei*. In: Pusztai Gabriella (szerk.): Régió és oktatás. Európai dimenziók. Doktoranduszok Kiss Árpád Egyesülete, Debrecen, 2005. 183-190.

Engler Ágnes 2009. *A felsőfokú tanulmányok szerepe a szándékolt karriertörésben*. In: Bajusz Bernadett et. al. (szerk.): Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. 295-305.

Falusné Szikra Katalin 2001. Munkanélküliség és diplomás túltermelés. *Közgazdasági Szemle*, 11: 950–964.

Falussy Béla 2002. *Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában*. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György (szerk.) Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2001. Budapest, TÁRKI- Szociális és Családügyi Minisztérium. 198–222.

Fazekas Károly–Cseres Gergely–Zsombor–Scharle Ágota (szerk.) 2007. *Munkaerőpiaci tükrök 2007*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.

Faure, Edgar et al. 1972. *Learning to be. The world of education of today and tomorrow*. Paris, UNESCO.

Fényes Hajnalka 2002. Kísérletek az egyenlőtlenségek csökkentésére a felsőoktatásban. *Statisztikai Szemle*, 2: 151-170.

Fényes Hajnalka 2009. Az eltérő nemi szerepekkel kapcsolatos viselkedés a felsőfokú jelentkezésben és intézményválasztásban *Iskolakultúra*, 5-6: 106-112.

Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella 2006. Férfiak hátránya a felsőoktatásban egy regionális minta tükrében. *Szociológiai Szemle*, 1: 40-59.

Fényes Hajnalka-Verdes Emese 1992. Döntés preferálással. Felvételi vizsgák a felsőoktatásban 1967 és 1989 között magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 6: 42-50.

Ferge Zsuzsa 1976. *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest, Gondolat.

Ferge Zsuzsa 1980. *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest, Gondolat.

Ferge Zsuzsa 1982. *Társadalmi újratermelés és társadalompolitika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Forray R. Katalin – Híves Tamás 2005. Regionalitás és felsőoktatás. Budapest, Professzorok Háza Felsőkutató Kutatóintézet.

Forray R. Katalin-Kozma Tamás 1992. *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Forray R. Katalin-Kozma Tamás 2007. *Felnőttek a felsőoktatásban*. Kézirat. www.forrayrkatalin.hu/index.html. Letöltve: 2009.08.02.

Freeman, Richard 1976. *The overeducated American*. New York, Academic Press.

Frey Mária 2001a. *A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései*. In: Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter (szerk.) Népesedés és népességpolitika. Budapest, Századvég Kiadó. 139-172.

Frey Mária 2001b. *Nők és férfiak a munkaerőpiacon*. In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások*. Budapest, TÁRKI. 12-29.

Frey Mária 2003. *A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai*. In: Lenkei Gábor (szerk.): Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás. Budapest, Stratek. 111-137.

Fuchs, Victor R. 2003. *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gábos András 2000. *Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években*. In: Kolosi Tamás-Tóth István György Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2000. Budapest, TÁRKI. 99-122.

Gábos András 2003. *A családtámogatási rendszer hatásai – kutatási eredmények magyar adatokon*. In: Gál Róbert Iván (szerk.): Apák és fiúk és unokák. Budapest, Osiris. 66-83.

Gábos András-Tóth Pál Péter 2001. *A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai*. In: Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter (szerk.) Népesedés és népességgazdaság. Budapest, Századvég Kiadó. 98-139.

Gál Róbert Iván (szerk.) 2003. *Nemzedékek közötti jövedelemáramlás: a család, a piac és az állam*. In: Uő. Apák és fiúk és unokák. Budapest, Osiris Kiadó.

Galasi Péter 2000. *Női-férfi kereseti különbségek Magyarországon 1986-1996*. Budapest, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ.

Galasi Péter 2004a. *Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994-2002*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 4. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.

Galasi Péter 2004b. *Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994-2002*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP. 2004/4. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.

Galasi Péter 2008. *A felsőfokú végzettségű munkavállalók munkaerő-piaci helyzete és foglalkozásuk-iskolai végzettségük illeszkedése*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Budapest Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.

Galasi Péter-Nagy Gyula 2006. *A fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetének vizsgálata 1999-2003*. *Educatio* 2: 268-287.

Galasi Péter-Varga Júlia 2005. *Munkaerőpiac és oktatás*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

Gáti Annamária 2007. *An analysis of inactive mother's transitions to employment. The example of Denmark and Spain*. Luxembourg, manuscript.

Gazsó Ferenc 1976. *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Budapest, Kossuth Kiadó.

- Gere Ilona 1996. *Vállalkozó nők a mai magyar társadalomban*. In: Laczkó Zsuzsa-Soltész Anikó (szerk.): *A nők munkaerőpiaci helyzete Magyarországon – a vállalkozás mint alternatíva*. Budapest, SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány.
- Goldthorpe, John H. 1996. Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differentials in educational attainment, *British Journal of Sociology*, 47: 481-505.
- Goldin, Claudia 2004. The long road to the fast track: career and family. Cambridge, *National Bureau of Economic Research*, 3. 20.35.
- Goldin, Claudia 2006. The quiet revolution that transformed women's employment, education and family. *American Economic Review* 96:1-21.
- Green, Thomas F. 1998. *Az oktatási rendszer viselkedésének előrejelzése*. In: Halász Gábor-Lannert Judit: *Oktatási rendszerek elmélete*. Budapest, Okker Kiadó. 12-68.
- Györgyi Zoltán 2002. *Tanulás felnőttkorban*. Budapest, Oktatókutató Intézet.
- Györgyi Zoltán (szerk.) 2004a. *A magyarországi felnőttképzés*. Budapest, Professzorok Háza Felsőkutató Kutatóintézet.
- Györgyi Zoltán 2004b. *Tanul-e a magyar társadalom?* In: Mayer József – Singer Péter (szerk.): *A tanuló felnőtt – a felnőtt tanuló*. Országos Köznevelési Intézet, Budapest, 145–163.
- Györgyi Zoltán 2006. *Diplomások és a munkaerőpiac – kutatói megközelítés*. In: Berde Éva-Czenky Klára-Györgyi Zoltán-Híves Tamás-Morvai Endre-Szerepi Anna: *Diplomával a munkaerőpiacon*. Budapest, Felsőoktatási Kutató Intézet. 23-38.
- Gyulavári Tamás 1997. *A nemek közötti megkülönböztetéssel kapcsolatos jogharmonizáció az EK tagországaiban*. In: Gyulavári Tamás (szerk.): *Az egyenlő bánásmód elve az Európai Unió elsődleges és másodlagos jogában*. Budapest, MűM Egyenlő Esélyek Titkársága. 54-65.
- Gyulavári Tamás 2000. (szerk.): *Az Európai Unió szociális dimenziója*. Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Hakim, Catherine 2000. *Work-Lifestyle Choices In the 21st Century: Preference Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Hakim, Catherine 2006. Women, careers, and work-life preferences. *British Journal of Guidance & Counselling*, 3: 279-294.
- Halász László 1979. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Harcza István 2000. Új tendenciák a népesség időfelhasználásában. *INFO-Társadalomtudomány*, 50: 33-39.
- Harcza István 2008. A munkaerő-piaci mobilitás és háztartás-összetétel változásának hatása az életkörülmények néhány elemére. *Szociológiai Szemle*, 4: 48-72.
- Heuser, Brian L. 2007. Academic social cohesion within higher education. *Prospects*, 37: 293-303.

- Hrubos Ildikó 1998. A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása a fejlett országokban. *Európa Fórum*, 1: 21-34.
- Hrubos Ildikó 1999. *A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás időszakában*. Educatio Füzetek. Budapest, Oktatókutató Intézet.
- Hrubos Ildikó 2002. Differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás a felsőoktatásban. *Educatio*, 1: 96-106.
- H. Sas Judit 1984. *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos sztereotípiák élete, eredete és szocializációja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ignits Györgyi-Kapitány Balázs 2006. A családtámogatások alakulása: célok és eszközök. *Demográfia*, 4: 383-401.
- Imre Anna-Györgyi Zoltán 2006. *Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás*. In: Halász Gábor-Lannert Judit (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról 2006. Budapest, Országos Közoktatási Intézet. 133-154.
- Jakab Julianna 2000. Szerepváltás és identitásalakulás a női vállalkozóvá válás folyamatában. *Tudásmenedzsment* 1: 72-79.
- Jelentés a felsőoktatás nappali tagozatán 1999-ben végzett fiatal diplomások munkaerő-piaci életpály-vizsgálatainak eredményeiről* 2001. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék.
- Kamarás Ferenc 2001. Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 1-2: 44-73.
- Kamarás Ferenc 2002. *Gyermekevállalás*. In: Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első adatfelvételei alapján. Budapest, KSH, NKI.
- Kamarás Ferenc 2000. *Termékenység, népesség-reprodukció*. In: Kolosi Tamás-Tóth István György-Vukovich György(szerk.): Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI. 409-433.
- Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor 2000. *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kapitány Balázs 2008. A „GYED-HATÁS”. Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása. *Demográfia*, 1: 51-78.
- Kertesi Gábor-Köllő János 1995. *Kereseti egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Kertesi Gábor-Köllő János 1997. Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986-1996. *Közgazdasági Szemle*, 7-8: 612-634.
- Kertesi Gábor-Köllő János 2006. Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, 3: 201-225.

Kézdi Gábor 2004. *Az oktatás hozamának változása*. In: Varga Júlia (szerk.): Oktatás és munkaerőpiac. Munkaerőpiaci Tükör 2004. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.

Kézdi Gábor-Horváth Hedvig-Hudomiet Péter 2004. *Munkaerő-piaci folyamatok, 2000-2003*. In: Kolosi Tamás-Tóth István György-Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2004. Budapest, TÁRKI. 209-225.

Kiss Árpád 1963. *A gazdaságos és eredményes tanulás képességének kialakulása*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Kohli, Martin 1990. Társadalmi idő és egyéni idő. In: Gellériné Lázár Márta (szerk.): Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó, 175-212.

Kolosi Tamás-Róbert Péter 2004. A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltozás óta. In: Kolosi Tamás-Tóth István György-Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2004. Budapest, TÁRKI. 48-75.

Koltai Dénes 1994. A felnőttképzés funkcióváltása. *Társadalmi Szemle*, 7. 74-84.

Komlósi Sándor (szerk.) 1995. *Családi életre nevelés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Koncz Katalin 1987. *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Koncz Katalin 1994. A bővülő foglalkoztatás ára, a pályák elnöiesedése. *Társadalmi Szemle*, 8-9: 122-132.

Koncz Katalin 2002. A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. *Esély*, 1: 59-86.

Koncz Katalin 2004. A nők munkaerő-piaci helyzete az ezredfordulón Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 12: 1092-1106.

Koncz Katalin 2005. *Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán*. In: Palasik Mária-Sipos Balázs (szerk.): Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest, Napvilág Kiadó. 57-77.

Koncz Katalin 2006. Női karrieresélyek, karriertípusok s karrierjellemzők. *Munkaügyi Szemle*, 9: 28-35.

Kopp Mária-Skrabski Árpád 2003. A gyermekvállalás pszichológiai és szociális háttértényezői a magyar népesség körében. *Demográfia*, 4: 383-392.

Kozma Tamás 1998. Expanzió. *Educatio*, 1: 5-18.

Kozma Tamás 2000. Negyedik fokozat? *Info-Társadalomtudomány* 49: 61-74.

Kozma Tamás 2004. *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Kozma Tamás 2008. *Felsőoktatási expanzió*. Kézirat.
<http://nevtudphd.unideb.hu/kozmatamas>. Letöltés ideje: 2009. 10.02.

- Krémer Balázs 2004. *Az új népesedési program és a nők munkaerőpiaci helyzete*. In: Nemek esélyegyenlősége a munkaerő-piacon. Budapest, Esélyegyenlőségi Kormányhivatal. 25-37.
- Kürtösi Zsófia 2004. Nők a felsővezetésben: hozhat-e újat a kapcsolathálózati megközelítés? *Szociológiai Szemle*, 2: 77-95.
- Ladányi János 1994. *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest, Educatio.
- Ladányi Andor 1996. Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 3: 375-389.
- Lagrange, Rose-Marie 1995. *Eine Emanzipation unter Vormundschaft. Frauenbildung und Frauenarbeit im 20. Jahrhundert*. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle – Thébaud, Françoise (eds.): *Geschichte der Frauen. 20. Jahrhundert*. Campus Verlag, Frankfurt, New York. 485-522.
- Lakatos Judit 2001. Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. *Statisztikai Szemle*, 1: 56-63.
- Laky Teréz 2001. *Az atipikus foglalkozások*. In: Uő.: Foglalkoztatás, munkanélküliség: az atipikus foglalkoztatások. Budapest, Struktúra – Munkaügy Kiadó. 121-124.
- Maróti Andor 2002a. *Motiváció a felnőttek tanulásában*. In: Benedek András-Csoma Gyula-Harangi László: *Felnőttoktatási- és képzési lexikon*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság-OKI Kiadó-Szaktudás Kiadó Ház. 363-364.
- Maróti Andor 2002b. *Hatékonyabbá tehető-e a levelezős oktatás?* In: „A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány”. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – ELTE Tanárképző Főiskolai Kar.
- Maróti Andor-Csiby Sándor-Zachár László 2002. *Felnőtt tanuló*. In: Benedek András-Csoma Gyula-Harangi László: *Felnőttoktatási- és képzési lexikon*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság-OKI Kiadó-Szaktudás Kiadó Ház. 154.
- Matiscsákné Lizák Marianna 2008. *Női vezetők és vállalkozók munkaerő-piaci pozícióját befolyásoló egyéni tényezők vizsgálata*. Tanulmányok a Nők és férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlensége megteremtése munkacsoport szakértőitől. Budapest, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Mayer József 2000. Az iskolarendszerű felnőttoktatásról 2000-ben. *Új Pedagógiai Szemle*, 11: 13-23.
- Melegh Attila-Óri Péter 2003. *A második demográfia átmenet elmélet*. In: Spéder Zsolt: *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH, NKI-Századvég, 2003.
- Melucci, Alberto 1996. Youth, time and social movements. *Young* 4: 3-14.
- Mérei Ferenc-V. Binét Ágnes 1971. *Gyermekelektan*. Budapest, Gondolat.
- Meyer, John W. 1998. *Az oktatási expanzió társadalmi indítékainak összetevői*. In: Halász Gábor-Lannert Judit 1998. *Oktatási rendszerek elmélete*. Budapest, Okker Kiadó. 367-385.

Mikrocenzus 2005. *Gyermek a családban*. Budapest, KSH, 2005.

Mill, John S. 1980. *A szabadságról – Haszonelvűség*. Budapest, Magyar Helikon.

Minzer, John – Polachek S. 1974. Family investment in human capital: earnings of women. *Journal of Political Economy* 82. 3-4: 76-108.

Mollenhauer, Klaus 1974. *Szocializáció és iskolai eredmény*. In: Ferge Zsuzsa-Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 189-216.

Nagy Beáta 1997. Karrier női módra. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI-Munkaügyi Minisztérium Egyenlő esélyek titkársága, Budapest.

Nagy Beáta 1996. „...én ott állok a siker megtestesítőjeként”. *Sikeres női vállalkozók a kilencvenes évek közepén*. In: *A nők munkakerő-piaci helyzete Magyarországon – A vállalkozás mint alternatíva*. Budapest: Kisvállalkozás-fejlesztési Alap, 59-65.

Nagy Beáta 2001. *Női menedzserek*. Budapest, Aula Kiadó.

Nagy Gyula 1994. *A munkanélküliség a magyar háztartás panel eredményei alapján*. In: Andorka Rudolf- Kolosi Tamás-Vukovich György (szerk.). *Társadalmi riport 1994*, Budapest: TÁRKI. 61–73.

Nagy Gyula 2000. *A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon*. Budapest, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ.

Nagy Gyula 2001. A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Statisztikai Szemle*, 1: 35-55.

Nagy Péter Tibor 2003. A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, 2: 236-252.

Nagyné Szegvári Katalin 1969. *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Nemeskéri Zsolt 2002. *A Családbarát Munkahely 2001 pályázat összefoglaló értékelése*. In: Krisztián Béla-Nemeskéri Zsolt (szerk.) *Családbarát foglalkoztatási modellek Magyarországon*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 40-60.

Nők és férfiak Magyarországon, 2001. Budapest, KSH-SzCsM, 40-51.

Oktatás – rejtett kincs. A Jacques Delors vezette Nemzetközi Bizottság jelentése az UNESCO-nak az oktatás XXI. Századra vonatkozó kérdéseiről. Budapest, 1997, Osiris Kiadó–Magyar Unesco Bizottság.

Pléh Csaba 2004. A műveltségkép és a modern pszichológia. *Educatio*, 2: 195-215.

Polónyi István 2004a. *A felnőttképzés megtérülési mutatói*. Budapest, Felsőoktatáskutató Intézet.

Polónyi István 2004b. *A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején.* Budapest, Felsőoktatáskutató Intézet.

Polónyi István-Tímár János 2001. *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Pongrácz Tiborné 2001. *A család és a munka szerepe a nők életében.* In: Nagy-Pongráczné-Tóth (szerk.): *Szerepváltozások.* Budapest, TÁRKI. 37-45.

Pongrácz Tiborné 2005. *Nemi szerepek társadalmi megítélése.* Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat alapjai. Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások.* Budapest, TÁRKI. 73-86.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 1993a. *Kisgyermekes anyák a munka világában.* Budapest, KSH, NKI.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 1993b. *Kisgyermekes szülők.* Budapest, KSH, NKI.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 1994. *Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.* KSH, Budapest.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 2000a. *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.* Budapest, KSH-NKI.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 2000b. *Kísérlet a „tradícióőrző” és az attól elszakadó, „modernizálódó” családi értékek empirikus vizsgálatára.* In: Spéder Zsolt-Tóth Pál Péter (szerk.): *Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére.* Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó.

Pongrácz Tiborné-Spéder Zsolt (szerk.) 2002. *Népesség – értékek – vélemények.* Budapest, KSH, NKI.

Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) 1999. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999.* Budapest, TÁRKI-Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.

Pordány Sarolta 2008. *Az informális tanulás értelmezése és mérése.*
<http://www.autonomtanulas.hu/publikacio.html> Letöltés ideje: 2008.10. 01.

Prins, Esther – Toso, Blaire W. – Schaft, Kai A. 2009. „It Feels Like a Little Family to Me”. *Social Interaction and Support Among Women. Adult Education Quarterly*, 59: 335-352.

Pukánszky Béla 2007. *Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után.* *Educatio*, 4: 551-564.

Pusztai Gabriella 2004. *Iskola és közösség.* Budapest, Gondolat.

Pusztai Gabriella 2009. *A társadalmi tőke és az iskola.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Radnai Béla 1963. *A népművelés pszichológiai és pedagógiai kérdései.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Reiss, Steven 2004. Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic desires. *Review of General Psychology*, 3: 179-193.

Rindfuss, Ronald R. – Bumpass, Larry – St. John, Craig 1980. Education and Fertility: Implications for the Roles Women Occupy. *American Sociological Review*, 3: 431-447

Róbert Péter 1991. Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle*, 1: 59–85.

Róbert Péter 1994. Egyenlőségtudat. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1994. Budapest, TÁRKI. 311-334.

Róbert Péter (szerk.) 1998. *Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Róbert Péter 2001. *Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó.

Rosen, Sherwin 1998. *Emberi tőke*. In: Lengyel Gyögy-Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 71-99. (Eredeti megjelenés: J.Eatwell-M.Milgate-P.Newman (ed.) 1991. The New Palgrave Dictionary of Economics. Vol. 1. London-New York-Tokio, The Macmillan Press, 681-690.)

Rossi, Federico, M. 2009. Youth political participation: is this the end of generational cleavage? *International Sociology*, 4: 467-498.

Rubinson, Richard-Fuller, Bruce 1998. *Az iskolázottság hatása a nemzetgazdaság növekedésére*. In: Halász Gábor-Lannert Judit (szerk.): Oktatási rendszerek elmélete. Budapest, Okker Kiadó, 344-367.

Rutkowski, Jan 1999. *Kereseti mobilitás a kilencvenes évek Magyarországon*. Budapest, TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 15.

Sáska Géza 2002. *A kilencvenes évek felnőttoktatásáról*. In: Mayer József (szerk.): Módszertani stratégiák, problémák, kérdések – megoldás, válaszok. Budapest, Országos Közoktatási Intézet, Krónika Nova. 19–34.

Schadt Mária 2003. „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

Schadt Mária 2005. *A „házi tücsöktől” a dolgozó nőig. Az individualizációs folyamatok hatása a családi szerepekre*. In: Palasik Mária-Sipos Balázs (szerk.): Háztárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Budapest, Napvilág. 156-168.

Schultz, Theodore W. 1983. *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Eredeti megjelenés: Schultz, Theodore W. 1961. *Investment in Human Capital. A Theoretical Analysis*. The American Economic Review, 1: 1-17.)

Seres Antal 2004. A részmunkaidős foglalkoztatás arányát és terjedését befolyásoló tényezők. *Munkaügyi Szemle*, 6:11-15.

Setényi J. (2004): *Élethossziglani tanulás: az új paradigma*. In Monostori A. – Kósa B. (szerk.): *Nyitott iskola – tanuló társadalom*. Az Országos Köznevelési Intézet konferenciája 2003. Országos Köznevelési Intézet, Budapest, 21–25.

Shavit, Yossi.-Blossfeld, Hans-Peter 1993. *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder (USA), Westview Press.

S. Molnár Edit 2001. Családi értékek – családpolitika. In: Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter (szerk.) *Népesedés és népességgpolitika*. Budapest, Századvég Kiadó. 70-98.

Soltész Anikó 2003. *Nők a munkaerőpiacon – a vállalkozás mint alternatíva*. In: Szabó Szilvia (szerk.): *MunkaVerseny. Nők a munkaerőpiacon*. Budapest, Szociális Innováció Alapítvány. 59-65.

Spéder Zsolt 2001. *Gyermekvállalás megváltozott munkaerő-piaci körülmények között*. In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások*. Budapest, TÁRKI. 46-64.

Spéder Zsolt 2003. *Gyermekeket vállalalni – új strukturális körülmények között*. In: Uő. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH-NKI, Századvég. 87-112.

Spéder Zsolt 2004. *Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása*. In: Kolosi-Tóth-Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI. 137-151.

Stuth, Stefan – Hennig, Marina – Allmendinger, Jutta 2009. *Was Frauen aus dem Beruf drängt. Der Wiedereinstieg nach einer Pause hängt stark vom Arbeitsalltag ab*. Berlin, WZB Mitteilungen, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Heft 124.

Sulyok Katalin 1979. *Egy ország gyesein*. Budapest, Kozmosz.

Surányi Sándor 2001. *Források, népesedés és fenntartható fejlődés a globális gazdaságban*. Budapest, Aula Kiadó.

Szabó Szilvia-Talyigás Katalin 2003. *Globalizáció-Nők-Munkaerőpiac*. In: Szabó Szilvia (szerk.): *MunkaVerseny. Nők a munkaerőpiacon*. Budapest, Szociális Innováció Alapítvány. 142-164.

Szücs Ildikó 2005. Kisgyermekes nők belépési és visszatérési esélyei a munkaerőpiacra a család- és foglalkoztatáspolitikai eszközök viszonyrendszerében. Kutatási beszámoló. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet. www.echosurvey.hu Letöltés ideje: 2009. 02.15.

Tárkányi Ákos 2002. A családpolitika változásának hatásai a termékenységre Közép-Európában. *Demográfia*, 1: 48-79.

Tárkányi Ákos 2003. *A magyar család- és népesedéspolitika európai összehasonlításban*. In: Spéder Zsolt: *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH, NKI-Századvég.

Takács Erzsébet 2000. *A női foglalkoztatottság és társadalmi feltételrendszerének alakulása*. Szombathely, Acta Inter Urbes.

- T. Kiss Tamás – Tábori Tímea 2003. Válságok és váltások a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, 5: 3-12.
- Tóth Éva 1993. Képzés az iskolarendszeren kívül. *Educatio*, 3: 443-462.
- Tóth Herta 2007. „*Struggle for Life*”: Munka és magánélet egyensúlyi dilemmái a nemek közötti különbségek tükrében. In: Nagy Beáta (szerk.). Szervezet, menedzsment és nemek. Budapest, Aula Kiadó. 158-182.
- Tóth Olga 1995. Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1: 71-86.
- Török Balázs 2004. *A kisgyermekkorai nevelés és gondozás nemzetközi összehasonlításának alapjai*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Török Balázs 2006. Felnőttkori tanulás – célok és akadályok. *Educatio*, 2: 333-347.
- Treiman, Donald J. (1998): *Iparosodás és társadalmi rétegződés*. In: Róbert Péter (szerk.) 1998. Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 277-289.
- Utasi Ágnes 1989. *Családok és életstílusok*. Budapest, Kopint-Datorg.
- Utasi Ágnes 1991. *Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról*. In: Utasi Ágnes (szerk.): Társas kapcsolatok. Budapest, Gondolat.
- Utasi Ágnes 2000. *Formálódó középosztályok és stílusok*. In: Elekes Zsuzsanna-Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó. 13-27.
- Utasi Ágnes 2004: *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- Vajda Zsuzsanna 1999. *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Varga Júlia 1995. Az oktatás megtérülési rátái Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 6: 595-605.
- Varga Júlia 1998. *Oktatás-gazdaságtan*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Váralljai Csocsán Jenő 2000. Gyermekszámnövekedési valószínűségek 1989 előtt és után. *Demográfia* 2-3: 279-304.
- Vaskovics László 2000. A posztaadoleszcenzia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4: 3-20.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wyn, Johanna-Dwyer, Peter 2006. *Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmenetétinek kutatásában*. In: Gábor Kálmán-Jancsák Csaba (szerk.): Ifjúságszociológia. Szeged, 2006. 249-269.

Zeleney Anna 1986. *Társadalmi eredet, iskolai végzettség, életkörülmények*. In: Vámos Dóra (szerk.): *Társadalmi rétegződés és iskolai végzettség*. Budapest, Oktatókutató Intézet, 191-277.

Zinnecker, John 1993. *A fiatalok a társadalmi osztályok terében*. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága. 5-29.

Zrinszky László 1996. *A felnőttképzés tudománya*. Budapest, OKKER.

Zrinszky László 2002. A tudás mint andragógiai probléma (tanulás az egész életen át). *Magyar Pedagógia*, 2: 131–144.

Hivatkozott dokumentumok és adatbázisok

Education at a Glance 2008: OECD Indicators. OECD, Paris, 2008.

Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2008. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

Fehér könyv az oktatásról és képzésről: Tanítani és tanulni, a kognitív társadalom felé. 1996. Budapest, Munkaügyi Minisztérium.

Felsőoktatási Statisztikai Kiadványok, Oktatási és Kulturális Minisztérium.
www.okm.gov.hu/main.php?folderID=563. Letöltés ideje: 2009. 02.10.

Gender aspects in lifelong learning. 2007. Brussels, European Association for the Education of Adults.

Key data on education in Europe. 2009. European Commission, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.

Magyar statisztikai évkönyvek vonatkozó kötetei. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008.

Memorandum az egész életen át tartó tanulásról. 2000. Brüsszel, Európai Községek Bizottsága.

OECD Family Database. www.oecd.org/els/social/family/database. Letöltés ideje: 2009. 07. 21.

A szerző tudományos közleményei

Az értekezés tárgyában megjelent tanulmányok

A társadalmi háttér szerepe a kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányaiban (2010).

In Kozma T.-Perjés I. (eds.): Új kutatások a neveléstudományokban. Neveléstudomány – Integritás és integrálhatóság. Budapest: MTA Pedagógiai Bizottság. (közlésre elfogadva) 1-13.

A felsőfokú tanulmányok hatása a munkaerő-piaci reintegrációra (2010).

Educatio, 19 (2) (közlésre elfogadva) 1-14.

A felsőfokú tanulmányok szerepe a szándékolt karriertörésben (2009).

In Bajusz B. et al. (eds): Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére. (Lektorálta: Brezsnayánszky L., Fényes H.) Debrecen: CHERD, 295-305.

Motivációs hatások a levelező tagozat hallgatóinak tanulásában (2008).

In Kiss E.-Buda A. (eds): Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 48-58. (Társszerző: Fekete I.)

A felsőfokú tanulmányokat folytató kismamák tanulási attitűdjéről (2007).

Educatio, 16 (4): 687-695.

Egyetemi és főiskolai hallgatók jövőképe egy regionális kutatás alapján (2006).

Educatio, 15 (1): 163-189. (Társszerző: Nagy Zs.)

Felsőfokú képzésben résztvevők családtervezési attitűdjei (2005).

In Pusztai G. (ed): Régió és oktatás. Európai dimenziók. (Lektorálta: Berényi Dénes) Debrecen: CHERD, 183-190. (Társszerző: Bocsi V.)

A szerző további publikációi

Tanulmányokat folytató kismamák motivációs háttere (2008).

In Juhász E. (ed): Andragógia és közművelődés. (Acta Andragogiae et Culturae sorozat) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 129-137.

”Two are better than one?” – Youth’s Family Founding Intentions in Accordance with their Religiosity (2008).

In Pusztai G. (ed): Religion and Values in Education in Central and Eastern Europe.. (Reviewed by Török B., Rosta G.) Debrecen: Center for Higher Education Research and Development University of Debrecen, 209-217. (Co-author: Tornyai, Zsuzsa)

Potenciális demográfiai tartalékok. Fiatalok családalapítási tervei (2006).

In Juhász E. (ed): Régió és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete. (Lektorálta: Enyedi Gy.) Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Egyesülete, 317-325.

Regionalitás és oktatás (2005).

Debreceni Szemle, 13 (3): 469-471.

A szociális kompetencia fejlesztése (2004).

Magiszter, 2 (2): 13-31.

Fehér folt a felnőttoktatásban: a kismamák képzése (2003).

In Éles Cs. (ed): Nézőpontok és Látletek. (Acta Andragogiae et Culturae sorozat) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 31-44.

Ábrák jegyzéke

1. ábra A kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak hozammezői és a tanulás során felhalmozott tőkefajták
2. ábra A felsőfokú intézményekben tanuló nők arányának változása 2000 és 2007 között az Európai Unióban
3. ábra A gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatók megoszlása a tagozatok között, 2005-2008
4. ábra A foglalkoztatottak száma legmagasabb végzettség szerint, 1992-2008
5. ábra Gazdasági aktivitás az Európai Unió tagállamaiban nemek szerint, 2006
6. ábra A karrierút folytatása a tanulási befektetésekkel történő hátránykompenzációval
7. ábra A hallgatók szüleinek és házastársainak iskolai végzettsége
8. ábra A felsőfokú tanulmányok hatása a munkavégzésre előző iskolai végzettség szerint
9. ábra A tanulmányok megkezdésének indítékai az egyes almintákon belül
10. ábra A tanulmányok (meghatározó) hatása a munka világra az egyes csoportokon belül
11. ábra Az inaktív életszakaszban folytatott tanulás megítélése az egyes csoportokon belül
12. ábra A válaszadók tudás- és kompetencia értékei és a felsőfokú tanulmányok hozzájárulása

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat A gyermektámogatást igénybe vevők megoszlása a támogatások típusa szerint, 2000–2005
2. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásba fektetett egyéni költségei
3. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának kollektív költségei
4. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának egyéni hozamai
5. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának kollektív hozamai
6. táblázat Kilépés a gyermektámogatási rendszerből iskolai végzettség szerint (1993-2005)
7. táblázat A kisgyermekes nők tanulásának individuális és kollektív hozama a munkaerő-piaci integráció területén

8. táblázat A családban betöltött női szerepkörrel egyeztetett többlépcsős karrierút
9. táblázat A tanulmányok megkezdését indokoló tényezők elméleti változói
10. táblázat A tanulmányok különböző hatásaival egyetértők aránya iskolai végzettség szerint
11. táblázat A tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerint
12. táblázat A tandíjmentesség és a tanulmányok megkezdésének kapcsolata iskolai végzettség alapján
13. táblázat A tandíjmentességről szóló törvény ismerete iskolai végzettség szerint
14. táblázat A család anyagi megterhelése és anyagi helyzete a tanulmányok ideje alatt
15. táblázat A kisgyermekesek tanulásáról alkotott vélemények végzettség szerint
16. táblázat A hallgatók gondolatai a tanulásról a gyermekvállalás előtt iskolai végzettség szerint
17. táblázat A tanulmányok alatt felmerülő problémák iskolai végzettség szerint
18. táblázat A gyermekgondozási idő alatt folytatott képzés(ek) választásának oka iskolai végzettség szerint
19. táblázat A tanulmányok megkezdése mögött meghúzódó indokok fontossági rangsora iskolai végzettség szerint
20. táblázat A reintegráció ellen és mellett szóló érvek iskolai végzettség szerint
21. táblázat A válaszadók által az álláskereséshez fontosnak tartott adottságok sorrendje százfokú skálán
22. táblázat Az álláskeresésben felmerülő hiányosságok iskolai végzettség szerint
23. táblázat A munkaerőpiac elhagyásakor tapasztalt remények és aggodalmak iskolai végzettség szerint
24. táblázat A 2006-ban és 2009-ben végzett kutatás alanyainak demográfiai és tanulmányi jellemzőinek összehasonlítása, megelőző iskolai végzettség szerint
25. táblázat A diplomaszerzést és reintegrációt követő foglalkozási mobilitás előző iskolai végzettség szerint
26. táblázat A tanulmányok (meghatározó) hatása a reintegráció egyes területeire
27. táblázat A gyermekgondozási szabadságon lévők tanulásának egyéni megtérülései

Mellékletek jegyzéke

1. számú melléklet Kérdőív 2006
2. számú melléklet Kérdőív 2009
3. számú melléklet Jogsabályok
- M1. ábra Gazdaságilag nem aktív népesség nemek szerint, 1992-2008 (ezer fő)
- M2. ábra A gyermekneveléssel összefüggő ellátásokat igénybe vevők havi átlagos létszáma (1992-2007)
- M3. ábra A foglalkoztatottak száma nemenként 1992 és 2008 között, ezer fő
- M4. ábra Munkanélküliségi ráta nemenként 1992 és 2008 között, százalék
- M1. táblázat A gyermeknevelési ellátásban részesülő hallgatók létszáma a képzés formái szerint, 2005-2008
- M2. táblázat Nők aránya az ipari és szolgáltatói szektor néhány ágazatának foglalkoztatottai között 2008-ban, százalék
- M3. táblázat Nők aránya a foglalkoztatottak között egyes foglalkoztatási főcsoportokban, 2007
- M4. táblázat Motivációs hatások a hallgató végzettsége szerint, százalék (2006)

KÉRDŐÍV

**A FELSŐFOKÚ TANULMÁNYOKAT FOLYTATÓ KISMAMÁK TANULÁSI
ATTITÚDJEIRŐL**

A kérdőív sorszáma:

Intézmény	
Kar	
Évfolyam Szak/szakpár	

Adatfelvétel ideje:.....

Adatfelvétel helye:.....

Ez a kérdőíves felmérés egy, a kisgyermeket nevelők képzését és elhelyezkedését vizsgáló kutatás része. A válaszadás név nélkül és önkéntesen zajlik. A kérdőív kitöltésével hozzájárul a kutatás sikerességéhez. Ahol más utasítás nincs, kérjük, a megfelelő választ karikázza be! Köszönjük segítségét!

1. Az Ön születési éve:

2. Családi állapota:

1. férjezett
2. élettársi kapcsolatban él
3. elvált
4. özvegy
5. hajadon
6. egyéb:

3. Jelenlegi lakóhelye:

4. Lakóhelyének típusa:

1. főváros
2. megyei jogú város
3. kisebb város
4. község, falu
5. egyéb, éspedig...

5. A következő táblázat gyermekeivel kapcsolatos. Kérem, töltsé ki a táblázatot!

Gyermekei száma	Gyermekeinek életkora	Napközbeni ellátása (otthon neveli, bölcsőde, óvoda, iskola, bétiszitter, egyéb)
1. gyermek		
2. gyermek		
3. gyermek		
4. gyermek		

Az Ön testvéreinek száma:

6. Az alábbi kérdések az Ön és családja befejezett iskolai végzettségére vonatkoznak. A következő táblázatban jelölje X-szel a megfelelő választ!

Iskolai végzettség típusa	Az Ön végzettsége	Édesapja végzettsége	Édesanyja végzettsége	Férje/élettársa végzettsége
1. Befejezetlen általános iskola				
2. Általános iskola				
3. Szakmunkásképző				
4. Szakközépiskola, technikum				
5. Gimnázium				
6. Főiskola				
7. Egyetem				
8. Tudományos fokozat				

Az Ön tanult szakmája:

7. Mi az Ön és családtagjai foglalkozása? Töltsé ki a táblázatot! (Amennyiben valaki nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli vagy már nem él, ezt írja be, de alatta tüntesse fel a legutolsó foglalkozását is!)

Az Ön foglalkozása	Édesapja foglalkozása	Édesanyja foglalkozása	Férje/élettársa foglalkozása

8. Beszél valamilyen idegen nyelvet?

1. Igen
2. Nem → Tovább a 10. kérdésre

9. Melyik nyelvet, milyen szinten beszéli?

Nyelv	Szint	Ha van nyelvvizsgálata, annak típusa

10. A gyermekgondozási támogatás mely formáját veszi igénybe jelenleg?

1. gyermekgondozási segély (gyes)
2. gyermekgondozási díj (gyed)
3. gyermeknevelési támogatás (gyet)
4. terhességi-gyermekágyi segély (tgyás)
5. egyéb:

11. A gyermekgondozási idő megkezdése előtt volt munkahelye?

1. Igen, a munkaviszonyom jelenleg is fennáll. → Tovább a 12. kérdésre
2. Igen, de a terhesség alatt a munkaviszonyom megszűnt. → Tovább a 12. kérdésre
3. Nem, munkanélküli voltam. → Tovább a 16. kérdésre
4. Nem, nappali tagozaton tanultam. → Tovább a 16. kérdésre
5. Egyéb:

12. Milyen beosztásban dolgozott?

1. felsőszintű vezető
2. középszintű vezető
3. alsószintű vezető
4. beosztott értelmiségi
5. fizikai alkalmazott
6. vállalkozó
7. egyéb:

13. Milyen szférában dolgozott?

1. állami (közalkalmazott, köztisztviselő) 2. magánszféra 3. civil szféra

14. Milyen típusú munkaidőben volt foglalkoztatva?

1. teljes munkaidőben
2. részmunkaidőben
3. rugalmas munkaidőben
4. egyéb:

15. A gyermekgondozási idő után vissza kíván majd térni munkahelyére?

1. Igen.
2. Nem.
3. Nem tudom.

Kérem, indokolja válaszát!

16. Milyen tervei vannak a közeli jövőre nézve?

1. Megszakítom a gyed/gyes idejét és munkába állok, mivel.....
2. Nem térek vissza a munka világába, hanem újabb gyermeket vállalunk, mivel.....
3. Legkisebb gyermekem hároméves koráig otthon maradok, és nem vállalom munkát.
4. Legkisebb gyermekem hároméves koráig otthon maradok, és közben részmunkaidőben dolgozom.
5. A gyermekgondozási időszak lejártá után munkába állok.
6. Egyéb:

17. Mikor, hol és milyen jellegű tanulmányokat végzett vagy végez a gyed/gyed ideje alatt? (OKJ-s tanfolyam, nyelvtanfolyam, felsőfokú tanulmányok stb.)

Kérem, töltsse ki a táblázatot!

A tanulmányi időszak kezdete (év, hó)	A tanulmányokat szervező intézmény neve	A tanulmányok helyszíne	A képzés/tanfolyam/szak neve	A tanulmányok finanszírozása
				1. tandíjmentességi alapon 2. részbeni tandíjmentesség 3. önerőből 4. egyéb.....
				1. tandíjmentességi alapon 2. részbeni tandíjmentesség 3. önerőből 4. egyéb.....

18. Miért ezt/ezeket a képzéseket választotta? (Több válasz is lehetséges)

1. Ennek a tudásnak/végzettségnek a birtokában könnyebben el tudok helyezkedni.
2. Ezzel a képzettséggel magasabb fizetésre számíthatok.
3. Érdekel ez a terület, önképzés céljából választottam.
4. Manapság nem lehet e nélkül boldogulni.
5. A munkahelyi előremenetelem érdekében választottam.
6. Szakmai ambíció vezérelt.
7. A képzés helye közel van a lakóhelyemhez.
8. Egyéb:

19. Tervezi további tanulmányok elvégzését?

1. Igen, mégpedig:.....
2. Nem.
3. Nem tudom.

20. Mi készítette a tanulmányok megkezdésére?

1=az állítás egyáltalán nem igaz 5=az állítás teljes mértékben igaz
(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

1. A háztársam biztatása.	1	2	3	4	5
2. A szüleim/testvéreim biztatása.	1	2	3	4	5
3. A barátaim biztatása.	1	2	3	4	5
4. Egyéni ambíciók.	1	2	3	4	5
5. A gyes/gyed idejének kihasználása.	1	2	3	4	5
6. A tandíjmentesség kihasználása.	1	2	3	4	5
7. Munkahelyi előrelépés reménye.	1	2	3	4	5
8. A tanulás, ismeretszerzés szeretete.	1	2	3	4	5
9. Munkahelyi pozíció megerősítése.	1	2	3	4	5
10. Szakmai érdeklődés.	1	2	3	4	5
11. A diploma, oklevél, bizonyítvány megszerzése.	1	2	3	4	5
12. A könnyebb elhelyezkedés reménye.	1	2	3	4	5
13. Egyéb:.....	1	2	3	4	5

21. Mikor szerzett tudomást az Önt megillető tandíjmentességről?

1. Jóval a jelentkezési lap beadása előtt.
2. A jelentkezési lap beadása előtt néhány hónappal.
3. Közvetlenül a jelentkezési lap beadása előtt.
4. A jelentkezési lap beadása után.
5. Csak a tanulmányok megkezdésekor.
6. Egyéb:

22. Honnan tudta meg, hogy nem kell tandíjat fizetnie?

(Több választ is megjelölhet!)

1. Ismerősöktől, barátoktól.
2. Családtagjaimtól.
3. Olyan ismerősöktől, akik szintén gyes vagy gyed alatt tanulnak.
4. Rádióból, televízióból, újságból.
5. Az Interneten keresztül.
6. Jogszabályokból.
7. Egyéb:

23. Mennyi a tandíj egy félévben jelenleg az Ön szakján?

1.Ft
2. Nem tudom.

24. Tanulmányaival kapcsolatban milyen mértékű kiadásai merülnek fel körülbelül egy hónapban?

1. Útiköltség:.....Ft/hó
2. Könyvek, jegyzetek, fénymásolás:.....Ft/hó
3. Gyermekefelügyeleti díj (ha van):.....Ft/hó
4. Egyéb:..... Ft /hó

25. Mennyire terhelik meg a családi kasszát ezek a költségek?

1. Nagy mértékben.
2. Kis mértékben.
3. Egyáltalán nem.
4. Nem tudom.

26. Milyen a családja anyagi helyzete? Karikázással jelölje az alábbi skálán, ahol az 1=nagyon rossz, az 5=nagyon jó, a köztes számok átmenetet jelölnek.

1 2 3 4 5

27. Milyen gyakran jár konzultációra? (Hetente két nap; havonta egy hét stb.)

.....

28. Mennyi volt a legutolsó félévben az átlaga?

.....

29. Tapasztal-e bármilyen hátrányt azokhoz képest, akik nem gyes/gyed mellett tanulnak?

1. Igen, mivel.....
2. Nem.
3. Nem tudom.

30. A férje (élettársa) végzett valamilyen iskolát, tanfolyamot felnőttként?

1. Nem, és nem is tervezi.
2. Nem, de tervezi.
3. Igen, mégpedig:.....

31. Az Ön tanulmányai miatt felmerült bármilyen probléma Ön és a párja között? **(Több válasz is lehetséges)**

1. Igen, a gyakori távollét miatt.
2. Igen, a sok tanulnivaló miatt.
3. Igen, a pluszkiadások miatt.
4. Igen, az egyéni ambícióim miatt.
5. Nem, egyáltalán nem.
6. Egyéb:

32. Kérem, a következő kérdéseknél x-szel jelölje meg az *igen* VAGY a *nem* VAGY a *nem tudom* választ!

	Igen	Nem	Nem tudom
1. Megkezdte volna tanulmányait, ha nem lenne tandíjmentes?			
2. Ha a következő félévtől eltörölnék a tandíjmentességet, folytatná a tanulást?			
3. Vállalna csak azért gyermeket, hogy tandíjmentesen tanulhasson?			
4. Kedvet kapott ahhoz, hogy a gyes/gyed lejárta után is tanuljon?			

33. Milyen nehézségekkel találkozik tanulmányai alatt? Kérem, értékelje az alábbi állításokat! 1=egyáltalán nem igaz 5=teljes mértékben igaz

1. A tanuláshoz szükséges idő szűkössége.	1	2	3	4	5
2. Gyermekek elhelyezésének gondjai.	1	2	3	4	5
3. Anyagi háttér biztosítása.	1	2	3	4	5
4. A családi támogatás hiánya.	1	2	3	4	5
5. Önbizalom hiánya.	1	2	3	4	5
6. Motiváció hiánya.	1	2	3	4	5
7. Beilleszkedés, új kapcsolatok teremtése.	1	2	3	4	5
8. Rossz közlekedés.	1	2	3	4	5
9. Visszatérés a tanulás világába.	1	2	3	4	5
10. Vizsgastressz.	1	2	3	4	5
11. Egyéb:.....	1	2	3	4	5

34. Ki és milyen módon segít tanulmányai alatt a háztartásban és gyermeknevelésben? Kérem, írja be a megfelelő helyre a segítségre szánt időt az alábbiak szerint!

1=naponta
2=hetente egyszer
3=hetente többször
4=havonta néhány alkalommal
5=ennél is ritkábban
6=soha
7=nincs ilyen személy a környezetemben

Segítő személy	Tevékenység						
	takarítás	mosás, vasalás	főzés	bevásárlás	karbantartás, szerelés	gyermek öltöztetése, etetése, pelenkázása	játék, foglalkozás a gyermekkel
a gyermek édesapja							
a gyermek nagyszülei							
az Ön testvére							
az Ön sógora/sógornője							
rokona, ismerőse							
bejárónő, bétiszter							
egyéb:.....							

35. Ki vigyáz gyermekére az előadások, szemináriumok idejében? Több válasz is lehetséges!

1. Valamelyik nagyszülő.
2. A férj, az édesapa.
3. Egyéb családtag, rokon.
4. Ismerős.
5. Gyermekfelügyelő/ bébiszitter.
6. Magánbölcsődébe/ házi napközibe jár.
7. Egész napos bölcsődébe jár.
8. Csak ebben az időben jár bölcsődébe.
9. Nem járok be az órákra, jegyzetekből tanulok.
10. Egyéb:

Ki az, aki a legtöbbet vigyáz a gyermekre?

36. Hogyan változott gyermekével való kapcsolata azóta, amióta Ön tanul?

1. *Egyáltalán nem változott, ugyanolyan mennyiségű és minőségű időt töltünk együtt.*
2. Egy kissé változott, ugyanannyi időt töltünk együtt, de közben olykor tanulok vagy olvasok.
3. Egy kissé változott, kevesebb időt töltünk együtt, de teljes figyelmem rá fordítom.
4. Teljesen megváltozott, semmi nem olyan, mint régen a gyermekemmel való kapcsolatomban.
5. Egyéb:

37. Mit gondol, milyen hatással van gyermekére az, hogy Ön tanulmányokat folytat?

Kérem, értékelje az alábbi állításokat! Mennyiben jellemző Önre? Mennyiben hat ez a gyermekével való kapcsolatára?

1=egyáltalán nem

5=teljes mértékben igen

(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

	Mennyiben jellemző Önre?					Mennyiben hat ez a gyermekével való kapcsolatára?				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1. Sokat vagyok távol az óráim és vizsgáim miatt.										
2. Ha otthon vagyok, elzárkózom, amíg tanulok vagy készülök.										
3. Miközben játszunk vagy beszélgetünk, az iskolai teendőimre gondolok.										
4. Az egész napos konzultáció után fáradtan érek haza.										
5. Az éjszakai tanulás miatt gyakran kedvtelen és fáradt vagyok.										
6. Az egész család kevesebb időt tölt együtt.										

38. Mit gondol a nők munkavállalásáról és tanulásáról? Kérem, értékelje az alábbi állításokat!

1=egyáltalán nem értek vele egyet 5=teljes mértékben egyetértek
(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

1. A gyes/gyed ideje alatt nem helyes tanulásra fordítani az időt.	1	2	3	4	5
2. Ezek az évek jó alkalmat kínálnak a nyelvtanulásra, egyéb képzések elvégzésére.	1	2	3	4	5
3. Az önképzés sok időt elvon a gyermektől.	1	2	3	4	5
4. Az otthon töltött idő alatt a munkához szükséges tudás, képességek gyengülnek.	1	2	3	4	5
5. Fontos tanulni, mert könnyebb a boldogulás az életben.	1	2	3	4	5
6. A nők biztos állás tudatában több gyermeket vállalnának.	1	2	3	4	5
7. A munkahelyi előremenetelt és a családot össze lehet egyeztetetni.	1	2	3	4	5
8. A kisgyerekes nők nehezebben találnak munkát.	1	2	3	4	5
9. A távollét alatt szükség van a munkáltatóval való kapcsolattartásra.	1	2	3	4	5
10. A nőknek választaniuk kell a karrier és a család között.	1	2	3	4	5
11. A legideálisabb az lenne, ha a nők otthon, vagy részmunkaidőben dolgoznának.	1	2	3	4	5
12. Egyéb:.....	1	2	3	4	5

39. Munkába állása esetén milyen munkaidőben szeretne dolgozni?

1. teljes időben
2. részmunkaidőben
3. rugalmas munkaidőben
4. alkalmi munkát vállalva
5. szezonális munkát vállalva
6. egyéb:

40. Mi a véleménye az alábbi, fiatal édesanyák elhelyezkedésére, illetve munkahelyük megtartására vonatkozó állításokról?

	Nem értek egyet	Részben egyetértek	Egyetértek
1. A munkáltatók nem szívesen alkalmazzák a fiatal édesanyákat, mert tartanak az újabb gyerekvállalástól.	1	2	3
2. A munkáltatók félnek a gyakori táppénztől, ezért előnyben részesítik a gyermekteleneket.	1	2	3
3. A munkáltatók szívesen alkalmazzák őket, mert nagy a munkabírásuk, jó a szervezőképességük.	1	2	3
4. A munkáltatók szívesen alkalmazzák őket, mert sokan túl vannak a családalapításon.	1	2	3

5. A munkáltatók és munkavállalók nehezen találhatnak egymásra.	1	2	3
---	---	---	---

**41. Milyen akadályokat, nehézségekkel találkozhat álláskeresőjében?
Jelölje meg az Ön által helyesnek ítélt választ!**

	Nem jellemző rám	Részen jellemző rám	Jellemző rám
1. Az iskolai végzettségem alacsony.	1	2	3
2. Az iskolai végzettségem nem piacképes.	1	2	3
3. Nem beszélek nyelveket.	1	2	3
4. Nem értek a számítógéphez.	1	2	3
5. Nőként hátrányos helyzetben vagyok.	1	2	3
6. Nem ismerem eléggé a jogaimat.	1	2	3
7. Gondjaim vannak az önéletrajz-írással.	1	2	3
8. Nem tudom, hogyan kell viselkedni egy állásinterjún.	1	2	3
9. Kisgyermekes nő vagyok.	1	2	3
10. Egyéb:.....	1	2	3

42. Mennyire tartja fontosnak az alábbi tulajdonságokat az álláskeresőjében és a munkahely megtartásánál?

Kérem, jelölje meg választát!

1=egyáltalán nem fontos

2=kicsit fontos

3=eléggé fontos

4= fontos

5=nagyon fontos

1. határozott fellépés	1	2	3	4	5
2. jó kommunikációs készség	1	2	3	4	5
3. idegen nyelv ismerete	1	2	3	4	5
4. számítógép-felhasználói ismeret	1	2	3	4	5
5. jogosítvány megléte	1	2	3	4	5
6. folyamatos önképzés	1	2	3	4	5
7. kiegyensúlyozott életvezetés	1	2	3	4	5
8. jó problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
9. csapatszellem	1	2	3	4	5
10. kreativitás	1	2	3	4	5
11. szakmai tapasztalat	1	2	3	4	5
12. teherbírás	1	2	3	4	5
13. mobilitás	1	2	3	4	5
14. külső megjelenés	1	2	3	4	5
15. egyéb:.....	1	2	3	4	5

43. Ha férje keresete elegendő lenne a család boldogulásához, Ön vállalna munkát? Több válasz is lehetséges!

1. Nem, otthon maradnék, mivel a háztartás vezetése és a gyermeknevelés éppen elegendő feladat egy nő számára.
2. Nem, mert elszoktam a munkahelyi légkörtől.
3. Nem, mert nem szeretek munkahelyen dolgozni.
4. Esetleg otthon végezhető munkát vállalnék.

5. Igen, szívesen dolgoznék, mivel egy nőnek szüksége van az otthoni munkából való kikapcsolódásra.
6. Igen, mert az otthon végzett munkát a társadalom nem ismeri el.
7. Igen, mert a megszerzett képességemet és tudásomat kamatoztatni szeretném.
8. Egyéb:

44. Milyen remények, illetve aggodalmak kísérték, amikor elment gyesre/gyedre? (Több válasz lehetséges)

Reményeim	Aggodalmaim
1. A képzettségem piacképes, így nem lesz gond a visszatérés.	1. A távollét alatt megkopnak képességeim, ismereteim
2. Az otthonlét alatt is képezni fogom magam.	2. A gyermek mellett nem lesz időm a tudásom karbantartására, gyarapítására.
3. A munkáltatók is szeretik, ha túl vagyok a gyerekvállaláson.	3. Nehéz lesz a visszatérés, mivel a munkáltatók nem szeretik a kisgyermekes munkavállalókat.
4. Számomra a család az első, bármi is történjék.	4. A karrierem derékba törik.
5. A gyermeknevelés energiával tölt fel.	5. A gyermeknevelés felemészt az erőmet.
6. A gyes/gyed ideje alatt új ismeretségek születnek.	6. A gyes/gyed ideje alatt meggyengülnek a baráti, munkakapcsolatok.
7. Egyéb:.....	7.Egyéb:.....

45. Kérem, töltsé ki az alábbi táblázatot!

1. Milyen jellegű könyveket olvas szívesen? (krimi, történelmi regény, szerelmes regény stb.)	
2. Melyik televíziós csatornákat nézi leggyakrabban?	
3. Melyek a kedvenc televíziós műsorai?	
4. Milyen rádiócsatornát hallgat a legszívesebben?	
5. Melyek a kedvenc rádióműsorai?	
6. Milyen sajtóterméket olvas általában? (folyóirat, újság, magazin stb. címe)	
7. Amennyiben internetezik, milyen célból használja a világhálót?	
8. Milyen tevékenységet végez szabadidejében?	
10. Vallásos életet él?	1. Igen, rendszeresen járok templomba. 2. Igen, de otthon élem meg a hitemet, nem járok templomba. 3. Semmilyen módon nem élek vallásos életet.

46. Kérem, osztályozza 1-5-ig, hogy mennyire fontosak az alábbiak az életében!

1=egyáltalán nem fontos

5=rendkívül fontos

(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

1. a családja	
2. munkája	
3. tanulmányai	
4. szabadidő, kikapcsolódás	
5. barátok	
6. politika, közélet	
7. kultúra, műveltség	
8. hite, vallása	
9. a pénz	
10. a nemzetisége	

47. Mennyire fontosak az alábbiak az életében? Válaszát karikázással jelölje!

1=egyáltalán nem fontos

2=kicsit fontos

3=elégé fontos

4= fontos

5=nagyon fontos

1. belső harmónia	1	2	3	4	5
2. szabadság	1	2	3	4	5
3. társadalmi rend, stabilitás	1	2	3	4	5
4. érdekes élet, élmények	1	2	3	4	5
5. anyagi javak, pénz	1	2	3	4	5
6. a haza, a nemzet védelme	1	2	3	4	5
7. békés világ	1	2	3	4	5
8. vallásos hit	1	2	3	4	5
9. a család biztonsága	1	2	3	4	5
10. változatos élet	1	2	3	4	5
11. igaz barátság	1	2	3	4	5
12. szerelem, boldogság	1	2	3	4	5

48. Milyen gyakran végzi az alábbi tevékenységeket egy átlagos hétköznap? Kérem, adja meg a körülbelüli ráfordított időt órában mérve!

Tevékenység	Ráfordított idő (óra)
1. Gyermek gondozása (etetés, pelenkázás stb.)	
2. Gyermekkel történő foglalkozás (játék, tanulás, séta)	
3. Házimunka (takarítás, főzés, mosás stb.)	
4. Ház körüli munka (kertészkedés, karbantartás stb.)	
5. Otthoni tanulás, felkészülés	
6. Olvasás	
7. Tévézés, zenehallgatás	
8. Internet-használat	
9. Sportolás	
10. Alvás	
11. Egyéb:.....	

49. Milyen gyakran jár az alábbi helyekre?**Válaszát karikázással jelölje!**

	Naponta	Hetente	Havonta	Ritkábban	Soha
1. Színházba	1	2	3	4	5
2. Moziba	1	2	3	4	5
3. Múzeumba, kiállításra	1	2	3	4	5
4. Könyvtárba	1	2	3	4	5
5. Koncertre, hangversenyre	1	2	3	4	5
6. Plázába	1	2	3	4	5
7. Szórakozóhelyre, bálba	1	2	3	4	5

50. Mit gondol a házasság megítéléséről?**Jelölje meg, mennyire ért egyet a következő állításokkal!**

	Egyáltalán nem értek egyet	Részből egyetértek	Teljesen egyetértek	Nem tudom megítélni
1. A házasság divatjamúlt intézmény, az együttélés, partnerkapcsolat kedvezőbb manapság.	1	2	3	4
2. A házasság csak papírforma, a kapcsolat számít.	1	2	3	4
3. A házasság a családi biztonság alapja.	1	2	3	4
4. A házasság vállalása az igazi kinyilvánítása a pár szeretetének és hűségének.	1	2	3	4
5. A gyerekeknek jobb, ha házasságban születnek.	1	2	3	4

51. Az Ön véleménye szerint mi a jó házasság alapja?

Oszályozza az alábbiakat karikázással!

1=egyáltalán nem fontos

2=kicsit fontos

3=elégé fontos

4= fontos

5=nagyon fontos

1. Kölcönös szeretet.	1	2	3	4	5
2. Egymás iránti hűség és bizalom.	1	2	3	4	5
3. Kölcönös szexuális vonzódás és hűség.	1	2	3	4	5
4. Egyetértés a gyerekvállalásban és nevelésben.	1	2	3	4	5
5. Jó anyagi háttér.	1	2	3	4	5
6. A házaspár hasonló iskolai végzettsége.	1	2	3	4	5
7. A házaspár hasonló családi háttere.	1	2	3	4	5
8. Közös világnézeti meggyőződés.	1	2	3	4	5
9. A háztartás közös vezetése.	1	2	3	4	5
10. A nő munkavállalásának hasonló megítélése.	1	2	3	4	5

52. Milyen tervei vannak Önnek és családjának az elkövetkezendő tíz évre?

.....
.....
.....
.....
.....

53. Ha van olyan témakör vagy kérdés, amely nem szerepelt a kérdőívben, de úgy érzi, fontos lenne, kérem, írja ide!

.....
.....
.....
.....
.....

Egyéb vélemény, észrevétel a kérdőívvel kapcsolatban:

.....
.....
.....
.....
.....

A kérdőív kitöltése véget ért. Megköszönjük, hogy időt szánt a válaszadásra, segítve ezzel munkánkat!

Ha problémája, észrevétele van a kérdőívvel, illetve a témával kapcsolatban, a kérdőív végén vagy az alábbi elérhetőségeken jelezheti:

*Engler Ágnes
Debreceni Egyetem
Neveléstudományi Tanszék
4032 Debrecen
Egyetem tér 1.
E-mail cím: agnespost@freemail.hu
www.kismama.mindenkilapja.hu*

* * *

Amennyiben szeretne közreműködni a kutatás további részében, vagy a kutatási eredményekről hallana szívesen, adja meg e-mail címét vagy telefonszámát!

E-mail címem:

Telefonszámom:

2.sz. melléklet

A kérdőív sorszáma:

KÉRDŐÍV

Ez a kérdőíves felmérés egy, a kisgyermeket nevelők képzését és elhelyezkedését vizsgáló kutatás második része. A válaszadás név nélkül és önkéntesen zajlik, a kérdőív kitöltésével hozzájárul a kutatás folytatásához.

Ahol más utasítás nincs, kérjük, a megfelelő választ húzza alá! Köszönjük segítségét!

10. Az Ön születési éve:

11. Családi állapota:

1. férjezett
2. élettársi kapcsolatban él
12. elvált
13. özvegy
14. hajadon
6. egyéb:

3. Jelenlegi lakóhelye (csak a település neve):

4. Lakóhelyének típusa:

1. főváros
2. megyei jogú város
3. kisebb város
4. község, falu
5. egyéb:

5. Az Ön testvéreinek száma:

15. Az Ön gyermekeinek száma:

16. Az Ön gyermekeinek életkora:

17. Milyen volt a legmagasabb iskolai végzettsége a kismamaként végzett tanulmányok előtt?

1. Szakközépiskola
2. Technikum
3. Gimnázium
4. Főiskola
5. Egyetem

18. Az alábbi kérdések a családjába befejezett iskolai végzettségére vonatkoznak. A következő táblázatban jelölje X-szel a megfelelő választ!

Iskolai végzettség típusa	Édesapja végzettsége	Édesanyja végzettsége	Férje/élettársa végzettsége
1. Általános iskola			
2. Szakmunkásképző			
3. Szakközépiskola, technikum			
4. Gimnázium			
5. Főiskola			
6. Egyetem			

19. Mi a családtagjai foglalkozása? Kérjük, töltsse ki a táblázatot!

Édesapja	Édesanyja	Férje, élettársa	Ön foglalkozása a kismamaként végzett tanulmányok <u>előtt</u>	Ön foglalkozása a kismamaként végzett tanulmányok <u>után</u>

20. Kérjük, töltsse ki az alábbi táblázatot, amely az Ön idegennyelv-tudására vonatkozik!

Nyelv	Szint	Ha van nyelvvizsgálata, annak típusa

A következő kérdések arra az időszakra vonatkoznak, amikor főiskolai/egyetemi tanulmányokat folytatott. Itt arra az időszakra gondolunk, amikor a főiskolai/egyetemi tanulmányai alatt gyeden, gyesen vagy gyeten volt (akár tanulmányai egész időtartalma alatt, akár egy részében).

21. Amennyiben Ön a főiskola/egyetem elvégzése előtt középfokú végzettséggel rendelkezett, érezte hátrányát annak, hogy korábban nem tanult felsőoktatásban?

1. Nem éreztem.
2. Igen, mert...

22. Amennyiben Ön főiskola/egyetem elvégzése előtt felsőfokú végzettséggel rendelkezett, érezte előnyét annak, hogy korábban már tanult felsőoktatásban?

1. Nem éreztem.
2. Igen, mert...

23. Visszagondolva kismamaként végzett tanulmányaira, mi ösztönözte a tanulás megkezdésében?

Kérem, értékelje az alábbi állításokat, húzza alá a megfelelő számot!

1=egyáltalán nem 5=nagy mértékben

(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

1. A háztársam biztatása.	1	2	3	4	5
2. A szüleim/testvéreim biztatása.	1	2	3	4	5
3. Egyéni ambíciók.	1	2	3	4	5
4. A tandíjmentesség kihasználása.	1	2	3	4	5
5. Munkahelyi előrelépés reménye.	1	2	3	4	5
6. A tanulás, ismeretszerzés szeretete.	1	2	3	4	5
7. Munkahelyi pozíció megerősítése.	1	2	3	4	5
8. Szakmai érdeklődés.	1	2	3	4	5
9. A diploma, oklevél, bizonyítvány megszerzése.	1	2	3	4	5
10. A könnyebb elhelyezkedés reménye.	1	2	3	4	5
11. Egyéb:.....	1	2	3	4	5

24. Melyik intézményben, milyen szakon és mikor végzett kismamaként?

1. Intézmény neve:
2. Szak (szakpár):
3. Tanulmányok megkezdésének éve:
4. Államvizsga éve
5. Diplomaszerzés éve:
6. Diploma minősítése:

25. Melyik állítás igaz Önre? Jelölje meg a megfelelő választ!

1. A főiskola/egyetem elvégzését követően azonnal diplomát szereztem.

4. A plusz pontok ellenére is kevesebb az esélye a sikeres felvételre nappali tagzatra, mint a levelezőre.
5. Jó dolognak tartom, hiszen a nappali tagozaton szerzett diploma többet ér.
6. Örvedetes, mivel nappali tagozaton alaposabb a képzés.
7. Nekem tetszik, nappali tagozaton összetartóbb a csoport és több a közös program.
8. Egyéb:.....
- 33. Ön szerint helyes döntés lenne visszaállítani a kismamák számára a tandíjmentességet? (Több válasz is lehetséges.)**
1. Igen, mert a komoly ösztönzést jelent a tanuláshoz.
2. Igen, mert egyébként eszébe sem jutna diplomát szerezni.
3. Igen, mert a jövedelemszerző munkavégzés mellett tanulóknak könnyebb kiszorítani a tandíjat.
4. Nem, mert nem a tanulás a feladata a kismamáknak.
5. Nem, mert egy kismama semmiben nem különbözik más hallgatóktól, nem indokolt az ingyenes tanulása.
6. Nem, mert elegendő egyéb juttatást kap az államtól.
7. Egyéb:

- 34. Tanulmányai alatt ki és milyen mértékben segített Önnek?**
1=egyáltalán nem 2=keveset 3=sokat 4=nagyon sokat 5=legtöbbet

Férj, társ	1	2	3	4	5
Az Ön szülei	1	2	3	4	5
Férj, társ szülei	1	2	3	4	5
Rokon, barát	1	2	3	4	5
Bébiszitter	1	2	3	4	5
Egyéb:.....	1	2	3	4	5

- 35. Milyen messze laknak az Ön és házastársa szülei Önöktől? (Amennyiben azonos településen élnek, ne töltsé ki!)**
1. Az Ön szülei...km-re laknak.
2. A férje, társa szüleikm-re laknak.
- 36. Ön szerint hogyan élte meg Ön és a családja összességében azt az időszakot, amit kismamaként tanult át?...**

A következő kérdések a diploma megszerzését követő időszakra vonatkoznak, attól függetlenül, hogy gyeden, gyesen vagy gyeten volt-e.

- 37. A diploma megszerzése után részt vett valamilyen képzésben? (Pl. felsőfokú tanulmány, nyelvtanfolyam, OKJ-s tanfolyam stb.) Kérem, töltsé ki a táblázatot!**

A tanulmányi időszak kezdete (év, hó)	A tanulmányokat szervező intézmény neve	A képzés neve	A tanulmányok finanszírozása
			1. tandíjmentességi alapon 2. munkahely által támogatott 3. önerőből 4. egyéb.....

38. A közlejtővőben tervez újabb tanulmányokat, tanulást? Ha igen, mit?

1. Nem.
2. Igen, mégpedig...

39. Véleménye szerint a diplomaszertést követően változott-e az Ön tanulóshoz való viszonya? (Több válasz is lehetséges.)

1. Nem, korábban sem szerettem tanulni, örültem, hogy végetért.
2. Nem, korábban is szerettem tanulni, akárcsak most.
3. Igen, korábban szerettem tanulni, de a kismamaként végzett főiskolai/egyetemi évek elvették a kedvem.
4. Igen, mivel korábban nem szerettem a tanulást, de azóta érzem az önképzés igényét.
5. Egyéb:...

40. A diplomaszertés óta tartja valakivel a kapcsolatot?

1. Nem, senkivel. → Tovább a 33. kérdésre.
2. Néhány csoporttársammal, évfolyamtársammal.
3. Tanáraimmal, konzulenseimmal.
4. Egyéb:...

41. A fennmaradt kapcsolatok segítették valamiben? (Több válasz is lehetséges.)

1. Nem.
2. Álláskeresésben, munkahely változtatásban.
3. Szakmai kérdések megoldásában.
4. Újabb tanulmányok megkezdésében.
5. Mindennapi problémák, kérdések megoldásában. (pl. ügyintézés stb.)
6. Egyéb:.....

42. Hogyan képi magát otthonában? (Több válasz is lehetséges.)

1. Nem képzem magam, nincs rá időm.
2. Sehogy, nem igénylem.
3. Szakirodalmat olvasok.
4. Szakfolyóiratot járatok.
5. Az internet segítségével frissítem tudásom.
6. Előveszem korábbi könyveimet, jegyzeteimet.
7. Távtanulás segítségével.
8. Egyéb:.....

43. Tapasztalatai alapján buzdított valakit, hogy felnőttként tanuljon? (Több válasz is lehetséges.)

1. Házastársamat/élettársamat.
2. Szüleimet.
3. Testvére(i)met.
4. Rokonaimat.
5. Barátaimat, munkatársaimat.
6. Nem, senkit.
7. Rossz tapasztalataim alapján senkit.
8. Egyéb:...

44. Változott gyermeke(i) tanulásához való viszonyulása az ön felsőfokú tanulmányait követően? (Több válasz is lehetséges.)

1. Nem, változatlan maradt, mindig fontosnak tartottam iskolai teljesítményét.
2. Nem, változatlan maradt, rábízom, hogy halad.
3. Igen, jobban odafigyelek az iskolai teljesítményére.
4. Igen, többet tanulok vele.
5. Jobban biztatom a diplomaszertésre.
6. Inkább lebeszélem a diplomaszertésről, és szakma megszerzésére ösztönzőm.
7. Többet járunk könyvtárba, ismeretterjesztő előadásra.
8. Egyéb:.....

45. Hogyan gondolkodott saját tanulmányai előtt gyermeke(i) jövőjéről?

1. Mindenképpen szerettem volna, ha diplomát szerez.
2. Arra biztattam, hogy középfokon tanuljon egy jó szakmát.
3. Szerettem volna, ha 18 éves kora után munkába áll.
4. Egyéb:...

46. Változott a gondolkodása a saját tanulmányai alatt/után gyermeke(i) jövőjét illetően?

1. Mindenképpen szeretném, hogy diplomát szerezzen.
2. Arra biztatom, hogy középfokon tanuljon egy jó szakmát.
3. Szeretném, ha 18 éves kora után munkába állna.
4. Egyéb:...

A következő kérdések a gyermeknevelési szabadság lejártát követő időszakra vonatkoznak, amikor Ön újból munkába állt.

47. Jelenleg dolgozik?

1. Igen.
2. Nem, újra gyeden/gyesen/gyeten vagyok.
3. Nem, azóta folyamatosan gyeden/gyesen/gyeten vagyok. → tovább a 48. kérdésre
4. Nem, munkanélküli vagyok.
5. Egyéb:.....

48. Hány évet töltött összesen gyeden, gyesen, gyeten?.....

49. A gyermeknevelési szabadság után a korábbi munkahelyére ment vissza?

1. Igen. → tovább 41. a kérdésre
2. Nem. → tovább a 43. kérdésre
3. Munkaviszonyom nem volt vagy megszűnt. → tovább a 44. kérdésre

50. Milyen változásokat tapasztalt munkahelyén, amikor (újabb) diploma birtokában tért vissza? (Vagy folyamatban volt annak megszerzése.)

1. Semmi nem változott, nem vették figyelembe.
2. Előléptettek, de fizetésem nem változott.
3. Előléptettek és fizetésemelést kaptam.
4. Ugyanabban a pozícióban maradtam, de jobbak lettek a munkafeltételek.
5. Az új végzettségre nem volt szükség, ezért elküldtek.
6. Az új végzettségtől függetlenül elküldtek.
7. Nem vették figyelembe az új végzettségem, ezért felmondtam.
8. Más okokból mondtam fel, éspedig.....
9. Egyéb...

51. Hogyan vélekedett főnöke és munkatársai arról, hogy Ön kismamaként főiskolán/egyetemen tanult?

1. Nem nézték jó szemmel, mert nem tartották helyesnek, hogy egy kismama tanul.
2. Nem nézték jó szemmel, mert nem volt szüksége a munkahelynek erre a végzettségre.
3. Örültek neki, hogy távollétemben képeztem magam.
4. Örültek neki, mert szüksége volt a munkahelynek erre a végzettségre.
5. Egyéb:...

→Tovább a 46. kérdésre

52. Mi volt az oka, hogy másik munkahelyet keresett? (Több válasz is lehetséges.)

1. Az új végzettségemnek megfelelő munkakört kerestem.
2. Az új végzettségemnek megfelelő fizetéssel járó munkát kerestem.
3. Nehezen összeegyeztethető volt a munka és családi élet.
4. Személyi okai voltak.
5. Egyéb:...

53. Az új diploma birtokában könnyebb volt az elhelyezkedés?

1. Igen, már a (z újabb) diploma megléte könnyebbséget jelentett.
2. Igen, de fontos volt, hogy milyen szakot végeztem.
3. Nem, mert túlképzettnek számítottam.
4. Nem, mert rossz szakot választottam.
5. Nem, mert nem volt gyakorlatom, csak diplomám.
6. Nem, nincs jelentősége.
7. Egyéb:...

54. Miben előnyösebb az új munkahely? (Több válasz is lehetséges.)

1. Az új végzettségemnek megfelelő a munkakör.
2. Az új végzettségemnek megfelelő a fizetés.
3. Megfelelőbbek a munkakörülmények, a munkaidő.
4. Közelebb van a lakóhelyemhez.
5. Könnyebb összeegyeztetni a családi élettel.
6. Szimpatikusabbak a munkatársak.
7. Egyéb:...

**55. Milyen mértékben könnyítette meg a munkába történő visszatérést az, hogy az otthon töltött évek alatt tanult, a következő szempontok alapján?
1=egyáltalán nem 2=kevésbé 3=elég 4=nagyon 5=nagyon jelentősen**

Szakmai munkába való bekapcsolódás	1	2	3	4	5
Szakmai lemaradások pótlása	1	2	3	4	5
Továbbképzések, tréningek elvállása	1	2	3	4	5
Kollégák közé való beilleszkedés	1	2	3	4	5
Család-munka összehangolása	1	2	3	4	5
Egyéb:.....	1	2	3	4	5

- 56. Az alábbiakban különböző képességek, készségek láthatók. Az első oszlopban pontozza 1-5-ig terjedő skálán, hogy Ön milyen mértékben birtokolja jelenleg ezeket!
A második oszlopban értékelje 1-5-ig terjedő skálán, hogy a felsőfokú tanulmányok milyen mértékben segítették ezek fejlesztését!
(1=legkevésbé, 5= leginkább, a többi szám átmenetet jelent)**

Képesség, készség	Önre jellemző	A tanulmányok által adott fejlesztés
1. kommunikációs készség		
2. idegen nyelv ismerete		
3. PC-felhasználói ismeret		
4. folyamatos önképzés		
5. kiegyensúlyozott életvezetés		
6. jó problémamegoldás		
7. csapatszellem		
8. kreativitás		
9. szakmai tapasztalat		
10. teherbírás		
11. általános műveltség		
12. szakmai tudás		

57. Mi a véleménye az alábbi, fiatal édesanyák elhelyezkedésére, illetve munkahelyük megtartására vonatkozó állításokról?

	Nem érték egyet	Részen egyetérték	Egyet érték
1. A munkáltatók nem szívesen alkalmazzák a fiatal édesanyákat, mert tartanak az újabb gyerekvállalástól.	1	2	3
2. A munkáltatók félnek a gyakori táppénztől, ezért előnyben részesítik a gyermekteleneket.	1	2	3
3. A munkáltatók szívesen alkalmazzák őket, mert nagy a munkabírásuk, jó a szervezőképességük.	1	2	3
4. A munkáltatók szívesen alkalmazzák őket, mert sokan túl vannak a családalapításon.	1	2	3

58. Ha férje keresete elegendő lenne a család boldogulásához, Ön vállalna munkát? Több válasz is lehetséges!

1. Nem, otthon maradnék, mivel a háztartás vezetése és a gyermeknevelés éppen elegendő feladat egy nő számára.
2. Nem, mert nem szeretek munkahelyen dolgozni.
3. Otthon végezhető fizikai munkát vállalnék (pl. borítékolás stb.).
4. Otthon végezhető szellemi munkát vállalnék (pl. fordítás stb.).
5. Távmunkában dolgoznék otthonomban.
6. Igen, szívesen dolgoznék, mivel egy nőnek szüksége van az otthoni munkából való kikapcsolódásra.
7. Igen, mert az otthon végzett munkát a társadalom nem ismeri el.
8. Igen, mert a megszerzett képességemet és tudásomat kamatoztatni szeretném.
9. Egyéb:.....

59. Milyen hatással van jelenleg az élet alábbi területeire az, hogy kismamaként tanulmányokat folytatott?

1=egyáltalán nem 5=nagy mértékben

(A köztes számok átmenetet jelölnek.)

1. Munkahely megtartásának biztonsága.	1	2	3	4	5
2. Munkakörülmények megválasztása.	1	2	3	4	5
3. Munkahely-váltás lehetősége.	1	2	3	4	5
4. Munkahelyi előrelépés lehetősége.	1	2	3	4	5
5. Fizetés, család anyagi helyzete.	1	2	3	4	5
6. Kapcsolatteremtés másokkal.	1	2	3	4	5
7. Önképzéshez való viszonyulás.	1	2	3	4	5
8. Szakmai érdeklődés.	1	2	3	4	5
9. Egyéb:	1	2	3	4	5

52. Ha van olyan témakör vagy kérdés, amely nem szerepelt a kérdőívben, de úgy érzi, fontos lenne, kérem, írja le!

A kérdőív kitöltése véget ért. Megköszönjük, hogy időt szánt a válaszadásra, segítve ezzel munkánkat!

Engler Ágnes

E-mail cím: agnespost@freemail.hu

Honlap: www.kismama.mindenkilapja.hu

* * *

Ha gondolja, adja meg elérhetőségét egy esetleges újabb kutatásban való részvétel esetére.

3.sz. melléklet Hivatkozott jogszabályok

51/2002. (III. 26.) Korm. rendelet

az egyetemi és főiskolai hallgatók által fizetendő díjakról és térítésekről, valamint a részükre nyújtható egyes támogatásokról

A Kormány a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Ftv.) 30. §-ának (2) bekezdésében, a 31. §-a (2) bekezdésének *a)* pontjában, valamint a 72. §-ának *k)* és *l)* pontjaiban kapott felhatalmazás alapján - a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény rendelkezéseire figyelemmel - a következőket rendeli el:

22. § (1) Az állami felsőoktatási intézményekben költségtérítéses képzésben részt vevő, az adott félév (oktatási időszak) első napján **terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesülő hallgató**, aki alapképzésben, kiegészítő alapképzésben, szakirányú továbbképzésben vagy felsőfokú szakképzésben vesz részt, **költségtérítés fizetésére nem kötelezhető.**

(2) Az intézmény az (1) bekezdésben meghatározott hallgatók képzésének költségvetési támogatását az adott tanév első félévére november 15-ig, második félévére április 15-ig elkészített tételes jelentés alapján az Oktatási Minisztérium az intézmények részére e jogcímen biztosított költségvetési támogatás figyelembevételével a zárszámadás keretében rendezi. A felsőoktatási intézmény az érintett hallgatók adatszolgáltatási kötelezettségeit szabályzatában köteles rögzíteni. A költségvetési támogatásnál csak azok a hallgatók vehetők figyelembe, akik az intézményi szabályzat szerint, de legkésőbb az adott évben március 31-ig, illetőleg október 31-ig a szükséges adatszolgáltatást elvégezték.

(3) Az (1) bekezdés szerint mentesülők esetében a képzés költségvetési támogatása a felsőoktatási intézmény által lejelentett létszámból a felsőoktatási intézmények képzési és fenntartási normatíva alapján történő finanszírozásáról szóló 8/2005. (I. 19.) Korm. rendelet (a továbbiakban: finanszírozási rendelet) 4. §-a és 6. § *c)* pontja szerint számított összeg. Szakirányú továbbképzés esetében az Oktatási Minisztérium teszi közzé a szakok finanszírozási csoportokba történő besorolását. Szakirányú továbbképzések esetén az intézmény jogosult a 6. § *b)* pontja szerinti támogatásra is. Az adott hallgató után járó támogatás összege azonban nem haladhatja meg a hallgató által felvett szak megállapított költségtérítését.

(4) Az egyházi és egyéb, nem állami fenntartású felsőoktatási intézményekre az (1)-(3) bekezdésben foglalt rendelkezések az Oktatási Minisztériummal kötött megállapodás alapján vonatkoznak.

(5) A katonai és rendészeti felsőoktatási intézmények esetében az (1) bekezdésben meghatározott hallgatók képzésének költségvetési támogatását az érintett tárca saját fejezetén belül biztosítja.

**175/2006. (VIII. 14.) Korm. rendelet
a felsőoktatási hallgatók juttatásairól**

Átmeneti rendelkezések

33. § (1) A 2006. december 1-je előtt hallgatói jogviszonyt létesítő

a) költségtérítéses képzésben részt vevő, az adott félév (oktatási időszak) első napján terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesülő hallgató esetében, valamint

b) közismereti tanári vagy hittanár-nevelő szakon egyszakos tanári oklevéllel már rendelkező magyar állampolgárságú hallgatók esetében a második közismereti tanári szakképzettség megszerzésére irányuló szakon az adott tanári szak képesítési követelményeiben meghatározott időtartamban

költségtérítés fizetési kötelezettség nem állapítható meg.

(2) Az intézmény az (1) bekezdésben meghatározott hallgatók képzésének költségvetési támogatását az adott tanév első félévére november 15-ig, második félévére április 15-ig elkészített tételes jelentés alapján az Oktatási és Kulturális Minisztérium - az intézmények részére e jogcímen biztosított költségvetési támogatás figyelembevételével - a zárszámadás, illetve a nem állami fenntartású intézményekkel kötött megállapodás keretében rendezi. A felsőoktatási intézmény az érintett hallgatók adatszolgáltatási kötelezettségeit térítési és juttatási szabályzatában köteles rögzíteni. A költségvetési támogatásnál csak azok a hallgatók vehetők figyelembe, akik az intézményi térítési és juttatási szabályzat szerint, de legkésőbb az adott évben március 31-ig, illetőleg október 31-ig a szükséges adatszolgáltatást elvégezték.

(3) Az (1) bekezdés szerint mentesülők esetében a képzés költségvetési támogatása a felsőoktatási intézmény által lejelentett létszámból a felsőoktatási intézmények képzési és fenntartási normatíva alapján történő finanszírozásáról szóló 8/2005. (I. 19.) Korm. rendelet (a továbbiakban: finanszírozási rendelet) 4. §-a és 6. §-ának c) pontja szerint számított összeg. Szakirányú továbbképzés esetében az Oktatási és Kulturális Minisztérium teszi közzé a szakok finanszírozási csoportokba történő besorolását. Szakirányú továbbképzések esetén az intézmény jogosult a 6. §-ának b) pontja szerinti támogatásra is. Az adott hallgató után járó támogatás összege azonban nem haladhatja meg a hallgató által felvett szak megállapított költségtérítését.

(4) A katonai és rendészeti felsőoktatási intézmények esetében az (1) bekezdés szerint meghatározott hallgatók képzésének költségvetési támogatását az érintett tárca saját fejezetén belül biztosítja.

(6) Azoktól a hallgatóktól, akik a 2000/2001-es és a 2001/2002-es tanévben létesítettek hallgatói jogviszonyt és államilag finanszírozott képzésben kezdték tanulmányaikat, de már nem számítanak államilag támogatott hallgatónak, amennyiben a megkezdett félév legfeljebb nyolc féléves volt, a megkezdett képzésben további két féléven keresztül, egyéb esetekben három féléven keresztül költségtérítési díj nem szedhető.

(7) E rendelet alkalmazásában az érintett támogatási forma megszűnése miatt a felsőoktatási törvény 147. §-ának 10. pontja szerinti rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülőnek kell tekinteni azt a személyt is, aki

a) árva, vagy

b) tartósan beteg, illetve súlyosan fogyatékos személy, vagy

c) kikerült a nevelésbe vétel alól, vagy

d) gyámsága nagykorúsága miatt szűnt meg, vagy

e) akinek mindkét szülője, illetve vele egy háztartásban élt hajadon, nőtlen, elvált vagy házastársától külön élt szülője elhunyt.

A gyermeknevelési támogatások formái⁴⁹

A terhességi-gyermekágyi segély

1994. évi LIII. törvény; 1997. évi LXXXI. törvény; 1997. évi LXXXIII. törvény; 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet; 51/2002. (III. 26.) Korm. rendelet

A terhességi-gyermekágyi segély annak a nőnek jár, aki a gyermeke születését megelőző két esztendőben legalább 180 napon keresztül az egészségbiztosítás szempontjából biztosítottak minősült, és

1. a biztosítás időtartama alatt (például a munkaviszony fennállása alatt), vagy
2. a biztosítás megszűnését követő negyvenkét napon belül, vagy
3. a biztosítás megszűnését követő negyvenkét napon túl, de még a táppénz, illetve a baleseti táppénz folyósításának az ideje alatt, vagy a folyósítás megszűnését követő huszonnyolc napon belül szül.

Egészségbiztosítás szempontjából biztosítottak tekinthetők mindazok, akiknek munkaviszonya, közalkalmazotti, illetőleg közszolgálati jogviszonya áll fenn, tekintet nélkül arra, hogy teljes vagy részmunkaidőben történik a foglalkoztatásuk. Az egészségbiztosítás ellátásait (így a terhességi-gyermekágyi segélyt is) azonban mások is igénybe vehetik (pl. bírósági jogviszonyban állók vagy munkanélküli járadékban részesülők); az idevonatkozó törvény tételesen sorolja fel ezen személyek körét.

A 180 napos biztosítási idő számításakor azonban figyelembe kell venni egyrészt a biztosítás megszűnését követő táppénz, baleseti táppénz, terhességi-gyermekágyi segély, és gyermekgondozási díj folyósításának az időtartamát; másrészt a közép-, vagy felsőfokú oktatási intézmény nappali tagozatán egy évnél hosszabb ideje folytatott tanulmányok idejét is.

Ha e feltételek a gondozásba vétel napján fennállnak, a segély jár annak a nőnek is, aki a csecsemőt örökbefogadási szándékkal vette nevelésébe. Ebben az esetben a terhességi-gyermekágyi segély a gondozásba vétel napjától a szülési szabadság még hátra lévő idejére jár.

Nem jár a terhességi-gyermekágyi segély annak a biztosítottak, aki

1. a szülési szabadság ideje alatt a teljes keresetét megkapja - arra az időre, amelyre a teljes keresetben részesül,
2. bármilyen jogviszonyban díjazás - kivéve a szerzői jogi védelem alatt álló alkotásért járó díjazást és a személyi jövedelemadó alól mentes tiszteletdíjat - ellenében munkát végez, vagy hatósági engedélyhez kötött keresőtevékenységet folytat.

Amennyiben a biztosított személy a keresetét a szülési szabadság ideje alatt részben megkapja, csak az elmaradt keresete után illeti meg - azzal arányban - a terhességi-gyermekágyi segély.

A terhességi-gyermekágyi segély a szülési szabadság ideje alatt, maximum 168 napig illeti meg a szülő nőket. Ennek maximális időtartama 24 hét lehet, amelyet úgy kell kiadni a munkavállalónak, hogy ebből négy hét lehetőleg a szülés várható ideje elé essen.

⁴⁹ A jogszabályok összesítését közzé tette:

<http://www.magyarorszag.hu/allampolgar/ugyek/egeszseg/gyertam20060213>. Letöltés ideje: 2009.06.21.

A szülési szabadság akkor is megilleti a szülő nőt, ha gyermeke halva születik vagy a szabadság alatt elhalálozik. Az előbbi esetben a szülési szabadság a szülést követő hat hétig, az utóbbi esetben a gyermek halálát követő 15 napig vehető igénybe, de a szülési szabadság teljes ideje ebben az esetben sem lehet 6 hétnél rövidebb.

A terhességi-gyermekágyi segély összege a szülési szabadság kezdő napját megelőző naptári évben keresett jövedelem napi átlagkeresetének 70%-a. Ez az összeg a szülési szabadság időtartama alatt illeti meg azt az anyát, vagy azt a gyermeket örökbe fogadni szándékozó nőt, aki a fent részletezett jogszabályi feltételeknek megfelel.

A napi átlagkereset kiszámításánál jövedelemként kell figyelembe venni minden olyan összeget, amely után a biztosítottnak egészségbiztosítási járulékot kellett fizetnie. Ide sorolhatók a nem rendszeres jövedelmek (például a végkielégítés, a prémium, a jutalom összege) is, arra figyelemmel, hogy ezeket csak azon időszakokban veszik alapul a számításnál, amelyekre tekintettel az érintett személy kapta.

Amennyiben a biztosított nem rendelkezik a szülési szabadságot megelőző évben legalább 180 napi jövedelemmel, a segély összegét a segélyre való jogosultság kezdő napját, azaz a szülési szabadság első napját közvetlenül megelőző 180 naptári napi jövedelem napi átlaga alapján állapítják meg. Ez utóbbi esetben - feltéve, hogy a biztosítás folyamatos volt - a 180 napi jövedelmet csak a segély kezdő napját megelőző naptári év első napjáig lehet figyelembe venni. Amennyiben a biztosítási idő korábban megszakadt, a segély megállapításánál a megszakadást megelőző jövedelmet nem lehet figyelembe venni.

Előfordulhat, hogy a biztosítottnak sem a megelőző évben, sem pedig a segély igénybevételét közvetlenül megelőző 180 napban nem volt figyelembe vehető jövedelme. Ilyenkor a segélyre való jogosultság kezdő napján érvényes minimálbér kétszeresének a harmincad részét veszik alapul a számításnál. Ugyanezt a módszert alkalmazzák abban az esetben is, ha valaki a munkanélküli ellátás folyósításának szünetelése alatt, vagy az ellátás megszűnését követő 42 napon belül szül, és tényleges jövedelemmel nem rendelkezik. (Az ellátás alapja azonban nem haladhatja meg a munkanélküli ellátás alapját képező átlagkereset harmincad részét.) Ha a biztosított jövedelme a minimálbér kétszeresét nem éri el, akkor a tényleges jövedelmet kell figyelembe venni. Tényleges jövedelem hiányában a munkavállalóknál az ellátásra jogosultság kezdő napján érvényes szerződés szerinti jövedelmet, egyéni és társas vállalkozóknál pedig a jogosultság kezdő napján érvényes minimálbér alapján kell kiszámítani a segély összegét.

A terhességi gyermekágyi segély iránti kérelem igénylése és az ezzel kapcsolatos összes eljárás is illeték- és költségmentes.

Gyermekgondozási díj

1993. évi III. törvény; 1994. évi LIII. törvény; 1997. évi LXXX. törvény; 1997. évi LXXXI. törvény; 1997. évi LXXXIII. törvény; 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet; 51/2002. (III. 26.) Korm. rendelet; 2006. január 31., kedd

Az egészségbiztosítási szempontból biztosítottnak tekinthető szülő - anya vagy akár az apa is - a gyermek két éves koráig gyermekgondozási díjban (gyed) részesülhet. A gyermekgondozási díj a terhességi-gyermekágyi segély (tgyás) igénybevételét vagy az annak megfelelő időtartamot követően folyósítható az egyik szülő részére.

Az egészségbiztosítás rendszerében biztosítottnak minősülő személyek körét tételesen a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások rendeltetéséről szóló 1997. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Tbj.) határozza meg. Ennek alapján biztosítottnak tekinthetők például a munkavállalók, a köztisztviselők, vagy a közalkalmazottak, valamint igénybe vehetik a társadalombiztosítás ellátásait többek között a munkanélküli járadékban részesülők is.

A gyedre való jogosultság szempontjából szülőnek kell tekinteni:

1. a vérszerinti és örökbefogadó szülőt;
2. a szülővel együtt élő házastársat;
3. azt a személyt, aki a saját háztartásában élő gyermeket örökbe kívánja fogadni, ha az erre irányuló eljárás már folyamatban van; valamint
4. a gyámot.

Mivel a terhességi-gyermekágyi segély a szülési szabadság ideje alatt illeti meg a terhes, illetve a szülő nőt, ezért e pénzügyi ellátás folyósításának maximális időtartama 24 hét lehet. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gyed csak a szülési szabadság lejártá vagy a szüléstől számított 24 hét eltelte után folyósítható a szülő részére. A szülési szabadság kiadáskor fontos szempont, hogy a munkáltatónak a szabadságból lehetőleg négy hetet már a szülés várható időpontja előtt ki kell adnia a munkavállaló részére .

Ha a gyermeket szülő nő - ideértve a gyermeket örökbe fogadni szándékozó nőt is - meghal, vagy a gyermek nem az ő háztartásában nevelkedik, úgy a gyermekgondozási díj az arra jogosult személynek a terhességi-gyermekágyi segélyre jogosító időtartamra, illetőleg annak fennmaradó részére is jár.

A gyermekgondozási díj a naptári napi átlagkereset 70 %-a, de maximális összege, havonta a mindenkori minimálbér kétszeresének 70 %-a , amely összeg 2006. január 1-étől 87 500 forint (2003-tól az adott évre vonatkozó költségvetési törvény határozta meg a maximális összeget, ami 2004-ben és 2005-ben is a havi 83 000 forintot nem haladhatta meg). A gyed összegének megállapításánál jövedelemként csak azt az összeget (a továbbiakban: jövedelem) lehet figyelembe venni, amely után a biztosított egészségbiztosítási járulék fizetésére kötelezett volt .

Gyermekgondozási segély

168/1997. (X. 6.) Korm. rendelet;1998. évi LXXXIV. törvény;223/1998. (XII. 30.) Korm. rendelet; 2006. január 31., kedd

A gyermekgondozási segély (gyes) olyan havi rendszerességgel járó támogatás, amelyre a szülő (ideértve a kiskorú szülőt is, ha a saját háztartásban nevelt gyermekének gyámjával nem él egy háztartásban), a nevelőszülő vagy a gyám jogosult a saját háztartásában nevelt

1. gyermeke 3. életévének betöltéséig,
2. ikergyermekes esetében a gyermekek tankötelessé válása évének végéig (ha különböző években válnak tankötelessé, a segélyt annak az évről a végéig folyósítják, amikor az utolsó gyermek is tankötelessé válik, de legkésőbb a 10. életévük betöltéséig),
3. tartósan beteg vagy a súlyosan fogyatékos gyermekek esetén a 10. életév betöltéséig .

A gyermekgondozási segélyre a szülőknél kívül - a szülő jogán - a szülő vér szerinti, örökbefogadó szülője, továbbá annak együtt élő házastársa, vagyis a nagyszülő is jogosult lehet, feltéve, hogy a gyermek az első életévét már betöltötte és a gondozása, nevelése a szülő háztartásában történik. További feltétel, hogy a szülőknél írásban nyilatkozniuk kell arról, hogy a gyermekgondozási segélyről lemondanak, valamint egyetértenek azzal, hogy a továbbiakban a nagyszülő igényelje azt. A gyermekkel nem közös háztartásban élő szülő nyilatkozatát a gyámhatóság kérelemre pótolhatja. A nyilatkozat későbbi visszavonásával - feltéve, hogy azt a gyámhatóság nem pótolja - a nagyszülők jogosultsága megszűnik a támogatásra .

A gyermekgondozási segélyben részesülő személy - ide nem értve a nagyszülőt - kereső tevékenységet

1. a gyermek egyéves koráig nem folytathat (2004-ben még a gyermek másfél éves koráig nem dolgozhatott a szülő), kivéve a kiskorú szülő gyermekének gyámját;

a gyermek egyéves kora után 2006-ban már időkorlátozás nélkül folytathat (2005. végéig a napi 4 órát meg nem haladó időtartamban vagy, ha a munkavégzés az otthonában történt, időkorlátozás nélkül folytathatott) .

Amennyiben a nagyszülő veszi igénybe a támogatást, akkor ő a gyermek három éves koráig egyáltalán nem, a három éves kor után pedig csak napi négy órás vagy otthon végzendő munkát vállalhat .

A gyermekgondozási támogatások - a gyermekgondozási segély és a gyermeknevelési támogatás - összege nem függ a gyermekek számától, havi összege pedig azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével (ez 2004-ben havi 23 200 forint, 2005-ben havi 24 700 forint volt, 2006. január 1-jétől pedig havonta 25 800 forint). Ettől csak a gyermekgondozási segély összege tér el abban az esetben, ha a szülő ikergyermekeket nevel. Ennek összege ugyanis - szintén a gyermekek számától függetlenül - az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének a 200%-a (azaz 2004-ben 46 400 forint, 2005-ben 49 400 forint volt, 2006. január 1-jétől pedig 51 600 forint havonta).

Az igénylés elbírálását követően a támogatás összegét az igény benyújtásának időpontjától a jogosult személy bankszámlájára utalják vagy postai utalványon folyósítják, illetve a munkabér kifizetésével megegyező módon fizetik ki a részére .

Gyermeknevelési támogatás

168/1997. (X. 6.) Korm. rendelet; 1998. évi LXXXIV. törvény; 223/1998. (XII. 30.) Korm. rendelet; 2006. január 31., kedd

A gyermeknevelési támogatásra az a szülő, nevelőszülő vagy gyám jogosult, aki saját háztartásában három vagy több kiskorút nevel. A támogatás a legfiatalabb gyermek 3. életévének betöltésétől a 8. életévének betöltéséig jár. A gyesben (gyermekgondozási segélyben) részesülő szülő azonban egyidejűleg nem jogosult erre a támogatási formára is .

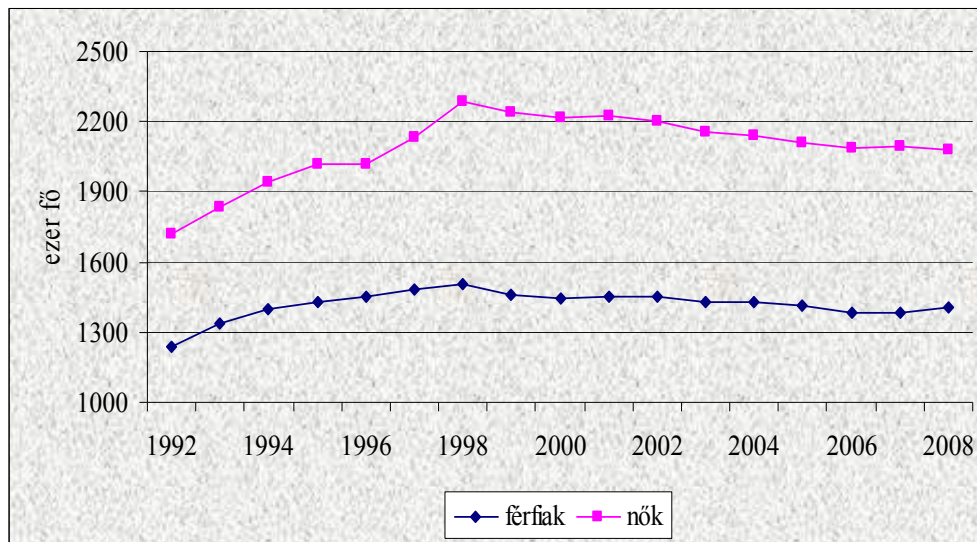
Az a személy, aki gyermekei után gyermeknevelési támogatásban részesül, kereső tevékenységet csak napi négy órát meg nem haladó időtartamban folytathat. Ezt az időkorlátozást azonban figyelmen kívül kell hagyni otthoni munkavégzés esetén. Napi 4 órát meg nem haladó időtartamban folytatott keresőtevékenységnek kell tekinteni, ha a gyermeknevelési támogatásban részesülőt a felek megállapodása alapján rendes munkaidőben kizárólag szombaton és vasárnap részmunkaidőben foglalkoztatják oly módon, hogy a rendes és rendkívüli munkaidejének együttes mértéke egy naptári héten a 20 órát nem haladja meg.

A gyermeknevelési támogatás (gyet) összege nem függ a gyermekek számától, havi összege pedig azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével . Ez 2004-ben 23 200 forint, 2005-ben 24 700 volt, 2006. január 1-jétől pedig 25 800 forint havonta.

Az igénylés elbírálását követően a támogatás összegét az igény benyújtásának időpontjától az igénylő személy kérelmére a bankszámlára vagy kifizetési utalványon folyósítják, illetve a munkabér kifizetésével megegyező módon fizetik ki a jogosult részére .

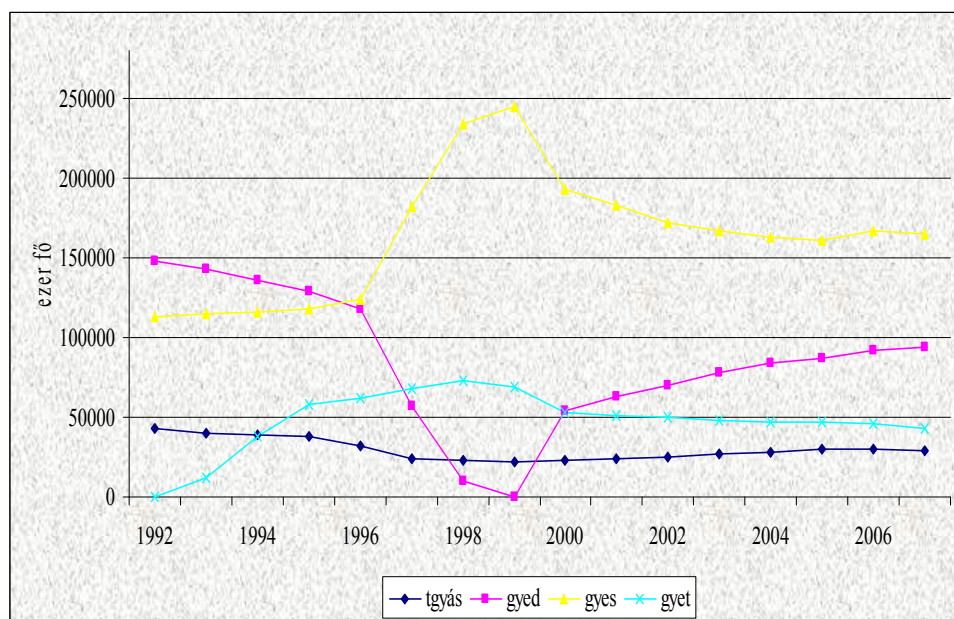
Ábrák és táblázatok

M1. ábra Gazdaságilag nem aktív népesség nemek szerint, 1992-2008 (ezer fő)

(A KSH adatai alapján saját szerkesztés)

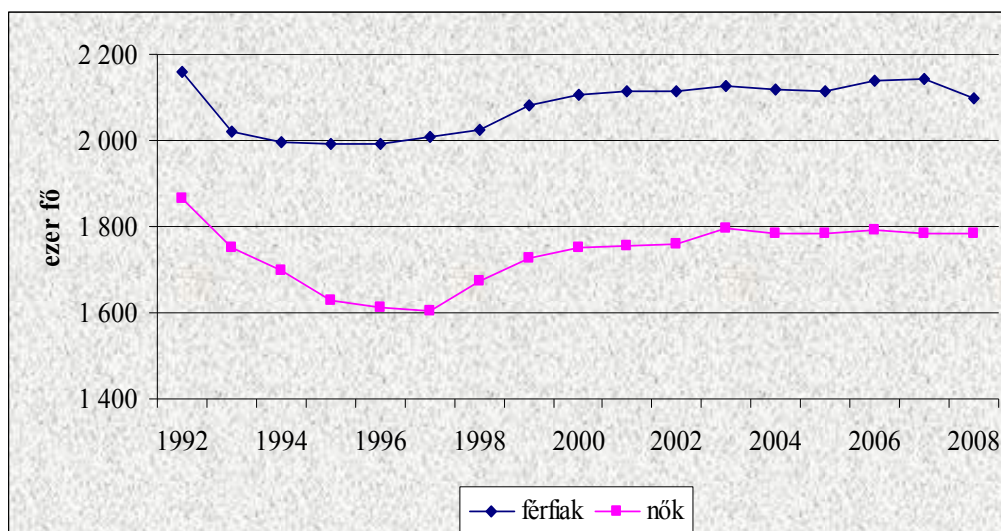
M2. ábra A gyermekneveléssel összefüggő ellátásokat igénybe vevők havi átlagos létszáma, ezer fő (1992-2007)

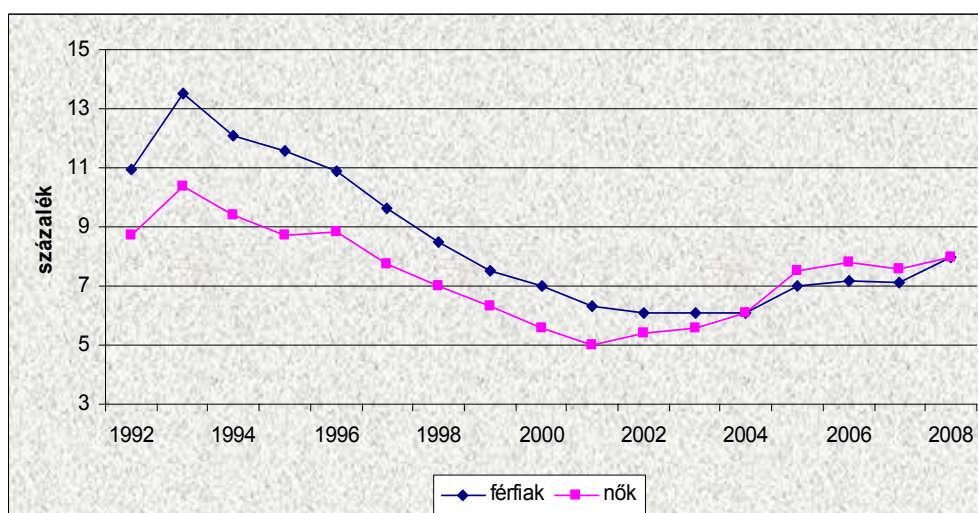
(A Szociális Statisztikai Évkönyv 2007 adatai alapján szerkesztve⁵⁰)

⁵⁰ A 2008-as adatok a dolgozat írásának idején még nem álltak rendelkezésre.

M3. ábra A foglalkoztatottak száma nemenként 1992 és 2008 között, ezer fő

M4. ábra Munkanélküliségi ráta nemenként 1992 és 2008 között, százalék

M1. táblázat A gyermeknevelési ellátásban részesülő hallgatók létszáma a képzés formái szerint, 2005-2008

Képzés formái	2008		2007		2006		2005	
	összes hallgató	gyes, gyed	összes hallgató	gyes, gyed	összes hallgató	gyes, gyed	összes hallgató	gyes, gyed
Nappali	242928	225	242893	342	238674	464	231482	506
Esti	7071	218	8535	603	10226	1005	11798	932
Levelező	111114	2674	122890	7276	141463	10640	150787	10226
Távoktatás	19920	449	23386	1094	25985	1284	30094	1629
Összesen	381033	3566	397704	9315	416348	13393	424161	13293

(OKM adatok alapján saját szerkesztés)

M2. ábra A gyermekneveléssel összefüggő ellátásokat igénybe vevők havi átlagos létszáma (1992-2007)

Szektor	Nemzetgazdasági ágazat	Nők aránya, 2008
Ipar	textília, bőrtermék gyártása	80,1
	élelmiszer, ital, dohány gyártása	41,6
	vegyipar	39,1
	gépipar	38,3
Szolgáltatás	oktatás	78,1
	egészségügy, szociális ellátás	77,6
	pénzügyi közvetítés	67,9
	kereskedelem, javítás	52,1
	szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	55,7

(A KSH adatai alapján saját szerkesztés)

M3. táblázat Nők aránya a foglalkoztatottak között egyes foglalkoztatási főcsoportokban, 2007

Foglalkozási főcsoportok	Nők aránya
Törvényhozók, igazgatási, érdek-képviselési vezetők, gazdasági vezetők	35,2
Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	56,2
Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	64,3
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	92,1
Szolgáltatási jellegű foglalkozások	56,4

(A KSH adatai alapján saját szerkesztés)

M4. táblázat Motivációs hatások a hallgató végzettsége szerint, százalék (2006)

	Motivációs hatások				
	Miliő-hatás	Helyzet-hatás	Intrinsic-hatás	Pozícióerősítő-hatás	Pozíciószerző-hatás**
Nem diplomás	0,134	-0,126	-0,129	-0,121	0,327
Diplomás	-0,112	0,105	0,108	0,101	-0,274

**sig.=0,000